

Krzysztof Kasprzak • Beata Raszka

Rogaliński Park Krajobrazowy

Rogaliński Park Krajobrazowy

Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza
Nr 42

Krzysztof Kasprzak • Beata Raszka

Rogaliński Park Krajobrazowy

Wydawnictwo WBPiCAK
Poznań 2011

Fotografie
Zbigniew Szmidt

Zdjęcie na okładce
Zbigniew Szmidt

Mapki wykreślił
Antoni Szwed

Mapki w wersji elektronicznej przygotował
Radosław Przebitkowski

Redaktor prowadzący
Natalia Słomińska

Korekta
Mariusz Jaskuła

145109

ISBN 978-83-62717-24-8

Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione

© Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury

60-819 Poznań, ul. Prusa 3

tel. 61 664 08 75

e-mail: wydawnictwo@wbp.poznan.pl, www.wbp.poznan.pl

Projekt graficzny, skład i łamanie
perfekt

60-311 Poznań, ul. Grunwaldzka 72

tel. 61 867 12 67

e-mail: dtp@perfekt.pl, <http://dtp.perfekt.pl>

Druk i oprawa

Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak sp. j.

61-065 Poznań, ul. Piwna 1

Wstęp

Rogaliński Park Krajobrazowy, obejmujący ochroną krajobraz przełomowej doliny Warty na południe od Poznania koło Rogalina, jest miejscem szczególnym pod względem przyrodniczym i historyczno-kulturowym. Tereny te od lat odwiedzane są głównie ze względu na zabytkowy zespół pałacowo-parkowy w Rogalinie, związany z rodziną Raczyńskich, oraz skupisko starych, okazałych dębów szypułkowych rosnących na terasie zalewowej Warty.

Dęby rogalińskie, zwłaszcza trzy okazy z pałacowego parku, były natchnieniem i tematem dla pisarzy, malarzy oraz fotografów i filmowców. Najpiękniej utrwalił je na grafikach i obrazach Leon Wyczółkowski, który pisał: „Dęby niesamowite, giganty; śniłem o nich. Jak się zbudziłem, żałowałem, że się zbudziłem. Nie mogłem znaleźć drogi do nich. Potwory z odskokami. Trzy piękne dęby rogalińskie. Łąka zasiana białymi anemonami, kręgi pod dębami, które mają żółte liście... Rosną tu i ówdzie na błoniach w pradolinie rzeki, stojąc z dala od siebie i majestatycznym cielskiem wywierają niepojęty urok. Toż to pamiętają zamierzchłe wieki Piastów”.

Dla ochrony unikatowych wartości terenów związanych z Poznańskim Przełomem Warty koło Rogalina już w 1958 i 1964 r. utworzone zostały dwa rezerваты przyrody (Krajkowo i Goździk Siny w Grzybnie). W latach 1976-1987 analizowano możliwość włączenia obszarów obecnego Parku w granice powiększonego Wielkopolskiego Parku Narodowego. Celem prowadzonych wtedy studiów planistycznych było wykazanie, że najskuteczniejszym warunkiem zabezpieczenia właściwej gospodarki środowiskiem jest terytorialne powiększenie strefy chronionej poprzez przyłączenie do Wielkopolskiego Parku Narodowego miejsc o pełnej zmienności elementów przyrodniczych reprezentatywnych dla Wielkopolski (w tym doliny Warty pod Rogalinem). Wiele uwagi poświęcano zwłaszcza ochronie skupisk dębów szypułkowych.

W 1993 r. Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa – Oddział Terenowy w Poznaniu ogłosiła przetarg na dzierżawienie

nieruchomości rolnych Rogalin – Głuszyna, w skład których wchodzi także kompleks łąk nadwarciańskich. Dzierżawcą na 30 lat została zainteresowana zabezpieczeniem całości krajobrazu w otoczeniu zespołu parkowo-pałacowego Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu. W 1994 r. część terenu, na którym rosną dęby (w gminie Mosina, we wsiach: Rogalin, Krajkowo i Sowiniec), objęto ochroną prawną jako Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Łęgi Rogalińskie. W 1997 r. wojewoda poznański, Włodzimierz Łęcki, mając na uwadze konieczność zachowania tego obszaru w stanie niezmienionym ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe, wydał rozporządzenie o utworzeniu Rogalińskiego Parku Krajobrazowego.

W latach 1999-2000 ustanowiono w Parku i w jego najbliższym sąsiedztwie kilka użytków ekologicznych, chroniących różne pozostałości ekosystemów, ważnych dla zachowania różnorodności biologicznej. W 2007 r. teren Parku i jego okolic włączony został do obszaru specjalnej ochrony ptaków Ostoja Rogalińska paneuropejskiej sieci Natura 2000. Planowane jest także włączenie go w granice specjalnego obszaru ochrony siedlisk Rogalińska Dolina Warty.

Ze względu na walory przyrodnicze Park oraz zespół pałacowo-parkowy w Rogalinie wpisane zostały do *Kanonu Krajoznawczego Polski* – wykazu najbardziej interesujących obiektów krajoznawczych.

Autorzy przewodnika mają nadzieję, że zachęcą Czytelników nie tylko do zwiedzania Rogalina, ale także do odbycia wycieczek w mniej znane rejony Parku, co pozwoli na pełne poznanie wszystkich jego walorów kulturowych i przyrodniczych.

Część ogólna

Zasięg terytorialny i układ przewodnika

Przewodnik dotyczy głównie obszaru Rogalińskiego Parku Krajobrazowego w granicach określonych rozporządzeniem. Opisy przyrodniczo-geograficzne i krajoznawcze wykraczają jednak poza tak określone ramy, ponieważ uznano, że należy Czytelnikowi przedstawić niektóre interesujące miejscowości i obiekty przyrodnicze położone poza granicami Parku, ale w jego najbliższej okolicy. Dotyczy to zwłaszcza terenów leżących około 2,5-3 km od północnej, zachodniej i południowej granicy Parku.

Część ogólna książki zawiera podstawowy opis przyrodniczo-geograficzny i historyczny obszaru. W części krajoznawczej zamieszczono szczegółową charakterystykę miejscowości, podkreślając ich wyjątkowe walory. Omówiono także znakowane i nieznakowane szlaki turystyczne (trasy piesze, rowerowe, wodne) oraz ścieżki przyrodnicze. Końcowa część publikacji zawiera noty biograficzne ludzi związanych z terenami dzisiejszego Parku i jego najbliższej okolicy poprzez działalność lub miejsce urodzenia.

Co to jest park krajobrazowy?

Ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu jej zasobów, tworów i składników. Celem tych działań jest m.in. ochrona walorów krajobrazowych i zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów wraz z ich siedliskami. Ochroną prawną obejmowane są wyjątkowe zasoby, twory i składniki przyrody. Mogą być wśród nich pojedyncze twory przyrody żywej (np. okazałe drzewa i krzewy gatunków rodzimych lub obcych) i nieożywionej (np. źródła, wodospady, skałki, jary, głazy narzutowe, jaskinie) lub ich skupiska, ze względu na szczególną war-

tość przyrodniczą, naukową, kulturową, historyczną lub krajobrazową, chronione jako pomniki przyrody.

Pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej (np. śródpolne oczka wodne, kępy drzew, bagna, siedliska przyrodnicze, stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków grzybów, roślin i zwierząt) chronione mogą być jako użytki ekologiczne. Fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego natomiast, ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne, jako zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.

Tereny o wyróżniającym się zróżnicowanym krajobrazie, wartościowe ze względu na możliwości zaspokojenia potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnieniem funkcji korytarzy ekologicznych, czyli obszarów umożliwiających migrację roślin, zwierząt lub grzybów, mogą być obejmowane ochroną jako obszary chronionego krajobrazu.

W przypadku, gdy pewien obszar (o powierzchni nie mniejszej niż 1 tys. ha) wyróżnia się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, można utworzyć park narodowy, w którym ochronie podlega całość przyrody oraz walory krajobrazowe.

Obszary zachowane w stanie niezmienionym lub mało zmienione, ekosystemy, siedliska przyrodnicze oraz twory przyrody nieożywionej wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi mogą być objęte ochroną jako rezerваты przyrody.

Park krajobrazowy jest natomiast obszarem chronionym ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu ich zachowania i popularyzacji w warunkach zrównoważonego rozwoju. W granicach parku krajobrazowego pozostawia się jednak do gospodarczego wykorzystania grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości. Zasada równoległego prowadzenia działań ochronnych w warunkach rozwoju gospodarczego i społecznego w celu zachowania trwałości przebiegu podstawowych procesów przyrodniczych, przy jednoczesnym zagwarantowaniu możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb społeczeństwa, zarówno współczesnych, jak i przyszłych pokoleń, wyróżnia bowiem park krajobrazowy spośród innych form ochrony przyrody.

Ważnym warunkiem jest więc, aby wpływy człowieka na ten obszar **wzbogacały go, a nie degradowały**. Park krajobra-

zowy ma bowiem chronić jakiś teren jako całość, równą miarą traktując jego wartości przyrodnicze, kulturowe i historyczne. Stąd też pewne wymagania dotyczące sposobu korzystania ze środowiska, mówiące na przykład o zakazie dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody, zakazie umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich schronień i miejsc rozrodu, likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych czy wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu. Zadaniem parków krajobrazowych jest nie tylko ochrona wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych, ale również ich upowszechnianie. W tym celu powstają centra edukacyjne, ścieżki dydaktyczne i szlaki turystyczne. Kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję jest także jednym z celów ochrony przyrody. Wiele parków krajobrazowych chroni także zasoby kulturowe, będące rezultatem często wielowiekowej, harmonijnej koegzystencji człowieka i przyrody.

Rogaliński Park Krajobrazowy utworzony został w 1997 r.¹ w celu zachowania unikatowego krajobrazu doliny Warty wraz ze starorzeczami, siedlisk przyrodniczych związanych funkcjonalnie z doliną rzeczną, bogactwa fauny i flory, skupisk starych i okazałych dębów oraz walorów kulturowych. Na malowniczy i urozmaicony krajobraz Parku składa się nie tylko różnorodne środowisko przyrodnicze związane z doliną rzeczną i terenami do niej przyległymi, ale także wiele obiektów kultury materialnej o znacznych wartościach kulturowych. Park jest również przykładem ludzkiej działalności związanej z długoletnią gospodarką rolną i leśną, która nadała polodowcowemu krajobrazowi tego terenu specyficzny charakter. Zachowane na jego obszarze i w najbliższym sąsiedztwie dwory, pałace, obiekty sakralne i gospodarcze są świadectwem obecności dawnych właścicieli i ich świadomej pracy na rzecz gospodarki oraz kultury tego regionu.

Do celów dydaktycznych, edukacyjnych i naukowych oraz do promocji Parku wykorzystywane są walory litosfery, ekosystemów wodnych, siedlisk przyrodniczych, różnorodności gatunkowej roślin i grzybów, świata zwierząt oraz wyeksponowanie i właściwe wykorzystywanie elementów dziedzictwa kulturowego.

W celu realizacji zadań ochronnych na terenie Parku wprowadzone zostały następujące zakazy:

- wprowadzania inwestycji mogących znacząco oddziaływać na środowisko przyrodnicze;
- umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, lęgówisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb i wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej;
- likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynika to z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej lub zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego, wodnego albo budowy, odbudowy, utrzymania, remontów i naprawy urządzeń wodnych;
- pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt oraz minerałów;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem tych związanych np. z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym lub przeciwoślusiskowym, względnie budową, odbudową, utrzymaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych;
- dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody lub racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej;
- wznoszenia nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej (nie dotyczy nowych obiektów budowlanych służących gospodarce rolnej w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek i zbiorników wodnych w obrębie istniejącej zabudowy zagrodowej);
- likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
- wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych;
- prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową;
- utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych;
- organizowania rajdów motorowych i samochodowych;
- używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.

Wymienione zakazy nie dotyczą wykonywania zadań wynikających z planu ochrony, związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa, prowadzenia akcji ratowniczej, działań związanych z bezpieczeństwem powszechnym i realizacji inwestycji celu publicznego, a także ustaleń wynikających z dokumentów dotyczących zagospodarowania przestrzennego gmin obowiązujących w dniu 9 kwietnia 2007 r.

Na terenie Parku celowe jest wyznaczanie i wykonywanie ścieżek przyrodniczo-edukacyjnych, dróg rowerowych, schronień przeciwdeszczowych, tablic informacyjnych, punktów widokowych oraz innych obiektów ułatwiających turystykę poznawczą po uzgodnieniu z Zespołem Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego². Również z tą instytucją należy uzgadniać plany i wszelką działalność mającą wpływ na środowisko przyrodnicze.

Spółeczność lokalna gmin, w granicach których położony jest Park, zainteresowana jest jego istnieniem i dalszym rozwojem. Jego funkcjonowanie przynosi wiele bezpośrednich i pośrednich korzyści (ekonomicznych, zdrowotnych). Za szczególnie pożądaną kierunek rozwoju uważana jest ochrona środowiska przyrodniczego i walorów estetycznych.

Polityka przestrzenna oraz zasady, kierunki i formy podejmowanych działań na terenie Parku powinny umożliwiać zachowanie i wzbogacanie oraz popularyzację jego wartości przyrodniczych, w tym krajobrazowych, w warunkach zrównoważonego rozwoju. Ochrona i kształtowanie tychże wartości powinny dotyczyć zarówno krajobrazów naturalnych i półnaturalnych, jak i historycznie ukształtowanych i tradycyjnych krajobrazów kulturowych.

Pożądanymi na terenie Parku formami działalności społeczno-gospodarczej, zgodnymi z regionalną tradycją oraz gwarantującymi utrzymanie jego walorów przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiedniego standardu życia mieszkańców, powinny być: **gospodarka leśna zgodna z potrzebami ochrony przyrody, zrównoważone rolnictwo, gospodarka rybacka uwzględniająca potrzeby ochrony wód, obsługa turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej oraz agroturystyki, obsługa i rozwój rekreacji realizowanej z poszanowaniem walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych, nieuciążliwe dla środowiska przetrwanie lokalnych zasobów przyrodniczych.**

Podstawowym warunkiem realizacji celów ochrony przyrody jest **kształtowanie właściwych postaw wobec zasobów przy-**

rodniczych i kulturowych jako dziedzictwa i dobra wspólnego poprzez promocję i udostępnianie turystyczne Parku oraz prowadzenie działalności dydaktycznej.

Położenie Parku ma wpływ na uwarunkowania rozwoju turystyki na jego terenie. Przyjeżdża do niego dużo turystów i osób zainteresowanych wypoczynkiem. Nie tylko z Poznania, ale także z mniejszych miast znajdujących się w sąsiedztwie (Kórnik, Mosina, Swarzędz, Śrem, Środa Wlkp., Września).

Rodzaj, formy i wielkość zagospodarowania turystycznego, rekreacyjnego i edukacyjnego muszą być dostosowane do rodzaju i stopnia odporności na degradację elementów środowiska przyrodniczego, a także chłonności turystyczno-rekreacyjnej. Działania w zakresie edukacji ekologicznej powinny koncentrować się na organizowaniu zajęć edukacyjnych, otwartych dla szerokiego kręgu zainteresowanych, programów aktywnej ochrony przyrody, akcji sprzątania oraz imprez turystyczno-edukacyjnych, a także na przygotowywaniu i rozpowszechnianiu materiałów edukacyjnych, w tym przewodników turystyczno-ekologicznych.

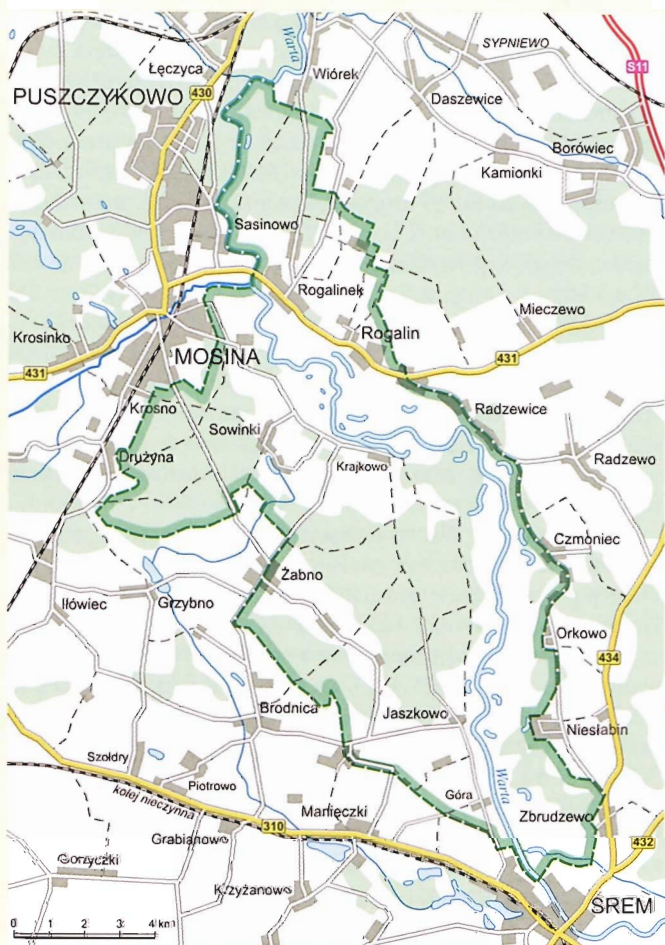
Na terenie Parku mogą być rozwijane następujące rodzaje turystyki: turystyka poznawcza (ekoturystyka, krajoznawcza, ornitologiczna), turystyka kwalifikowana: piesza, rowerowa, kajakowa, konna i narciarska (wyłącznie narciarstwo biegowe), turystyka wypoczynkowa (pobykowa, weekendowa, agroturystyka).

Położenie i granice

Administracyjnie Park położony jest w województwie wielkopolskim w powiecie poznańskim (w gminach: Kórnik, Mosina) i w powiecie śremskim (w gminach: Brodnica, Śrem). Powierzchnia Parku wynosi 12 645,76 ha, z czego na terenie gminy Mosina znajduje się 60%, Brodnica – 25%, Śrem – 12% i Kórnik – 3%. Strefa ochronna (otulina) nie została wyznaczona.

Pod względem rodzaju gruntów przeważają tereny rolne (52,8%) i lasy (44,2%); udział wód powierzchniowych jest wyraźnie mniejszy (0,5%), są to głównie starorzecza Warty (tzw. warciska). Pozostały obszar zajmują zabudowania, drogi i różnego typu nieużytki. Granica Parku omija tereny zwartej zabudowy większych miejscowości (np. Mosiny, Puszczykowa), biegnąc

głównie wzdłuż dróg i linii oddziałowych. W związku z tym nie ma w nim miast, a miejscowości są niewielkie i o niezbyt dużej liczbie stałych mieszkańców.

Rogaliński Park Krajobrazowy

Bezpośrednio przy wschodniej granicy Parku przebiega droga wojewódzka nr 431 Mosina-Rogalin-Kórnik. W Rogalinie odchodzi od niej droga powiatowa nr 2464P prowadząca na

południe w kierunku Śremu, od której za Radzewicami odbija na wschód droga powiatowa nr 2472P do Bnina. Z Bnina w kierunku południowo-zachodnim prowadzi droga wojewódzka nr 434 przez Czmoń do Śremu. Z Mosiny biegną przez teren Parku dwie drogi powiatowe (nr 2466P i 2463P) prowadzące z północnego zachodu na południowy wschód w kierunku Żabna.

Wzdłuż zachodniej granicy Parku, z Mosiny przez Krosno w kierunku Pecnej, biegnie droga powiatowa nr 2465 P. Z północy do Rogalina dochodzi prowadząca z Poznania przez Czapury i Wiórek droga powiatowa nr 2460P. Do Mosiny od strony północnej dochodzi droga wojewódzka nr 430 prowadząca z Poznania przez Luboń, Łęczycę i Puszczykowo. Ze Śremu wychodzą drogi wojewódzkie nr 434 w kierunku Dolska, nr 432 prowadząca z Zaniemyśla przez Śrem w stronę Jerki i nr 310 prowadząca na zachód do Czempinia.

Obszar Parku przecina także stosunkowo gęsta sieć dróg gminnych. Wszystkie miejscowe połączenia drogowe, wykorzystywane także przez lokalne linie autobusowe, zapewniają obsługę dojazdów do pracy i szkół na jego terenie oraz do miejscowości położonych poza nim, a także umożliwiają obsługę ruchu turystycznego.

Park położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie ważnego szlaku transportu kolejowego, którym jest biegnąca w pobliżu jego zachodniej granicy linia kolejowa nr 271, łącząca Poznań z Wrocławiem (dł. 164 km). Linia ta, wybudowana w 1856 r., stanowi obecnie jeden z najintensywniej eksploatowanych odcinków PKP (E-59) na terenie Polski. Od Poznania trasa prowadzi w kierunku południowym, w pobliżu lewego brzegu Warty, przebiega przez Luboń, a następnie w rejonie Puszczykowa biegnie wąskim pasem terenu nad brzegiem rzeki, ograniczona od zachodu wyżej położonym obszarem zalesionym, stanowiącym otulinę Wielkopolskiego Parku Narodowego. Na trasie w sąsiedztwie Parku znajdują się następujące miejsca postoju pociągów: Luboń (stacja węzłowa, 158 km), Puszczykowo (przystanek osobowy, 152 km), Puszczykówko (stacja, 149 km), Mosina (stacja, 146 km), Drużyna Poznańska (przystanek osobowy 142 km), Ilówiec (przystanek osobowy 139 km).

W ostatnich kilkunastu latach wiele lokalnych linii i połączeń kolejowych w Wielkopolsce zostało zlikwidowanych. W 1995 r. zawieszono ruch pasażerski na linii nr 369 łączącej

Mieszków z Czempiniem (przez Śrem), położonej na południe od Parku.

Krajobraz, budowa geologiczna, gleby

Zgodnie z **podziałem fizycznogeograficznym** Polski obszar Parku i okolic leży w podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego (314-315), w dwóch makroregionach: Pojezierzu Wielkopolskim (315.5) w obrębie trzech mezoregionów: Pojezierze Poznańskie (315.51), Poznański Przełom Warty (315.52) i Równina Wrzesińska (315.56) oraz Pradolinie Warciańsko-Odrzańskiej (315.6) w obrębie mezoregionu Kotlina Śremska (315.64).

Poznański Przełom Warty, z którym ściśle związane są tereny Parku, to odcinek Warty między Śremem a Obornikami. Na tych 85 km Warta płynie w dość wąskiej dolinie (2-4 km szerokości) i przyjmuje charakterystyczny południkowy przebieg, odmieniony od równoleżnikowego położenia powyżej Śremu i poniżej Obornik. Poznański Przełom Warty wciśnięty jest między wysoczyznę Pojezierze Poznańskie (315.51) na zachodzie a Pojezierze Gnieźnieńskie (315.54) na wschodzie. Wcinająca się w wysoczyznę średnio na około 30 m dolina rzeki wykazuje zmienną szerokość, od 4 km pod Mosiną do 1,5 km w Czerwonaku. Najszersze odcinki doliny występują między Luboniem a poznańskimi Ratajami oraz na wysokości Naramowic w Poznaniu.

Pod względem podziału geomorfologicznego Niziny Wielkopolskiej obszar ten leży w regionach: Pradolina Warszawsko-Berlińska (B) z subregionem Odcinek Śremski (B_4), Wysoczyzna Poznańska (VIII) obejmująca subregiony Pagórki Stęszewskie (VIII_5) i Równinę Poznańską (VIII_6) oraz Wysoczyzna Gnieźnieńska (IX) obejmująca subregion Równina Średzka (IX_1). Morfologia powierzchni terenu jest bardzo zróżnicowana. Na wschód od linii kolejowej Poznań-Wrocław teren obniża się zgodnie ze spadkiem doliny Warty, odpowiednio z południa na północ od 58 m n.p.m. do 53 m n.p.m. Natomiast na zachód od linii kolejowej teren na południu osiąga wysokość 76 m, w środkowej części podnosi się do 132 m (okolice Pożegowa), by znowu przyjąć wartość około 80 m na północ od granic Parku. Wysokości względne pomiędzy dnami dolin a kulmina-

cjami płatów wysoczyznowych osiągają przeważnie wartości 10-25 m, maksymalnie dochodząc do 60 m. Między Świątnikami a Radzewicami wysoczyznę wyraźnie rozcina szerokie na ponad kilometr obniżenie, którego powierzchnia zalega na wysokości około 65-70 m n.p.m. Krawędź wysoczyzny, mocno pocięta siecią dolinek erozyjnych, wyraźnie zaznaczona jest od strony południowo-zachodniej; wysokości względne między poziomem wysoczyzny oraz wału występującego nad jej krawędzią sięgają tutaj od 20 m w krańcu południowym do około 30 m na południe od Brodniczek.

Główne rysy powierzchni współczesnej powstały w okresie recesji lądolodu zlodowacenia północnopolskiego (bałtyckiego) z fazy leszczyńskiej po fazę poznańską. To najmłodsze ze zlodowaceń plejstocenijskich trwało od 115 tys. lat do 14 tys. lat temu. Jego schyłek był okresem, w którym przeważały procesy zaostrzające rysy rzeźby. Od początku holocenu – najmłodszej epoki geologicznej – przeważają procesy łagodzące postać rzeźby. W Parku i jego sąsiedztwie znajdują się obecnie bardzo zróżnicowane formy rzeźby terenu: Pradolina Warciańsko-Odrzańska, sandry, ozy, moreny czołowe, wydmy. Pradolina Warciańsko-Odrzańska utworzona została w czasie schyłku fazy poznańskiej zlodowacenia, charakteryzującej się silnym topnieniem lądolodu. Terasy towarzyszące dolinie są formami erozyjno-akumulacyjnymi. Na terasie środkowej występują eoliczne piaski pokrywowe i wydmy, np. na równinie sandrowej rozciągającej się pomiędzy Rogalinem a Daszewicami. Dolinę wypełniają utwory plejstocenijskie (piaski, żwiry) i holocenijskie (mulki, piaski i żwiry rzeczne, namuły, mady). Zbudowane z fluwioglacjalnych piasków i żwirów sandry także związane są z fazą poznańską zlodowacenia bałtyckiego. Większe powierzchnie występują na północny wschód od Parku w rejonie pomiędzy Czapurami a wsią Kamionki. Ozy stanowiące wały piaszczysto-żwirowe powstałe w szczelinach i kanałach lądolodu tworzą w sąsiedztwie Parku ciąg pagórków (np. Oz Bukowsko-Mosiński) zlokalizowanych w obrębie dna rynny glacialnej lub są złożone na wysoczyźnie (np. Oz Brodniczki) na południe od Żabna. Moreny czołowe tworzą zwarty ciąg wzgórz na zachód od Parku na linii Nowe Dymaczewo-Mosiń. Wydmy występują w obrębie środkowej terasy pradolinnej oraz na wysoczyźnie morenowej, np. w rejonie siedziby Nadleśnictwa Babki.

Obszar Parku rozcięty jest doliną Warty, dolinami rzecznyymi jej dopływów oraz kanałami i rowami melioracyjnymi. Jednak wcięcia tych dolin w rzeźbie terenu zaznaczają się na ogół słabo. Wzdłuż doliny Warty rozciąga się terasa zalewowa, która w północnej części obszaru przechodzi w terasę zalewową środkową, a następnie w wysoczyznę morenową płaską (po zachodniej i wschodniej stronie doliny Warty). Natomiast tylko po zachodniej stronie omawianej doliny wysoczyzna morenowa płaska przechodzi w wysoczyznę morenową falistą, na której zaznacza się strefa pagórków moreny czołowej.

Terasa zalewowa Warty koło Sowińca

Przyjmuje się, że obecna dolina Warty pod Poznaniem, w tym także na terenach dzisiejszego Parku, zaczęła tworzyć się w wyniku spływu wód roztopowych w czasie recesji lądolodu z linii moren czołowych. W rozwoju tego odcinka rzeki występowały cztery fazy odwodnienia różniące się charakterem i kierunkiem spływu wód: glacialna, związana z odwodnieniem podlodowcowym na południe, sandrowa, pradolinowa, z odwodnieniem na północ i zachód, oraz rzeczna, trwająca do dziś, z odwodnieniem ku północy. Pierwsza faza rozwoju przełomu pod Poznaniem przypada na końcowy okres wycofywania się lądolodu, kiedy pokrywał on jeszcze obszar na północ od obecnej Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej. Część wód lodowcowych płynęła wtedy na południe obecną doliną Warty, wykorzystując starszą rynnę podlodowcową lub obniżenie powstałe w wyniku działania ruchów obniżających w obrębie struktury **tektonicznej** tzw. Rowu Poznania. **D**ruga faza rozwoju doliny Warty pod Poznaniem przypada **na** okres stacjonowania lądolodu na linii moren czołowych fazy **po**znańskiej, a więc około 18 **tys.** lat temu. Trzecia – tzw. **pradol**inowa, obejmuje okres **roz**dzielenia się (bifurkacji) wód Warty w okolicy Mosiny: część wód **ply**nęła dalej na zachód Pradoliną Warszawsko-Berlińską, a część na północ w kierunku Poznania i **Wron**ek. Faza **ta** skończyła się **wraz z zerwaniem** bifurkacji pod Mosiną i dała

początek fazy rzecznej trwającej do dziś. Przerwany został odpływ wód Warty Pradolina Warszawsko-Berlińską na zachód i cały skierował się doliną przełomową na północ.

Podczas każdej z wydzielonych faz kształtowały się poziomy terasowe, wytworzone przez charakterystyczny dla danego okresu system odwodnienia. Wyróżniono ich 7; o różnych wysokościach względem średniego poziomu wody w Warcie: I (do 3 m), II (3-7 m), III (8-9 m), IV (10-14 m), V (występuje fragmentarycznie tylko w północnym odcinku doliny), VI (17-20 m), VII (19-20 m). Terasy niższe (I-IV) wykazują spadek ku północy, a więc zgodny z biegiem współczesnej rzeki. Terasa zalewowa jest głęboko wcięta w podłoże i zbudowana z piasków, żwirów oraz namulów, czyli typowych utworów akumulacji rzecznej. Terasy wyższe (VI, VII) częściowo pokryte są kilkumetrową warstwą piasków i żwirów, zalegających na dolnej glinie zwałowej, częściowo są pozabawione pokrywy utworów sypkich i ukazują glinę na powierzchni. Rozwój górnego poziomu terasowego (VII) w dolinie Warty postępował głównie w okresie wycofywania się lądolodu z linii moren czołowych stadiału poznańskiego na linię obecnej Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, czyli w ciągu około 1200 lat.

Pod względem **budowy geologicznej** obszar Parku i okolicy leży w obrębie jednostki zwanej monokliną przedsudecką. Zbudowana jest ona ze skał permsko-mezozoicznych leżących niezgodnie na sfałdowanym podłożu paleozoicznym. Najstarsze skały permskie, tj. zlepieńce, piaskowce i łupki czerwonego spagowca, przykryte są serią skał wulkanicznych z okresu dolnego permu. Strop mezozoiku budują margle, ility i piaskowce środkowej jury oraz wapienie, dolomity i margle gónojurajskie. W kredzie osadziły się tutaj utwory morskie. W paleocenie i dolnym eocenie wytworzyły się pokrywy zwietrzelinowe. W miocenie monoklina była poddawana deformacjom tektonicznym, w wyniku czego powstało wiele rowów i kotlin. W pliocenie zasadniczej zmianie uległy warunki klimatyczne. Pojawiły się liczne, okresowo wysychające bagniska, zasilane wodami rzek płynących z północy i południa. W zbiornikach tych następowała akumulacja piaszczysto-mułkowo-ilasta, z której powstały pstry łąki poznańskie. Pogłębieniu ulegały doliny rzeczne. U schyłku pliocenu ruchy podnoszące spowodowały zanik bagnisk. Strop trzeciorzędu zbudowały ility plioceńskie.

W bezpośrednim sąsiedztwie Parku na linii Szamotuły-Poznań-Mosina-Czempiń-Krzywiń-Gostyń przebiega wyraź-

ne obniżenie w powierzchni mezozoicznej, zwane Rowem Poznania. Miąższość utworów trzeciorzędowych wynosi w rowie średnio 300-400 m, a na jego obrzeżach 200-250 m. Występują tu złoża węgla brunatnego, które w rejonie Mosiny osiągają miąższość 38 m. Grubość warstw utworów czwartorzędowych (głównie glin, piasków i żwirów) wynosi od 20 do 60 m. Dno doliny Warty wyścielone jest przeważnie utworami organogenicznymi na zmianę z piaskami i żwirami wodnolodowcowymi. W obrębie pradoliny, między Mosiną i Żabnem, powstały duże wydmy z piasków eolicznych, ukształtowane przez wiatry. Utwory piaszczyste przeważają na powierzchni teras oraz na terenach zajmowanych przez lasy. Powierzchnia południkowej części doliny Warty stanowi fragment wysoczyzny morenowej zbudowanej z glin zwałowych, natomiast dolina Warty na wysokości Mosiny wyścielona jest piaskami i żwirami, sporadycznie glinami i ilami o miąższości od kilku do kilkunastu metrów.

Obszary Parku z korzystnym podłożem budowlanym to tereny wysoczyznowe, wykształcone głównie w pasie Luboń-Puszczykowo-Mosina-Pecna, w okolicach Świątnik i Radzewic. Obszary o warunkach niekorzystnych występują w dolinach rzek, w rynnach i zagłębieniach terenu, gdzie woda gruntuwa zalega na głębokości mniejszej niż 2 m. Lokalnie występują grunty nasypowe pochodzenia antropogenicznego.

Pod względem **hydrogeologicznym** obszar Parku i okolic leży w całości w regionie wielkopolskim. W jego obrębie wydziela się zasadniczy region wielkopolski, który obejmuje północno-wschodnią część Parku; jego granicę wyznacza linia Czapury-Daszewice-Kamionka. Główne poziomy użytkowe występują tam w utworach czwartorzędu i trzeciorzęd. W utworach czwartorzędu poziom użytkowy tworzą piaski i żwiry. Zalega on na głębokości od kilku do 80 m, a wydajności są rzędu 70-120 m³/h. Do regionu wielkopolskiego od zachodu przylega niewielka część regionu doliny Warty, w którym główny poziom w utworach czwartorzędu o wydajności 70-120 m³/h tworzą piaski i żwiry do głębokości 20 m. Poziom użytkowy w utworach trzeciorzędowych (miocen) o wydajności 30-70 m³/h zalega na głębokości 80-130 m. Jednostką o największym zasięgu jest leżący na południe od wyżej wymienionych rejon wielkopolskiej doliny kopalnej. Główny poziom użytkowy o wydajnościach od 10 do 30 m³/h (rzadziej 70-120 m³/h) wystę-

puje w utworach czwartorzędu na głębokości 20-60 m. Poziom użytkowy w utworach trzeciorzędu (miocen) ma wydajności rzędu 10-30 m³/h i występuje na głębokości 80-130 m. Południowa część obszaru od linii Nowe Dymaczewo-Żabinko-Radzewice to rejon Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej, będącej już poza zasięgiem wielkopolskiej doliny kopalnej, ale o podobnych warunkach hydrogeologicznych.

Głębokość zalegania pierwszego poziomu wodonośnego zależy od budowy geologicznej i ukształtowania powierzchni. Najgłębiej wody zalegają w strefie pagórków moreny czołowej w okolicy Mosiny, gdzie warstwa pozbawiona wody dochodzi do ponad 20 m miąższości. Na zachodniej krawędzi doliny Warty między Puszczykowem i Luboniem występuje kilka niewielkich źródeł o małych wydajnościach (poniżej 1 dm³s⁻¹).

Na terenie Parku i w jego sąsiedztwie znajdują się Obszary Wysokiej Ochrony dwóch Głównych Zbiorników Wód Podziemnych: nr 144, Dolina Kopalna Wielkopolska oraz nr 150, Pradolina Warszawsko-Berlińska (Koło-Odra), stanowiąca także Obszar Najwyższej Ochrony.

Zanieczyszczenie wód podziemnych ma związek głównie z działalnością bytową i rolniczą człowieka. Obejmuje zwłaszcza tereny miejscowości nieposiadających kanalizacji sanitarnej, gdzie do wód podziemnych przenikają ścieki z nieuszczelnionych zbiorników bezodpływowych (szamb). Większe kompleksy gruntów podatnych na infiltrację zanieczyszczeń do wód podziemnych występują w południowych, wschodnich i północnych okolicach Parku. Na tych terenach istnieje duże zagrożenie skażenia wód gruntowych, a pod terenami niezalesionymi wysokie prawdopodobieństwo występowania już zanieczyszczonych wód podziemnych.

Dolna część zlewni Wirynki, zbudowana z gliny zwałowej, zaliczana jest do obszarów niekorzystnych pod względem infiltracyjnym, co ogranicza niebezpieczeństwo doprowadzenia ewentualnych szkodliwych zanieczyszczeń na znaczne głębokości. Podobnie zlewnia Głuszynki należy do grupy obszarów niekorzystnych pod względem infiltracyjnym wskutek nieodpowiednich do infiltracji warunków litologicznych. Budowa litologiczna utworów powierzchniowych sprzyja w tym wypadku zwiększonym spływom powierzchniowym. Zlewnię Kanału Szymanowo-Grzybno w górnej części pokrywają piaski aku-

mulacji lodowcowej, w środkowej – gliny zwałowe, w dolnej – głównie piaski i żwiry. Obszary zbudowane z piasków i żwirów należą do korzystnych pod względem infiltracyjnym. Jednak znaczna głębokość zalegania na tym obszarze pierwszego poziomu wód podziemnych stwarza małe prawdopodobieństwo intensywnego ich zasilania przez wody opadowe lub awaryjnego skażenia. Z kolei te fragmenty zlewni, których głównym materiałem budulcowym są gliny, stanowią obszary bardzo niekorzystne pod względem infiltracyjnym. Przy zwiększonych opadach następuje intensyfikacja spływów powierzchniowych i możliwości transportu zanieczyszczeń zgodnie z nachyleniem terenu. Pod względem czystości wody podziemne Parku i jego okolicy oceniane są jako średniej i niskiej jakości.

Na południowy wschód od Mosiny (w obrębie kompleksu studni ujęcia wód powierzchniowych dla Poznania) wskutek czerpania wody doszło do sztucznego obniżenia zwierciadła wody podziemnej i powstania dużego leja depresyjnego obejmującego m.in. dolinę Warty.

Poznański System Wodociągowy zaopatrywany jest w wodę z różnego typu ujęć infiltracyjnych zlokalizowanych w dolinie Warty. Wykorzystywane jest głównie ujęcie Mosina-Krajkowo, zlokalizowane w tzw. basenie mosińskim przeciętym asymetrycznie przez Wartę. Ujęcie to bazuje przede wszystkim na Głównych Zbiornikach Wód Podziemnych nr 144 Wielkopolska Dolina Kopalna (szacunkowe zasoby dyspozycyjne: 480 tys. m³/d, śr. gł. ujęć: 60 m) i nr 150 Pradolina Warszawsko-Berlińska (szacunkowe zasoby dyspozycyjne: 456 tys. m³/d, śr. gł. ujęć: 25-30 m). W skład ujęcia Mosina-Krajkowo wchodzi ujęcie tarasowe, stanowiące barierę studni pionowych rozmieszczonych na tarasie nadzalewowym w odległości 650-1500 m od koryta Warty. Drugie ujęcie, brzegowe, jest w postaci bariery studni pionowych w pobliżu wsi Krajkowo, wykonanych na tarasie zalewowym na specjalnie wzniesionym wale ochronnym w odległości 60-100 m od koryta Warty. W rejonie Krajkowa uruchomiono ponadto w 1992 r. ujęcie drenażowe ze studnią zbiorczą (studnia promienista) na brzegu Warty i drenami założonymi na głębokości 5 m pod dnem rzeki. Dla ujęć mosińskich (bariera tarasowa i brzegowa) ustalono zasoby eksploatacyjne w kategorii „B” w ilości 178 tys. m³/d w tym infiltracja brzegowa z Warty 102,64 tys. m³/d, co stanowi około 58%. Wy-

dajność bariery brzegowej wynosi 55 tys.-65 tys. m^3/d , w tym około 75% stanowi woda infiltracyjna z Warty. Bariera tarasowa składająca się z 55 studni eksploatowana jest z wydajnością 60 tys.-90 tys. m^3/d , przy czym infiltracja z Warty stanowi około 40% pobieranej wody.

Ujmowane są tutaj wody podziemne Wielkopolskiej Doliny Kopalnej znajdujące się w łączności hydraulicznej poprzez liczne okna hydrogeologiczne z poziomem Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej i Wartą. Warunki eksploatacji i jakość uzyskiwanych wód z poszczególnych ujęć są zróżnicowane i zależą od udziału wód powierzchniowych w zasilaniu oraz od warunków ich infiltracji. Ujęcia te są również w różnym stopniu wrażliwe na zmiany reżimu wód podziemnych wywołane czynnikami klimatycznymi. Bariera tarasowa uruchomiona została częściowo już w 1968 r., a następnie była sukcesywnie rozbudowywana na odcinku 6,5 km. Ujęcie brzegowe w Krajowie, ze studniami położonymi w odległości 60-100 m od rzeki, uruchomione zostało w 1984 r. W 1992 r. włączona została do eksploatacji studnia promienista, wybudowana w dnie Warty w rejonie ujęcia brzegowego. Studnia posiada 8 drenów umieszczonych pod dnem Warty na głębokości około 5 m. Długość drenów wynosi 66-135 m, a ich średnica 300 mm. Dreny sprowadzone są do szybu o średnicy 8 m posadowionego na lewym brzegu rzeki. Wydajność studni, przy założeniu warunku utrzymania zwierciadła wody ponad dnem rzeki, zmienia się w zakresie 11 tys.-19,5 tys. m^3/d .

Zróżnicowanie przestrzenne **gleb** na terenie Parku i okolic wiąże się z geomorfologią tego obszaru. Wzdłuż doliny Warty w północnej części Parku ciągną się gleby rdzawe bielcowane, natomiast wzdłuż doliny, ale w części południowej Parku, występują gleby mułowe i mułowo-glejowe, które są podtypem gleb gruntowo-glejowych i mieszczą się w klasie gleb zabagnionych. Całą dolinę wypełniają gleby hydrogeniczne, najczęściej płytkie gleby murszowo-torfowe, murszowo-mułowe lub murszowo-mineralne. Gleby murszowate wykształciły się w wyniku procesu murszotwórczego rozwijającego się w warunkach dużych wahań poziomu wód gruntowych i odpowiednio przebiegających przemienne procesów rozkładu materii organicznej w warunkach dostępu powietrza lub jego braku. Podłoże mineralne tych gleb stanowią zarówno utwory piasz-

czyste, pylaste, jak i gliny. Gleby te są głównie elementem siedlisk lasu mieszanego wilgotnego, olsu i olsu jesionowego. Na terenach leśnych większe powierzchnie gleb murszowych występują w Leśnictwie Grzybno.

W dolinach i zagłębieniach bezodpływowych powszechnie występują torfy i gytie. Przeważają torfy typu niskiego, turzycowo-mszyste i trzcinowo-turzycowe. Nie można jednak tych złóż traktować jako perspektywiczne, ponieważ ich wystąpienia nie spełniają kryteriów bilansowości potencjalnej bazy zasobowej. Torfy na obszarze całego Parku muszą podlegać ochronie ze względu na występowanie na ich powierzchni interesujących, często rzadkich gatunków roślin i zwierząt.

Pozostała część obszaru Parku to gleby płowe właściwe, które są charakterystyczne dla klimatu umiarkowanego i często towarzyszą glebom rdzawym bielcowanym. Gleby płowe są składnikiem siedlisk lasu świeżego i lasu mieszanego świeżego. Gleby rdzawe wykształciły się głównie z piasków wodno-lodowcowych, rzadziej z piasków zwałowych, a sporadycznie z piasków rzecznych. Na tych glebach najczęściej występują siedliska boru mieszanego świeżego, lasu mieszanego świeżego, rzadziej boru świeżego. Najwięcej gleb rdzawych występuje w Leśnictwach Brodniczka i Krajkowo. Na terenach leśnych występują także gleby bielcowe i arenosole. Gleby bielcowe to gleby piaszczyste, których skałą macierzystą są piaski różnych utworów geologicznych, niekiedy podścielone gliną. Na tych glebach najczęściej występują siedliska boru mieszanego świeżego i boru świeżego. Gleby bielcowe przeważają w leśnictwach: Brodniczka, Grzybno, Krajkowo. Arenosole są glebami słabo wykształconymi, wytworzonymi z piasków wydmyowych i sandrowych, z którymi związane jest przeważnie siedlisko boru świeżego. Występują m.in. w Leśnictwie Grzybno.

Zgodnie z podziałem Polski na **regiony glebowo-rolnicze**, obszar Parku i okolice należą do trzech regionów glebowo-rolniczych. Większość terenu – z wyjątkiem północnej i środkowej

Rogalin, dęby rogalińskie

wej części – należy do Regionu Nadwarciańskiego. Występuje w nim przewaga gleb kompleksów: 6-żytniego słabego (gleby orne średnie i słabe) i 7-żytniego bardzo słabego (gleby orne najslabsze), o niskiej przydatności, rolniczej z dużym udziałem gleb kompleksu 5-żytniego dobrego (gleby orne średnie). Północno-wschodnie tereny w sąsiedztwie Parku zajmuje Region Szamotulsko-Opalenicki. Dominują w nim gleby kompleksu 4-żytniego bardzo dobrego (gleby orne średnio dobre), z dużym udziałem gleb kompleksu 2-pszennego dobrego (gleby orne bardzo dobre i średnio dobre) i kompleksu 5. Występujący w środkowej i północnej części tego obszaru Region Poznański ma niską rolniczą przydatność gleb, a także niekorzystne warunki uprawy na większą skalę. Wśród gruntów ornych dominują gleby należące do 4, 5 i 6 kompleksu rolniczej przydatności. Większe powierzchnie gleby kompleksu 4 występują w okolicach Lubonia, Głuszyny i Grzybna. Są to gleby płowe, przeważnie wykształcone z piasków gliniastych lekkich na glinach. Zaliczają się do dobrych, choć poziom plonów i dobór roślin uprawnych zależy od właściwej agrotechniki oraz odpowiedniego nawożenia organicznego i wapnowania. Kompleks 5-żytni dobry obejmuje większe powierzchnie w okolicach: Daszewic, Głuszyny, Kamionek, Rogalinka, Mieczewa, Żabna i Grzybna. Najczęściej są to gleby płowe lub brunatne wylugowane, wykształcone z piasków gliniastych lekkich na glinach lub rzadziej z piasków słabogliniastych na glinach. Z uwagi na znaczne straty azotu w wyniku wypłukiwania, powodujące zanieczyszczenie wód azotanami, występują na nich ograniczenia wielkości nawożenia mineralnego. Z kolei kompleks 6 zajmuje większe powierzchnie w okolicach: Puszczykowa, Mosiny, Rogalina, Rogalinka, Świątnik, Krajkowa i Pecny. Tworzą go najczęściej gleby bielcowe i brunatne wylugowane, wykształcone z piasków słabogliniastych albo z piasków słabogliniastych na glinach. Charakteryzują się one zakwaszeniem, znaczną przepuszczalnością, szybszym przesychaniem, głębokim wymyciem wapnia i magnezu oraz ograniczeniami w nawożeniu mineralnym z uwagi na możliwość zanieczyszczenia wód.

Wśród użytków zielonych przeważa kompleks 3z (użytki zielone słabe i bardzo słabe, gleby orne słabe i najslabsze). Największe ich powierzchnie znajdują się w dolinach Warty i Głuszynki. W zależności od położenia, gleby w dolinie Warty należą do maśl i gleb bielcowych, a w dolinie Głuszynki do torfowych, murszowych i czarnych ziem.

W większych miejscowościach (Luboń, Mosina, Puszczykowo, Śrem) i na terenach komunikacyjnych występują gleby przekształcone antropogenicznie, należące do tzw. urbanosoli i industriosoli. Większość z nich jest zanieczyszczona; mają także znacznie przekształcony profil glebowy, często zawierający różne odpady. Są one również najczęściej bardzo ubite i przez to mało przepuszczalne dla wody i powietrza. Występowanie gleb zerodowanych stwierdzono w gminach Mosina i Brodnica oraz w Puszczykowie.

Działalność gospodarcza człowieka na terenie Parku i okolic powoduje powstawanie wielu zagrożeń dla krajobrazu i środowiska przyrodniczego. Główne niebezpieczeństwa to: bezpośrednie sąsiedztwo Poznania i Lubonia, presja turystyczna i rekreacyjna (w tym udział form agresywnych dla środowiska, np. motocross), zmiana stosunków wodnych, zanieczyszczenie wód, zasypywanie starorzeczy, wycinanie lasów łęgowych, zalesianie łąk, pastwisk oraz torfowisk i bagien, zanieczyszczanie lasów.

Degradacja powietrza atmosferycznego Parku i okolic możliwa jest przez skupiska źródeł niskiej emisji gazów i pyłów z terenów zabudowanych, szczególnie uciążliwych w sezonie grzewczym. Źródło emisji liniowej zanieczyszczeń pyłowych i gazowych oraz hałasu stanowi sieć dróg. Uciążliwe są przebiegające w sąsiedztwie Parku fragmenty dróg wojewódzkich nr 310, 430 i 431 oraz przecinające teren Parku drogi powiatowe nr 2460P, 2463P, 2464P i 2466P. Znaczny hałas emituje także przebiegająca od zachodu w bezpośrednim sąsiedztwie Parku bardzo intensywnie eksploatowana linia kolejowa z Poznania do Wrocławia. Północno-wschodnie tereny Parku znajdują się ponadto w zasięgu hałasu lotniczego, związanego z lotniskiem wojskowym Poznań-Krzesiny. Na terenie Parku i w jego sąsiedztwie nie są przekraczane normy stężeń zanieczyszczeń w powietrzu atmosferycznym. Bardzo nieliczne źródła uciążliwych odorów związane są z oczyszczalnią ścieków i fermami drobiu.

W Parku i okolicy występują **wyrobiska** eksploatacji surowców budowlanych: Żabinko, Luboń, Głuszyna. W Głuszynie jest też zwałowisko surowców budowlanych (wys. 10 m).

Do obiektów szczególnie szkodliwych dla środowiska przyrodniczego należą sąsiadujące od północy z Parkiem zakłady przemysłowe w Luboniu, ujęcie wody dla Poznania i oczysz-

czalnia ścieków. Przeciwdziałanie degradacji środowiska przyrodniczego obejmuje szczególnie utrzymanie w odpowiedniej sprawności funkcjonujące urządzenia techniczne oczyszczalni ścieków oraz kanalizacji sanitarnych przy konieczności jej dalszej rozbudowy i uzupełnienia o kanalizację deszczową.

Obecny zróżnicowany stan środowiska przyrodniczego wynika z sąsiedztwa Parku z obszarami o znacznej aktywności antropogenicznej (funkcje: osadnicza, przemysłowa, komunikacyjna). Wśród form zagospodarowania tego terenu na uwagę zasługują znaczne powierzchnie leśne z enklawami gruntów rolniczych przy dosyć regularnie rozmieszczonych kilkunastu wsiach. Z jednostkami osadniczymi związane są główne przejawy antropopresji w postaci emisji zanieczyszczeń powietrza, w przeważającej mierze ze skupisk emitorów niskich, oraz ogólnego zaśmiecenia środowiska w pobliżu wsi i zrzutu ścieków do wód powierzchniowych i gruntu. Charakterystyczna dla sąsiedztwa Parku jest obecność południkowo rozłożonych trzech ośrodków miejskich (Luboń, Mosina, Puszczykowo) z typowymi dla takiego systemu przejawami degradacji środowiska, szczególnie w postaci kilku emitorów zanieczyszczeń powietrza związanych z gospodarką komunalną oraz z zakładami przemysłowymi.

Do najważniejszych zadań w zakresie kształtowania i ochrony środowiska terenów Parku i okolic zaliczyć można m.in.:

- uwzględnianie zaleceń zawartych w planach form ochrony przyrody oraz w planach zagospodarowania przestrzennego obszarów sąsiadujących;
- prowadzenie odpowiedniej gospodarki wodno-ściekowej obejmującej cały obszar, szczególnie przez kanalizacje jednostek miejskich i większych wsi, budowę kolejnych oczyszczalni ścieków, doskonalenie eksploatacji obiektów istniejących oraz prowadzenie ciągłego monitoringu;
- doskonalenie gospodarki odpadami, m.in. wprowadzanie powszechnej segregacji, ze szczególnym zwróceniem uwagi na składowanie i likwidację zaśmiecenia w otoczeniu wsi, na skraju lasów oraz w dnach odkrywek poeksploatacyjnych;
- odpowiednią gospodarkę gruntami wypadającymi z zagospodarowania rolniczego przy uwzględnieniu zalesień i utrzymywaniu muraw;

- monitorowanie potencjalnych stref konfliktowych występujących na obszarach granicznych między Parkiem a jednostkami silnej antropopresji.

Klimat

Pod względem klimatycznym Park położony jest w Regionie Śląsko-Wielkopolskim, natomiast według podziału Polski na dzielnice rolniczo-klimatyczne leży w obrębie Dzielnicy Środkowej. Zgodnie z podziałem klimatycznym Niziny Wielkopolskiej znajduje się w Regionie Środkowowielkopolskim. W regionie tym, częściej niż w sąsiednich, występuje pogoda bardzo ciepła i jednocześnie pochmurna bez opadów (38,7 dni w ciągu roku). Obserwuje się również więcej dni z przymrozkami, bardzo chłodnych, z dużym zachmurzeniem i opadami (11,8) oraz umiarkowanie mroźnych i zarazem pochmurnych bez opadów (9,4), a także umiarkowanie ciepłych z dużym zachmurzeniem i bez opadów (11,6).

Obszar Parku charakteryzuje się najniższymi opadami rocznymi (nieprzekraczającymi 500 mm), największą liczbą dni słonecznych (ponad 50) oraz najmniejszą liczbą dni pochmurnych (poniżej 130). Liczba dni mroźnych waha się od 30 do 50, dni z przymrozkami od 100 do 110, a przeciętny czas zalegania pokrywy śnieżnej waha się od 40 do 60 dni. Średnia temperatura roczna wynosi 8°C; liczba dni ze średnią temperaturą poniżej 0°C – 80-90, natomiast liczba dni ze średnią temperaturą powyżej +15°C – 90-95. Okres wegetacyjny trwa przeciętnie od 210 do 220 dni. Przeważają wiatry zachodnie, co świadczy o wpływie mas oceanicznych.

Park leży w strefie największych deficytów wodnych. Niedobór wody, mierzony różnicą rocznych sum opadowych i rocznej wartości parowania z wolnej powierzchni wody, sięga około 300 mm. Średni opad roczny w okresie wegetacyjnym (kwiecień-wrzesień) to 304 mm. W roku przeciętnym najwyższe średnie opady miesięczne występują w lipcu, a najniższe w lutym. W półroczu letnim na obszar Parku i jego najbliższą okolicę spada około 60% rocznych opadów. Opady w roku wilgotnym stanowią 130% opadów roku normalnego, natomiast w roku suchym – około 50%.

Wody powierzchniowe

Wody powierzchniowe Parku, należące do Regionu Wodnego Warty administrowanego przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Poznaniu, to sieć wód płynących wraz z włączonymi do niej systemami kanałów i rowów melioracyjnych oraz różnego typu zbiorniki. Na obszarze Parku i w jego okolicy występują trzy kategorie cieków: naturalne, nieprzekształcone przez człowieka (zachowały się tylko krótkie odcinki małych cieków), przekształcone w wyniku prac hydrotechnicznych, sztuczne (rowy melioracyjne, rowy odwadniające drogi, cieki dostarczające wodę do stawów hodowlanych i cieki łączące stawy). Drobne cieki zostały w większości wyprostowane i pogłębione, tworząc wraz z rowami melioracyjnymi bardzo rozgałęzioną sieć drenażu powierzchniowego. Największa gęstość sieci wód płynących występuje w dnach dolin rzecznych i obniżeń oraz na terenach podmokłych.

Stosunki hydrograficzne na tym terenie zostały w znacznym stopniu ukształtowane w XVIII w. Dzięki rozległym pracom melioracyjnym utworzono system kanałów. W jego skład wchodzi m.in.: Kanał Trzeborski, Kanał Mosiński, Kanał Radzewicki, Kanał Szymanowo-Grzybno, Olszynka z Kanałem Piotrowo-Ilówiec oraz Kanał Tesiny-Orkowo. Większość tych cieków została uregulowana, umieszczono na nich liczne jazy i zastawki, oraz włączona do systemów melioracyjnych, które odwadniają i tak nieliczne na tym terenie obszary podmokłe.

Obszar Parku i okolice w całości należą do dorzecza Warty, głównej rzeki Parku, stąd działy wodne wyznaczone dla jej dopływów należą do III rzędu. Warta zasilana jest na tym terenie przez zlewnie prawostronne Kanału Tesiny-Orkowo, Kanału Radzewickiego i Głuszyny, która odprowadza wody z rynny kórnickiej, oraz przez zlewnie lewostronne Kanału Szymanowo-Grzybno i Kanału Mosińskiego.

Źródła Warty znajdują się na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, w Kromolowie na wschód od Zawiercia. Długość rzeki wynosi 808,2 km, a jej dorzecze zajmuje obszar o powierzchni 54 529 km² (odpływ całkowity: 6974 mln m³). Granicę między biegiem górnym i środkowym rzeki stanowi ujście Prosnę, na-

tomiast bieg dolny rozpoczyna się poniżej ujścia Noteci. Najwyższy górny bieg Warty, o długości 116 km, ma charakter potoku wyżynnego. Po połączeniu z Wiercicą Warta staje się rzeką niziną. Od źródeł do wysokości miasta Koła rzeka płynie z południa na północ, po czym zmienia kierunek na zachodni aż do rejonu Śremu, dalej do ujścia Welny znowu płynie na północ (Poznański Przełom Warty). Od Obornik skręca na północny zachód, po połączeniu z Notecią przechodzi w swym dolnym odcinku na kierunek zachodni aż do ujścia pod Kostrzynem do prawego brzegu rzeki Odry w km 617,6. W środkowym biegu płynie Pradolina Warszawsko-Berlińską, w części dolnego biegu przerzuca swe wody do Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, pokonując jeden z przełomów moren czołowych.

W krajobrazie dominują szerokie pradoliny, w których występują równiny aluwialne, zajęte przeważnie przez łąki, płaskie lub lekko faliste uprawne równiny moreny dennej, zalesione pasy pagórków moren czołowych i równin sandrowych oraz wcięte rynny jeziorne. Spadek Warty w granicach województwa wielkopolskiego zmniejsza się z 0,42‰ przy ujściu Neru do 0,17‰ pod Śremem. W związku z tym rzeka staje się wolno płynącą, o mało zmieniających się głębokościach i łatwo utrzymuje się w pięćdziesięciometrowym korycie. Jej trasa składa się z łagodnych łuków, bez dłuższych odcinków prostych, a w pobliżu Śremu staje się coraz bardziej kręta. Jedynie poniżej miasta na prawie siedmiokilometrowym odcinku utrzymuje się w prostoliniowym korycie. W Śremie znajduje się odnoga tworząca przeciwpowodziowy kanał ulgi przeprowadzający część wód powodziowych poza głównym korytem. Poniżej Śremu Warta często meandruje, płynąc z kierunku południowego na północ aż do Mściszewa.

Warta odgrywała dużą rolę w życiu gospodarczym terenów między Śremem a Poznaniem. Jej uregulowaniem byli zainteresowani Prusacy, bowiem ustabilizowanie łożyska i poprawa żeglugi decydowały o utworzeniu ważnego szlaku komunikacyjnego. Roboty regulacyjne, trwające aż do 1914 r., realizowane były w kilku etapach, często nierytmicznie i mało skutecznie. W pierwszym 40-leciu XIX w. ograniczyły się one w zasadzie do oczyszczenia koryta z zalegających je kłód i kamieni oraz usuwania istniejących jeszcze jazów, tam i innych budowli wodnych utrudniających splaw i żeglugę oraz zagrażających jej bezpieczeństwu. W II etapie, sięgającym do 1869 r.,

wykonano liczne przekopy, likwidując ostre zakola. Osiągnięto przez to nie tylko wyprostowanie, ale i znaczne, a na niektórych odcinkach nawet bardzo znaczne, skrócenie biegu rzeki. Wiele tego rodzaju prac wykonano także w pobliżu Poznania i Śremu. Od tego czasu zintensyfikowano również prace zmierzające do pogłębienia i ustabilizowania toru wodnego, co zamierzono osiągnąć przez obwałowania, budowę poprzecznych ostróg i obsadzenie brzegów rzeki krzewami. W miarę postępu robót okazało się, że uzyskanie toru wodnego o głębokości 1 m możliwe było tylko pod warunkiem ograniczenia łóżyska rzeki do szerokości 60 m. W tym celu na wielu odcinkach trzeba było wydłużyć uprzednio wybudowane ostrogi od 2 do 10 m oraz umocnić je dodatkowo faszynami i kamieniami.

W wyniku przeprowadzonej regulacji bieg Warty na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego został znacznie wyprostowany i skrócony o 16% (z ok. 315 km do 264 km). Wskutek zwężenia i pogłębienia toru wodnego powstały warunki umożliwiające żeglugę jednostkom o nośności 400 t na terenie od ujścia Warty do Poznania, a w ograniczonym zakresie do Śremu.

Średnie przepływy charakterystyczne (m^3/s) dla Warty na wysokości Śremu (wielolecie 1961-1990) wynoszą: największy przepływ – 790, średnia z największych przepływów rocznych – 356, średnia z przepływów średnich rocznych – 103, średnia z najniższych przepływów rocznych – 41, najmniejszy przepływ – 22,5.

Wzdłuż doliny Warty występuje duża ilość starorzeczy, zwłaszcza na odcinku od rezerwatu przyrody Krajkowo do Rogalinka.

Starorzecze Warty w Krajkowie

Starorzecza to jeziora, najczęściej o sierpowatym kształcie, położone na dnie doliny rzecznej, będące fragmentem jej dawnego koryta i odcięte wałem przykorytowym od nurtu rzeki. Powstanie starorzeczy jest ściśle powiązane z procesami erozji. Nieregulowana rzeka płynie po terenie płaskim wieloma odnoga-

mi w sposób bardzo kręty, tworząc głębokie pętle – zakola; brzeg wklęsły jest rozmywany, natomiast wypukły – namywany poprzez odkładanie namulów. Przewaga erozji bocznej nad erozją denną na danym odcinku rzeki powoduje odcięcie zakoli (meandrów), tworząc oddzielne zbiorniki, które nazywamy starorzeczami. Wysokie wody rzeki kształtują nowe, prostsze koryta, pozostawiając częściowo, a czasem całkowicie odcięte starorzecze. Starorzecza ulegają na ogół stosunkowo szybkiemu zanikowi przez zamulanie i zasypywanie osadami pochodzącymi z wezbrań rzeki i rozwoju roślinności. Najczęściej po dawnym starorzeczu pozostaje w dolinie błotniste zagłębienie z torfem. W porównaniu z korytem rzeki starorzecza tworzą zupełnie odmienny typ środowiska wodnego. Przez większość roku są zbiornikami nieprzepływowymi o niewielkiej wymianie wód (z wyjątkiem wezbrań powodziowych). Wskutek opadania drobnej zawiesiny mają także znacznie bardziej przejrzystą wodę, mimo zwykle wysokiej żyzności (trofii). Wody starorzeczy są także wyraźnie cieplejsze od wody w korycie rzeki. Czynniki te powodują, że w starorzeczach bardzo szybko rozwijają się zbiorowiska roślinności związanej z wodami stojącymi. Intensywny rozwój roślinności, przy braku pełnego rozkładu szczątków roślinnych, doprowadza do ich szybkiego zaniku. Wypłycań starorzeczy w sposób naturalny zapobiega ich przepłukanie i wyniesienie osadu dennego przez wody powodziowe. W starorzeczach żyje wiele różnych zwierząt, w tym ryb, które znajdują w nich miejsce żerowiska, rozrodu i odchowalni. Zbiorniki te zasilają główny nurt rzeki w wynoszony z nich przez wodę pokarm. Starorzecza w bardzo wydajny sposób zwiększają biologiczną różnorodność samej rzeki. Po ustąpieniu wielkich wód powodziowych, kiedy główny nurt może być zupełnie pozbawiony organizmów, starorzecza umożliwiają szybkie odradzanie się zniszczonych biocenoz w rzece.

Dopływami lewobrzeżnymi Warty na terenie Parku i w okolicy są Kanał Szymanowo-Grzybno, Kanał Mościński i Wirynka.

Radzewice, starorzecze Warty
(tzw. Świąconka)

Kanał Szymanowo-Grzybno (dł. 28,9 km, pow. zlewni 104,7 km²), będący ciekim naturalnym uregulowanym, uchodzi do Warty w km 271,3, około 5 km na południowy wschód od Mosiny. Za obszar źródłowy przyjmuje się podmokłe tereny na południe od miejscowości Błociszewo, około 5 km na południowy zachód od Manieczek. Obszar zlewni pokryty jest siecią rowów melioracyjnych. Kanał, poza naturalnym spływem powierzchniowym, zasilany jest głównie wodami Warty poprzez przepompownię Śrem (km 291,3), stawy i Jezioro Szymanowskie oraz kanał Piotrowo-Iłowiec, łączący ten ciek z rzeką Olszynką i dalej z Kanałem Mosińskim. Pobierana z kanału woda wykorzystywana jest do deszczowania pól oraz do zasilania stawów rybnych m.in. w Grzybnie.

Kanał Szymanowo-Grzybno

Grzybno, staw

Kanał Mosiński jest największym lewobrzeżnym dopływem przełomowego odcinka Warty, uchodzącym do niej w Mosinie w km 265,1. Należy do systemu kanałów obrzańskich i stanowi pod względem hydrologicznym jeden z bardziej skomplikowanych systemów wodnych. Początkiem Kanału Mosińskiego jest górna Obra, wypływająca koło miejscowości Obra Stara, która przechodzi następnie w Kanał Obry i Kanał Kościański. Odgałęzienie kanału od miejscowości Bonikowo do ujścia do Warty jest właściwym Kanałem Mosińskim.

Wirynka (dł. 17,3 km, pow. zlewni 101,1 km²) uchodzi do Warty w Łęczycy w km 257,7. Rzeka wypływa z łąk w pobliżu miejscowości Zakrzewo, około 13 km na zachód od Poznania. Zlewnię prawie w całości pokrywają piaski i żwiry akumulacji wodno-lodowcowej, w znacznym stopniu porośnięte lasami, za-

liczane do korzystnych pod względem infiltracyjnym. Jedynie dolną część zlewni budują gliny zwałowe i te obszary zaliczane są do niekorzystnych pod względem infiltracyjnym. Zarówno gmina Dopiewo, jak i Komorniki, które są administratorami gruntów leżących w zlewni Wirynki, mają charakter rolniczy, z rozwijającym się rzemiosłem i usługami.

Powyżej północnej granicy Parku do Warty w km 254,6 uchodzi Głuszyna (dł. 30,2 km, pow. zlewni 386,8 km²), będąca jej dopływem prawobrzeżnym. Rzeka przepływa rynną kórnicko-zaniemyską przez ciąg (dł. 18 km) jezior (Raczyńskie, Łekno, Jezioro Małe, Jezioro Wielkie, Bnińskie, Kórnickie, Skrzynki Duże, Skrzynki Małe).

Z początkiem roku hydrologicznego na Warcie następuje powolny wzrost stanu wody i przepływu, świadczący o wyrównywaniu niedoborów wodnych zlewni po okresie najniższych stanów. W okresie trwającym z reguły trzy miesiące obserwowane są przeważnie średnie stany wody. W miesiącach zimowych, kiedy maleje przenikanie do wód podziemnych, a opady atmosferyczne powiększają zasobność wód powierzchniowych, występuje duża nieregularność przepływów. Przy niskich temperaturach następuje spowolnienie przepływów, natomiast w czasie odwilży dochodzi do uruchomienia spływów powierzchniowych i zwiększenia przepływów.

Od połowy lutego rozpoczyna się na Warcie sezon wezbrania wiosennego. Początkowo dochodzi do wysokiego, stabilnego wezbrania (około 30 dni), po czym w drugiej połowie marca (po ustąpieniu lodów) występuje wezbranie katastrofalne (fala roztopowa). Woda początkowo utrzymuje się w górnej strefie stanów średnich, a w okresie wezbrania katastrofального w strefie stanów wysokich (najwyższych w skali roku). Przepływy przekraczają o 60-80% roczne przepływy średnie.

Późna wiosna, od końca kwietnia do początku czerwca, to okres przejściowy, o przepływach zbliżonych do przepływu średniego z wielolecia, a stany wód układają się w strefie stanów średnich. Występujące w tym czasie opady mogą wywołać niewielkie fale przypływowe.

Ostatni okres rocznego cyklu odpływu w Warcie obejmuje czerwiec i miesiące letnio-jesienne. Z reguły w tym czasie następuje głównie zasilanie wodami podziemnymi. Przepływy są najniższe w skali roku, a stany wody utrzymują się w strefie stanów niskich i dolnej strefie stanów średnich. Lipcowe maxi-

mum opadowe występujące w dorzeczu środkowej Warty z reguły nie wpływa wyraźnie na stan i przepływ w rzece.

Od 1988 r. znaczącą rolę w transformacji przepływu i fal wezbraniowych, m.in. przez teren Parku, odgrywa zbiornik Jeziorsko, zajmujący odcinek Warty między km 484 (zapora czołowa) i km 504, gromadząc odpływ ze zlewni o powierzchni ok. 9 tys. km² (pojemność całkowita zbiornika: 203 mln m³, pojemność użytkowa: 173 mln m³). Jego modyfikujący wpływ sięga w różnym stopniu przez obszar Parku aż do Poznania. Do najważniejszych zadań przypisywanych zbiornikowi należy z jednej strony ochrona doliny Warty przed powodzią, z drugiej zaś – zwiększenie najniższych przepływów (ogólnie więc, zmniejszenie amplitudy przepływu) w cyklu rocznym. Warunkiem spełnienia tych zadań jest umiejętne sterowanie przepływami maksymalnymi wiosennymi w oparciu o znajomość wieloletniej dynamiki odpływu górnej Warty, skorelowanego z odpływem w profilu Poznania, niezakłóconym przez zbiornik. Na obszarze Wielkopolski przeważają wezbrania zimowo-wiosenne; o tej porze częstotliwość dużych wezbrań jest największa. Znaczący udział w powstawaniu powodzi mają także wezbrania letnie.

Na Kanale Mosińskim maksymalne stany miesięczne występują w marcu, na Głuszynce – w lutym i marcu. Kulminacje bezpośrednio po okresie zimowym są wezbraniem typu roztopowego, tworzącymi się z wód topniejącego śniegu i rozmarzającego podłoża. Stany minimalne na Kanale Mosińskim występują we wrześniu i październiku; na Głuszynce – we wrześniu. Amplitudy średnich stanów miesięcznych są niewielkie: dla Głuszynki jest to 48 cm, dla Kanału Mosińskiego 66 cm. Odpływy jednostkowe dla wymienionych cieków wahają się od 2,5 do 3,4 dm³ s⁻¹ km². Znajdują się one w strefie najniższych odpływów w Polsce.

Poza starorzeczami na terenie Parku nie ma innych jezior, z wyjątkiem niewielkiego zbiornika na Kanale Szymanowo-Grzybno w Baranówku. Nieliczne są małe naturalne zbiorniki (śródpolne i śródleśne oczka wodne, otwarte powierzchnie wody na mokradłach) oraz antropogeniczne (stawy hodowlane i zalane wodą lokalne wyrobiska, głównie po eksploatacji torfu i kruszywa budowlanego). Małe (o powierzchni poniżej 1 ha) zbiorniki pochodzenia naturalnego często nie mają żadnych dopływów i odpływów powierzchniowych. Innym rodza-

jem małych zbiorników są coraz rzadziej występujące śródlądne powierzchnie otwartych wód na obszarach podmokłych, podlegające dużym zmianom prowadzącym do ich stopniowego łądowienia.

Na terenach leśnych (np. Leśnictwo Grzybno) przystępuje się do budowy małych zbiorników retencyjnych i zastawek spiętrzających. Przyczyniają się one do odtworzenia naturalnych warunków wodnych torfowisk i innych mokradeł, podtrzymywania poziomu wód gruntowych oraz utrzymywania i powstawania ostoi roślin i zwierząt związanych ze środowiskiem wodno-błotnym. W okolicach Grzybna znajdują się stawy rybne. Na granicy Śremu i częściowo wsi Psarskie jest Zalew Śremski stanowiący dwuczęściowy zbiornik retencyjny Warty.

Podstawowym sposobem gospodarowania na wodach powierzchniowych jest wędkarstwo z elementami gospodarki rybackiej, głównie zarybieniami. Publiczne śródlądowe wody powierzchniowe płynące podzielone są na obwody rybackie. Na obszarze Parku i w jego sąsiedztwie zostało ustanowionych 6 obwodów rybackich:

- w zlewni bezpośredniej Warty (obwód rybacki rzeki Warty – Nr 6);
- w zlewni Warty na odcinku od ujścia Proсны do ujścia Welny (obwody rybackie: Jeziora Szymanowskie w zlewni kanału Szymanowo-Grzybno – Nr 1, jezioro Baranówko na Kanale Szymanowo-Grzybno – Nr 1, Kanał Mosiński – Nr 1 i Nr 2, Jeziora Bnińskie na rzece Głuszyna – Nr 1);

O jakości wód cieków i zbiorników Parku i okolicy decydują: spływy z pól, stopień zanieczyszczenia wody płynącej Wartą z terenów położonych na południe od granic Parku i wody przerzucanej z Warty oraz punktowe zrzuty ścieków. Większość ścieków bytowych w zlewni kierowana jest do oczyszczalni mechaniczno-biologicznych (Śrem, Brodnica, Mosina). Istnieją jednak nieskanalizowane fragmenty zlewni, gdzie odprowadzane ścieki oddziałują negatywnie na stan czystości wód cieków, gleb i zbiorników.

Przeobrażenia stosunków wodnych na terenie Parku i okolicy polegają na:

- budowie sieci kanałów, rowów odwadniających tereny podmokłe;
- zabudowie technicznej rzek, np. Warty (liczne ostrogi i tamy podłużne), Kanału Mosińskiego (zastawki), Kanału

Szymanowo-Grzybno (jaz), Kanału Trzeborskiego (zastawki), Olszynki (zastawki), Kanału Piotrowo-Iłowiec i Kanału Radzewickiego (zastawki);

- regulacji i wyprostowaniu koryta Warty;
- wyprostowaniu i pogłębieniu koryt mniejszych cieków oraz włączeniu ich do systemu melioracyjnego (na południowy zachód od Pecny i Piotrowa);
- utworzeniu w wyniku eksploatacji torfu małych zbiorników;
- zbudowaniu wałów przeciwpowodziowych wzdłuż Kanału Mosińskiego do Krosinka po obu stronach koryta i do Mosiny prawobrzeżnie;
- zbudowaniu grobli wzdłuż Kanału Szymanowo-Grzybno w okolicach Żabna;
- zbudowaniu grobli ograniczających zasięg wód wezbraniowych Warty powyżej ujęcia wody dla Poznania;
- pogorszeniu jakości wód powierzchniowych przez dopływ zanieczyszczeń obszarowych i ścieków;
- eutrofizacji wód powierzchniowych;
- obniżeniu jakości płytkich wód podziemnych w rejonach nieskanalizowanych osiedli (np. północna część Mosiny, Puszczykowo, Luboń) i w miejscach nielegalnego składowania odpadów;
- przerzutach wody;
- utworzeniu leja depresyjnego w Krajkowie (w wyniku zbudowania ujęcia wody dla Poznania) oraz w okolicy Rosnówka;
- ograniczeniu infiltracji wód opadowych w wyniku antropogenicznych przeobrażeń powierzchni terenu.

Dla poprawy jakości wód powierzchniowych na obszarze Parku duże znaczenie będzie miała rozbudowa sieci kanalizacyjnej w celu dociążenia istniejących oczyszczalni ścieków, uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej w małych miejscowościach oraz modernizacja systemu melioracyjnego, pozwalająca na ograniczenie do minimum ilości wody odprowadzanej ze zlewni rolniczej do wód powierzchniowych.

Lasy, zadrzewienia i parki

Lasy zajmują znaczną część (44,2%) powierzchni Parku. Zgodnie z regionalizacją przyrodniczo-leśną, opartą na właściwościach ekologiczno-fizjograficznych warunkujących potencjalne

możliwości rozwoju lasów i ich wielorakiej funkcji, lasy Parku znajdują się w Krainie Wielkopolsko-Pomorskiej (III), Dzielnicy Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (III.7), położonej pomiędzy Pradolina Noteci a Pradolina Warciańsko-Odrzańską, i w Mezo-regionie Pojezierza Wielkopolskiego (III.7b). Zajmują zachodnią część środkowej dzielnicy rolniczo-klimatycznej, która należy do najuboższych w opady; średni opad roczny wynosi 501 mm, natomiast w okresie wegetacyjnym (kwiecień-wrzesień) 304 mm.

Park utworzony został na terenie środkowej Wielkopolski o stosunkowo niewielkiej lesistości. Na kształtowanie się pierwotnych lasów tego regionu istotny wpływ miały zachodzące na przestrzeni wieków zmiany klimatu oraz procesy glebotwórcze. Pierwsze zaczątki puszczy i borów powstawały tu po ustąpieniu lodowca, kiedy klimat ocieplił się i w miejsce ubogiej tundry pojawiły się sosny, świerki, modrzewie, brzozy i wierzby. Około 6-5 tys. lat p.n.e. zaczęły dominować takie gatunki, jak: dąb, grab, lipa, olsza i leszczyna. Później, około 2 tys. lat p.n.e., wilgotny klimat sprzyjał rozprzestrzenianiu się buków, jodeł i świerków. Obecna niewielka lesistość środkowej Wielkopolski jest wynikiem znacznego rozwoju osadnictwa i postępującego procesu kurczenia się obszarów leśnych i bagnistych. Szczególnie gwałtowny spadek lesistości nastąpił na tym terenie w latach 1400-1523 (z 38% do 28%). W latach 1600-1800 lesistość zmniejszyła się do około 20%. Obecnie lasy zajmują ok. 21% (średnia dla Wielkopolski – 25,6%) i rozmieszczone są nierównomiernie.

Olsza czarna

W Krainie Wielkopolsko-Pomorskiej – której lesistość jest nieco wyższa (30,3%) niż przeciętna w Wielkopolsce (25,6%) i w kraju (29,1%) – występuje pełny układ nizinnych typów siedliskowych lasu. Zdecydowana większość siedlisk ma charakter borów, które zajmują około 63% powierzchni leśnej, co stanowi największy udział wśród wszystkich krain przyrodniczo-leśnych w Polsce. Rozmieszczenie typów siedlisk w dzielnicach jest wyraźnie nierównomierne. Najczęściej występują:

bór świeży (55%), bór mieszany świeży (19%), bór suchy (12%), las mieszany świeży (8%). Kraina Wielkopolsko-Pomorska obejmuje tereny rozproszonego występowania buków, czyli na żyznych siedliskach spotykane są zarówno drzewostany bukowe, jak i dębowe. Głównymi gatunkami lasotwórczymi są tutaj: sosna (87%), dęby szypułkowy i bezszypułkowy (4%), olsza (3%), buk (0,8%). Tworzą one wraz z gatunkami domieszkowymi drzewostany o różnym składzie i udziale w poszczególnych typach siedliskowych lasu. Na siedliskach lasów i borów mieszanych przeważają drzewostany mieszane, wielopiętrowe, gdzie gatunkiem dominującym jest sosna z udziałem dębu i buku. Na siedliskach żyzniejszych sosny tworzą drzewostany z domieszką: brzozy, modrzewi, lip, grabów, osik, miejscami z udziałem świerków pospolitych. Lasy charakteryzują się najwyższym udziałem drzewostanów sosnowych i małym – dębowych. Potencjalna produktywność siedlisk jest najniższa w kraju (5,30 m³/ha/rok). Zasobność drzewostanów niższa niż przeciętna w kraju (136 m³/ha). W Dzielnicy Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej przeważają zwarte drzewostany sosnowe.

Tereny leśne na obszarze Parku oraz w jego najbliższej okolicy zarządzane są przez dwa nadleśnictwa: Konstantynowo i Babki (Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu). W lasach na obszarze działania tej instytucji przeciętny wiek drzewostanów wynosi 57 lat (w kraju 59 lat), przeciętna zasobność 203 m³/ha (w kraju 220 m³/ha) i przeciętny przyrost masy drzewnej 3,56 m³/ha/rok (w kraju 3,73 m³/ha/rok).

Początek zorganizowanego gospodarstwa leśnego w Wielkopolsce datuje się na koniec XVIII w., kiedy zagospodarowanie lasów rządowych rozpoczęła prowadzić administracja pruska. Już w latach 40. XIX w. wszystkie lasy państwowe zaboru pruskiego zostały urządzone zgodnie z wytycznymi i zasadami zawartymi w instrukcji z 1836 r. Wprowadzono wtedy m.in. system zrębów zupełnych z odnowieniem sztucznym. Po odzyskaniu niepodległości w 1919 r. gospodarka leśna w lasach państwowych i prywatnych nadal prowadzona była według ustawodawstwa pruskiego. Dopiero w 1922 r. lasy państwowe formalnie znalazły się pod nadzorem Departamentu Leśnictwa Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, a w 1925 r. utworzona została Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu.

Nadleśnictwo Konstantynowo³ prowadzi działalność na powierzchni 12 843,5 ha, z czego lasy zajmują ponad 95%. Zasięg terytorialny obejmuje powierzchnię ponad 100 tys. ha w obrębie 15 gmin. Park obejmuje 4239,5 ha gruntów Nadleśnictwa. Na terenie Parku i w najbliższej okolicy Nadleśnictwo Konstantynowo prowadzi gospodarkę leśną na terenie Obrębu Konstantynowo (Leśnictwa: Grzybno, Bogulin, Krajkowo, Brodniczka).

W gruntach nadleśnictwa największy udział mają najczęściej spotykane w polskich lasach gleby bielcowe i rdzawe (łącznie prawie 60%). Duży jest jednak także udział gleb żyzniejszych: czarne ziemie i gleby brunatne (razem ok. 33%). Znaczenie mają jeszcze gleby murszowate, płowe oraz arenosole. Warunki klimatyczne nadleśnictwa utrudniają prowadzenie gospodarki leśnej. Mała ilość opadów – zwłaszcza występujące w ostatnich latach długie okresy bezdeszczowe w sezonie wegetacji – ma ujemny wpływ na wzrost nowo sadzonych upraw. Wpływa to również na duże zagrożenie pożarowe w lasach. W Obrębie Konstantynowo, którego kompleksy leśne związane z Parkiem znajdują się na lewym brzegu Warty, wśród typów siedliskowych lasów największy udział mają: bór mieszany wilgotny (44%), las mieszany świeży (19,9%), bór świeży (13,4%), las świeży (12,6%), las wilgotny (4,2%) i ols jesionowy (2,3%). Udział pozostałych typów siedliskowych lasu (bór suchy, bór mieszany wilgotny, bór mieszany bagienny, las mieszany wilgotny, las mieszany bagienny, ols, las łęgowy) jest niewielki. W całym nadleśnictwie siedliska lasowe zajmują prawie 53% (natomiast borowe 47%) powierzchni leśnej.

Występuje znaczne zróżnicowanie zgodności składów gatunkowych w poszczególnych siedliskach i grupach siedlisk. Drzewostany niezgodne z typem gospodarczym występują głównie na siedlisku lasu mieszanego wilgotnego (30% powierzchni), lasu świeżego (40%), lasu wilgotnego (29%). Są to głównie drzewostany sosnowe i brzożowe na siedliskach lasowych. Na tych siedliskach gatunkami przyjętymi w gospodarczych typach drzewostanów są dąb, buk i jesion. Na siedliskach borowych dominują grupy gatunków zgodnych z siedliskiem; na siedlisku boru świeżego jest to 99,8% powierzchni, na siedlisku boru mieszanego świeżego – 87,6%.

Gatunkiem panującym jest sosna (68%), następnie dąb szypułkowy (10,3%), brzoza brodawkowata (7,1 %), olsza (5,2%) i jesion wyniosły (4,6%). Największy udział sosny występuje w bo-

Jesion wyniosły

Sosna pospolita

rze mieszanym wilgotnym, lesie mieszanym wilgotnym, lesie mieszanym świeżym i lesie świeżym.

Sosna pospolita jest w Polsce najważniejszym, zajmującym prawie 70% powierzchni lasów, drzewem leśnym. W Polsce i w innych krajach nadbałtyckich gatunek ten znajduje optymalne warunki wzrostu. Charakterystyczną cechą populacji środkowoeuropejskiej sosny jest jej duża zdolność przystosowawcza do bardzo zmiennych warunków środowiskowych. W Estonii, Łotwie i północno-wschodniej Polsce wykształciła się sosna ryska, charakteryzująca się wysoką jakością zarówno ze względu na przyrost drzew, jak i na formę ich pnia. Na terenie Polski szczególnie korzystnym wzrostem odznacza się również sosna mazurska, zaliczana do rasy ryskiej. Należy do niej sosna z okolic Mrągowa i Ostródy (sosna taborska). Znane są także populacje sosny o specyficznych cechach pochodzące z Bolewicz, Supraśla i Janowa Lubelskiego oraz sosna świętokrzyska i wołyńska. Sosna w zasięgu naturalnym występuje niemal na terenie całego kraju z wyjątkiem Bieszczadów. Jako gatunek nizinny nie przekracza w zwartym zasięgu wysokości 600 m n.p.m., nie dochodząc do

górnej granicy lasu; najwyższe pojedyncze osobniki sosny występują w Tatrach (1510 m n.p.m.). Ze względu na bardzo duże zdolności przystosowawcze sosna opanowała rozległe obszary Eurazji. Jednocześnie jest to gatunek wyjątkowo wrażliwy na skażenia atmosfery.

Jest gatunkiem wybitnie kontynentalnym, dobrze znoszącym wahania temperatury. Zasiedla obszary o surowym, kontynentalnym klimacie ze średnią amplitudą termiczną rzędu 60°C, względną suszą z opadami średnimi 226 mm rocznie oraz z trzymiesięcznym zaledwie okresem wegetacyjnym (np. okolice Jakucka), aż po łagodne pod względem temperatury, wilgotne (ponad 1000 mm), ale z wyraźną typową śródziemnomorską suszą letnią tereny w Hiszpanii. Minimalna tempe-

ratura, w której sosna występuje na stanowiskach naturalnych spada nawet poniżej -60°C , maksymalna sięga $+40^{\circ}\text{C}$. Związane jest to z szerszym, nie tylko termicznym przystosowaniem ekologicznym sosny. Duża tolerancja na skrajne temperatury, zabezpieczająca przetrwanie surowych zim, nie wyklucza zagrożenia uszkodzeniami mrozowymi przez nawroty niskich temperatur po rozpoczęciu wegetacji.

Obok brzozy brodawkowej, modrzewia europejskiego i topoli osiki sosna należy w naszym kraju do grupy gatunków najbardziej światłolubnych. Wytwarzanie dość głębokiego systemu korzeniowego zabezpiecza starsze drzewa przed wahaniami uwilgotnienia górnych warstw gleby. Sosna znosi bardzo dobrze różne warunki wilgotnościowe, lecz źle wahania wilgotności. Wyraźnie unika terenów zalewowych. Nadmiar wody w glebie wpływa niekorzystnie na rozwój drzew i przyrost drewna. W warunkach glebowo-klimatycznych Polski optimum wilgotnościowe występuje na siedliskach boru świeżego i mieszanego. Ponieważ sosna występuje na różnych siedliskach, jej wymagania wilgotnościowe zależą od właściwości gleb. Stopień związania z określonym typem gleb jest dość luźny; rośnie na różnego typu glebach: od ubogich piaszczystych (np. wydmy) lub stanowisk o śladowych zawartościach mineralnych substancji odżywczych, w tym torfowiskach wysokich, aż po zasobne, urodzajne siedliska lasów mieszanych. Chociaż wykazuje duże zdolności przystosowawcze do różnych warunków siedliska, to jednak zdecydowanie preferuje gleby głębokie, wykazujące przy tym tylko niewielkie wahania wilgotności. Najlepiej rośnie na świeżych piaskach oraz na piaskach gliniastych i lekkich glinach. W takich warunkach wykształca proste i gonne strzały, dobrze oczyszczone z bocznych gałęzi o cennym, niezbyt szerokosłostym drewnie. Na suchych, piaszczystych glebach pnie sosny bywają zwykle krótkie, zbieżyte i słabo oczyszczone. Na siedliskach bogatych daje wprawdzie bardzo duży przyrost masy, lecz drewno jest mało wartościowe, szerokosłoste i przerośnięte sękami, ze względu na gorsze oczyszczanie się pni z obumierających, dolnych gałęzi.

Sosna jest najpospolitszym drzewem polskich lasów. Rośnie przede wszystkim na Niżu Polskim, ale występuje także w lasach pozostałych krain geograficznych kraju. Przypada na nią ponad 66% zasobów drzewnych na pniu. Jedynie około 39% po-

Bór sosnowy w Puszczykowie

wierzchni lasów przypada na typowe siedliska sosnowe: bór suchy, bór świeży, bór wilgotny i bór bagienny. Na tych siedliskach sosna tworzy lite drzewostany bez domieszki innych drzew i ma potencjalne możliwości odnowienia naturalnego. Zbliżone są one do naturalnych zbiorowisk roślinnych. Rozmieszczenie

lasów sosnowych na terytorium kraju nie jest równomierne. Największe obszary występują na Mazowszu, Podlasiu, Wielkopolsce i na Pomorzu, mniejsze – na Wyżynach (Lubelska, Kiełcka, Śląska).

Sosna ze względu na swoją długowieczność, ubogie siedliska, jakie zazwyczaj zajmuje, i znaczny zasięg, jest narażona na oddziaływanie różnego rodzaju czynników abiotycznych. Mogą mieć one charakter zarówno naturalny (np. wysokie i niskie temperatury, susze, zatapianie), jak i antropogeniczny. Ulega uszkodzeniom w wyniku zgryzania przez zwierzęta. Chociaż po zgryzieniu następuje regeneracja utraconych organów, to jednak ulegają one wyraźnym zniekształceniom. Sosna jest gatunkiem szybko rosnącym, spośród naszych drzew iglastych w młodym wieku ustępuje pod tym względem tylko modrzewiowi. Największe wysokości osiąga sosna mazurska – do 48 m. Najlepsze drzewostany występują na Mazowszu i Podlasiu. Produkcyjność drzewostanów sosnowych jest z reguły mniejsza niż drzewostanów złożonych z innych gatunków.

Największy udział dębu szypułkowego jest: w lesie łęgowym, lesie świeżym, lesie wilgotnym, lesie mieszanym wilgotnym i lesie mieszanym świeżym. Brzoza brodawkowata ma największy udział w: borze mieszanym bagiennym, borze mieszanym wilgotnym, lesie mieszanym wilgotnym, borze świeżym i lesie wilgotnym. Udział olszy czarnej jest największy na siedliskach: olsu jesionowego, olsu, lasu wilgotnego, lasu mieszanego bagiennego, lasu mieszanego wilgotnego i boru mieszanego bagiennego. Jesion wyniosły występuje na siedliskach olsu jesionowego, lasu wilgotnego i lasu świeżego,

W lasach Parku, w grądzie środkowoeuropejskim i subkontynentalnym, pomorskim kwaśnym lesie brzoźowo-dębowym, prowadzone jest usuwanie obcych gatunków inwazyjnych, głównie czeremchy amerykańskiej, robinii białej i dębu czerwonego. Zaplanowana jest stopniowa przebudowa drzewostanów o nieodpowiednim dla siedliska składzie gatunkowym, wyłączenie części wydzieleni leśnych z użytkowania rębego oraz stopniowe zwiększanie udziału martwego drewna w lesie. Planowane jest także usuwanie klonu jesionolistnego z lęgów wierzbowych, topolowych, olszowych i jesionowych. Ocenia się, że w przypadku klonu jesionolistnego i czeremchy amerykańskiej należy zwalczać te gatunki na terenie całej doliny Warty, a nie tylko w obrębie siedlisk przyrodniczych.

Stan zdrowotny drzewostanów jest dobry, z wyjątkiem jesionowych. Jako dobry oceniono także stan sanitarny lasów. W nadleśnictwie najwięcej jest drzewostanów I klasy bonitacji (41,6%), co świadczy o dobrym potencjale wzrostowym na tym terenie. Układ klas wieku jest nierównomierny. Mniejszy jest udział młodych klas, I i II klasy (1-20 i 21-40 lat); największy udział mają drzewostany w klasie IIIa (41-50 lat). Wysoki i w miarę równomierny udział starszych – IV, V i VI – klas wieku (61-80, 81-100 i 100-120 lat) zapewni wysoki i wzrastający rozmiar użytkowania rębego w przyszłych dziesięcioleciach.

Lasy Nadleśnictwa Konstantynowo pochodzą w zdecydowanej większości z odnowień sztucznych. Młodsze drzewostany – głównie z nasion lokalnych gospodarczych drzewostanów nasiennych, starsze – z reguły z nasion nieznanego pochodzenia. Cechy genotypowe drzew w drzewostanach są dobrej i zadowalającej jakości. Nadleśnictwo położone jest w 354 regionie nasiennym, zajmującym część Wielkopolsko-Pomorskiej Krainy przyrodniczo-leśnej. Podstawową bazą pozyskania nasion do zakładania upraw gospodarczych są drzewostany nasienne, charakteryzujące się dobrą jakością techniczną i hodowlaną. Zaspokajają one własne potrzeby nadleśnictwa, jeżeli chodzi o nasiona: sosny pospolitej, modrzewia europejskiego, dębu szypułkowego, brzozy brodawkowatej, olszy czarnej i jesionu wyniosłego. Dodatkowo nasiona pozyskuje się z wyłączonego drzewostanu nasiennego olszy czarnej oraz z zarejestrowanych źródeł nasion – 40 drzew grabu zwyczajnego i 25 drzew klonu jaworu. Nadleśnictwo nie posiada bazy nasiennej dla świerka zwyczajnego i dębu bezszypułkowego. Nasiona te są dostarcza-

ne w ramach zakupów własnych i z Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu. Nasiona pozostałych gatunków domieszkowych i biocenotycznych pozyskuje się w ramach indywidualnych zakupów lub ze zbiorów ze źródeł niekwalifikowanego pochodzenia, z dostępnych drzewostanów o możliwie jak najlepszej jakości technicznej i hodowlanej.

W nadleśnictwie, ale poza granicami Parku, znajdują się wyłączony drzewostan nasienny olszy czarnej i drzewostan zachowawczy modrzewia europejskiego, wytypowany do zachowania puli genetycznej ze względu na jej określone cechy, oraz zarejestrowane drzewa mateczne (olsza czarna i jesion wyniosły), będące bazą selekcji indywidualnej. W celu zachowania puli genowej najlepszych drzewostanów rejonu nasiennego i zapewnienia przyszłej bazy nasiennej prowadzone są także uprawy pochodne i zachowawcze olszy czarnej, modrzewia europejskiego i sosny bolewickiej. Populacja sosny bolewickiej uznana jest za jedną z najcenniejszych z obszaru Polski. Wśród rozpoznanych zasobów genowych sosny zwyczajnej ekotyp bolewicki charakteryzuje się wyjątkowo wysoką jakością hodowlaną. Wyluszczone nasiona z wcześniej pozyskanych szyszek sosny bolewickiej służą do produkcji sadzonek wykorzystywanych do zakładania nowych upraw w wielu nadleśnictwach. W Nadleśnictwie Konstantynowo pozyskiwane są także w niewielkiej ilości nasiona grabu zwyczajnego i klonu jaworu. Baza nasienna w pełni wystarcza nadleśnictwu do zbioru nasion i szyszek podstawowych gatunków lasotwórczych, wysadzanych m.in. na terenie Parku. Sporadycznie jest uzupełniana przez zakup nasion grabu i klonu jaworu. Nadleśnictwo posiada gospodarstwa szkółkarskie, m.in. w Grzybnie i Pecnej. Produkcja sadzonek do upraw leśnych w szkółkach prowadzona jest na powierzchni otwartej i w tunelu. Poza produkcją materiału sadzeniowego do odnowień i zalesień nadleśnictwo prowadzi również produkcję sadzonek ozdobnych, głównie na potrzeby własne i odbiorców detalicznych.

Wszystkie lasy Nadleśnictwa Konstantynowo zaliczone są do I kategorii zagrożenia pożarowego. Największe zagrożenie pożarowe występuje na terenach leśnych o dużym nasileniu ruchu turystycznego, np. Leśnictwa Grzybno i Krajkowo. Zagrożenie pożarowe występuje również ze strony linii kolejowych, w przypadku lasów przylegających do torów na trasie Poznań–Wrocław między Drużyną Poznańską a Ilowcem. Do

najczęstszych przyczyn powstawania pożarów należą zaprószenie ognia i podpalenia; tylko sporadycznie przyczyną pożarów są maszyny i urządzenia oraz linie energetyczne.

Wzrost zagrożenia pożarowego powodowany jest również wiosennym wypalaniem łąk i pastwisk oraz nieostrożnym zachowaniem ludzi w okresie zbiorów runa leśnego; ponad 90% pożarów powodowanych jest przez ludzi.

Szkody wywoływane przez owady (szkodniki pierwotne) związane są z obserwowanymi wzrostami, niekiedy bardzo znacznymi, liczebności zwójki zieloneczki (motyl, zwójkowate) i chrabąszcza majowego (chrząszcz, żukowate). Gradacje tych owadów były obserwowane na terenie nadleśnictwa w ostatnich kilkunastu latach, jednak poza terenami Parku. Gąsienice zwójki zieloneczki żywią się początkowo pąkami, a następnie młodymi liśćmi, najchętniej dębów. W przypadku masowego występowania mogą one powodować tzw. gołożer (całkowite lub prawie całkowite pozbawienie rośliny liści przez odżywiające się nimi gąsienice). Pędraki chrabąszcza majowego powodują uszkodzanie korzeni młodych drzew, stanowiąc duże zagrożenie dla szkółek i upraw leśnych. Prowadzone są także opryski w celu zwalczania larw pochwica modrzewiaczka (motyl, pochwikowate) i szeliniaka sosnowego (chrząszcz, ryjkowce) uszkodzającego szyje korzeniowe i części przyziemne młodych sosen.

Widoczne jest pogarszanie się stanu zdrowotnego drzewostanów liściastych, głównie dębowych i jesionowych. Szczególnie groźne jest zamieranie jesionów wyniosłych we wszystkich stadiach rozwojowych. Prawdopodobnie spowodowane jest to obniżaniem się poziomu wód gruntowych i występowaniem patogenów grzybowych. Reakcją na bardzo zły stan zdrowotny jesionu wyniosłego jest masowy rozwój jego szkodników wtórnych. W lasach nadleśnictwa jesion wyniosły zajmuje 5% powierzchni, co odpowiada strukturze siedlisk. Najwięcej (50%) drzewostanów jesionowych występuje na siedlisku lasu wilgotnego. Dużo jesionu znajduje się także na siedliskach lasu świeżego i olsu jesionowego.

Lasy są stale zagrożone przez grzyby patogeniczne: korzeniowca wieloletniego i opieńkę miodową. Korzeniowiec wieloletni, powodujący białą zgniliznę, występuje przeważnie na żywym i martwym drewnie iglastym (np. sosnach), rzadko liściastym, głównie w strefie korzeni i na pniakach. Opieńka

miodowa wywołuje opieńkową zgniliznę korzeni, szybko doprowadzając młode drzewa do obumarcia; drzewa starsze chorują przez wiele lat. Opieńki wytwarzają charakterystyczne sznury grzybniowe (ryzomorfy), przerastające znaczne odległości w glebie i ściółce; pełnią one rolę narządów infekcyjnych, dokonując zakażenia korzeni drzew.

Najczęstszym uszkodzeniem drzewostanów przez czynniki klimatyczne są szkody po powtarzających się okresowo (1998, 2002, 2004, 2010) wiatrach huraganowych, powodujących powstawanie złomów (złamanych w różnych miejscach, ale nadal ukorzenionych drzew) i wywrotów (drzew, których korzenie nie są już stabilnie w glebie, naderwane częściowo lub całkiem wyrwane przez przewrócone drzewo). Silne wiatry powodują dość duże straty; wymagane jest także dokonanie szybkiego uporządkowania i zagospodarowania drewna (od kilku do kilkudziesięciu tysięcy m³). Uprawy, zwłaszcza dębowe i bukowe, są nierzadko uszkodzane od wczesnych przymrozków. Przedłużające się coraz częściej susze w okresie wiosennym prowadzą do zamierania pędów, a przy długotrwałym braku opadów w tym okresie do całkowitego zamierania sadzonek w uprawach.

Szkody powodują również zwierzęta łowne. Ze względu na specyfikę uszkodzeń, najbardziej zagrożonymi przez zwierzyne są młodsze drzewostany, czyli uprawy (1-10 lat) oraz młodniki (11-20 lat). Wymusza to konieczność zabezpieczania drzew przed zgryzaniem lub spalowaniem różnorodnymi zabiegami ochronnymi (np. grodzenie, użycie repelentów).

Ze względu na atrakcyjność krajobrazowo-przyrodniczą i bogactwo lasów w płody runa leśnego obszary Parku narażone są na szkody związane ze zwiększonym ruchem turystycznym. Do negatywnych zachowań osób przebywających w lesie należą głównie: zaśmiecanie, wydeptywanie i niszczenie runa, w tym młodego pokolenia lasu, kradzieże świerków (choinek) i roślin chronionych, kłusownictwo, niszczenie grzybni i rozkopywanie mrowisk oraz wzmożony ruch samochodowy.

Wiele występujących w nadleśnictwie i Parku kompleksów leśnych pełni funkcję lasów ochronnych (wodochronnych, glebochronnych) i masowego wypoczynku. Mają one na celu umocnienie i ochronę gleby przed erozją, zmniejszenie spływów powierzchniowych wód do cieków i zbiorników wodnych

oraz zwiększenie atrakcyjności terenów wykorzystywanych w celach rekreacyjnych.

W nadleśnictwie prowadzona jest edukacja przyrodniczo-leśna głównie dla dzieci i młodzieży, rozwinięta na dużą skalę po 1997 r. Zainteresowaniem cieszy się zwłaszcza ścieżka edukacyjna Borówkowy szlak. Zajęcia są nieodpłatne. W ramach podziękowania dzieci i młodzież pomagają często leśnikom w zbieraniu odpadów, sadzeniu drzew i dokarmianiu ptaków i zwierzęny.

W Nadleśnictwie Babki⁴ (pow. 10 454,5 ha; dwa Obręby: Babki i Kórnik), gdzie znajduje się pozostała część kompleksów leśnych Parku i okolicy po prawej stronie Warty, głównymi gatunkami lasotwórczymi są: sosna pospolita (78%) i dąb szypułkowy (11%), a także brzoza brodawkowata (4%) i olcha czarna (3%), co jest odzwierciedleniem istniejących warunków siedliskowych. Największy udział mają siedliska boru mieszanego świeżego (32%) i lasu mieszanego świeżego (22%) oraz boru świeżego (17%) i lasu świeżego (14%). Przeważają siedliska borowe (52,5%) nad lasowymi (47,5%). W całym nadleśnictwie 22% drzewostanów nie jest zgodnych z siedliskiem. Dotyczy to jednak głównie drzewostanów starszych. Udział drzewostanów w klasie wieku Ia (do 10 lat) jest niewielki, co wskazuje na prowadzenie prawidłowej gospodarki hodowlanej w ostatnich latach. Przeciętny wiek drzewostanów wynosi 61 lat, zasobność 210 m³/ha, a przeciętny przyrost roczny wynosi 3,44 m³/ha. Ogółem powierzchnia lasów uznanych za lasy ochronne w Nadleśnictwie Babki wynosi 89%. Przeważają lasy ochronne wokół miast (41%) i lasy wodochronne (35%); udział pozostałych typów lasów (glebochronne, uszkodzone przez przemysł, położone w granicach administracyjnych miast) wynosi 24%.

Dąb szypułkowy

Wszystkie drzewostany nadleśnictwa znajdują się w strefie zagrożenia wywołanego oddziaływaniem szkodliwych zanieczyszczeń przemysłowych; aż 93% w I strefie obejmującej obszary słabo zagrożone, na których występują początkowe objawy uszkodzenia aparatu asymilacyjnego drzew.

Na terenie nadleśnictwa, w tym w granicach Parku, znajduje się wiele obiektów obsługujących ruch turystyczny (parkingi leśne, miejsca postoju dla pojazdów, pola: biwakowe, kempin-

gowe, namiotowe). W Leśnictwie Sasinowo jest oznakowana droga dla wędkarzy, prowadząca od pętli autobusowej w miejscowości Wiórek do miejsca postoju nad Wartą.

Nadleśnictwo Babki położone jest w obszarze regionu nasiennego 354. Na tym terenie znajduje się wyłączony drzewostan nasienny modrzewia europejskiego z drzewami doborowymi. W oparciu o jego nasiona założono szereg upraw pochodnych. Istnieją także gospodarcze drzewostany nasienne, głównie sosnowe, w mniejszej ilości: dębowe, modrzewiowe, daglezjowe i olchowe. W szkółkach produkowane są głównie gatunki lasotwórcze, a także w niewielkich ilościach gatunki ozdobne drzew i krzewów do nasadzeń przy osadach i leśniczówkach.

Od kilku lat w lasach Nadleśnictwa Babki nie ma zagrożenia szkodnikami pierwotnymi sosny. Nie ma także problemu z występowaniem szkodników wtórnych. Chociaż stan sanitarny drzewostanów jest dobry, to jednak występuje błonkówka zawodnica świerkowa niszcząca igły drzew na plantacjach choinek oraz zwójka zieloneczka w drzewostanach dębowych. Przeprowadzane zabiegi chemiczne zwalczania tych szkodników w znacznym stopniu przyczyniają się do poprawy jakości drzewostanów i owady te nie powodują znaczących szkód gospodarczych.

Uprawom i młodnikom szkodzi głównie zwierzyna, zwłaszcza sarny. W celu ochrony stosowane są: grodzenie upraw, smarowanie preparatami chemicznymi, palikowanie modrzewia, wykładanie drzew zgryzowych, sadzenie domieszkowych gatunków atrakcyjnych dla zwierzyny oraz utrzymywanie stanu zwierzyny na odpowiednim poziomie.

Lasy Nadleśnictwa Babki w całości przynależą do I kategorii zagrożenia pożarowego. Położenie lasów w pobliżu Poznania, atrakcyjne tereny turystyczne i dobrze **rozwinęta** sieć dróg publicznych powodują duże potencjalnie **zagrożenie** pożarowe w okresie od wiosny do jesieni. W tym okresie, **niezależnie** od całodobowych obserwacji naziemnych, teren dodatkowo jest patrolowany z samolotów z bazy w Bednarach.

Gospodarka łowiecka prowadzona jest przez Kola Łowieckie. Nadleśnictwo Babki przy współpracy z nimi prowadzi także działania w celu reintrodukcji kuropatwy.

Główne założenia gospodarki leśnej, zmierzające do osiągnięcia poprawy stanu lasu, uwzględniają zachowanie lasów i korzystnego ich wpływu na: klimat, powietrze, wodę, glebę, warunki życia i zdrowia człowieka. Ochrona lasów jest **szcze-**

gólnie ważna za względu na konieczność zachowania leśnych zasobów genetycznych i walorów krajobrazowych, ochronę gleb, śródleśnych łąk, bagien i torfowisk, a także prowadzenie produkcji drewna na zasadzie najwyższej opłacalności oraz surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu. W gospodarce leśnej i zadrzewieniowej prowadzonej w Parku dążyć należy do zwiększania powierzchni leśnej i do wyrównania granic kompleksów leśnych poprzez zalesianie gruntów nieprzydatnych do produkcji rolnej, zwiększenia powierzchni lasów ochronnych oraz prowadzenia prac zadrzewieniowych w sposób kompleksowy, z uwzględnieniem ich funkcji biologicznych, estetycznych i społecznych.

Na terenach rolniczych Parku i okolicy spotykane są zadrzewienia śródpolne w postaci rzędów i kęp drzew lub krzewów. Wykształcone są one jako aleje, zadrzewienia przy ciekach (jednostronne lub dwustronne rzędy drzew lub krzewów wzdłuż dróg lub cieków), pasy (wielorzędowe zadrzewienia wzdłuż dróg i wśród pól) oraz zadrzewienia kępowe (zwarte remizy, kępy, kliny).

W granicach Parku i w okolicy znajdują się zabytkowe parki, pochodzące z XVIII w., stanowiące część założen dworsko-pałacowo-folwarcznych (Góra, Rogalin, Jaszkowo, Sowiniec, Grzybowo, Ilówiec, Psarskie, Mechlin, Mosina). W wielu z nich występują liczne stare drzewa, zwłaszcza dęby szypułkowe, co świadczy, że parki te zostały założone wcześniej na terenie ze zróżnicowanym gatunkowo naturalnym drzewostanem. Drzewostan parków jest bardzo bogaty, pod względem liczby gatunków zdecydowanie przeważają krajowe. Występuje także wiele gatunków krzewów. W parkach, zwłaszcza w miejscach zaniedbanych, występują podrosty z samosiewów i urozmaicone runo, powstałe w wyniku naturalnej roślinnej sukcesji zasiedlającej. Z parkami i ich najbliższym sąsiedztwem związanych jest wiele gatunków zwierząt. Dogodne warunki występowania zapewnia różnorodna gatunkowo roślinność, rozwinięte runo i krzewy.

Rośliny i grzyby

Zgodnie z podstawowym podziałem geobotanicznym Polski Poznański Przełom Warty należy do Krainy Wielkopolsko-Kujawskiej i Okręgu Poznańsko-Gnieźnieńskiego. Cechuje go brak

naturalnych stanowisk buka, jodły, świerka i modrzewia polskiego oraz torfowisk wysokich i mały udział torfowisk niskich. W podziale Polski na regiony geobotaniczne według zbiorowisk roślinnych obszar Parku i jego okolic należy do 6 podokręgów. Północno-zachodnie rejony znajdują się w Podokręgu Stęszewskim, a północno-wschodnie w Podokręgu Zieloneckim w Okręgu Poznańskim Krainy Notecko-Lubuskiej. Środkowo-zachodnia część jest w Podokręgu Obrzańskim w Okręgu Kościańskim. Południowo-zachodnia część należy do Podokręgu Mosińskiego, a środkowa wraz z doliną Warty do Podokręgu Doliny Warty Ujście Prosnego-Poznań. Wschodnia część Parku i jego okolic znajduje się w Podokręgu Zaniemyskim. Trzy ostatnie podokręgi należą do Okręgu Śremskiego. Z kolei Okręgi Śremski i Kościański należą do Krainy Środkowowielkopolskiej w Dziale Brandenbursko-Wielkopolskim.

Teren Parku i jego okolic jest stosunkowo mocno zróżnicowany pod względem potencjalnej roślinności naturalnej. Południową część tworzy siedlisko środkowoeuropejskich grądów dębowo-grabowych, zarówno w postaci ubogiej, jak i bogatej. Pomiędzy nimi spotkać można płaty siedlisk borów mieszanych dębowo-sosnowych, środkowoeuropejskiego boru sosnowego, świetlistej dąbrowy i acydofilnej dąbrowy. Na prawym i lewym brzegu Warty występuje duże skupienie dębów szypułkowych, będące pozostałością dawnych lasów grądowych, porastających przed laty Wielkopolskę, m.in. dolinę Warty. Dolinę Warty stanowi natomiast siedlisko łągu wierzbowo-topolowego. Pozostałe doliny stanowią siedliska łągów jesionowo-olszowych i łągów jesionowo-wiązowych.

Panującymi gatunkami drzew są dąb i sosna. Z pozostałych dużo jest brzozy i olchy. Wśród siedlisk leśnych dominuje bór mieszany świeży, bór świeży, las świeży i ols. Występujące w Środkowej Wielkopolsce wielkoobszarowe potencjalne siedliska grądowe borów mieszanych i borów, przecięte są – z południa na północ – Przełomową Doliną Warty. Obecność rzeki powoduje zaburzenie monotennie powtarzających się układów roślinności potencjalnej, a ostatecznie wykształcenie się wyraźne mozaikowo rozmieszczonych zbiorowisk roślinnych.

Na szatę roślinną Parku składają się występujące spontanicznie gatunki roślin oraz utworzone przez nie zbiorowiska. Rośliny występujące w Parku i jego okolicy reprezentują szeroki zakres wymagań ekologicznych i zróżnicowane przywią-

zanie do określonych typów zbiorowisk. Florę Parku tworzą głównie rośliny rodzimego pochodzenia.

Układ zespołów i zbiorowisk roślinnych w dolinie Warty nosi silne ślady przekształceń antropogenicznych. Siedliska łągów nadrzecznych, wierzbowych i topolowych, rozpościerające się od koryta rzeki aż po wały przeciwpowodziowe i krawędzie doliny, należą do najbardziej zniszczonych. Żyzne olsy, szczególnie płaty olsu porzeczkowego, zajmujące lokalnie zabagnione obniżenia wzdłuż dopływów Warty, rzadko prezentują typową strukturę dolinkowo-kępkową. Najrzadszymi na tym terenie fitocenozami leśnymi są obecnie łągi olszowe, wykształcone na brzegach drobnych cieków, na torfach niskich i murszach. Najlepiej zachowały się łągi jesionowo-wiązowe, jednak zajmują one niewielką powierzchnię. Cechy degeneracji, polegającej na zmianie składu gatunkowego runa leśnego, podszyciu i podrośtu spowodowanej wprowadzeniem do siedlisk bogatych gatunków iglastych (głównie sosny pospolitej), wykazuje większość istniejących płatów grądów (tzw. pinetyzacja, czyli borowacenie). Płaty świetlistej dąbrowy są rzadkie, nie zachowały się dobrze również zespoły roślinne borów mieszanych. Bory sosnowe, zwykle świeże, występują na uboższych siedliskach piaszczystych. Bory świeże na granicy z Luboniem wykazują liczne zmiany, również dotyczące cech metrycznych i fizjologicznych drzew.

Roślinne zbiorowiska łąkowe, rozciągające się na dużych przestrzeniach wzdłuż Warty, szczególnie na terasie zalewowej, reprezentują głównie roślinność półnaturalną (seminaturalną). Różne części tych łąk na terenie Parku mają często lokalne nazwy (np. Zawoje, Kąt, Duszytek, Jastrząb, Wyspa). Podobny charakter roślinności seminaturalnej ma większość zbiorowisk murawowych. Na terenach zurbanizowanych (Luboń na północ od granicy Parku) nasilają się procesy wymierania gatunków rodzimych, chociaż zachowało się jeszcze wiele stanowisk gatunków cennych. Wymieranie określonych roślin dotyczy gatunków nie tylko

Grażel żółty

bardzo wyspecjalizowanych, lecz także tych o mniejszych wymaganiach ekologicznych.

Starorzecza na terasie zalewowej Warty zarasta roślinność szuwarowa, wśród której przeważa szuwar trzcinowy, występuje też szuwar kłosowy i szuwar turzycy bagiennej. Rosną także rośliny o nawodnych liściach pływających (np. grąźel żółty).

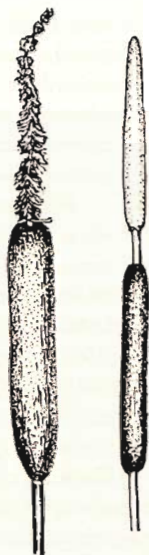
Szuwar to strefa roślin (makrofity) przybrzeżnych, występujących w zbiornikach wodnych i rzekach. W węższym znaczeniu to zespół roślinny, w szerszym, i częściej spotykanym, oznacza formację ekologiczną roślin wodnoblotnych rosnących w płytkiej wodzie, na terenach zabagnionych i przejściowo znajdujących się pod wodą. W tym drugim znaczeniu wyróżnia się szuwar niski (rosnący bliżej brzegu), na który składają się głównie turzycy, oraz szuwar wysoki budowany przez np. trzcinę, palkę szerokolistną, oczeret jeziorny. Nazwa „szuwar” pochodzi od staropolskiej gwarowej nazwy tataraku. Występujące tutaj rośliny przystosowane są do okresowego zalewania przez wodę. Licznie reprezentowane są mchy, dominują jednak: turzycy (sztywna, zaostzona, nitkowata, dzióbkowata), sit ściśniony, sit członowaty, ponikło igłowate, ponikło błotne, kosaciec żółty, łączeń baldaszkowy, żabieniec babka wodna, strzałka wodna, tatarak zwyczajny, czermień błotna i wiele innych. Rośliny te tylko częściowo są przystosowane do życia na lądzie. Ściśle związane są ze środowiskiem wodnym, a w szczególności z jeziorami, gdzie zasiedlają płytkie i przeważnie przybrzeżne wody. Niektóre z tych roślin, jak strzałka wodna i inne, charakteryzują się dymorfizmem form lądowych i wodnych. Rozwijając się w wodzie, a szczególnie w wodzie płynącej, wytwarzają długie, wstęgowe liście.

W małych, płytkich, eutroficznych zbiornikach wody stojącej lub wolno płynącej (torfianki, stawy, rowy melioracyjne, zbiorniki retencyjne, starorzecza) występują zbiorowiska roślin niekorzeniących się i unoszących się swobodnie na powierzchni wody (rzęsa drobna, rzęsa trójrowkowa, rzęsa garbata, spirodela wielokorzeniowa, żabiściek pływający). Najczęściej są to zbiorowiska jednowarstwowe, ponieważ duże zwarcie roślin uniemożliwia przenikanie światła do wody. W ciekach i zbiornikach wodnych, także w starorzeczach, dobrze rozwinięte są zbiorowiska roślinności zanurzonej (m.in. rdestnica polyskują-

ca, moczarka kanadyjska, rogatek sztywny, wywłócznik kłosowy).

Szuwar właściwy (wysoki) tworzą: oczet jeziorny, pałka wąskolistna, pałki szerokolistne, jeżogłówka gałęzista, trzcina pospolita, skrzyp bagienny, manna mielec, tatarak zwyczajny. Rośliny te występują również w zagłębieniach terenu, w miejscach zabagnionych lub ze stagnującą wodą, a także w płytkich, wolno płynących ciekach.

Zbiorowiska obserwowane na terenie Parku i w jego okolicy należą w większości do pospolitych w regionie i całym kraju. Użytki zielone rozwinięte są zwłaszcza na glebach murszowych w dnie doliny. W pobliżu łągów, grądów oraz na przydrożach i skarpach występują zbiorowiska okrajkowe. Na polach z uprawami zbóż ozimych znajdują się krótkotrwale zbiorowiska chwastów (tzw. gatunki segetalne). W ogrodach przydomowych rośnie wiele gatunków roślin uprawnych, w tym ozdobnych (hodowlane odmiany ogrodnicze) gatunków obcego pochodzenia.

Pałki: A – szerokolistna, B – wąskolistna

Chwasty segetalne, zwane też chwastami polnymi właściwymi, to grupa roślin rosnących spontanicznie na polach uprawnych i w ogrodach, wśród roślin uprawnych. Mają one cykl życiowy zbliżony do roślin uprawnych. Są niepożądane z punktu widzenia gospodarki człowieka. Powodują zmniejszenie plonów, obniżają wartość produktów rolnych, mogą powodować zatrucia ludzi i zwierząt, niektóre są nosicielami chorób i szkodników roślin uprawnych. Są z reguły bardzo wytrzymałe na niekorzystne czynniki środowiska, rozwijają się szybko, niezwalczane mogą nawet całkowicie uniemożliwić rozwój uprawianej rośliny, wygrywając z nią konkurencję o światło, wodę i składniki pokarmowe. Rozsiewają się i rosną bez pomocy człowieka, a często wbrew jego przeciwdziałaniom. Zwalczanie chwastów jest konieczne i znacznie podnosi koszty produkcji rolnej.

Chwasty segetalne pochodzą głównie z obszaru śródziemnomorskiego lub stepów południowo-wschodniej Azji. Więk-

szość z nich to gatunki zawleczone w dawnych czasach, często przedhistorycznych, najczęściej wraz z nasionami uprawianych roślin. Niektóre przeniesione zostały niedawno, głównie z Ameryki Północnej. Chwastami stały się też niektóre dawniej uprawiane rośliny. Typowymi przedstawicielami chwastów segetalnych są np. chaber bławatek i mak polny.

Niektóre gatunki w ostatnich latach stają się u nas tak rzadkie, że grozi im całkowite wyginiecie. Przyczyną jest udoskonalenie metod zwalczania chwastów w rolnictwie i powszechne ich stosowanie. Dotyczy to gatunków, które są tak wyspecjalizowane, że występują wyłącznie na polach uprawnych. Niektóre, jak np. chwasty lnu wyginęły już zupełnie w naszym kraju, inne, jak np. kąkol polny i milek letni są tak rzadkie, że znajdują się na granicy wyginiecia.

Na terenie Parku i jego okolicy, a także na obszarach sąsiadujących, występowanie licznych zbiorowisk roślinnych jest zagrożone w skali Wielkopolski i kraju. Są to głównie zespoły roślin wodnych, torfowisk niskich i wilgotnych łąk. Także wiele ze stwierdzonych na tym obszarze zbiorowisk wodnej roślinności zanurzonej zaliczanych jest do zagrożonych lub nawet silnie zagrożonych w Wielkopolsce, np. zespoły leśne typu łągu jesionowo-wiązowego i grądu środkowoeuropejskiego. Podobnie, do silnie zagrożonych w Wielkopolsce, należą zespoły okrajkowych ziołorośli ciepłolubnych, gdzie występują także gatunki chronione, np. pierwiosnek lekarski. Za zagrożoną uznawana jest także większość muraw napiaskowych.

Dalsze występowanie wielu zespołów roślinnych uzależnione jest od prowadzenia różnych działań ochrony czynnej. Do zachowania niżowych świeżych łąk użytkowanych ekstensywnie niezbędna jest ochrona czynna polegająca na co najmniej jednorazowym w roku koszeniu (na wysokość 5-10 cm, z pozostawieniem 15% nieskoszonych powierzchni). Koszenie niezbędne jest też w przypadku łąk selernicowych i zmienno-wilgotnych łąk trzęślicowych (na wysokość 10-15 cm z pozostawieniem 20% powierzchni). Ochrona ziołorośli nadrzecznych polega m.in. na usuwaniu kolczurki klapowanej – północno-amerykańskiego, ekspansywnego, obcego gatunku. Na ciepłolubnych murawach napiaskowych niezbędne jest usuwanie nalotów drzew i krzewów oraz koszenie płatów muraw.

Liczne na terenie Parku i w jego okolicy są gatunki mchów, porostów (m.in. chrobotki, tarczownice) i grzybów wielkoowocnikowych, m.in.: różne gatunki hub, koźlarze, borowik szlachetny, podgrzybek brunatny, maślaki, czubajka kania, opieńki, pieprznik jadalny (kurka).

Zwierzęta

Dużemu zróżnicowaniu fauny Parku i jego okolicy sprzyja mozaikowość siedlisk. Szczególnie licznie, zarówno pod względem liczby gatunków, jak i ich liczebności, zwierzęta występują w dolinach rzek oraz na terenach leśnych. Obok pospolitych, szeroko pod względem geograficznym rozmieszczonych gatunków, spotykane są tam również zwierzęta rzadkie i zagrożone, zarówno w skali Wielkopolski, jak i całego kraju, a nawet Europy. Według zoogeograficznego układu hierarchicznego fauna tego obszaru zalicza się do państwa Holarktyka, podpaństwa Palearktyka, krainy Eurosyberyjskiej, prowincji Nemoralnej, obszaru Europejskiego, regionu Środkowoeuropejskiego, podregionu Środkowego, okręgu Środkowopolskiego i podokręgu Wielkopolsko-Podlaskiego. Podokrąg ten nie ma żadnych gatunków charakterystycznych. Właściwie jest to strefa współwystępowania gatunków wschodnich i zachodnich, północnych i południowych.

Na terenie Parku i w jego okolicy występuje większość **bezkręgowców glebowych i wodnych** znanych z różnych środowisk leśnych i rolnych Wielkopolski. Fauna bezkręgowców szczególnie mocno zróżnicowana jest w dolinach cieków, zwłaszcza Warty, gdzie występują bardzo różne pod względem siedliskowym środowiska lądowe i wodne. Wśród bezkręgowców glebowych, z uwagi na znaczne antropogeniczne (rolnicze) przekształcenia środowiska przyrodniczego na terenach przyległych do Parku, a także w jego granicach, przeważają gatunki różnych grup (głównie dżdżownice, wazonkowce, nicienie, owady, roztocze) związane z glebami użytkowanymi rolniczo.

W dolinach cieków, rynnach jeziornych i rozmaitego typu zbiornikach wodnych żyje większość gatunków ślimaków lądowych, ślimaków wodnych i małży związanych z terenem Wielkopolski. Około 20-25% fauny mięczaków lądowych i wodnych to gatunki rzadkie. Spośród małży spotykane są: skójki, groszkówki, szczeżuje i gałeczka rogowa. Na uwagę zasługują lądo-

we ślimaki: przydrożny, zaroślowy, ogrodowy i gajowy, pozbawione skorupy (tzw. nagie ślimaki) pomrówiowate i ślinikowate oraz związane z różnymi wodami błotniarki (m.in. błotniarka stawowa), zatoczek rogowy i zatoczek pospolity. W środowiskach wilgotnych związanych ze zbiornikami wodnymi, ciekami, mokradłami i torfiarkami występują ślimaki bursztynki.

Bardzo liczne są także gatunki różnych grup **owadów**: motyle, błonkówki (m.in. boreczniki), pluskwiaki, chrząszcze, prostoskrzydłe, muchówki; i pajęczaków: kosarze, pająki, roztocze. Występują także wije (krocionogi, pareczniki). Wśród motyli szczególnie liczne są zwłaszcza: bielinkowate, modraszkowate, rusałkowate i zawisakowate. Sporo jest też gatunków miernikowców i sówkowatych. Występują także: brudnicowate, omacnicowate, zwójkowate, kraśnikowate, niedźwiedziówkowate i barczatkowate. Dużo jest pospolitych gatunków motyli, np.: bielinek kapustnik, listkowiec cytrynek, rusałka pokrzywnik, oblatek granatek, paź królowej, modraszek Ikar, rusałka osetnik, osadnik egeria, rusałka żałobnik. Wśród motyli nocnych występują m.in. brudnica mniszka, szczonecznica szarawka. W różnych środowiskach lądowych liczne są gatunki chrząszczy, m.in. poświętnikowate, żukowate, chrabąszczowate, zmianowcowate.

Tysiące gatunków bezkręgowców (pierścienic, pajęczaków, wijów, owadów, ślimaków) uzależnionych jest od obecności w lesie martwych drzew. Są wśród nich: gatunki żyjące w korze, pod korą, w drewnie i w próchnie; gatunki, których pokarmem są grzyby rozkładające drewno oraz owocniki tych grzybów przerastających martwe i obumierające drzewa; drapieżne i pasożytnicze bezkręgowce odżywiające się owadami i innymi organizmami zasiedlającymi to środowisko; gatunki odżywiające się odchodami innych zwierząt żyjących w drewnie; gatunki padlinożerne; gatunki żyjące w soku wyciekającym z drzew; gatunki korzystające z drewna jako materiału konstrukcyjnego do budowy gniazd oraz gatunki bezkręgowców wykorzystujące martwe drewno jako miejsce schronienia przed drapieżnikami, ekstremalnymi warunkami pogodowymi oraz jako miejsce zimowania.

Spośród nich najbardziej zagrożone wyginięciem są bezkręgowce zasiedlające próchnowiska w starych dziuplastych drzewach oraz grube, stojące i leżące, martwe pnie. Stare i obumarłe drzewa są siedliskiem niezwykle różnorodnym (kombi-

nacje kształtów, gatunków drewna, stopni rozkładów), umożliwiającym współistnienie na stosunkowo niewielkim obszarze bardzo wielu gatunkom o różnych wymaganiach i sposobach życia. Szczególnie bogata fauna związana jest z dziuplami, które wykorzystywane są jako miejsca lęgowe także przez wiele gatunków ptaków poszukujących w martwym drewnie również pokarmu. Pojedyncze zamierające drzewa wykorzystywane są do wykuwania dziupli przez dzięcioły. Z martwym drewnem związane są także ssaki owadożerne, nietoperze, gryzonie i niektóre gatunki ssaków drapieżnych. Stare dęby są potrzebne do życia koziorogowi dęboszowi, którego larwy żerują w drewnie drzew, i pachnicy dębowej, której larwy żyją w starych dziuplach.

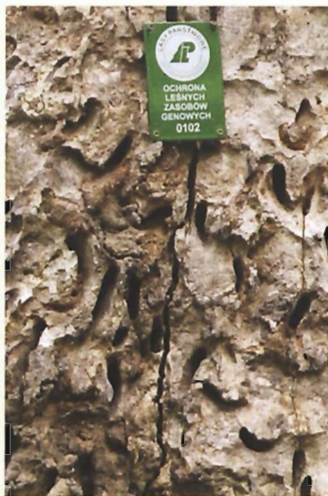
Kozioróg dębosz jest w Polsce największym chrząszczem z rodziny kózkowatych; dorosły osobnik mierzy do 56 mm. Zasięg tego gatunku pokrywa się z zasięgiem dębów (szypułkowego i bezszypułkowego), na których kozioróg występuje. Gatunek ten rozwija się pod korą i w drewnie, preferując dobrze nasłonecznione, ponadstuletnie, grube drzewa o spękanej korze. Występuje głównie w starych parkach, zadrzewieniach alejowych oraz na starych samotnie stojących lub rosnących w niewielkich skupieniach dębach. Częsty jest także w starych, dobrze prześwietlonych dąbrowach. Zajmuje najczęściej drzewa opanowane już częściowo przez grzyby. Może funkcjonować na prawie całej długości pnia (z wyjątkiem wierzchołka) lub na pojedynczych konarach i grubych gałęziach. Najczęściej i najliczniej obserwowany jest jednak w dolnej części pnia, oświetlonej przez słońce.

Czulki samicy są długości jej ciała, samca – o połowę dłuższe. Samica składa jaja w spękaniach kory. Larwy żerują początkowo w korze, gdzie spędzają pierwszą zimę, następnie w łyku i twardzieli, drążąc długie chodniki. Z uszkodzonego drzewa wypływa sok, tworząc na korze ciemne przebarwienia. Czas rozwoju owada trwa około 3 lata, w drewnie przesuszonym – nawet do 5 lat. Larwa jest jasnożółta z rdzawą głową, dorasta do 10 cm. Łączna długość żerowiska dochodzi do 1 m. Przepo-

Kozioróg dębosz

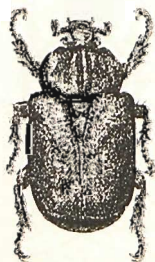
Ślady żerowania kozioroga dębosza

czwarza się jesienią, jednak wewnątrz drzewa opuszcza dopiero w czasie od maja do początku września.

Kozioróg jest objęty ochroną gatunkową. W Polsce występuje wyspowo, najczęściej w południowo-zachodniej części kraju. Od kilkudziesięciu lat obserwuje się stały spadek populacji tego chrząszcza – zagrożony jest wyginięciem. Zanikanie kozioroga spowodowane jest głównie zmianami siedliskowymi, które ograniczają jego możliwości rozwojowe. Do znacz-

nego spadku liczebności dębosza, zwłaszcza na przełomie XIX i XX w., przyczyniło się również masowe wylapywanie go przez kolekcjonerów i handlarzy.

Pachnica dębowa jest dużym (długość ponad 30 mm) chrząszczem o oliwkowym połysku. Występuje w świetlistych drzewostanach, zadrzewieniach wzdłuż dróg, rzek i zbiorników wodnych. Zasiedla stare dziuplaste drzewa liściaste, głównie dęby i wierzby, rzadziej lipy, buki zwyczajne i kasztanowce białe. Butwiejące drewno wewnątrz dziupli stanowi pożywienie larw (pędraków) pachnicy. Z czasem dziupla wypełnia się odchodami larw i stanowi specyficzne mikrosiedlisko, w którym

Pachnica dębowa

oprócz pachnicy rozwijają się inne rzadkie gatunki owadów. Rójka owadów dorosłych przypada na ciepłe lipcowe wieczory; opuszczają one dziuple i wygrzewają się na korze. W czasie ich lotu słychać głośny furkot. Wydzielają przy tym przyjemny zapach, czemu gatunek zawdzięcza nazwę. Pachnica występuje w lasach liściastych oraz zadrzewieniach Europy, od północnej Hiszpanii po środkową część europejskiej Rosji i od Włoch po południową Szwecję. Gatunek jest narażony na wyginię-

cie ze względu na zanik odpowiednich środowisk ze starymi, dziuplastymi drzewami, umożliwiającymi mu rozwój. Uważany jest ze reliktu lasów pierwotnych.

Bogata i zróżnicowana jest fauna **owadów wodnych** (chrząki, jętki, ważki, pluskwiaki różnoskrzydłe, chrząszcze, muchówki). Spośród chrząszczy wodnych występują: pływakowate, kałużnicowate, krętakowate i flisakowate. W rozmaitych wodach powierzchniowych liczne są także pijawki i różne gatunki skorupiaków (m.in. kielże).

Środowiska wodne Parku, głównie Warta i jej starorzecza, zasiedlają różne gatunki **ryb**, wśród których ilościowo przeważają: okoń, boleń, sandacz, szczupak, sum, ukleja, płoć, leszcz, karaś, karp, jaź, jelec, kleń, pstrąg, mniej jest brzan. Bogactwu fauny ryb w rzece sprzyja zwiększanie się w ostatnich latach jej czystości. Warta jest także sztucznie zarybiana takimi gatunkami, jak: jaź, kleń, sandacz, szczupak, a nawet jesiotr i certa.

Występowanie **płazów** w Parku i jego okolicy ściśle związane jest z miejscami ich rozrodu. Żyje tam co najmniej 14 gatunków z 18 spotykanych w Polsce. Szczególnie liczne są żaby zielone (śmieszka, wodna, jeziorkowa) oraz żaby brunatne (trawna, moczarowa) i ropucha szara. Mniej liczne natomiast: traszka grzebieniasta, traszka zwyczajna, kumak nizinny, grzebiuszka ziemna (huczek) i ropucha zielona. Rzadko występującym gatunkiem jest rzekotka drzewna. Nieliczne są gatunki **gadów**. Na nagranych zboczach pagórków i dolin o wystawie południowej powszechnie zamieszkuje jaszczurka zwinka, na obrzeżach zbiorników wodnych padalec, a w pobliżu otwartych zbiorników wodnych pospolity jest zaskroniec.

Wyjątkowym zróżnicowaniem fauny **ptaków**, podobnie jak i wielu innych grup zwierząt, charakteryzują się nadrzeczne lasy łęgowe, uważane za najbogatsze i najbardziej złożone ekosystemy w Europie. Szczególnie liczne są gatunki ptaków wodnych i błotnych związane z doliną Warty i ciągami środowisk podmokłych, w tym stawów hodowlanych znajdujących się nad dopływami Warty. Do najlepiej zbadanych pod względem występowania ptaków fragmentów Parku należą: rezerwat Krajkowo oraz kompleks łąk między Rogalinkiem a Sowińcem. Obszary te są najbardziej charakterystycznymi środowiskami Parku i występują na nich szczególnie cenne gatunki. Dobrze poznana jest również fauna południowej części doliny War-

ty koło Śremu. W skali Europy (obszar Natura 2000 Ostoja Rogalińska) szczególnie ważna jest ochrona ptaków wodno-błotnych (blaszkodziobe, chruściele, siewkowate, bocian czarny), drapieżnych (kania ruda, kania czarna, bielik, orlik krzykliwy) oraz dzięcioła średniego i lelka.

Na terenie Parku stwierdzono dotychczas 220 gatunków ptaków (196 odnotowano współcześnie, tj. w latach 80. i 90. XX w.). 157 z nich to gatunki lęgowe (w tym 21 prawdopodobnie lęgowych), a pozostałe to ptaki zalatujące, przelotne i zimujące.

Lęgowe gatunki to m.in.: jastrząb, krogulec, myszołów, kuropatwa, bażant, łyska, gołąb skalny, grzywacz, sierpówka, kukułka, dzięcioł czarny, dzięcioł duży, dzierlatka, lerka, skowronek, brzegówka, dymówka, oknówka, świergotek polny, świergotek drzewny, świergotek łąkowy, pliszka żółta, pliszka siwa, strzyżyk, pokrzywnica, rudzik, słowik szary, słowik rdzawy, kopciuszek, pokląskwa, kos, kwiczoł, śpiewak, brzęczka, rokitniczka, łożówka, trzcinniczek, trzcinia, zaganiacz, piegża, cierniówka, gajówka, kapturka, świstunka, pierwiosnek, piecuszek, mysikrólik, muchołówka szara, muchołówka żałobna, raniuszek, sikora uboga, czarnogłówna, czubotka, sosnówka, modraszka, bogatka, kowalik, pęzacz leśny, pęzacz ogrodowy, remiz, wilga, gąsiorek, srokoś, sówka, sroka, kawka, gawron, wrona, kruk, szpak, wróbel, mazurek, zięba, kulczyk, dzwonec, szczygieł, makolągwa, gil, grubodziób, trznadel, ortolan, potrzos, potrzyszcz. Prawdopodobnie lęgowymi są: słonka, lelek, pleszka, białorzytka, jarzębatka, zniczek i muchołówka mała. Nielęgowymi: jerzyk, jemioluszek, jer i czyż.

W ostatnich kilkudziesięciu (ok. 40-50) latach zaszły w faunie ptaków dzisiejszego Parku wyraźne zmiany, spowodowane w dużej mierze modyfikacjami środowisk dolinnych, w tym brakiem regularnych wylewów Warty, ogólnym przesuszeniem terenu oraz intensyfikacją jego użytkowania. W czasach współczesnych nie gniazdują już w Parku: bączek, zielonka, kraska i podróżniczek, a populacje wielu gatunków zdecydowanie zmniejszyły się, będąc niekiedy na granicy zaniku. Dotyczy to m.in.: rożeńca, cyranki, płaskonosy, derkacza, czajki, rycyka i krwawodzioba – związanych z terenami podmokłymi. Sytuacja taka ma miejsce w całej Wielkopolsce i kraju. Do zaniku populacji wielu gatunków ptaków, zwłaszcza kaczek łąkowych i siewkowatych, przyczynił się brak ochrony łąk i pastwisk.

Od lat utrzymują się na terenie Parku stanowiska lęgowe bociana czarnego, kani rudej i kani czarnej. Osiedlił się tam też bielik (po raz pierwszy gniazdowanie stwierdzono w 2000 r.) i orlik krzykliwy, co jest rezultatem ochrony tych gatunków. Po prawie 30-letniej przerwie obserwowane były w końcu lat 90. XX w. w rezerwacie przyrody Krajkowo łęgi kormoranów, które w latach 40., 50. i 60. XX w. gniazdowały tam co roku. W dolinie Warty koncentruje się populacja lęgowa bociana białego. Na wodach parku gniazduje, a nawet zimuje, łabędź niemy, występujący zimą też na Warcie w Śremie i w Rogalinie.

Na terenach Parku i w najbliższej okolicy występuje także bogata fauna **ssaków**: nietoperze, owadożerne (jeż zachodni, kret, ryjówki – aksamitna i malutka, rzęsorek rzeczny), zajęczaki (zając, rzadko królik), gryzonie (wiewiórka pospolita, nornica ruda, karczownik, piżmak, myszy – domowa i leśna, szczur wędrowny, badylarka), drapieżne (lis, jenot, borsuk, wydra, kuna domowa, kuna leśna, tchórz zwyczajny, gronostaj, łasica), parzystokopytne (dzik, jeleń, daniel, sarna). W ostatnich latach obserwowany jest znaczny wzrost liczebności lisa, wyraźnie zmniejszyła się natomiast liczebność zająca i kuropatwy.

Szczególnie wiele gatunków ssaków żyje wzdłuż brzegów cieków. W środowisku tym występują gatunki ssaków ziemnowodnych, m.in.: wydra, bóbr, karczownik ziemnowodny (polnik), piżmak oraz ryjówka malutka, ryjówka aksamitna, rzęsorek rzeczny, badylarka i mysz polna. Stosunkowo liczne są: sarna, jeleń europejski, dzik, tchórz zwyczajny i lis. Daniele spotyka się rzadko. Zwierzęta te z lasów przechodzą także w doliny cieków, m.in. do wodojów oraz na pola uprawne, gdzie często żerują. Różne typy łąk zamieszkuje nomik zwyczajny i kret. W lasach lęgowych występuje też nornica ruda i mysz leśna. W różnych środowiskach leśnych spotykany jest jeż zachodni.

Gospodarka łowiecka prowadzona jest w oparciu o statutową działalność kół łowieckich w dzierzawionych obwodach. Niektóre z obwodów w całości znajdują się na terenie Par-

Zgryzy bobrowe

ku, natomiast inne tylko częściowo. Łowiecko pozyskiwane są głównie: jelen, sarna, dzik, bażant, dużo rzadziej daniel, krzyżówka, gęgawa, słonka, lis, kuny (leśna, domowa), zając.

Ochrona zwierząt Parku związana jest głównie z zachowaniem istniejących stanowisk i siedlisk, ograniczeniem wprowadzania i kontrolą liczebności gatunków obcego pochodzenia, zwłaszcza gatunków inwazyjnych stanowiących zagrożenie dla rodzimych zwierząt, utrzymaniem mozaiki środowisk, co umożliwia zachowanie bogactwa i różnorodności zgrupowań zwierząt, utrzymywaniem i odtwarzaniem korytarzy ekologicznych pozwalających na przemieszczanie się zwierząt. Niezbędne jest zawieszanie skrzynek lęgowych dla ptaków i nietoperzy, budowa platform gniazdowych dla bociana białego oraz pozostawianie na terenach rolniczych martwych drzew.

Na terenach rolnych, głównie łąkach i pastwiskach, niezbędne jest prowadzenie zabiegów agrotechnicznych zgodnie z wymogami zbiorowisk i zasiedlających je gatunków zwierząt, zwłaszcza ptaków, poprzez dostosowanie terminów, częstotliwości i technik koszenia.

Atrakcyjność turystyczną Parku zwiększyć może promowanie wśród rolników hodowli tradycyjnych ras zwierząt gospodarskich (bydło, konie, owce). W trakcie remontów i rozbudowy obiektów budowlanych niezbędne jest zachowanie siedlisk występowania rzadkich i zagrożonych gatunków ptaków i nietoperzy. Do ochrony gatunków łownych niezbędne jest prowadzenie racjonalnej gospodarki łowieckiej, m.in. poprzez odtwarzanie właściwej dla poszczególnych siedlisk liczebności i struktury populacji gatunków łownych, zwalczanie kłusownictwa oraz dostosowanie dokarmiania zwierzyny łownej do niezbędnych potrzeb.

Formy ochrony przyrody

Cele ochrony przyrody są realizowane poprzez obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody formami ochrony, a także prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej. Różnorodność biologiczna dotyczy nie tylko bogactwa gatunkowego roślin i zwierząt, ale także innych poziomów organizacji przyrody, w tym krajobrazowego. Ochrona musi być realizowana w sposób kompleksowy. Z tego względu

na terenie Parku i w jego bezpośrednim sąsiedztwie niezależnie chronione są także różne cenne obszary i obiekty przyrodnicze o znaczeniu lokalnym, krajowym i europejskim: obszary chronionego krajobrazu, rezerваты przyrody, obszary Natura 2000⁵, użytki ekologiczne, pomniki przyrody, ostoje przyrody oraz wybrane gatunki roślin, zwierząt i grzybów.

63

nych i objętych ochroną prawną oraz poprawę stanu naturalnych i półnaturalnych siedlisk przyrodniczych. Gospodarowanie zasobami dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów powinno zapewniać ich trwałość, optymalną liczebność i ochronę różnorodności genetycznej. Dlatego stosowana jest ochrona, utrzymanie lub racjonalne zagospodarowanie naturalnych i półnaturalnych ekosystemów, w tym m.in.: lasów, torfowisk, bagien, muraw, linii brzegów wód, dolin rzecznych, rzek i jezior, siedlisk i ostoi roślin, zwierząt i grzybów. Tworzone są warunki do rozmnażania i rozprzestrzeniania zagrożonych wyginięciem roślin, zwierząt i grzybów oraz ochrony i odtwarzania ich siedlisk i ostoi, a także ochrony tras migracyjnych zwierząt.

Północna i północno-wschodnia granica Parku przylega bezpośrednio do granicy **Wielkopolskiego Parku Narodowego**, sąsiadując z obszarami ochrony ścisłej: Zalewy Nadwarciańskie i Nadwarciański Bór Sosnowy.

Park położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie sieci **obszarów chronionego krajobrazu**, łączących wszystkie cenne obiekty przyrodnicze w Wielkopolsce i w regionach sąsiednich. Około 6-9 km na wschód od granicy Parku znajduje się Obszar Chronionego Krajobrazu w gminie Kórnik (pow. ok. 7,2 tys. ha), utworzony przez Radę Miasta i Gminy Kórnik w 1993 r. w celu ochrony zlewni jezior Rynny Kórnicko-Zaniemyskich (jeziora: Bnińskie, Kórnickie, Skrzyneckie, Wrońskie, Borówieckie), leżących w dorzeczu Głuszynki.

Północno-zachodnia granica Parku na wysokości Łęczycy jest około 1,2 km oddalona od ujścia Wirynki, lewobrzeżnego dopływu Warty, której dolina stanowi Obszar Chronionego Krajobrazu Dolina rzeki Wirynki (pow. 100,5 ha), położony w otulinie Wielkopolskiego Parku Narodowego.

W granicach Parku na terenach Nadleśnictwa Konstantynowo w gminie Mosina znajdują się dwa **rezerваты przyrody**, Krajkowo i Goździk Siny w Grzybnie.

Krajobrazowy rezerwat Krajkowo został utworzony w 1958 r. w celu ochrony krajobrazu starorzecza Warty, łęgów nadwarciańskich i miejsc łęgowych ptaków, m.in. czapli siwej i kormoranów. Rezerwat zajmuje obszar lasu o powierzchni 160,46 ha na terenie Leśnictwa Krajkowo wraz z łachą rzeczną Tuchoń. Do końca XVIII w. teren obecnego rezerwatu najprawdopodobniej zajmowały pastwiska i łąki, na których rosły pojedyncze dęby, wiązy i topole oraz kępy krzaczastych wierzb. Na dzi-

siejszą formę krajobrazu rezerwatu podstawowy wpływ miała przeprowadzona na przełomie XIX i XX w. regulacja Warty. Spowodowała ona zawrótce swobodnego spływu rzeki i odcięcie starorzecza. Nie bez znaczenia było także wykaszanie trawy i wypas bydła oraz zapoczątkowana w końcu XVIII w. gospodarka leśna, w ramach której wprowadzono sosny i świerki, zniekształcając w ten sposób istniejące dotąd siedliska. Obfity opad z drzewostanów iglastych spowodował zakwaszenie gleb, co doprowadziło do wykształcenia się roślinnych zbiorowisk borowych. Najstarsze drzewostany powstały około 1847 r. W 1885 r. zaczęto wprowadzać nasadzenia sosnowe, co trwało mniej więcej do 1910 r. Duży wpływ na zmiany środowiskowe miała także prowadzona w późniejszych latach gospodarka rezerwatowa. Ograniczone użytkowanie łąk (tylko jeden pokos traw w ciągu roku), użytkowanie tylko najlepszych z nich oraz pozostawienie drobnych powierzchni podmokłych i przerośniętych turzycami spowodowało zmniejszenie się powierzchni łąk.

W rezerwacie występują trzy główne typy siedliskowe lasu: las łęgowy (74,65 ha, 75,63%), las mieszany świeży (20,59 ha, 20,88%) i las mieszany wilgotny (3,45 ha, 3,49%). Ogółem stwierdzono istnienie 26 gatunków drzew i 20 gatunków krzewów. Gatunki drzew panujących, tworzących drzewostany, to: dąb szypułkowy, sosna pospolita, olcha, brzoza, topola i lipa drobnolistna; inne pojawiają się pojedynczo. Dąb szypułkowy jako panujący jest najliczniejszy i zajmuje 56,92 ha, co stanowi 57% zadrzewienia rezerwatu. Rośnie zarówno w prawie jednolitych drzewostanach, jak i z domieszką sosny lub grabowym piętrzem podokapowym. W rezerwacie bardzo licznie występują pojedynczo rosnące 200-, 300-letnie dęby o pomnikowych rozmiarach; najgrubszy z nich ma pierśnicę ponad 200 cm przy wysokości około 20 m. Dąb bezszypułkowy spotykany jest sporadycznie. Oprócz dębów okazałe rozmiary osiągają również wierzby, sosny (pospolita i czarna) oraz wiązy. Drugim gatunkiem panującym jest sosna pospolita, zajmująca 37% ogólnej powierzchni leśnej, głównie w zachodniej części rezerwatu.

Rosną tu także brzozy gruczołowate i omszone, topole – kanadyjska, czarna i biała – oraz miejscami osiki. Topole spotyka się głównie w drzewostanach położonych bliżej Warty, na siedliskach lasów łęgowych. Z gatunków liściastych, wchodzących najczęściej w skład drzewostanów drugiego piętra, pojawiają

się: grab pospolity, wiązy szypułkowy i polny, jesion wyniosły i klon pospolity. Teren rezerwatu corocznie jest zalewany, dlatego ponad 75% powierzchni leśnej stanowi las łęgowy. Wzdłuż Warty oraz nad Tuchoniem spotyka się przede wszystkim łęg topolowo-wierzbowy, rosnący w zasięgu wysokich stanów wody i stanowiący trwale zbiorowisko naturalne. W wyniku gospodarki leśnej wprowadzono na te tereny także dąb szypułkowy, który na ogół dobrze wytrzymuje powodzie. Z roślin drzewiastych z dużą stałością występuje również topola czarna i dereń świdwa. Południową część rezerwatu porasta łęg wiązowo-jesionowy; znajdują się tam też sztucznie wprowadzone drzewostany dębowe. W części zachodniej i wschodniej rezerwatu w obniżeniach terenowych, na żyznych aluviach, rozwinięty jest łęg jesionowo-olchowy.

We wszystkich oddziałach rezerwatu spotykany jest silnie zmieniony zespół grądu środkowoeuropejskiego, rozwinięty na siedliskach lasu mieszanego świeżego, lasu mieszanego wilgotnego i lasu świeżego. Mocno zmienione w wyniku prowadzonej gospodarki są także łęgowe zbiorowiska trawiaste, wykształcone obecnie jako ubogie florystycznie kośne łąki. W wodach stojących występuje bardzo prymitywne zbiorowisko rzęs (rzęsa drobna, rzadziej rzęsa trójrowkowa), zespół „lili wodnych”, w którym najliczniejsze są: grzybień biały, rzepicha ziemnowodna, żabiściek pływający, wywłócznik kłosowy; natomiast mniej licznie pojawiają się: grązel żółty, szuwar właściwy, oczeret Tabermontana, trzcina pospolita, skrzyp bagienny i tatarak zwyczajny. Na miedzach rozwinięty jest szuwar wielkoturzycowy; poza licznymi gatunkami turzyc rośnie tam także kosaciec żółty. Na powierzchni wysychających i wyschniętych zbiorników wodnych rozwijają się zbiorowiska rdestu i uczeputu. Na lewym brzegu Warty wykształcony jest zespół nadrzecznych wiklin.

Żyją tam także różne gatunki zwierząt. Spośród kręgowców szczególnie liczne są ptaki – m.in. dla ochrony ich miejsc lęgowych utworzono ten rezerwat. Licząca kiedyś około 100 gniazd kolonia czapli siwych od 40 lat powoli zmniejszała się do prawie zupełnego zaniku, podobnie jak liczebność gniazd kormoranów. Obecnie spotykana jest jedynie czapla siwa. W rezerwacie oprócz ptaków stale gnieźdzących się, liczne są gatunki zlatujące na żerowanie, głównie drapieżniki. Wśród innych zwierząt występują także bobry oraz wydry.

Florystyczny rezerwat Goździk Siny w Grzybnie utworzony został w 1964 r. w celu zachowania – ze względów naukowych i dydaktycznych – jednego z rzadkich w Polsce stanowisk goździka siniego, gatunku osiagającego na terenie Parku północną granicę występowania. Rezerwat w chwili utworzenia obejmował obszar lasu o powierzchni 3,54 ha w Leśnictwie Grzybno (Nadleśnictwo Konstantynowo), porastającego wał wydmowy rozciągający się z zachodu na wschód o stromo nachylonym stoku północnym. Taka jednak powierzchnia była zbyt mała dla ochrony goździka siniego i została powiększona do 16,6 ha; obszar otuliny zabezpieczającej rezerwat przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych wynosi 26,19 ha.

Goździk siny

Roślinność rezerwatu reprezentuje leśny zespół subkontynentalnego boru sosnowego świeżego. Drzewostan tworzą sosna pospolita z domieszką brzozy brodawkowatej i dębu bezszypułkowego. W części zachodniej występuje świerk. W podszycie przeważają: jałowce, kruszyna i jarzębina, niekiedy występuje dąb, w runie – borówki (czarna i brusznica) i kostrzewa owcza. Bujna jest także warstwa mszysta, tworzona m.in. przez rokit i płonnik. Z największą stałością w zespole występuje konwalia majowa, z mniejszą – gorysz pagórkowaty, kokoryczka wonna, rokitnik, widłoząb falisty i borówka brusznica. Z roślin towarzyszących największą powierzchnię zajmują trzcinniki (piaskowy i leśny), kostrzewa owcza i szczaw polny. Chroniony w rezerwacie goździk siny spotykany jest na szczycie wydmy oraz na jej południowych i wschodnich zboczach. Obserwowane jest stale zmniejszanie się powierzchni zajmowanej przez ten gatunek. Miejsce płatów goździka siniego zajęły rozległe powierzchnie trzcinnika piaskowego, trzcinnika leśnego oraz konwalii majowej; rozwija się także czeremcha amerykańska. Powstało zadarcie gleby m.in. na skutek naturalnego przerzedzenia drzew.

Około 2,3 km na wschód od granicy Parku znajduje się utworzony w 1998 r. w Nadleśnictwie Babki w gminie Śrem leśny re-

zerwat przyrody Czmoń (pow. 23,65 ha). Celem ochrony przyrody w nim jest zachowanie ekosystemu żyznych lasów liściastych (z dębami szypulkowymi i jesionami wyniosłymi, grabami i jaworami), w którym występują także gatunki roślin chronionych (m.in. lilia złotogłów, bluszcz pospolity, kalina koralowa) oraz wiele gatunków zwierząt.

Park jest częścią europejskiej **sieci ekologicznej Natura 2000** – wspólnego europejskiego systemu obszarów chronionych. Jego celem jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy (państw członkowskich Unii Europejskiej). W skład systemu wchodzi obszary specjalnej ochrony ptaków, wyznaczone do ochrony populacji dziko występujących ptaków jednego lub wielu gatunków, w którego granicach ptaki mają korzystne warunki bytowania, oraz specjalne obszary ochrony siedlisk, utworzone w celu ochrony siedlisk przyrodniczych lub gatunków będących przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej.

W granicach Parku na obu brzegach Warty położona jest południowa część Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Ostoja Rogalińska (pow. 21 763,1 ha); część północną tego obszaru stanowi powierzchnia Wielkopolskiego Parku Narodowego położona na lewym brzegu Warty. Większą część ostoi pokrywają drzewostany sosnowe z domieszką: dębu, świerka, brzozy, grabu i lipy. W sąsiedztwie cieków na terenach wilgotnych, występują łęgi wiązowo-jesionowe oraz zagrożone w skali kraju łęgi wierzbowe i topolowe. Tereny bagienne zajmują lasy z olszą czarną, a zarośla łozowe tworzy wierzba i kruszyna. Występują tutaj siedliska przyrodnicze mające szczególne znaczenie dla krajów członkowskich Unii Europejskiej, ważne pod względem przyrodniczym: ciepłolubne murawy napiaskowe, murawy kserotermiczne, starorzecza, eutroficzne i dystroficzne zbiorniki wodne, zalewane muliste brzegi rzek, zmiennowilgotne łąki trzęślicowe, ziólorośla górskie i nadrzeczne, łąki selernicowe, niżowe świeże łąki użytkowane ekstensywnie, torfowiska wysokie zdegradowane, obniżenia na podłożu torfowym, grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny, pomorski kwaśny las brzoźowo-dębowy, łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe, torfowiska nakredowe, ciepłolubne dąbrowy, łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe, olsy źródłiskowe.

Gatunkami roślin wymagającymi szczególnej ochrony w Europie są sasanka otwarta i starodub łakowy. Ważna jest

ochrona na tym obszarze wielu gatunków ptaków (bąk, bączek, bocian biały, bocian czarny, gęś białoczelna, trzmielojad, kanie czarna i ruda, bielik, błotniaki stawowy, zbożowy i łąkowy, orlik krzykliwy, kropiatka, derkacz, żuraw, batalion, rybitwy zwyczajna i czarna, zimorodek, dzięcioły czarny i średni, lerk, świergotek polny, jarzębatka, muchołówka mała, gąsiorek, kortolan), ssaków (mopek, nocek duży, bóbr europejski, wydra), ryb (boleń, różanka, piskorz, koza), owadów (trzepla zielona, zalotka większa, czerwонецzyk nieparek, pływak szerokobrzegi, jelonek rogacz, pachnica dębowa, kozioróg dębosz) i małża skójki gruboskorupowej.

Na większości terenu Parku projektowany jest specjalny obszar ochrony siedlisk Natura 2000 Rogalińska Dolina Warty (pow. 14 753,6 ha). Prawie połowę jego powierzchni pokrywają lasy, głównie iglaste i mieszane; ponad 30% tej ostoi zajmują siedliska rolnicze, mniej jest łąk i zarośli (18%). Na obszarze występuje 10 rodzajów cennych siedlisk, z czego największe pokrycie mają łągi wierzbowo-topolowe i jesionowo-wiązowe, łąki użytkowane ekstensywnie, torfowiska alkaliczne.

W sąsiedztwie Parku, około 3,5 km na zachód, znajduje się projektowany Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Będlewo-Bieczyny (pow. 752 ha), obejmujący najcenniejszą część zwartego kompleksu leśnego (łągi wiązowo-jesionowe i jesionowo-olszowe oraz grąd środkowoeuropejski) położonego w Dolinie Środkowej Obry.

Od strony północno-zachodniej Park bezpośrednio sąsiaduje z projektowanym Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Ostoja Wielkopolska (pow. 8427 ha), położonym w większości w Wielkopolskim Parku Narodowym.

Zaslugujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej, m.in. śródpolne i śródleśne oczka wodne, torfowiska, kępy drzew, chronione są jako **użytki ekologiczne**. W 1999 r. Rada Miejska w Mosinie podjęła uchwałę w sprawie uznania obszaru torfowiska położonego w Leśnictwie Bogulin za użytek ekologiczny o nazwie Rosiczkowy Staw. Obejmuje on teren (2,08 ha), na którym prowadzono do niedawna eksploatację torfu. Po jej zaniechaniu w wyrobiskach i dołach potorfowych rozpoczęła się szybka wtórna sukcesja roślinności. Licznie występuje tam chroniona, owadożerna roślina, rosiczka okrągłolistna oraz spotykany jest rzadki gatunek pająka – tygryzek paskowany.

Pod koniec 2000 r. Rada Miejska w Śremie utworzyła na terenie całej gminy 12 użytków ekologicznych. Celem ich funkcjonowania jest zachowanie naturalnych typów środowisk charakterystycznych dla ekosystemów zalewowych doliny Warty. Są to starorzecza, śródleśne oczka wodne, zabagnione zalewowe łąki, wydmy i płaty nieużytkowanej roślinności. Na terenie Parku w uroczysku Niesłabin znajdują się użytki ekologiczne Żowiniec (pow. 16,42 ha), Bobrzysko (pow. 4,03 ha) i Potop (pow. 4,47 ha) oraz w uroczysku Zbrudzewo użytek Jeziorko (3,98 ha). W powstałym w 1995 r. Miejskim Parku Ekologicznym im. Włodzimierza Puchalskiego w Śremie utworzono użytek ekologiczny Bagienko (pow. 4,8 ha, w tym zbiornik wodny 1,1 ha). Ochronie podlegają tutaj zbiorowiska roślinne szuwarów i oczeretów wokół jeziorka oraz roślinność podmokłej łąki. Przez teren parku wytyczono przyrodniczą ścieżkę dydaktyczną (głównie dla młodzieży).

Na terenie samego Parku nie ma **zespołów przyrodniczo-krajobrazowych**. Znajdują się one tylko w jego okolicy. Około 4,5 km na wschód od północnej części Parku położony jest Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Głuszyna. W pięknie ukształtowanej, niewielkiej dolinie Głuszynki obejmuje on ochroną pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania naturalnych zbiorników wodnych, kęp drzew i krzewów, bagien, wydm i starorzecza oraz układów osadniczych Głuszyny i Piotrowa. Około 4,5 km na południowy wschód od Parku znajduje się Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Łęgi Mechlińskie (pow. 781 ha), utworzony w 2001 r. w celu zachowania wodnych, podmokłych i wilgotnych siedlisk przyrodniczych o dużych wartościach krajobrazowych, naukowo-dydaktycznych, charakterystycznych dla zalewowej doliny Warty, oraz obiektów kulturowych.

Na obszarze Parku i w jego okolicy znajduje się również wiele tworów przyrody chronionych jako **pomniki przyrody**, m.in. głaz narzutowy położony na cmentarzu parafialnym w Rogalinie przy kościele pw. św. Michała i Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych, stanowisko bluszczu pospolitego znajdujące się w pobliżu wsi Psarskie oraz kilkadziesiąt drzew (kasztanowiec biały, sosna pospolita, topola osika, dąb szypułkowy, wierzba krucha, lipa drobnolistna, wiąz szypułkowy) rosnących w parkach, lasach i na łąkach, pojedynczo lub w grupach, w różnych miejscowościach Parku (Jaszkowo, Góra, Brodnica, Sowiniec,

Baranówko, Brodniczka). Za grupowe pomniki przyrody uznano aleje kasztanowców białych i lip drobnolistnych w Przylepkach oraz grupy sosen zwyczajnych rosnących w Rogalinie i dębów szypułkowych rosnących nad Wartą w Krajkowie.

Rogalin, dąb szypułkowy Czech

Rogalin, dąb szypułkowy Lech

Rogalin, dąb szypułkowy Rus

Rogalin, dąb szypułkowy Edward

Szczególnie interesującym przyrodniczo pomnikiem przyrody jest duże skupienie dębów szypułkowych, rosnących samotnie lub w grupach na prawym i lewym brzegu Warty, od Świątnik do Baranowa w górę oraz po Rogalinie i Sowiniec w dół rzeki. Nazywane „dębami rogalińskimi” drzewa, rosnące na terasie zalewowej w parku przypałacowym, w lesie, na łąkach i polach oraz w samym Rogalinie, tworzą największe skupisko starych dębów szypułkowych w Polsce i zapewne jedno z największych w Europie. Ochroną, która miała już miejsce w 1948 r., objęte są zarówno drzewa żywe, jak i martwe.

Po raz pierwszy dokładniejsze informacje o dębach rogalińskich podał w 1904 r. niemiecki botanik i florysta Fritz C.I. Pfühl (1853-1913); było ich wtedy blisko 2 tys. Pierwszych dokładniejszych inwentaryzacji i zabiegów konserwatorskich na dębach dokonano w latach 1947-1948. W 1963 r. doliczono się 954 dębów o pierśnicy powyżej 200 cm. Podczas inwentaryzacji wykonanej w 1991 r. na zlecenie wojewódzkiego konserwatora przyrody zarejestrowano około 1700 drzew o takim obwodzie. Wykonawcy inwentaryzacji w celu odróżnienia poszczególnych drzew zastosowali metodę oznaczania ich za pomocą metalowych tabliczek, przytwierdzanych do pnia na wysokości około 2,5 m. Oznakowanie takie okazało się nieskuteczne, bowiem tabliczki po latach zaczęły odpadać. Poza tym, każdy z zespołów inwentaryzacyjnych w latach 1947-1948, 1963 i 1991 nadawał drzewom inne numery. Spowodowało to poważne problemy z dokładną lokalizacją poszczególnych drzew i porównywaniem danych zbieranych w ciągu prawie 45 lat. Wyeliminowanie takich niedogodności jest obecnie możliwe przy zastosowaniu w pracach inwentaryzacyjnych techniki Systemu Informacji Geograficznej (GIS). Ostatnia inwentaryzacja przeprowadzona na zlecenie Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego na przełomie lat 2007 i 2008 wykazała, że na terenie Parku występuje 964 dębów szypułkowych o obwodzie pnia większym lub równym 300 cm. Wśród udokumentowanych dębów pomnikowych wyraźnie przeważały drzewa o najmniejszym obwodzie pnia (300-399 cm) – ich udział wynosił 63,3% wszystkich zinwentaryzowanych drzew. Wraz ze wzrostem wielkości obwodu dębów ich liczba malała: drzew o obwodzie 400-499 cm stwierdzono 26,1%, 500-599 cm – 8,4%, 600-699 cm – 1,5%, 700-799 cm – 0,5%, 800-899 – 0,1%, 900-

-999 cm – 0,1%. Wśród zinwentaryzowanych dębów ponad połowa (52,8%) ma bardzo dobrą kondycję zdrowotną. Nieznacznie osłabione drzewa stanowiły 25,3% udziału wszystkich zinwentaryzowanych dębów – miały mniej niż 50% uschniętych konarów. U 12,1% dębów stwierdzono oznaki zamierania – miały więcej niż 50% uschniętych konarów, a 9,8% drzew uznano za obumarłe. Wiek dębów rogalińskich szacowany jest na 300-600 lat.

Najbardziej znanymi w Parku i Wielkopolsce drzewami są trzy okazale dęby, które rosną w Rogalinie na parkowej polanie około 300 m na północny zachód od pałacu. Jest to najczęściej odwiedzane miejsce (obok pałacu) nie tylko w Rogalinie, ale i całym Parku. Po 1945 r. dębom w parku przypałacowym nadano imiona legendarnych założycieli państw słowiańskich: Lech (obw. 649 cm), Czech (obw. 721 cm), Rus (obw. 922 cm) oraz stworzono i upowszechniono niczym nieuzasadnioną legendę o miejscu występowania tych dębów, zwanych także Trzema Bracmi (przed 1939 r. drzewa te nazywano „dębami Malczewskiego”). Nie określono jednak wyraźnie, które imię, do którego dębu jest przypisane. Wydawać by się mogło, że kolejność drzew powinna odpowiadać kolejności, w jakiej wymieniani są bracia w legendzie. Dochodząc do dębów od strony pałacu, spotkamy kolejno Lecha, Czecha i Rusa, co opisują także znajdujące się przy drzewach tabliczki informacyjne. Niektórzy uważają jednak, że imię Lech powinien nosić najpotężniejszy z dębów.

W parku przypałacowym, w bliskim sąsiedztwie Trzech Braci rosną trzy inne dęby – Trzej Bracia Młodszy, z których najgrubszy ma ponad 550 cm obwodu. Przy ścieżce prowadzącej od polany Trzech Braci w kierunku starorzecza Warty stoi dąb Edward (237 cm), rosnący na punkcie widokowym w kierunku Warty i jej rozlewisk. Kilkadziesiąt metrów od południowej granicy parku, w sąsiedztwie starej gorzelni, ukryty w podmokłym lesie nad rozlewiskiem, rośnie piękny, olbrzymi dąb nr 1062 (obw. 679 cm).

Na nadwarciańskich łąkach, stanowiących największy i krajobrazowo najcenniejszy fragment obszaru występowania dębów, na uwagę zasługują drzewa nr 186 (obw. 508 cm), nr 169 (Kapliczka, obw. 460 cm), nr 147 (Orzeł, obw. 606 cm), nr 54 (obw. 598 cm), nr 199 (obw. 695 cm), nr 290 (obw. 645 cm), nr 205

(obw. 405 cm), nr 154 (obw. 447 cm), nr 158 (obw. 517 cm), nr 178 (obw. 400 cm), nr 142 (obw. 370 cm) i nr 143 (obw. 534 cm). Kilka metrów od brzegu Warty rośnie dąb Czesław (obw. 578 cm).

Wiele okazałych dębów rośnie w dolnej, bagnistej części lasu, występującego po południowej stronie drogi wojewódzkiej nr 431 i opadającego na stoku w kierunku łąk i rzeki. Obwoody kilkunastu z nich przekraczają 500 cm. Także przy drodze rośnie wiele dębów o obwodach od 394 cm do 584 cm.

Dęby śródpolne rosną na rozległych polach, rozciągających się na północ i północny wschód od Rogalina. Na zachód od Hub Rogalińskich rośnie kilka dębów o obwodach 490-520 cm. Około 1,5 km na północ od majątku Rogalin stoi na polu grupa 7 dębów, z których większość jest już martwa lub bliska obumarcia; obwód jednego zdrowego dębu wynosi 743 cm.

We wsi Rogalin kilka dębów stoi przy budynkach, inne ukryte są w lesie. Ich stan wskazuje na to, że mieszkańcy nie przywiązują żadnej wagi do ich występowania. Dęby są niszczone i w ostatnich latach usuwane; nawet okazy szczególnie duże o obwodach powyżej 600 cm. W lesie otaczającym zabudowania od zachodu rośnie kilka dużych dębów o obwodach do 500 cm. Przy drodze dojazdowej do majątku, wśród zarośli rośnie dąb zwany Żyrąfą, częściowo już uschnięty; kiedy był zdrowy, jego obwód sięgał prawie 700 cm.

Dęby rosnące na lewym brzegu Warty są mniej znane i mniej liczne; obwoody najgrubszych nie przekraczają 600 cm. Przy polnej drodze na południowy wschód od Łysej Góry rośnie dąb nr 1364 o obwodzie 520 cm.

Stan zdrowotny dębów jest bardzo zróżnicowany, ogólnie jednak zły. Wiele drzew już częściowo lub całkowicie obumarło (m.in. dąb Czech), wiele ma połamane konary i uszkodzoną korę, w wielu występują dziuple, i to ogromne (np. w Lechu). Brak także drzew młodych, które w warunkach użytkowanych pastwisk nie miały nigdy szans rozwoju. Zjawisko obumierania dębów rogalińskich nasila się od lat. Spowodowane to jest zarówno wiekiem, jak i inwazją chorób i grzybów, niskim poziomem wód gruntowych oraz wpływem szkodników. Nie bez znaczenia jest zanieczyszczanie gleby. W latach 70. i 80. XX w. na pola w okolicach Rogalina oraz na łąki nadwarciańskie wylewano, często bezpośrednio pod dęby, duże ilości płynnych odpadów poprodukcyjnych z zakładów ziemniaczanych w Luboniu. Wiele dębów zostało zniszczonych przez okolicznych

mieszkańców, poprzez wycinę, obcinanie konarów, okaleczanie pni i wypalanie dziupli, a nawet podpalanie całych drzew. Tereny sąsiadujące z rosnącymi dębami są także przedmiotem zainteresowania deweloperów wprowadzających budownictwo mieszkaniowe. Część dębów jest miejscem występowania chronionego kozioroga dębosza, którego larwy żerują w pniach. Ochroną objęte jest w tym przypadku biologiczne zjawisko, jakim jest występowanie i rozwój koziorogów na dębach.

Co jakiś czas podejmowane były próby ochrony dębów przed obumieraniem. Wiele z nich do dzisiaj posiada cementowe plomby i żelazne obręcze, będące śladami przeprowadzanych w dawnych latach zabiegów konserwatorskich, często zupełnie nieskutecznych, podobnie jak próby sadzenia nowych dębów na łęgach nadwarciańskich. Dla ochrony dębów rogalińskich przez lata podejmowano także szereg akcji społecznych, m.in. przyczyniał się do tego Arkady Fiedler przy współpracy z miejscowymi szkołami i władzami gminy Mosina. W 1991 r. powstało Towarzystwo Miłośników Dębów Rogalińskich w Rogalinie, którego celem miała być m.in. ochrona drzew. Podobne cele stawia sobie także Towarzystwo Miłośników Dębów Rogalińskich z Mosiny.

Dęby rogalińskie były opisywane w wierszach i prozie, ich wygląd utrwalano na obrazach, znaczkach pocztowych, pocztówkach i w albumach, były fotografowane i filmowane. Malował je Leon Wyczółkowski, a okolice Rogalina były inspiracją dla Jacka Malczewskiego przy tworzeniu na przełomie lat 1893 i 1894 obrazu *W tumanie* (olej na płótnie). Artystycznym wyrazem związków Michała Gorstki z Wywiórskiego z terenami obecnego Parku są obrazy (olej na płótnie) *Łąki nad Wartą w Rogalinie* (1907 r.) i *Łąka nad Wartą* (1905 r.). Dęby były natchnieniem dla akwarelisty Zdzisława Piwowarczyka i Antoniego Wiśniewskiego – malarza dębów z Puszczykowa, a także Jana Bogusława Sokołowskiego (1899-1982), zoologa-ornitologa i malarza ptaków. Utrwalone zostały także na bardzo licznych fotografiach wykonanych przez: Antoniego Wiśniewskiego, Janusza Korpala, Zygmunta Pniewskiego, Elizeusza Cieślaka i Krzysztofa Borkowskiego. Inspirowały także filmowców. Tutaj w 2002 r. rozpoczęto kręcenie scen do filmu *Stara baśń. Gdy słońce było bogiem* (reż. Jerzy Hoffman).

Na terenie Parku występują liczne **gatunki roślin, grzybów i zwierząt objętych ochroną prawną**. Wiele z nich znajduje się także na listach gatunków zagrożonych z różnych przyczyn wyginięciem na terenie naszego kraju (*Polska Czerwona Księga Roślin, Polska Czerwona Lista Zwierząt Ginących i Zagrożonych, Polska Czerwona Księga Zwierząt*). Liczne z nich są gatunkami kwalifikującymi tereny Parku i najbliższe otoczenie do ochrony w ramach sieci obszarów Natura 2000. Są wśród nich także tzw. gatunki priorytetowe, zagrożone wyginięciem, w odniesieniu do których Unia Europejska ponosi szczególną odpowiedzialność, z powodu wielkości ich naturalnego zasięgu, mieszczącego się na terytorium jej państw członkowskich. W Parku i okolicy licznie występują wydra i bóbr, które chociaż nie są gatunkami zagrożonymi w skali naszego kraju, to jednak ze względu na niszczenie ich siedlisk w całej Europie wymagają ochrony, głównie w ramach sieci obszarów Natura 2000. Spośród gatunków ssaków występujących w Parku aż 29 gatunków objętych jest ochroną prawną.

Zabudowa brzegów jezior, niszczenie roślinności wynurzonej, zanieczyszczenie wody, obniżanie się poziomu wody (m.in. w torfowiskach) i nadmierna penetracja przez ludzi są największym zagrożeniem dla wielu gatunków roślin i zwierząt, zwłaszcza ptaków wodno-błotnych. Dla ich ochrony w Parku niezbędne jest zachowanie istniejących stanowisk, ostoi i siedlisk gatunków rzadkich, utrzymanie populacji poszczególnych gatunków na poziomie liczebności umożliwiającym ich przetrwanie, ograniczenie rozprzestrzeniania się populacji gatunków obcych geograficznie (zwłaszcza zagrażających gatunkom rodzimym), utrzymanie dotychczasowej mozaiki środowisk, utrzymywanie i kształtowanie korytarzy ekologicznych umożliwiających przemieszczanie się roślin, grzybów i zwierząt oraz przywracanie walorów przyrodniczych najcenniejszym pod względem florystycznym i faunistycznym siedliskom, które zostały przekształcone przez gospodarkę człowieka.

Jednym z głównych zagrożeń występujących dla wielu gatunków bezkręgowców (m.in. pachnicy dębowej i kozioroga dębosza) jest usuwanie i niszczenie (np. wypalanie dziupli), stanowiących ich siedlisko, starych i obumierających dziuplastych drzew, zwłaszcza dębów. Dużym zagrożeniem dla licznych gatunków może być także prowadzenie prac pielęgnacyjnych na drzewach pomnikowych (np. w parkach), powodujących nisz-

czenie dziupli i próchnowisk oraz usuwanie pniaków po starych drzewach. Ochrona wszystkich tych gatunków jest praktycznie równoznaczna z ochroną całego zespołu organizmów zasiedlających rozkładające się drewno.

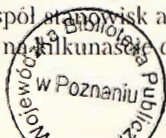
W Parku występuje wiele zagrożonych w skali kraju i kontynentu ptaków, a wśród nich także gatunki objęte **ochroną strefową** (bielik, rybołów, bocian czarny, kania czarna, kania ruda). Strefy ochronne wyznacza się w promieniu 500 m od miejsca rozrodu lub regularnego występowania objętych ochroną strefową gatunków, gdzie w okresie rozrodu zabroniona jest wszelka ingerencja człowieka.

Park i najbliższa okolica są częścią **sieci ekologicznej Econet-Polska**⁶, stanowiąc część dobrze zachowanego korytarza ekologicznego o znaczeniu krajowym (dolina Warty), umożliwiającego rozprzestrzenianie się gatunków pomiędzy obszarami węzłowymi oraz terenami do nich przylegającymi. Na północ od Parku korytarz ten łączy się z obszarem węzłowym o znaczeniu międzynarodowym, którym jest Wielkopolski Park Narodowy, wyróżniający się z otoczenia bogactwem ekosystemów o zbliżonym charakterze często do naturalnego oraz ekosystemów sztucznych, powstałych w wyniku gospodarczej działalności człowieka.

Z dziejów – walory kulturowe

Osadnictwo na terenach dzisiejszego Parku i w jego okolicy zaczęło rozwijać się w epoce kamiennej, najprawdopodobniej już w okresie paleolitu, co najmniej około 8 tys. lat temu. Najstarsze stanowiska archeologiczne znajdują się w okolicach Niwki, gdzie natrafiono na obozowisko ludzi pochodzące z neolitu (8800-2000 lat p.n.e.). Pierwsze badania na tym obszarze prowadzono już w latach międzywojennych i kontynuowano w 1949 r. pod kierunkiem Józefa Kostrzewskiego⁷. W latach 80. XX w. także w okolicach Niwki znaleziono pochodzące z epoki żelaza cmentarzysko kultury grobów kloszowych (500-400 lat p.n.e.), osadę z późnego okresu lateńskiego (400 r. p.n.e. – 0) oraz ślady osady średniowiecznej z XIII w.

Najcenniejszym odkryciem na terenie obecnego Parku jest zespół stanowisk archeologicznych w Sowińcu, gdzie natrafiono na kilkunastęć osad z epoki wędrowek ludów u schyłku sta-

rożytności i początków średniowiecza oraz osad słowiańskich. Występują tam stanowiska z okresu neolitu, związane z kulturą pucharów lejkowatych, ze średniej i młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (1300-900 lat p.n.e.), związane z kulturą łużycką z zaznaczającymi się wpływami rzymskimi oraz z epoki żelaza, związane z kulturą przeworską (III w. p.n.e. – V w. n.e.). Cały zespół w Sowińcu i okolicy obejmuje krąg terytorialny o promieniu blisko 30 km.

Na piaszczystym, obecnie zalesionym, wzniesieniu terenu w Orkowie odnaleziono neolityczne skrobacze oraz krzemienne wióry i okrzeski, pozostałe po obróbce kamiennych narzędzi. Z tej samej miejscowości pochodzą fragmenty łużyckiej i wczesnośredniowiecznej ceramiki. Cmentarzysko kultury łużyckiej, także związanej ze średnią i młodszą epoką brązu i wczesną epoką żelaza, odkryto na południowy zachód od drogi Psarskie-Śrem. Z Brudzewa pochodzą ślady obróbki neolitycznych narzędzi oraz wczesnośredniowieczna ceramika. Słowiańskie obiekty obronne odkryto w okolicach wsi Grzybno i Żabno, gdzie natrafiono na grodzisko. Była to prawdopodobnie jedna ze strażnic, strzegąca szlaku z Niwki do Krosna w miejscu przeprawy przez nadwarciańskie bagna i brodu przez rzekę. Kolejne osady odkryto w Baranowie, Krajkowie i Mosinie. Kilka obiektów związanych z ukształtowaną w epoce żelaza kulturą pomorską (VII-III w p.n.e.), m.in. cmentarzyska, odkryto w Krajkowie, Mosinie i Sowińcu.

Stosunkowo słabo pod względem archeologicznym rozpoznany jest okres średniowiecza (XIII-XV w.). Dotyczy to np. obszaru dawnej parafii głużyńskiej, gdzie były położone (obecnie zaginione) wsie Sokolniki, Świekotki, Taczały i Wojkowo oraz terenu parafii Mieczewo i Rogalinek, w której granicach znajdowała się niegdyś osada w Dobiertkach. Nie jest znane położenie wsi Olszyce, należącej w XIV w. do właścicieli Rogalina.

Wsie na terenie Parku powstawały zazwyczaj w okresie średniowiecza, natomiast zachowana przestrzenna forma zabudowy ma charakter późniejszy, pochodzący na ogół z XIX w. Zasadniczy wpływ na rozwój osadnictwa i gospodarki w osadach i wsiach położonych obecnie na obszarze Parku miały większe, sąsiadujące miejscowości, głównie Śrem, od strony południowej i Mosina, od strony zachodniej.

Rola wczesnośredniowiecznego grodu śremskiego związana była z ochroną i kontrolą drogi przez dolinę Warty. Gród

pełnił funkcję strażnicy nadzorującej ruch na przejściu przez rzekę. Średniowieczne grodzisko śremskie leżało na skrzyżowaniu kilku bardzo ważnych szlaków o znaczeniu ogólnopaństwowym i regionalnym. Gród w Śremie spełniał także zapewne zadania związane z zarządzaniem państwem na szczeblu lokalnym. W XV w. Śrem rozwinął się w jedno z największych i najbogatszych miast Wielkopolski. W XVII w. rozpoczął się trwający do końca XVIII w. kryzys. Wtedy miasto traciło na znaczeniu i przeżywało głęboki regres gospodarczy. Poprawa sytuacji nastąpiła dopiero pod panowaniem pruskim.

W strukturze gospodarki Śremu do końca wieków średnich przeważało rolnictwo. Na przełomie XV i XVI w. znaczny udział w rozwoju gospodarczym miasta miało rzemiosło, z czasem nadając specyficzny charakter całej miejscowości. Ze względu na usytuowanie przy drodze tranzytowej Poznań–Wrocław i znajdującą się tutaj przeprawę rzeczną na Warcie, istotną rolę odgrywał również handel.

Powstanie miasta Mosina na początku XIV w. związane było prawdopodobnie z gospodarczymi zamierzeniami ówczesnych właścicieli, posiadających w okolicy rozległe dobra. Miasto było w takiej sytuacji istotnym i niezbędnym organizmem gospodarczym, który integrował okoliczne wsie i tworzył z nimi określone powiązania rynkowe. Ważną przyczyną lokacji Mosiny był także układ dróg średniowiecznych, a szczególnie przebieg traktu Poznań–Kościan–Wrocław. Miasto powstało mniej więcej w połowie drogi pomiędzy Poznaniem a Kościanem i bardzo szybko stało się istotnym elementem w osadniczej sieci miejskiej w tym rejonie Wielkopolski. Założone zostało w miejscu, gdzie w przeszłości krzyżowały się drogi o znaczeniu lokalnym, łączące Stęszew z Kórnikiem i Poznań ze Śremem. Nie bez znaczenia dla określenia miejsca lokowanej osady był przebieg granic administracyjnych poszczególnych kasztelanii, m.in. poznańskiej i śremskiej. Na przełomie XIV i XV w. przez terytorium obecnej gminy Mosina przebiegały granice administracyjne powiatów poznańskiego i kościańskiego, leżących w województwie poznańskim oraz powiatu pyzdrskiego, wchodzącego w skład województwa kaliskiego. Granice te nawiązywały do dawnego podziału na ziemie, kasztelanie a następnie (do 1793 r.) na województwa.

Miejscowości położone w pobliżu dzisiejszego Parku na przestrzeni wieków często niszczone były w wyniku prowadzo-

nych w Europie **wojen**, zwłaszcza przemarszu wojsk. W XVII w., który był okresem wojen w dużym stopniu przyczyniających się do upadku państwa, były to wojska szwedzkie i podążające za nimi – polskie. Wiązało się to z powszechnymi grabieżami dobytku, kontrybucjami, paleniem domów i zabijaniem ludności.

Od czasu potopu szwedzkiego w latach 1655-1660 wiele miast, miasteczek i wsi wielkopolskich nie mogło już powrócić do dawnej świetności. Zniszczenia w wyniku działań wojennych były jednak tylko jedną z przyczyn tej sytuacji. Ważniejsze były skutki częstych pożarów, morowego powietrza oraz grabieży i napadów. W 1699 r. wielkich spustoszeń w Mosinie i wsiach całego starostwa dopuściła się chorągiew Działyńskiego, krajczego wielkiego koronnego i starosty Boratyńskiego, która nie uszanowała nawet okresu świątecznego. Z okazji świąt Wielkanocy wojsko zagarnęło bowiem tzw. barankowe, w tym wino, wódkę i chleb oraz dopuściło się spustoszenia miasta oraz należących do niego wsi i folwarków. Ogromne straty poniósł prywatny majątek mieszczan.

W wyniku niszczących wieloletnich wojen oraz częstych epidemii w XVI i XVII w. Wielkopolska została znacznie wyludniona. Uniemożliwiło to dalszy rozwój gospodarczy, głównie prowadzenie uprawy ziemi i zagospodarowanie terenów leśnych i bagiennych. Niezbędni okazali się nowi osadnicy. Rozpoczęto werbunek **olędrów**. Zasiadłali oni obszary leśne i bagienne oraz lokowali nowe wsie na prawie olęderskim. Historia osadnictwa olęderskiego związana jest z ruchami reformacyjnymi i emigracją ludności z Fryzji Północnej i Niderlandów do krajów niemieckich. Stamtąd specjaliści polskimi właścicielami ziemskimi werbowali emigrantów. Osadnictwo to miało na celu przede wszystkim polepszenie ekonomiki dochodów, dążenie do ożywienia gospodarczego opustoszałych i zniszczonych obszarów. W połowie XVII w. osadami olęderskimi stały się wsie: Żabinko, Sowiniec, Sowinki, Sasinowo, Pecna, Niwka i Radzewice.

W Wielkopolsce osadnictwo na prawie olęderskim rozpoczęło się w 1597 r., a jego intensyfikacja nastąpiła po zakończeniu wojen ze Szwedami w 1660 r. i trwała do 1793 r. (II rozbiór Polski). Koniec osadnictwa olęderskiego pod zaborem pruskim związany jest z wprowadzeniem przez Prusy jednolitego sa-

morządu gminnego i regulacją stosunków wiejskich w 1823 r. Osadnicy przybywający do Wielkopolski pochodzili z sąsiednich obszarów Nowej Marchii, Pomorza, Brandenburgii, Śląska, krajów niemieckich i czeskich, jak również rekrutowali się spośród polskiej ludności, która w XVIII w. stanowiła ok. 35-38% ogółu mieszkańców olędrów. Słowo „olęder” stało się po pewnym czasie synonimem osadnika i przestało oznaczać wyłącznie imigranta z Holandii. Olęder to był ktoś, kto zakładał gospodarstwa na karczunku wśród lasu, na podmokłych nieużytkach, z dala od istniejących siedzib ludzkich. Był to pewien ściśle określony model gospodarowania i organizacji społecznej – gospodarstwa czynszowego wolnych rolników.

Widoczny rozwój gospodarczy Mosiny oraz sąsiadujących z tym miastem wsi rozpoczął się w XVIII w. Z tego okresu pochodzą nieliczne wiadomości źródłowe o władzach municypalnych i mieszkańcach Mosiny. Większość z nich zachowała się we fragmencie księgi wójtowskiej. W ratuszu mosińskim znajdowało się archiwum, gdzie przechowywano przywileje królewskie. W księdze wójtowskiej wymieniono 14 dokumentów wystawionych m.in. przez królów: Jana III Sobieskiego w 1676 r., Augusta III w 1748 r., Władysława IV w 1763 r. i Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1774 r. Dokumenty te w czasach rządów pruskich zostały przeniesione do Archiwum Państwowego w Poznaniu.

Po II rozbiorze Polski w 1793 r. w Mosinie było 419 mieszkańców, w tym pięć rodzin narodowości żydowskiej (20 osób), 24 ewangelików oraz 375 katolików. Wkrótce do Mosiny przybyło 23 Niemców, zapewne urzędników. Zajęli się oni administrowaniem w mieście, które niedługo potem stało się własnością króla pruskiego. Mosina miała charakter rolniczorzemieślniczy; działali: murarz, stolarz, ślusarz, rymarz, 5 kołodziejów, 2 młynarzy, 6 rzeźników, 3 krawców, 3 kowali i 3 kupców, organista, stróż nocny, jeden Żyd trudniący się leczeniem i balwierstwem; istniały 2 wiatraki i 3 kramy, w tym 2 żydowskie. Nie było apteki. Była natomiast szkoła, w której zatrudniał nauczyciela – Polaka. W mieście trzymano 22 konie, 34 woły, 44 owce, 26 świń i 36 sztuk bydła.

W XVIII w. na moście w Mosinie, położonym na strudze przecinającej trakt poznańsko-wrocławski, pobierano podatek zwany mostowym. Jego wysokość określała taryfa mostowego

i grobelnego z 1767 r., ustalona na podstawie decyzji sejmu konwokacyjnego z 1764 r. Przykładowo od wołu idącego wolno wynosił on 1 grosz, natomiast od idącego w zaprzęgu sumę trzykrotnie większą.

W 1800 r. w mieście był ratusz i browar miejski, znajdowała się również komora celna. Rada miasta zatrudniała dla bezpieczeństwa mieszkańców stróża nocnego, który był także świniopasem. Poza tym mieszkało: 22 tkaczy lnu (plócienników), 20 szewców, 10 krawców, 8 stelmachów, 14 piekarzy, 17 szynkarzy prowadzących wyszynk wódki i piwa, 9 młynarzy, 3 ślusarzy, 4 kuśnierzy, 3 winiarzy, 2 rzeźników, 4 kupców, piwowar, 2 garncarzy, 3 balwierzy, bednarz, kowal, farbiarz, szklarz oraz cieśla.

Mosina już w 1805 r. stała się siedzibą administracji państwowej. Od tego czasu w mieście znajdował się zarząd lasów państwowych, który obejmował obszar: Budzynia, Ludwikowa, Puszykowa, Puszczykówka, Rogalinka oraz Sasinowa.

Gospodarcze ożywienie Mosiny i terenów z nią sąsiadujących związane było z budową i uruchomieniem w latach 1853-1856 linii kolejowej Poznań-Wrocław. Przebiegała ona w odległości 20 km od Śremu. W 1885 r. otwarto połączenie kolejowe Śremu z Czempiniem, co znacznie ożywiło gospodarkę. Od 1874 r. wprowadzono w Mosinie oświetlanie ulicy czterema lampami naftowymi. Interesującym epizodem w gospodarczej historii miasta była działalność w latach 1907-1919 fabryki papierosów. Nie powiodła się natomiast próba utworzenia portu rzecznego przy ujściu Kanału Mosińskiego do Warty. Chociaż uzyskała aprobatę Towarzystwa Popierania Żeglugi Rzecznej w Berlinie, nie została jednak zrealizowana – przeszkodził wybuch I wojny światowej. Powiodła się z kolei budowa małego rzeczno-portu przeładunkowego w Śremie w pobliżu mostu, co przyczyniło się do rozwoju handlu i zaopatrzenia. Wartą spławiano na tratwach drewno. Do Śremu barkami przywożono pasze, nawozy sztuczne i materiały budowlane, w kierunku Poznania spławiano: zboże, mąkę, cukier, spirytus, cegły i drewno budowlane.

Jedną z najstarszych organizacji polskich na terenie Mosiny było założone w 1879 r. Kółko Rolnicze. Chociaż nieliczni członkowie Kółka stosowali już bardziej nowoczesne metody hodowli i upraw (m.in. nawozy sztuczne, siewniki, nowe rasy bydła, sady), to jednak powszechny wśród chłopów był brak zainteresowania szkoleniami i wprowadzaniem zmian w gospodarstwach.

W Głuszynie Kółko Rolnicze utworzone zostało w 1888 r.; należało do niego 60 członków. Zebrania odbywały się w różnych miejscowościach parafii Głuszyna: Piotrowie, Głuszynie, Daszewicach i Kamionkach. Teren działalności Kółka w 1912 r. obejmował już 15 miejscowości; w 1913 r. liczyło ono 13 członków. Na zebraniach miesięcznych wygłaszano referaty i odczyty artykułów z prasy rolniczej oraz z broszur fachowych, otrzymywanych z patronatu kółek, dotyczących uprawy roślin, hodowli zwierząt i chorób zwierząt gospodarskich. Rozwijano sadownictwo i pszczelarstwo, stosując metody Dzierżona⁸. Wprowadzano uprawy nowych roślin, np. kukurydzy, upowszechniano hodowlę rasowego bydła, chociaż jeszcze w 1908 r. nie wszyscy członkowie Kółka je posiadali. Natomiast prawie wszyscy mieli wirówki do mleka; wyrabiane masło sprzedawali w Poznaniu. W latach 1891-1908 niemal wszyscy członkowie kółka posiadali własne młocarnie, sieczkarnie i siewniki rządowe. W 1901 r. zakupiono aparat do szczepienia świń przeciw czerwonce. Robiono udane próby z nowymi metodami uprawy roślin, np. sadzenia ziemniaków w celu zwiększania plonów. Plody rolne sprzedawano w Poznaniu. Zwiedzano także wzorowe gospodarstwa. Niektóre z nich (np. w Daszewicach) były lustrowane nawet przez komisję gospodarczą z Królestwa Kongresowego; lustracje wypadły nadzwyczajnie.

W 1933 r. członkowie Kółka wraz z rodzinami urządzili furmankami wycieczkę do Rogalina, gdzie zwiedzili nie tylko park i pałac, ale także wzorowo prowadzone gospodarstwo rolne, jego zabudowania, stosowane maszyny rolnicze, selekcyjne wysiewy zbóż, uprawy różnych odmian ziemniaków i słodkiego łubinu. Kółko Rolnicze w Rogalinie powstało w 1897 r.; należało do niego 16 członków. Na zebraniach czytano broszury oraz omawiano bieżące sprawy związane z prowadzeniem gospodarstw. Rozwój Kółka utrudniał brak lokalu odpowiedniego na comiesięczne zebrania. Pruski inspektor szkolny odrzucił bowiem prośbę o możliwość odbywania posiedzeń w szkole w Rogalinie. Od 1902 r. zbierano się na plebanii w Rogalinku, a od 1907 r. na przemian – na plebanii w Rogalinku i w prywatnym mieszkaniu w Rogalinie.

Do Kółka należeli gospodarze ze wsi: Rogalin, Rogalinek, Świątniki, Saskie Pole, Podlesie. Już w 1905 r. posiadali oni wirówki do odtłuszczania mleka, rok później zaczęli używać siewników, a od 1907 r. stosowali wspólnie kupowane nawozy sztuczne (saletra chilijska, kainit). Hodowali także bydło rasy

oldenburgskiej. Wszyscy członkowie korzystali także z popularnego ubezpieczenia od ognia. Kółko odczuwało jednak brak współpracy wiejskiej inteligencji; oprócz księży, dzięki którym w zasadzie istniało.

W Mosinie istniało również Bractwo Kurkowe. Pierwsze dokumenty świadczące o jego działalności pochodzą z 1761 r. Nie jest wykluczone jednak, że funkcjonowało ono już w okresie wcześniejszym. Tradycję bractwa kontynuowano aż do odzyskania niepodległości i w latach międzywojennych.

W 1850 r. w Śremie utworzono Bractwo Polskie, które stawiało sobie za cel krzewienie kultury i tradycji narodowej oraz umacnianie gospodarcze narodu – była to działalność w pełni organicznikowska. Organizacja koordynowała prace 12 stowarzyszeń polskich funkcjonujących w Śremie i okolicach; na jej czele stała Dyrekcja Powiatowa.

Mieszkańcy Mosiny, Śremu i prawdopodobnie także wsi terenów obecnego Parku lub jego najbliższej okolicy brali udział w różnego rodzaju przedsięwzięciach patriotycznych i związanej z nimi walce zbrojnej, np. w latach 1806-1807 i 1809 oraz później w powstaniu listopadowym.

Początek lat 40. XIX w. był okresem przygotowań do kolejnego powstania zbrojnego na ziemiach polskich, inspirowanego przez kręgi konspiratorów związanych z Towarzystwem Demokratycznym Polskim. Przewidywano, że w okolicach Śremu będą koncentrowane polskie oddziały w razie niepowodzenia zdobycia Poznania. W okresie Wiosny Ludów w 1848 r. tworzone obozy, które gromadziły żołnierzy przyszłego korpusu polskiego, a w miastach – także w Śremie i Mosinie – powołano polskie Komitety Narodowe. Ochotnicy z rejonu Mosiny byli przydzielani do sił stacjonujących w Książu.

3 maja 1848 r. została proklamowana przez Jakuba Krotowskiego-Krauthofera⁹ Rzeczpospolita Mosińska, jako niepodległa republika polska. Obejmowała ona Mosinę i Kórnik, skąd usunięci zostali niemieccy urzędnicy i mianowano ich polskich odpowiedników; wydawano dokumenty z pieczęcią z orłem jagiellońskim i napisem „Polska Powstająca”. Po pięciu dniach republika upadła – po przegranej przez polskich powstańców 8 maja 1848 r. bitwie pod Rogalinem, gdzie znajdował się jeden z głównych obozów powstańców (ok. 800 osób). Jakub Krotowski-Krauthofer został uwięziony przez wojsko pruskie w Konarzewie. Plany zdobycia Śremu zostały niezrealizowane.

Po klęsce próbowano ratować sprawy polskie, tworząc w czerwcu 1848 r. Ligę Polską – organizację, która miała kontynuować walkę o prawa społeczności polskiej – ale już metodami pokojowymi. Powołana wkrótce po wydarzeniach wielkopolskiej Wiosny Ludów, miała reprezentację także w Śremie i okolicach. W skład dyrekcji powiatowej Ligi Polskiej wchodził m.in. Roger Raczyński z Rogalina. Organizacja ta została rozwiązana administracyjnie w 1850 r., kiedy ofiarą restrykcji padła także większość polskiej prasy w Wielkim Księstwie Poznańskim.

Podczas powstania styczniowego w latach 1863-1864 mieszkańcy Śremu i okolicy (m.in. z Mechlina) dołączali do oddziałów Léona Younga de Blankenheima¹⁰ i Edmunda Taczanowskiego¹¹. Wybuch powstania Prusacy wykorzystali dla ograniczenia polskiej działalności. Przykładowo w 1863 r. nie zezwolono na utworzenie biblioteki ludowej w szkole w Mechlinie, pod pretekstem możliwości wykorzystania tej placówki do pracy politycznej. O udziale mieszkańców Mosiny i okolic w powstaniu styczniowym brak natomiast dokładniejszych wiadomości.

Pod koniec XIX w. wzmożono siłę różnych form działalności patriotycznej, m.in. organizowano obchody rocznic powstań narodowych. Rocznice 50-lecia wybuchu powstania listopadowego uczczono uroczystościami w Żabnie i Żabinku.

Ważny etap walk narodowo-wyzwoleńczych w okresie zaborów na terenach sąsiadujących z Parkiem wiązał się z falą strajków szkolnych w latach 1901-1907. Odbyły się one również w szkołach w Śremie i Mosinie. W Śremie przypadki strajków szkolnych miały miejsce już wcześniej, ale najsłynniejsze stały się wydarzenia z 21 czerwca 1906 r., gdy nauczyciel próbował rozdać uczniom niemieckie podręczniki do nauki religii. Dzieci ich nie przyjęły, te zaś, które ugięły się pod presją nauczycieli, zwróciły książki na polecenie rodziców. Średnio uczestniczyło w strajku ponad 250 dzieci dziennie. Szykany były zbliżone do tych, które dotknęły uczestników słynnych wydarzeń wrzesińskich z 1901 r.: chłosta, przetrzymywanie w areszcie szkolnym, utrudnianie promocji do następnej klasy oraz tzw. wilcze bilety dla uczestników strajku oraz ich rodzeństwa. Protest przeciągnął się aż do lipca następnego roku, a za przykładem dzieci śremskich poszły także inne szkoły w powiecie.

Początek XX stulecia odznaczył się kolejną fazą nasilającej się działalności patriotycznej w Śremie i Mosinie, gdzie powsta-

wały różne organizacje polskie. Walka o niepodległość często wiązała się z dążeniem do zachowania niezależności gospodarczej. Od 1909 r. w Mosinie rozpoczęło funkcjonowanie Towarzystwo Gimnastyczne Sokół. W 1912 r. założono w Śremie drużynę skautową im. Tadeusza Rejtana, a w gimnazjum w tym samym roku powstała drużyna harcerska Przemysław.

W 1912 r. na wiecu w Mosinie protestowano przeciwko wprowadzeniu ustawy kagańcowej z 1908 r., która m.in. zakazywała używania na spotkaniach języka polskiego w tych miejscowościach, w których znajdowało się mniej niż 60% Polaków. Sprzeciwiano się także przepisom prawnym zezwalającym od 1885 r. na tzw. rugi pruskie, tj. ustawie nakazującej natychmiastowe opuszczenie granic Cesarstwa Niemieckiego przez osoby będące obcymi poddanyymi.

Po kapitulacji Cesarstwa Niemieckiego w 1918 r. już w listopadzie w Wielkopolsce powstało 76 Rad Robotniczych i Żołnierskich, a w tym Rady w Mosinie i Śremie. Wkrótce powołano także w tych miastach i w terenie oddziały Straży Ludowej. 30 grudnia doszło do rozbrojenia w Śremie niemieckiego 47. pułku piechoty. 29 grudnia w Mosinie powołano lokalne polskie władze powstańcze. Zaczęła się zakrojona na dużą skalę akcja werbunkowa do wojska powstańczego. Szczególnie aktywnie prowadzona była ona w Kórniku, dokąd przybywali mieszkańcy z okolicy Mosiny i innych miejscowości znajdujących się w granicach obecnego Parku. Pod broń stawilo się blisko 1700 ochotników. Mosina weszła w skład V obwodu sił powstańczych, który obejmował ówczesne powiaty: Śrem, Jarocin i Pleszew. Z oddziału zwerbowanego w Śremie utworzono wkrótce potem 1. batalion Pierwszego Pułku Strzelców Wielkopolskich. Sformowane w Kórniku i Śremie oddziały w pierwszych miesiącach 1919 r. brały udział w szczególnie ciężkich walkach w rejonie Wolsztyna, Kopanicy i Zbąszynia, a następnie Kąkolewa i Sarnowy. Część ochotników walczyła także pod Rynarzewem, Szubinem, Rawiczem i Ostrzeszowem. Poza udziałem w walkach powstańczych mieszkańcy Śremu i Mosiny pomagali materialnie walczącym oddziałom. Po zakończeniu powstania wielkopolskiego część ludności ochotniczo wspierała powstańców śląskich w latach 1919-1921. Niektórzy walczyli w 1920 r. w wojnie polsko-bolszewickiej.

Wśród pierwszych spiskowców niepodległościowych we wrześniu 1939 r. byli absolwenci i uczniowie starszych klas

gimnazjum śremskiego, m.in. ppor Edmund Kamiński i Michał Tomaszewski z Psarskiego, jeden z późniejszych przywódców Narodowej Organizacji Bojowej, stracony w 1941 r. po dekonspiracji polskich organizacji w Śremie. Wiosną 1940 r. w Śremie powołano Obwód 5. Narodowej Organizacji Bojowej; w terenie (m.in. w Parskiem) działała placówka tej organizacji. Śrem objęty był planami sieci dywersji specjalnej, w mieście znajdowały się osoby przeszkolone w tym kierunku oraz zakonspirowane skrytki z przygotowaną wcześniej bronią i materiałami wybuchowymi, które stały się podstawą zaopatrzenia grup konspiratorów śremskich. Działały też komórki zakonspirowanego Stronnictwa Narodowego, do jego działaczy należał m.in. Zbigniew Eichstaedt z Psarskiego. W Mosinie od połowy 1940 r. działał Związek Walki Zbrojnej.

Hitlerowcy często przeprowadzali masowe egzekucje na terenie dzisiejszego Parku. Początkowo były one potajemne, często mające charakter samosądów i osobistych porachunków. W październiku rozpoczęła się fala zbiorowych rozstrzeliwań, wykonywanych publicznie na rynkach miast; np. 20 października dokonano egzekucji w 6 miastach Wielkopolski, m.in. w Mosinie i Śremie. Do kolejnej egzekucji, tym razem potajemnej, doszło 8 listopada w Zbrudzewie, w pobliżu Starej Strzelnicy, gdzie rozstrzelano 12 mieszkańców Śremu. Fala publicznych mordów zakończyła się późną jesienią 1939 r. Rozpoczęła się natomiast systematyczna, zaplanowana na dłuższy czas, eksterminacja. Prowadzono akcję wyniszczania elit przywódczych i środowisk kierowniczych. Dokonywano aresztowań, egzekucji w więzieniach, wysiedlano i wywożono do Generalnego Gubernatorstwa, potem osadzano w obozach koncentracyjnych, wyniszczano pracą i głodem. Z czasem rozpoczęła się eksterminacja członków organizacji podziemnych działających w Wielkopolsce, w tym także w powiecie śremskim. Pierwsza fala związanych z tym aresztowań nastąpiła 12 maja 1940 r.; byli to członkowie zdekonspirowanej w Poznaniu Wojskowej Organizacji Ziem Zachodnich. Z okolic Śremu w więzieniu znalazło się wtedy 45 osób, w tym 12 z samego miasta. Wywieziono ich do Fortu VII w Poznaniu, a potem do obozu koncentracyjnego w Dachau.

W sierpniu 1942 r. w okolicach leśniczówki Bogulin koło Mosiny rozstrzelano 48 osób. Na początku czerwca 1941 r. podobny los spotkał starców i osoby niepełnosprawne z Woje-

wódzkiego Zakładu dla Ubogich w Śremie. Pensjonariusze zostali załadowani do hermetycznie zamkniętych samochodów i wywiezieni w nieznanym kierunku. Przypuszczalnie po egzekucji pochowano ich w okolicach Mosiny, w nieoznaczonej mogile. Po zakończeniu działań wojennych odkryto 13 zbiorowych mogił koło Sowinek i 14 w okolicach Bogulina. W położonym na skraju Parku Żabinku znajdował się obóz jeniecki dla żołnierzy brytyjskich, którzy pracowali (razem z Polakami) przy regulacji Kanalu Szymanowo-Grzybno. W Parku na terenie lasów Leśnictwa Grzybno w Nadleśnictwie Konstantynowo przy drodze Mosina-Żabno znajdują się dwa miejsca straceń, gdzie rozstrzelano około 800 osób. Z dziejami Mosiny związany jest los członków poznańskiego Związku Odwetu, kierowanego przez dr Franciszka Witaszka¹².

Bardzo wcześnie przystąpiono także do eksterminacji ludności żydowskiej w Śremie i okolicach. Już około 10 września 1939 r. przeprowadzono rewizje w ich mieszkaniach, a następnie mężczyzn zamknięto w areszcie śremskim i angażowano przy odbudowie mostu. Na początku października samochodami wywieziono więźniów żydowskich i ich rodziny do Poznania, do Fortu Radziwiłła, a na przełomie lat 1939 i 1940 – do getta w Kole. Przypuszczalnie wszyscy potem zginęli w obozie koncentracyjnym w Chełmnie nad Nerem. Mienie rodzin żydowskich ze Śremu zostało zagrabione, cmentarz żydowski zrównany z ziemią, w synagodze zaś urządzono magazyn. Kolejne fale aresztowań z przyczyn politycznych w całym powiecie śremskim nastąpiły w latach 1941, 1942 i 1943.

Wysiedlenia były jedną z głównych metod szykanowania ludności polskiej. Planowanie odbywało się przy współpracy aparatu administracyjnego okupanta, policji i SS, według wytycznych z Berlina i utworzonej w Łodzi Centrali Przesiedleńczej. W budynku szkoły w Zbrudzewie działała placówka przesiedleńcza, która zajmowała się organizowaniem całej akcji w Śremie i okolicach. Pierwsze wysiedlenia rozpoczęły się 13 grudnia 1939 r. W ciągu dwóch dni do Sokołowa Podlaskiego i Kosowa Lackiego wywieziono m.in. 268 mieszkańców Śremu i 195 osób z Mosiny. Ośrodek przejściowy dla części wysiedlonych zorganizowano w barakach w Mechlinie. Kolejna fala w Śremie nastąpiła 15 lutego 1940 r. Wywieziono wtedy 90 osób, głównie rodziny urzędników polskich, które najpierw zostały osadzone w obozie przesiedleńczym na Główniej w Poznaniu,

a następnie wywiezione do Brzeska koło Krakowa. Po raz trzeci akcję przeprowadzono 11 marca tego samego roku. Działalność ta, już na mniejszą skalę, kontynuowana była aż do 1944 r. Mošina, Śrem i tereny obecnego Parku zostały uwolnione od okupantów niemieckich w ostatnich dniach stycznia 1945 r.

Historia i **zwyczaje regionalne** przypominane są w miejscowościach Parku i jego okolic podczas corocznych jarmarków i różnych imprez kulturalnych – w tym muzycznych (muzyka dawna, orkiestry dęte, tańce ludowe, mówienie gwarą). W Rogalinie rozpowszechniana jest legenda *O czym szumią rogalińskie dęby*, powstała zapewne dopiero po 1945 r., a w Rogalinku legenda o Madonnie Rogalińskiej, której figura przyplłynęła Wartą.

Na terenie Parku i w jego najbliższej okolicy znajdują się miejscowości o bogatej historii, w których zachowały się m.in. dawne kościoły z cennym wyposażeniem, krzyże przydrożne i zabytkowe kapliczki, dwory i pałace, zabudowa folwarczna oraz parki podworskie. W różnych miejscowościach znajdują się pochodzące z XIX w. budynki mieszkalne oraz dawne budynki szkolne.

W 1990 r. w Rogalinie powołana została Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu, która umożliwiła uregulowanie stosunków własnościowych dzieł sztuki należących do rodziny Raczyńskich, w tym kolekcji obrazów (Galerii Rogalińskiej) i zespołu pałacowo-parkowego w Rogalinie.

Na konieczność uregulowania statusu prawnego Galerii Rogalińskiej po 1989 r., w nowej rzeczywistości politycznej i gospodarczej, wskazała organizacja wystawy malarstwa Jacka Malczewskiego w Barbican Art Gallery w Londynie w 1990 r., wiele bowiem dzieł przeznaczonych do tej wystawy pochodziło ze zbiorów kolekcji rogalińskiej. Kolekcja obrazów została przewieziona tuż przed wybuchem II wojny światowej z Rogalina do Warszawy. 11 skrzyń zawierających zbiory przetransportowano wozami, do których zaprzęgnięte były woły, z pałacu rogalińskiego na brzeg Warty, a następnie barką do Poznania, gdzie przeładowano je na wagony kolejowe. Kolekcja stała się depozytem w Muzeum Narodowym w Warszawie, a następnie w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Z prawnego punktu widzenia stanowiła własność Edwarda Raczyńskiego w Londynie.

Konstanty Kalinowski¹³, urzędujący od 1990 r. dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu, jako pierwszy zauważył konieczność uzyskania zgody właściciela na wystawianie obrazów Malczewskiego oraz wyjaśnienia i ustalenia stanu prawnego znajdujących się w posiadaniu Muzeum Narodowego w Poznaniu dzieł sztuki, w tym kolekcji obrazów należących do rodziny Raczyńskich. W 1990 r. Kalinowski przekazał w Londynie Edwardowi Raczyńskiemu propozycję ustanowienia fundacji rodzinnej wraz z projektem statutu, wzorowanego na statucie Fundacji im. Ciechanowieckich. Za datę powstania Fundacji uznaje się 19 grudnia 1990 r. (99 urodziny fundatora), kiedy Konstanty Kalinowski jako dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu złożył pisemne oświadczenie woli fundatora i w jego imieniu, aktem notarialnym, ustanowił Fundację imienia Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu. Została ona zarejestrowana 20 grudnia 1991 r. w Sądzie Rejonowym dla m. st. Warszawy (w setne urodziny fundatora).

Majątek Fundacji, o wartości zupełnie niewymiernej, stanowi zespół rezydencjonalny w Rogalinie (pałac wraz z towarzyszącymi budynkami i parkiem) oraz kolekcja dzieł sztuki i wyposażenie z pałacu sprzed 1939 r. (głównie Galeria Rogalińska). Chociaż wymienione składniki majątku od wielu lat znajdują się w posiadaniu Muzeum Narodowego w Poznaniu, to jednak dopiero akt fundacyjny uporządkował ich status. Edward Raczyński przekazał nieodpłatnie zabytki o ogólnonarodowym znaczeniu społeczeństwu polskiemu, ściśle jednakże określając osoby i sposób opieki nad nimi. Poprzez unię personalną w osobie prezesa (każdorazowego dyrektora Muzeum Narodowego w Poznaniu) oraz umowę z Muzeum o sposobie nieodpłatnego zarządu pałacem i zbiorami, majątek Fundacji jest faktycznie wieczystym depozytem w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Członkowie rodziny fundatora, wchodząc w skład zarządu, zachowują wpływ na losy Fundacji oraz łączność z rodową posiadłością. Służy temu prawo do korzystania z dwóch apartamentów w korpusie głównym pałacu, które podczas ich nieobecności udostępniane są do zwiedzania.

W ramach działalności Fundacja wspólnie z Muzeum Narodowym w Poznaniu popularyzuje zasługi rodu Raczyńskich dla kultury narodowej, m.in. poprzez ochronę przekazanych jej zbiorów oraz zespołu pałacowego, prowadzenie stałej ekspozycji w Rogalinie, urządzenie wystaw w kraju i za granicą,

opracowywanie katalogów zbiorów i innych publikacji. Statut nakazuje, aby zbiory dzieł sztuki i innych pamiątek historycznych przekazane Fundacji przechowywane i eksponowane były jako niepodzielna całość jedynie w Rogalinie i w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Udostępnianiem zespołu rezydencjonalnego zwiedzającym, odpowiednim utrzymaniem, bezpieczeństwem itp. zajmuje się Muzeum Narodowe w Poznaniu, posiadające w Rogalinie swój oddział. Muzeum sprawuje opiekę fachową i merytoryczną.

Tworząc Fundację im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu, fundator – Edward Raczyński, ostatni męski przedstawiciel rodziny – nawiązał do pięknej tradycji swoich przodków, którzy zawsze uważali się za depozytariuszy dóbr kultury narodowej.

W 1993 r. powstała spółka z o.o. Majątek Rogalin, której jedynym udziałowcem jest Muzeum Narodowe w Poznaniu, zajmująca się prowadzeniem gospodarstwa rolnego w Rogalinie.

Wybrane miejscowości w Parku i okolicy

BABKI (gm. Mosina), wieś położona w dolinie Głuszynki, przy drodze z Czapur do Daszewic i dalej do Kamionek i Borówca, około 3 km na północny zachód od Daszewic, około 13 km na północny wschód od Mosiny.

Najstarsze wiadomości źródłowe o wsi pochodzą z połowy XIV w. Do 1364 r. była własnością Łodziów z Kobylina, wywodzących się od Przedpełka, wojewody poznańskiego i jego syna Mikołaja, wojewody kaliskiego, żyjących w XIII i XIV w. W 1364 r. Mikołaj z Kobylina zamienił Babki i inne miejscowości na Witaszyce, Górkę i Czarnotki, które były własnością biskupów poznańskich. W późniejszym okresie wieś wraz z Głuszyną i Kalikiem stanowiły klucz dóbr należący do biskupstwa poznańskiego. Z lat 1394-1402 pochodzą informacje o procesach sądowych, a z 1508 i 1564 r. informacje o wielkości podatków. Wzmianki z 1510 r. podają, że dziesięcina snopowa należna ze wsi Babki stanowiła część dochodów plebana w Głuszyńcu. Właścicielem części wsi w 1580 r. był Mikołaj Objeziński. W końcu XIX w. Babki odgrywały ważną rolę jako ośrodek dominium ziemskiego obejmującego 800 mórg ziemi. We wsi były trzy domy zasiedlone przez 64 mieszkańców.

Wieś jest siedzibą Nadleśnictwa Babki mieszczącego się w starych zabudowaniach z przełomu XIX i XX w.

Przebiega tędy nieoznakowana trasa rowerowa nr 1.

◆ Przystanek PKS.

BARANOWO (gm. Mosina), wieś położona na lewym brzegu Warty, około 6 km na południowy wschód od Mosiny, około 1,5 km na zachód od Krajkowa.

Pierwsze wiadomości źródłowe o wsi pochodzą z lat 1387-1390. W XV i XVI w. należała do różnych właścicieli. W Baranowie

istniał młyn dwukołowy, co potwierdza wzmianka o młynarzu Piotrze z 1521 r. i późniejsze źródła z lat 1530, 1535, 1563 i 1580. W 1510 r. mieszkało tam 9 zagrodników i dwaj karczmarze. W XV w. wieś należała do Baranowskich, którzy w pierwszej połowie XVI w. posiadali także Rogalin, Dobiertki i Dąbie. Chociaż utracili tę majątność, to nazwisko rodowe i herb Łódzia zachowali jednak przez długi czas i posługiwali się nimi jeszcze w pierwszej połowie XIX w. W 1859 r. wieś była własnością Stanisława Zakrzewskiego. W końcu XIX w. mieszkało w niej 89 mieszkańców.

We wsi zachowały się szachulcowy budynek mieszkalny oraz stodoła, położone w gospodarstwie nr 6, które wzniesiono na przełomie XVIII i XIX w. oraz dawne zabudowania folwarczne, wśród których wyróżnia się kuźnia dworska pochodząca z początków XIX w.

W Baranowie urodził się Stefan Napieralski (zob. rozdział Ludzie związani z terenem Parku).

Przebiega tam odcinek 2 Rowerowego Szlaku Warty oraz Nadwarciański Szlak Rowerowy.

BRODNICA, duża wieś gminna położona po obu stronach drogi z Grabinowa przez Żabno do Mosiny, 8 km na północny zachód od Śremu, siedziba Urzędu Gminy.

Wieś prawdopodobnie należąca do rodu Ostojów znajdowała się przy trakcie handlowym. Nazwa nawiązuje do brodu, który zapewniał przejście przez miejsca bagniste. Wzmianka w dokumentach z 1230 r. wymienia Czesława z Brodnicy. Jego dalsi potomkowie, Andrzej i Mikołaj, dokonali w 1445 r. podziału majątności. Córkę Andrzeja Brodnickiego, Katarzyna i Elżbieta, poślubiły braci Andrzeja i Wincentego z rodu Łodziów z Choryni. W 1562 r. bracia odkupili drugą część majątku i tym samym cała wieś stała się własnością Łodziów. Potomkowie Andrzeja Horyńskiego używali już nazwiska Brodnicy. Wzmianki z lat 1418, 1426 i 1582 r. sugerują, że część Brodnicy mogła być miastem. Dokument lokacyjny nie jest jednak znany. Brodnica składała się wówczas z dwóch członów: ulicówki wiejskiej położonej wzdłuż głównego traktu i rozszerzającej się w okolicach kościoła oraz założenia dworskiego, także o kształcie ulicówki, którego oś prostopadle przecinała główną ulicę. Nie wiadomo dlaczego

nie doszło do powstania miasta i wytyczenia placu rynkowego. Być może właścicielom Brodnicy zabrakło środków finansowych na sprowadzenie osadników. Potwierdzeniem prób lokacji było zobowiązanie do dostarczenia jednego pieszego na wyprawę do Malborka w 1458 r. oraz placony w latach 1464-1465 podatek czyż¹⁴, od piwa i gorzałki, do czego zobowiązane były miasta. W dokumentach wspomniani są: w 1418 r. Jakub, prawdopodobnie kupiec, a w 1426 r. Nikel, mieszczanin. Jeszcze w 1582 r. Brodnicę określa się miastem. Położona z dala od głównych szlaków handlowych nie miała jednak większych szans rozwoju.

Od XVII w. kilka działów majątku należało do Kobierzyńskich, Miaskowskich, Szoldrskich i Gajewskich. Około połowy XIX w. z rąk Ksawerego Żychlińskiego dobra brodnickie kupił Dezydery Chłapowski. Antonina, córka Kazimierza Chłapowskiego, wniosła wieś w posagu Wacławowi Mańkowskiemu herbu Bończa w 1885 r. Ostatnim właścicielem był Kazimierz Mańkowski. We wsi w 1861 r. znaleziono srebrny skarb złożony z monet; były wśród nich monety używane w X-XI w., tzw. Ryxówki oraz półbrakteaty¹⁵ z czasów Ottona II¹⁶. Od 1994 r. Brodnica ma herb (w polu czerwono-zielonym znajduje się stylizowana litera B z orłem i herbem Łódzia).

W północnej części wsi, przy wylocie drogi do Mosiny, znajduje się Szkoła Podstawowa im. Hymnu Narodowego, złożona z dwóch budynków. W starym piętrowym gmachu z początków XX w. mieści się biblioteka. W 1999 r. oddano nowy budynek (proj. arch. A. Fonfara). Przy szkole znajduje się duża sala widowiskowo-sportowa oraz kompleks boisk sportowych. Na zewnątrz i w budynku szkoły umieszczono pamiątkowe tablice z pierwszą strofą *Mazurka Dąbrowskiego*.

Po przeciwnej stronie drogi znajduje się gminny ośrodek zdrowia, zbudowany w 1966 r. Przy ulicy stoją domy współczesne oraz wybudowane na przełomie XIX i XX w., lokalizowane zarówno szczytowo, jak i kalenicą. Przed jed-

Brodnica, pamiątkowa tablica ku czci Józefa Wybickiego

Brodnica, kościół pw. św. Katarzyny
Aleksandryjskiej

nym z domów, na kolumnie z 1954 r., znajduje się figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Za apteką odchodzi droga do Ilówca, przy której stoi kilka nowych bloków mieszkalnych, zbudowanych w latach 1983-1989 przez Kombinat PGR w Manieczkach. Na niewielkim placu niedaleko kościoła znajduje się budynek urzędu pocztowego z 1991 r.

W centrum wsi wznosi się kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej – okazała, neogotycka, jednonawowa budowla z transeptem i z wielokątnie zamkniętym prezbiterium. Od zachodu, nad kruchtą, wznosi się dominująca nad okolicą wysoka wieża (48 m). W zakończeniach transeptu umieszczone są kaplice grobowe Koźmianów i Wilczyńskich. Wnętrze jest wyposażone jednorodnie pod względem stylu – neogotyk z okresu budowy kościoła. W ołtarzu głównym, tryptyku, wisi nowy obraz Matki Boskiej Częstochowskiej z 1965 r., w płycinach malowane są postacie świętych. Po zamknięciu przedstawia Zwiastowanie Najświętszej Marii Panny. W prezbiterium na ścianie jest marmurowa płyta nagrobna Stanisława Chłapowskiego i Zofii z Kurnatowskich z 1919 r. (rzeźb. Mieczysław Lubelski¹⁷). W wieży kościelnej znajdują się trzy dzwony, odlane w 1889 r. w Lipsku. Na zewnętrznej ścianie prezbiterium umieszczony jest duży krucyfiks z początku XX w. i tablice epitafijne dawnych właścicieli wsi: Mańkowskich, Chłapowskich, Jaczyńskich, Moraczewskich. Na bramie wejściowej wisi tablica poświęcona fundatorom i dobrodziejom kościoła, wystawiona przez Kółko Rolnicze w 1989 r.

Pierwszy kościół prawdopodobnie powstał już w XII w. i wystawiony był przez Ostojów. Był on siedzibą bardzo rozległej parafii, z której wydzielono w wiekach późniejszych kolejne parafie: Jaszkowo, Ilówiec, Przewóz i Żabno. Budynek zapewne był drewniany. Pierwsza wiadomość o nim pochodzi z 1398 r., wspomniany jest też pleban Blizbor. Kościół spłonął około 1578 r. Po pożarze wystawiono nową drewnianą świątynię, do której dzięki

fundacji starosty mosińskiego, Macieja Szoldrskiego, dziedzica pobliskiej wsi Szoldry, dostawiono w 1586 r. niewielką kaplicę. Świątynia ta w połowie XVIII w. uległa ponownie zniszczeniu. Około 1758 r. kasztelan Antoni Gajewski, dziedzic Brodnicy, wybudował kolejny, duży, drewniany kościół na planie krzyża, z trzema wieżami, pokryty gontem.

Brodnica, klasycystyczny nagrobek na pustym grobie Józefa Wybickiego

Wewnątrz było pięć ołtarzy; w głównym znajdował się obraz patronki parafii, św. Katarzyny. Także ten kościół nie przetrwał zbyt długo. W czasie pożaru 7 lipca 1862 r. spłonął razem z dwoma gospodarstwami, mieszkaniem organisty i domem służby dworskiej. Już w 1867 r. położono kamień węgielny pod budowę nowego, murowanego kościoła (proj. Stanisław Hebanowski). Budowę zakończono w 1870 r. Wysoka wieża dobudowana została w 1890 r.

Za kościołem znajduje się kilka nagrobków, a wśród nich klasycystyczny, na pustym (obecnie) grobie Józefa Wybickiego z 1880 r., w którym pochowano także jego żonę, Esterę (zm. 1824 r.) i syna Józefa Ksawerego.

Umieszczenie na krzyżu oka opatrznosci ma rzekomo świadczyć, że Wybicki należał do loży masońskiej. Pierwotny nagrobek ozdobiony był naturalnej wielkości drewnianą rzeźbą kobiety. Został on uszkodzony w czasie pożaru kościoła w 1862 r., po czym przeniesiono go do siedziby Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Nowy nagrobek został ufundowany przez zięcia Józefa Wybickiego – A. Roznoskiego. Prochy Wybickiego ekshumowano 14 października 1923 r. i przeniesiono do kościoła pw. św. Wojciecha w Poznaniu, do krypty zwanej Skalką poznańską, w której pochowane są prochy zasłużonych Wielkopolan.

W zespole zabudowań kościelnych znajdują się także plebania i kostnica z lat 1913-1914. W pobliżu rozciąga się park kra-

Brodnica, pałac

Brodnica, pałac (pow. 5,56 ha), do którego prowadzi aleja 25 kasztanowców zwyczajnych i 12 lip drobnolistnych, chroniona jako pomnik przyrody. Na jej końcu znajduje się pałac wzniesiony w 1890 r. przez Wacława Mańkowskiego i jego żonę Antoninę z Chłapowskich. Architektura pałacu (prawdopodobnie proj. Stanisław Hebanowski) jest charakterystyczna dla epoki historyzmu i nawiązuje do wzorów renesansu włoskiego. W narożu budynku znajduje się figura Matki Boskiej Jazłowieckiej. W pałacu po 1945 r. znajdowały się kolejno: mieszkania, szkoła, przedszkole, ośrodek zdrowia, siedziba Gminnej Rady Narodowej oraz Urząd Gminy. Po remoncie przeprowadzonym w 1979 r. otwarto tam Ośrodek Praktyk Studenckich, prowadzony przez Kombinat PGR Manieczki.

Po likwidacji kombinatu pałac od Skarbu Państwa odkupił syn ostatniego właściciela majątku, Jerzy Mańkowski. Urządził w nim ekskluzywny hotel. Do dyspozycji gości są: sala

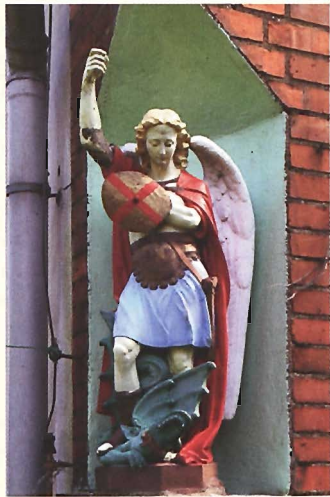

Brodnica, popiersie Józefa Wybickiego

holenderska, salon myśliwski, a nawet klub jazzowy w piwnicy. W uporządkowanym parku rośnie kilka pomników przyrody: dęby szypułkowe i jesiony wyniosłe oraz stoi popiersie Józefa Wybickiego z 1980 r. (rzeźb. Grzegorz Kowalski). Szczególnie okazałe jesiony wyniosłe rosną w pobliżu pałacu (obw. 555 cm, drzewo bliżej gmachu: 415 cm).

Wzdłuż alei dojazdowej do pałacu wzniesiono kilka nowych budynków, m.in. Urząd Gminy. Za parkiem położony jest duży folwark,

z budynkami powstałymi w latach 1889-1912. Sąsiadująca kolonia domów pracowników folwarcznych tworzy jednorodny stylowo zespół złożony z czworaków i dziewięcioraków, powstały w latach 1894-1910. Charakterystyczną cechą budynków są ustawione w skośnie ściętych narożach rzeźby świętych. Wzdłuż drogi do Śremu położona jest najnowsza część wsi z osiedlem powstających w ostatnich latach domów jednorodzinnych.

Brodnica, rzeźba św. Jerzego na budynku folwarcznym

Cmentarz parafialny został założony w 1842 r. poza terenem wsi. W jego centralnej części, na pagórku, znajduje się architektoniczny nagrobek Kazimierza Sędłaka (zm. 1928 r.), dyrektora majątku brodnickiego; najstarszy nagrobek, Jana Polowczyka z Ludwikowa, pochodzi z 1880 r.

W latach 1999-2003 proboszczem w Brodnicy był ks. Jacek Markowski, długoletni kapelan drużyny piłkarskiej KKS Lech Poznań. Miejscowa jedenastka miała okazję każdego roku rozgrywać mecze na boisku w Brodnicy z jedną z najlepszych drużyn w kraju.

Przez wieś przebiega czerwony szlak rowerowy Śladami Józefa Wybickiego.

- ◆ Urząd Gminy Brodnica, Brodnica 41, 63-112 Brodnica, tel. 61 282 35 27. Pałac, Brodnica 37, tel. 61 282 37 89, 501 51 16 84.

CZAPURY (gm. Mosina), wieś położona 1 km na południe od Poznania wzdłuż doliny Warty na prawym brzegu. Znajduje się tam ujściowy odcinek Gluszyńki (w km 254,6 rzeki Warty).

Najstarsze wiadomości o osadzie pochodzą z końca XIV w. i dotyczą informacji o licznych procesach granicznych, które toczyli jej właściciele z biskupami poznańskimi. Wieś była wówczas

własnością szlachecką, jednak w pierwszej połowie XV w. przeszła w ręce karmelitów trzewickowych (Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel) przy kościele pw. Bożego Ciała w Poznaniu. Do klasztoru Czapury należały aż do okresu rozbiorów (1772 r.). Zapiski z XVI w. wspominają osadę jako wieś opustoszałą. Około 1387 r. do wsi należał i był z nią gospodarczo powiązany Młyn Czapury, który znajdował się prawdopodobnie nad wpadającą do Warty Gluszyną. W 1519 r. istniał także drugi jednokołowy młyn, zwany Topolnikiem. Młyn wraz z mostem został wysadzony w 1939 r. przez wojsko polskie, aby utrudnić atak wojsk niemieckich na Poznań od południa (obiekty nie zostały odbudowane). We wsi zachowała się kapliczka przydrożna, którą rozebrali Niemcy w 1941 r.; pierwotna kaplica została wzniesiona w 1871 r., a obecną odremontowano w 1947 r. 22 stycznia 1945 r. pod Czapurami nastąpiło forsowanie pokrytej lodem Warty. Batalion czołgów radzieckich utworzył na zachodnim brzegu rzeki przyczółek, ułatwiający oddziałom Armii Czerwonej oskrzydlenie Poznania od strony południowej.

We wsi istnieje od 1999 r. parafia rzymskokatolicka św. Augustyna, która została wydzielona z parafii św. Jakuba Młodszego w Gluszyńcu. W 1998 r. poświęcono nową kaplicę pw. św. Augustyna, a w 2008 r. założono cmentarz parafialny. Utworzenie przyczółka na brzegu Warty w czasie walk o Poznań w 1945 r. upamiętnia pamiątkowy obelisk, wznoszący się przed Szkołą Podstawową im. Arkadego Fiedlera (ul. Poznańska 78), odsłonięty 9 maja 1975 r. We wsi działa Prywatne Przedszkole Happy House (ul. Poznańska 18).

- ◆ Przystanek PKS i ZTM (Zarząd Transportu Miejskiego w Poznaniu, połączenie ze Starołęką w Poznaniu).

CZMONIEC (gm. Kórnik), wieś położona około 9 km na północ od Śremu, przy drodze ze Świątnik przez Zbrudzewo do Śremu, w dolinie Warty przy wschodniej granicy Parku.

Wieś została założona w XVIII w. jako osada ołędzka i zamieszkała była głównie przez ludność wyznania ewangelickiego. W środkowej części wsi zachował się fragment cmentarza ewangelickiego z XIX w. W pobliżu, na Szlaku Bobrowym, przebiegającym przez okoliczne łąki ze starorzeczami Warty, znajduje się wieża z platformą widokową.

Przez Czmoniec przebiega zielony szlak rowerowy Do Poznania oraz ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Szlak Bobrowy.

- ◆ Przystanek PKS. Gości-niec Marzymięta Przemysław Błaszkwia-
Czmoniec 59, 62-035
Kórnik, tel. 61 817 12 52,
691 38 30 02, 607 92 58

86; Dom Rekolekcyjny Wspólnoty Sióstr Uczennic Krzyża,
Czmoniec 17, 62-035 Kórnik, tel. 61 817 14 86.

Czmoniec, cmentarz ewangelicki

CZMOŃ (gm. Kórnik), wieś położona około 9 km na południowy zachód od Kórnika, przy drodze ze Śremu przez Bnin do Kórnika.

Istniała już w XIV w., a w XIX w. znajdował się tutaj folwark. Wieś wchodziła w skład dóbr kórnickich. Zamieszkała była przez ludność wyznania katolickiego i ewangelickiego.

Okolo 0,5 km na południe od Czmonia znajduje się leśniczówka Leśnictwa Czmoń. W kompleksie leśnym, około 4 km na południe od wsi, położony jest rezerwat przyrody Czmoń.

- ◆ Przystanek PKS.

DASZEWICE (gm. Mosina), wieś położona przy drodze z Czapur przez Babki i Kamionki do Borówca, na skraju doliny Głuszynki, około 4 km na południowy wschód od Czapur.

Początki wsi sięgają XIII w., kiedy była własnością mistrza Macieja. Została mu подарowana przez Przemysła II, o czym wzmiankuje dokument Władysława Łokietka z 1316 r. Kolejni właściciele znani są dopiero od końca XIV w., głównie z różnych dokumentów sądowych. W 1507 r. we wsi istniała karczma, a w 1577 r. wybuchł pożar. Z inwentaryzacji wsi z 1789 r. wynika, że znajdował się w niej gościniec wraz ze stajnią wjazdową, kuźnia oraz pięć zagrod chłopskich. W końcu XIX w. we

wsi było 10 domów. Najbliższe połączenie było ze stacją kolejową w Gądkach. W styczniu 1945 r. Daszewice były miejscem walki, jaka rozegrała się pomiędzy kolumną 60 wozów Armii Czerwonej, która skoncentrowała swoje siły przed atakiem na lotnisko Luftwaffe w Krzesinach, a jednostkami lotnictwa niemieckiego. W trakcie potyczki z oddziałem wiozącym zaopatrzenie dla walczących zginęło kilkunastu żołnierzy, których pochowano w zbiorowej mogile w Głuszynie.

We wsi zachowały się budynki pochodzące z okresu po 1875 r. Do 1987 r. znajdował się tam wiatrak-koźlak, pochodzący z końca XIX w.

Przy ul. Szkolnej 16 znajdują się Szkoła Podstawowa i Gimnazjum im. Orła Białego.

W pobliżu (Leśnictwo Daszewice) przebiega Łabędzi Szlak Rowerowy.

- ◆ Przystanek PKS.

DRUŻYNA (gm. Mosina), wieś położona około 4 km na południe od Mosiny przy linii kolejowej Poznań–Wrocław i przy drodze Mosina–Czempiń.

Wieś powstała prawdopodobnie w XVII w., najstarszy dokument potwierdzający jej istnienie pochodzi z 1696 r.

Interesującym budynkiem jest obiekt mieszkalny o konstrukcji z tzw. muru pruskiego (ściany ryglowej), będącego rodzajem ściany szkieletowej (szachulcówka, fachówka), wypełnionej murem z cegły, gruzu, niekiedy gliny i trzciny.

Przez wieś przebiega czerwony szlak pieszy i Ziemiański Szlak Rowerowy.

ESTERPOLE (gm. Brodnica), wieś położona przy drodze z Żabna do Ludwikowa, około 2,7 km na południowy wschód od Żabna. We wsi znajduje się kapliczka przydrożna i działa pensjonat dla koni, w którym korzystać można z jazdy konnej.

Okolo 1 km na północny wschód w kierunku Żabna leży niewielka wieś **BRODNICZKA**. Tam, przy drodze, znajduje się krzyż oraz rosną dwa okazałe dęby szypułkowe (obw. 517

cm i 512 cm). W pobliżu wsi jest leśniczówka Leśnictwa Brodniczka.

- ◆ Pensjonat dla koni Esterpole – Magdalena i Jerzy Sieliccy, ul. Esterpole 1, 63-112 Esterpole, tel. 61 282 37 15, 501 82 19 19, 501 82 05 14. Rezydencja Leśna, Esterpole 11, tel. 61 282 39 84, 607 05 00 77.

GŁUSZYNA LEŚNA (gm. Mosina), osada położona około 4 km na północ od Rogalinka przy drodze z Rogalinka do Babek. Znajduje się tam zabytkowa willa z początku XX w.

Przez Głuszyne Leśną przebiegają Łabędzi Szlak Rowerowy i Rogaliński Szlak Rowerowy.

Około 1 km na północ znajduje się osada **KUBALIN**.

Folwark z Kubalina był wzmiankowany po raz pierwszy w 1789 r. Miejscowość była własnością Franciszka Ksawerego Kęszyckiego, starosty z Mosiny. We wsi znajdowały się trzy chałupy i zabudowania inwentarskie. Była także owczarnia dworska. W końcu XIX w. stały dwa domy, a osada liczyła 28 mieszkańców.

GÓRA (gm. Śrem), wieś położona około 5 km na północny zachód od Śremu, przy drodze do Brodnicy, na wysokim lewym brzegu Warty, przy południowo-zachodnim skraju Parku.

Wzmiankowana po raz pierwszy w 1279 r. przy opisie granic wsi Psarskie. W 1296 r. należała do komesa Mikołaja, wojewody kaliskiego, jednak już w 1307 r. weszła w skład majątków klucza dołskiego biskupów poznańskich, którzy mieli tutaj swój dwór. W XVIII w. została wykupiona przez dzierżawiących majątek Gajewskich herbu Ostoja z Czacza. Przez krótki czas była własnością Szoldrskich i Gliszczyńskich. Kolejnym właścicielem był w 1842 r. Ludwik August Broel-Plater, do którego (właściwie do jego córki Pauliny) należało także pobliskie Psarskie. W Górze mieszkał Cezary Augustyn Broel-Plater, który odkupił majątek od Zygmunta Broel-Platera za sumę 165 tys. talarów. Wieś należała do rodziny hrabiów Broel-Platerów do 1939 r. Ostatnimi właścicielami byli Cezary Rodryg Krystian Adam Plater i jego żona Helena Wanda, a po śmierci Cezarego w 1937 r. także drugi mąż Heleny, Sergiusz Żakowski, generał Wojska Polskiego.

Góra, dwór

Na skarpie opadającej w kierunku Warty położony jest zespół pałacowo-parkowy. W parku krajobrazowym (pow. 8,69 ha) z XVIII w. znajduje się barokowy dwór z XVIII w., wzniesiony prawdopodobnie przez Gajewskich. Parterowy budynek z wysokim mansardowym dachem, przebudowany został w XIX w.; ostatnio po generalnym remoncie stanowi prywatną rezydencję. W parku rosną pomnikowe okazy dębów szypułkowych (obw. 635 i 554 cm), lipa drobnolistna (obw. 380 cm) oraz drzewa egzotyczne. Wokół pnia lipy, pod zwisającymi do ziemi gałęziami, zbudowano drewniany podest służący jako miejsce do odpoczynku i zabawy. W przylegającym do parku zespole folwarcznym zachowały się budynki gospodarcze z końca XIX w., m.in. piętrowy spichlerz konstrukcji szachulcowej, z prześwitem wspartym na drewnianych słupach.

Góra, maszt Radiowo-Telewizyjnego Centrum Nadawczego

Na skarpie opadającej w kierunku Warty położony jest zespół pałacowo-parkowy. W parku krajobrazowym (pow. 8,69 ha) z XVIII w. znajduje się barokowy dwór z XVIII w., wzniesiony prawdopodobnie przez Gajewskich. Parterowy budynek z wysokim mansardowym dachem, przebudowany został w XIX w.; ostatnio po

Na skraju niewielkiego lasu, przy drodze prowadzącej do Jaszkowa, w centralnej części wsi, na murowanym podwyższeniu stoi drewniany krzyż przydrożny, z metalową pasyjką umieszczoną pośrodku. Belka pionowa krzyża nakryta jest wygiętym daszkiem blaszanym, z chorągiewką z datą 1752. Jest on uważany za najstarszy w Wielkopolsce. W czasie II wojny światowej był przechowywany w stodole na terenie dzisiejszej spółdzielni produkcyjnej. Po zakończeniu wojny postawiono go, zmieniając jednak lokalizację. W lesie najdo-

wał się dawniej cmentarz z grobowcami Platerów oraz kamienie z imionami psów.

Na południe od wsi, na niewielkim wzniesieniu (95,1 m n.p.m.) znajdują się zabudowania Radiowo-Telewizyjnego Centrum Nadawczego Śrem, z masztem wysokości 290 m, umożliwiające odbiór programów radiowych i telewizyjnych znacznej części Wielkopolski. Wążący 220 ton maszt wykonany został przez Mostostal Zabrze; jego uroczyste uruchomienie odbyło się 21 lipca 1964 r. W 2008 r. dokonano wymiany telewizyjnego systemu anten; maszt mierzący wcześniej 288 m po wymianie tubusa wyższy jest o 2 metry.

Wzdłuż drogi z Góry do Szymanowa znajduje się aleja kasztanowców białych (117 drzew), uznana za pomnik przyrody.

Przez Górę przebiega niebieski szlak rowerowy Kasztanowy.

◆ Przystanek PKS.

GRZYBNO (gm. Brodnica), wieś położona 5 km na północny zachód od Brodnicy, przy drodze do Pecnej, w sąsiedztwie Kanału Szymanowo-Grzybno i kompleksu stawów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1387 r. i mówi o właścicielu, Tomisławie z Grzybna. Pierwszy gród w Grzybnie, będący siedzibą Świnków Grzybieńskich, znajdował się wśród bagien i łąk, w pobliżu obecnego Kanału Szymanowo-Grzybno. Pozostałością po nim było grodzisko stożkowate z XIV-XV w., którego istnienie potwierdzono jeszcze w 1982 r. W latach następnych zostało zniszczone przez prowadzone prace rolnicze. W XVII-XIX w. wieś należała do rodu Łodziów-Szoldrskich z sąsiedniego Czempinia. W 1874 r. majątek przeszedł w ręce niemieckie; właścicielem był August von Delhaes z Czempinia-Boarówka, a od 1876 do 1944 r. niemiecka rodzina Geuthner.

W 1963 r. zespół dworski z folwarkiem wszedł w skład Kombinatu PGR Manieczki. Jednak już w 1946 r. pałac przeznaczono na cele szkolnictwa rolniczego; obecnie mieści się w nim Zespół Szkół Rolniczych. W dobrze utrzymanym parku krajobrazowym (pow. 2,88 ha) z dużym stawem znajdują się pomnikowe okazy drzew: wiązów szypułkowych i sosny wejmutki. W środkowej części parku znajduje się pałac o charakterze willi podmiejskiej z 1905 r., przy budowie której wykorzystano mury wcześniej-

Grzybno, pałac

Grzybno, głaz upamiętniający 50-lecie szkół rolniczych

Grzybno, wystawa w Izbie Regionalnej

rody Goździk Siny w Grzybnie. Do rezerwatu można dotrzeć z leśniczówki Grzybno, niedaleko wsi Nowinki.

szego dworu. Po adaptacji na cele szkolne budynek stracił cechy stylowe, nawiązujące do form barokowych. W holu szkoły znajduje się tablica na cześć gen. Józefa Wybickiego, patrona szkoły. Od 1960 r. obiekty szkolne rozbudowywano i modernizowano, przebudowano stare budynki folwarczne na pracownię, internat i sale lekcyjne, dobudowano salę gimnastyczną.

Od 1998 r. przy wjeździe do parku leży głaz z okolicznościową tablicą upamiętniającą 50-lecie szkoły. Placówka prowadzi działalność popularyzującą folklor regionu. W jednym z budynków mieści się Izba Regionalna, gromadząca zbiory kultury materialnej wsi. Wśród ponad 200 eksponatów znajduje się interesujący zbiór związany z uprawą zbóż i wypiekiem chleba (m.in. kosy, sierpy, cepy, sita, dzieże, niecki). Przy szkole działa popularny zespół folklorystyczny pieśni i tańca Chabry.

Obok wsi od strony zachodniej i północno-zachodniej znajdują się hodowlane stawy rybne.

W pobliżu Grzybna, ale na terenie gminy Mosina, znajduje się rezerwat przy-

Przez wieś przebiega czerwony szlak rowerowy Śladami Józefa Wybickiego, a w pobliżu rezerwatu – nieoznakowane trasy rowerowe nr 2 i nr 3 oraz niebieskie szlaki piesze Mosina–Ilówiec i Otusz–Ilówiec.

Przy drodze z Brodnicy do Mosiny, około 1,1 km na północ od Brodnicy, położone jest **SULEJEWO**, niewielka, ale stara wieś. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1388 r., kiedy jej właścicielem był Andrzej z Sulejewa. Po starym założeniu dworskim nie zachowały się żadne ślady. Nowy folwark założył Dezydery Chłapowski w połowie XIX w., w pewnym oddaleniu od wsi, przy bocznej drodze prowadzącej do Grzybna. W folwarku zachowały się trzy domy pracowników folwarcznych z początku XX w.: trojak, czworak i sześciorak. W świątyniach narożach budynków znajdują się ustawione przez Antoninę Mańkowską z Chłapowskich, właścicielkę Brodnicy, rzeźby świętych: Józefa, Antoniego i Rocha. Przy ścianach szczytowych są dostawione piece chlebowe. W pobliżu folwarku widoczny jest kompleks rybnych stawów hodowlanych.

Rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie

Sulejewo, narożna figura św. Antoniego

- ◆ Przystanek PKS. Internat Zespołu Szkół Rolniczych w Grzybnie (dostępny w okresie letnim): Grzybno 49, 63-112 Brodnica, tel. 61 282 35 33.

ILÓWIEC (gm. Brodnica), wieś położona 6 km na zachód od Brodnicy, przy drodze z Czempinia do Poznania oraz przy linii kolejowej Poznań–Wrocław. We wsi znajduje się skrzyżowanie z drogą do Psarskiego przez Brodnicę.

Prawdopodobnie wieś istniała już w XIII w. i należała do rycerskiego rodu Łodziów. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1300 r., kiedy właścicielem był komes Wisław, sędzia poznański. Kolejni dziedzice Ilówca znani są z przełomu XIV i XV w. Już u schyłku XIV w. wieś była także w posiadaniu rodu Ostojów z Mórki, którzy przybrali nazwisko Ilowieckich. Należała do nich aż do XVII w. Podział wsi na Ilowiec Mały i Ilowiec Kościelny zwany też Wielkim, który istniał do końca XVIII w., nastąpił prawdopodobnie już w XIV w. Ostatnimi właścicielami, od 1859 r., była niemiecka rodzina Lehmannów, po uzyskaniu szlachectwa w 1908 r. pisząca się von Lehmann-Nitsche, w nawiązaniu do niemieckiej nazwy Ilówca.

Pierwszy, zapewne drewniany kościół pw. św. Andrzeja i św. Doroty powstał z fundacji Łodziów i Ostojów w XIV w. (z 1404 r. znany jest pleban Maciej). Podobno kościół ten spłonął w czasie wojen szwedzkich. Już około 1660 r. stanął nowy, również drewniany, konsekrowany przez biskupa sufragana Macieja Kurskiego w 1665 r. – także spłonął. Kolejna drewniana świątynia o oryginalnym okrągłym kształcie powstała w 1777 r. Kościół miał cztery ołtarze; w głównym znajdowała się figura Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej. Następny pożar zniszczył kościół wraz z dzwonnica i zabudowaniami 29 czerwca 1829 r.

Ilowiec, kościół pw. św. Andrzeja Apostoła

Już 24 października 1829 r. poświęcono kaplicę ufundowaną przez dziedzica Ilówca, Jana Kantego Zaborowskiego. Jego syn, także Jan, przekazał 14 100 zł polskich, przeznaczonych przez ojca w testamencie na budowę nowego kościoła. Z tych pieniędzy w latach 1839-1841 zbudowano obecną świątynię pw. św. Andrzeja Apostoła. Projektantem kościo-

ła w stylu późnoklasycystycznym był budowniczy rejencyjny Abiht, a budował Ernest Meinike ze Śremu.

Kościół jest budowlą murowaną, jednonawową, z węższym nieco prezbiterium; od zachodu przylega do niego wieża dostawiona w 1901 r. W czasie II wojny światowej był czynny jako jeden z dwóch w powiecie śremskim (drugi w Bninie). W wyposażeniu wnętrza na uwagę zasługują rokokowe ołtarze, pochodzące z kościoła pobernardyńskiego w Kościanie, które znalazły się tutaj wkrótce po wzniesieniu świątyni. Najcenniejsza jest gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem, nazywana Matką Boską Ilówiecką, z około 1400 r., pochodząca z warsztatu wielkopolskiego. Od 1964 r. znajduje się ona w ołtarzu głównym; nad nią jest barokowy obraz patrona kościoła św. Andrzeja Apostoła z XVIII w. W prawym bocznym ołtarzu umieszczono obrazy św. Antoniego Padewskiego i św. Władysława Węgierskiego, natomiast w lewym ołtarzu obrazy św. Anny Samotrzeć i św. Kazimierza Królewicza.

Ilówiec, ołtarz rokokowy w kościele pw. św. Andrzeja Apostoła

W centrum wsi znajduje się duży zespół rezydencjonalny, utworzony w połowie XIX w. przez Rolfa Lehmana, który wykorzystał starsze założenie dworskie. Reprezentacyjny pałac powstał w 1866 r. na zrębach starego dworu z XVIII w. Przedstawia on formy architektoniczne wykorzystujące wcześniejsze style, głównie z epoki renesansu. W elewacji frontowej nad wejściem znajduje się dekoracja rzeźbiarska i sztukatorska z alegorycznymi postaciami kobiet w otoczeniu symboli postępu w rolnictwie (lokomobilą i plugiem parowym) oraz tarcza herbowa. Fasada ogrodowa ma podobno przypominać gmach opery w Berlinie. Reprezentacyjne wnętrza parteru posiadają bogate sztukaterie oraz stolarkę. W otaczającym pałac dużym (pow. 12 ha) parku krajobrazowym znajduje się stary drzewostan. W parku jest tak-

że staw z wyspą oraz niewielki cmentarz dawnych właścicieli. Cały zespół, łącznie z dużym folwarkiem (m.in. stajnia koni wyjazdowych z 1911 r., kurnik z 1935 r., spichrz z 1890 r., spichrz z wieżą z 1900 r., czworak nr 20 z 1910 r., wozownia z 1914 r., gorzelnia z drugiej połowy XIX w., młyn z końca XIX w.), mieści obecnie Stację Hodowlano-Nasienną z Poznania.

Na rozstaju dróg, w środku wsi, wznosi się kapliczka w kształcie ściętej piramidy zwieńczonej krucyfiksem. Ma ona, zgodnie z miejscową tradycją, upamiętniać cesarza Napoleona I Bonapartego i jego kampanię w Egipcie; cesarz miał zatrzymać się w Ilówcu 16 lipca 1807 r. i zjeść tutaj śniadanie.

Przed Szkołą Podstawową im. gen. Dezyderego Chłapowskiego, składającą się z dwóch budynków: starego z 1913 r. i nowszego z 1946 r., rośnie okazały dąb szypułkowy (obw. 660 cm) – pomnik przyrody. Przy blokach mieszkalnych – kolejny pomnikowy dąb szypułkowy (obw. 620 cm).

Przez Ilowiec przebiega czerwony rowerowy szlak Śladami Józefa Wybickiego, niebieskie szlaki piesze Mosina–Ilowiec i Otusz–Ilowiec oraz Ziemiański Szlak Rowerowy.

◆ Przystanek PKS.

JASZKOWO (gm. Brodnica), wieś na lewym brzegu Warty, 6 km na wschód od Brodnicy, 7 km na północ od Śremu, przy drodze z Brodnicy przez Górę do Śremu.

Wieś prawdopodobnie już w XII w. należała do rycerskiego rodu Borków. Pierwsza wzmianka z 1266 r. wspomina Chwalimia, właściciela wsi, który testamentem przekazał Jaszkowo na rzecz katedry poznańskiej. Dokument ten zatwierdził książę Przemysł II w 1278 r. Wieś pozostawała własnością kościelną niemal do końca XIV w. Jednak już w 1397 r. ponownie była w rękach Borków z Gryżyny. W dokumentach z 1400 r. występuje Wyszak znany jako Gryżyński lub Jaszkowski. W końcu XVI w. Katarzyna Jaszowska wniosła majątek w posagu Jerzemu Ławowskiemu z Ostroroga, kasztelanowi międzyrzeckiemu. Po kilku zmianach właścicieli, w 1784 r. Andrzej Mierosławski za sumę 250 tys. zł sprzedał Jaszkowo Balbinie z Suchorzewskich Szoldrskiej, wdowie po Ignacym Szoldrskim. W tej rodzinie majątek pozostawał do 1939 r.

Największą atrakcją turystyczną i rekreacyjną jest Centrum Hipiki, będące dziś największym, szkolącym dzieci, młodzież i dorosłych centrum jeździectwa w Polsce i w Europie. Nastawione jest głównie na naukę i rekreację konną pod hasłem „Każdy Polak jeździ konno”.

Centrum zajmuje zespół pałacowo-parkowy wraz z dawnym folwarkiem oraz około 200 ha łąk i pastwisk. Właścicielem całości od 1995 r. jest Antoni Chłapowski, potomek w prostej linii gen. Dezyderego Chłapowskiego. Dawny zespół pałacowo-folwarczny został przebudowany w duży kompleks sportowo-rekreacyjny, m.in. od 2000 r. działa tu jedna z największych w kraju krytych ujeżdżalni oraz kilka mniejszych i duży hipodrom z trybunami. W stajniach jest około 200 koni, w większości o wzroście do 148 cm (kuce lub pony).

Jaszkowo, pałac

Dla bardziej zaawansowanych jeźdźców działa w Centrum klub jeździecki, zrzeszający głównie dzieci i młodzież w wieku od 8 do 18 lat. Zawodnicy trenują na kucach główne konkurencje jeździeckie: skoki przez przeszkody, wszechstronny konkurs konia wierzchowego oraz ujeżdżanie. Wiodącą dyscypliną są skoki przez przeszkody. Członkowie klubu startują w zawodach regionalnych, ogólnopolskich, mistrzostwach i pucharach Polski, Ogólnopolskich Olimpiadach Młodzieży w Sportach Letnich, a także w zawodach międzynarodowych w różnych krajach europejskich. Młodzież w wieku 16-18 lat stopniowo przesiada się z kucy na duże konie i kontynuuje karierę sportową. Członkami klubu są również startujące w zawodach jeździeckich osoby dorosłe. Zawody kucy zostały wpisane przez Polski Związek Jeździecki na listę oficjalnych zawodów jeździeckich. W 2003 r. w Centrum odbyły się pierwsze w Polsce międzynarodowe zawody kucy w skokach przez przeszkody, a rok później Mistrzostwa Europy.

Centrum to także profesjonalny ośrodek szkolenia dla osób zajmujących się końmi zawodowo: instruktorów jazdy kon-

Jaszkowo, zawody sportowe i turystyka konna

z zakresu m.in. kowalstwa, podkuwania koni, elementów anatomii i psychologii konia.

W parku krajobrazowym (pow. 2,73 ha) ze starymi dębami szypułkowymi stoi pałac z 1912 r. (proj. Stanisław Mieczkowski), zaadaptowany obecnie na hotel. Nad Wartą, obok Centrum, znajduje się przystań dla statków wycieczkowych.

Jaszkowo, kościół pw. św. Barbary

W północnej części wsi wznosi się niewielki, późnogotycki kościół św. Barbary, powstały przed 1463 r. oraz przebudowany i powiększony w XVI w., poprzez przedłużenie go ku zachodowi.

Parafia w Jaszkowie powstała za zgodą plebana Szymona z Przewozu. We wsi Przewóz, należącej do Borków, znajdował się kościół pw. Wszystkich Świętych, założony już w XII w., a rozebrany krótko po 1672 r. Miejscowość o tej nazwie dziś nie istnieje, prawdopodobnie znajdowała się nad Wartą między Krajkowem a Jaszkowem. Borkowie w Jaszkowie wzniesli kościół pw. św. Barbary, Katarzyny, Doroty, Piotra i Pawła, i Andrzeja. W końcu XVI w., gdy majątek kupił Andrzej Bojanowski herbu Junosza, świątynia oddana została luteranom. W cza-

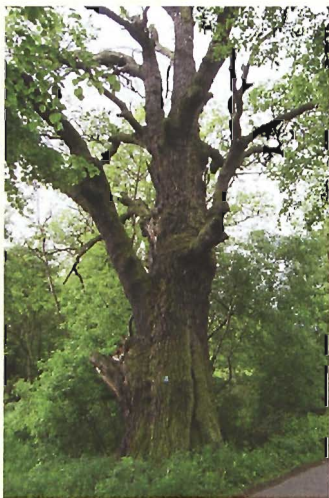
sie wizytacji w 1685 r. Ignacy Gniński sytuację tę opisał w sposób następujący: „Kościół w Jaszkwowie był przez długi przeciąg czasu w ręku heretyków, rodziny ur. Bojanowskich, naówczas dziedziców wsi. Na koniec z wielkiego miłosierdzia Bożego, ur. Mikołaj Bojanowski, porzuciwszy herezję i połączywszy się z świętym rzymskim kościołem, przybytek ten pański przywrócił katolikom i kazał go poświęcić. Działo się to około 1640 r.” W 1622 r. wspomniany Mikołaj, syn Andrzeja Bojanowskiego, na nowo uposażył kościół.

Niewielki jednonawowy kościół zbudowany jest z cegieł o układzie polskim. Do nawy od wschodu przylega nieco niższe i węższe prezbiterium, na zewnątrz kościół opięty jest wieloskokowymi skarpami. Wewnątrz prezbiterium i nawa nakryte są pięknymi sklepieniami gwiazdzistymi z połowy XVI w. Nawę od prezbiterium oddziela niski ostrołukowy otwór tęczy. W barokowym ołtarzu głównym znajduje się obraz Trójcy Świętej, a w zwieńczeniu obraz patronki kościoła św. Barbary. Także polichromia z 1951 r. przedstawia sceny z życia patronki kościoła. Na ścianach znajdują się tablice epitafijne rodziny Szoldrskich, m.in.: barokowa z 1750 r. wojewody poznańskiego Ludwika Szoldrskiego, klasycystyczna z 1866 r. Melchiora i Albertyna Szoldrskich.

Obok kościoła stoją wzniesiona w drugiej połowie XIX w. kaplica grobowa Szoldrskich, stara drewniana plebania oraz ażurowa metalowa dzwonnica z dwoma dzwonami z 1567 i 1663 r. (pracownia Szymona Koy-skiego), jest też zbiorowa mogiła pierwszych sióstr Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Po przeciwnej stronie kościoła znajduje się dawny dom macierzysty Zgromadzenia Sióstr Służebniczek z 1862 r., pełniący w przeszłości tak-

Jaszkwowo, pomnik bł. Edmunda Bojanowskiego

Jaszkowo, dąb szypułkowy koło leśniczówki

Jaszkowo. Przy drodze do Ludwikowa i do Brodnicy rośnie dąb szypułkowy „z okienkiem” (obw. 210 cm na wys. 0,5 m).

Tworzykowo, parking leśny

że funkcje plebanii. Obecnie, po całkowitej przebudowie, mieści się w nim gospodarstwo agroturystyczne Na Plebanii. W starej plebanii, dawnym nowicjacie służebniczek, utworzono w 1984 r. Izbę Pamięci poświęconą Edmundoowi Bojanowskiemu.

Na północ od wsi znajdują się szczególnie atrakcyjne rekreacyjnie i przyrodniczo tereny leśne. Na łęgach nadwarciańskich koło wsi rosną stare dęby szypułkowe. Największy z nich (obw. 655 cm) przy drodze do Tworzykowa i do Krajkowa, obok leśniczówki Leśnictwa Jaszkowo.

Przez wieś przebiega niebieski szlak rowerowy Kasztanowy i Nadwarciański Szlak Rowerowy.

Okolo 2,7 km na północ od wsi jest niewielka osada **TWORZYKOWO**, gdzie na rozstaju dróg leśnych znajduje się krzyż przydrożny.

♦ Centrum Hipiki, Jaszkowo 16, 63-112 Brodnica, tel. 61 283 75 56, tel./faks 61 283 99 40. Gospodarstwo Agro-

turystyczne Na Plebanii Renata Czapala, Jaszkowo 1, tel. 502 65 70 37. Drewniana zagroda – dom wakacyjny, Jaszkowo 25, tel. 602 28 23 49.

KONSTANTYNOWO (gm. Mosina), niewielka osada leśna położona okolo 5,5 km na południe od Mosiny, przy drodze Mosi-

na-Czempiń, w pobliżu linii kolejowej Poznań-Wrocław, pomiędzy Pecną a Ilowcem.

Osada powstała w XIX w., administracyjnie była związana z wsią Pecna-Olendry, a później z majątkiem ziemskim w Ilowcu Wielkim.

Po dawnej zabudowie pozostało tylko kilka budynków mieszkalnych i gospodarczych. Osada jest siedzibą Nadleśnictwa Konstantynowo. W pobliżu znajduje się duży dąb szypułkowy (obw. około 360 cm).

Siedziba Nadleśnictwa Konstantynowo

KRAJKOWO (gm. Mosina), wieś położona jest w południowo-wschodniej części gminy, około 1,3 km na wschód od Baranowa. Miejscowość jest znana z rezerwatu krajobrazowego, obejmującego ochroną m.in. starorzeczka Warty o lokalnych nazwach: Tuchoń (dł. ok. 1,5 km), Stawek, Półkole, Zakole, Czaple Bagno i Małe Bagno.

Historia wsi sięga XIV w., kiedy jej właścicielem był wybitny przedstawiciel rodu Doliwów – Pasek Biały, piszący się także „z Brodnicy”, piastujący w latach 1392-1410 urząd chorążego kaliskiego. Z 1721 i 1746 r. pochodzą, przechowywane w Archiwum Państwowym w Poznaniu, inwentarze dóbr ziemskich Krajkowa jako wpisy do ksiąg grodzkich kościańskich. Pierwsze ze wspomnianych źródeł podaje, że dwór był stary, dwuizbowy, posadowiony na kopcu, do którego prowadził mostek. W obrębie całego kompleksu zabudowań gospodarczych były m.in. browar i owczarnia. Wieś w 1721 r. liczyła 9 zagrod chłopskich. Wśród mieszkańców było 9 chałupników i zagrodników Woj-

Krajkowo, starorzeczka Tuchoń

ciech. W uprawie roli posługiwano się żelaznym plugiem i radłem. Mieszkańcy byli obciążeni na rzecz właścicieli Krajkowa pańszczyzną i świadczeniami w płodach rolnych. Opis Krajkowa z 1746 r. jako właściciela wymienia Władysława Szoldrskiego. We wsi był dwór alkierzowy z dwoma izbami, w których istniało ogrzewanie piecowe; odnaleziono bogaty zespół kafla piecowych. Budynek był w dobrym stanie. W skład całego założenia dworskiego wchodziły ponadto: mielcuch, owczarnia i budynki mieszkalne czeladzi dworskiej. Była to wieś zamieszkała przez 11 chałupników. Znajdowała się tam karczma i gościniec. W końcu XIX w. w Krajkowie powstało Kółko Rolnicze.

Krajkowo, kapliczka przydrożna

Krajkowo, współczesna kapliczka przydrożna

Z Krajkowem gospodarczo powiązany był folwark, tworzący niewielką osadę w postaci typowej ulicówki, położoną na południowy wschód od wsi. Przy skrzyżowaniu dróg na południe od osady Krajkowo Folwark rośnie okazały dąb szypułkowy (obw. 478 cm). W rezerwacie obwody najgrubszych dębów szypułkowych wynoszą od 407 cm do 586 cm; obwód dębu o kilku pniach wynosi 660 cm (na wys. 0,8 m). Obwód najgrubszej sosny pospolitej – 372 cm (na wys. 0,3 m). We wsi zachował się drewniany budynek mieszkalny z XIX w. (posesja nr 6), a w jego sąsiedztwie przydrożna kapliczka z 1847 r. Przy drodze do Jaskowa rośnie kilka okazałych dębów szypułkowych, z których najstarszy

ma obwód około 480 cm. Część gruntów wiejskich zajmuje ujęcie wody dla aglomeracji poznańskiej.

Przez Krajkowo przebiegają rowerowy szlak Konwaliowy, odcinek 2 Rowerowego szlaku Warty, Nadwarciański Szlak Rowerowy, a w pobliżu rezerwatu nieoznakowana trasa rowerowa nr 3, czerwony szlak pieszy i trasy konne.

- ♦ Przystanek PKS. Karczma Podkowa Leśna – PHU DANA Danuta Idkowiak, Krajkowo 1A, 62-022 Mosina, tel. 61 819 21 23.

KROSNO (gm. Mosina), wieś położona przy drodze z Mosiny do Czempinia, w odległości około 5 km na południowy zachód od Mosiny.

Wieś w końcu XIV w. lub na początku XV w. wchodziła w skład majątków mosińskich. Pierwsze wiadomości o niej pochodzą z okresu, kiedy należała do klucza dóbr Łodziów Przedpełkowiców. Już przed 1405 r. stała się własnością królewską. W tym samym roku miała być zastawiona wraz z całym starostwem mosińskim oraz kościańskim, śremskim i ujskim dla von Ostenów z Drezdenka. Pierwsze zapisy sum na tej wsi i innych datowane są na 1429 r. (490 grzywien); w późniejszych latach król zapisywał kolejne sumy na całym starostwie wraz z Krosnem (np. w latach 1432, 1433). Po wojnie polsko-szwedzkiej w 1660 r. wieś była częściowo opustoszała. W ramach prowadzonej akcji osadniczej na terenie starostwa mosińskiego, na obszarze Krosna powstała wieś olęderska. Dokument lokalizacyjny wystawił Łukasz Kwilecki, kasztelan łędzki i starosta mosiński w 1774 r. Zezwolił on osadnikom-olędom stawiać wieś w pobliżu Mosiny i gwarantował mieszkańcom określone prawa w zakresie hodowli inwentarza, wymiaru podatków, zależnych od wielkości posiadanego gruntu, i łowienia ryb. Uzupełnieniem postanowień starosty był dokument z 1745 r., określający zasady i wielkość opłat za korzystanie z łąk. Kolejny przywilej w sprawie olędrów z tej wsi wydał w 1781 r. Franciszek Kęszycki, starosta rusowski i mosiński. Określał on wielkość podatków, zasady sądownictwa oraz pozwalał na hodowanie wieprzy w dębowych lasach starostwa. We wsi olęderskiej w 1790 r. działała szkoła, były wiatrak i kuźnia, mieszkał pasterz. Kilka gospodarstw, oprócz chałupy, chlewów i stodoły, posiadało wozownię, a chłopci zajmowali się hodowlą owiec. Funkcjonował gościniec pro-

wadzony przez Michała Honę, posiadającego gospodarstwo, składające się ze stajni dla koni wyjazdowych, owczarni i stodoły. Krosno było parafialną wsią ewangelicką; znajdował się tu kościół protestancki, należący do diecezji poznańskiej. Obok świątyni znajdowała się pastorówka z budynkami gospodarczymi (wozownia, chlew, stajnia). Miejscowy kantor oraz dzwonnik mieszkali w budynkach stanowiących własność gminy wiejskiej. Pod koniec XIX w. we wsi mieszkało 329 ewangelików, 15 katolików i dwóch Żydów.

Najcenniejszym zabytkiem architektury sakralnej w tej miejscowości jest szachulcowy kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej, zbudowany jako kościół ewangelicki w latach 1779-1781, z fundacji Franciszka Koszyckiego, starosty rusowskiego i mosińskiego. Po 1945 r. został kościołem katolickim. Był remontowany w latach 90. XX w. Kościół jest konstrukcji szkieletowej wypełnionej ceglą (częściowo przemurowany), obecnie otynkowany. Orientowany, salowy, wzniesiony na planie prostokąta, z kwadratową kruchtą od zachodu i współczesną zakrystią od strony wschodniej. Nakryty jest dachem dwuspadowym, krytym łupkiem, z naczółkiem od strony wschodniej. Nad zachodnim krańcem kalenicy jest wieża z zegarem, którą wieńczy

helm z ośmioboczną latarnią. Na elewacji frontowej znajdują się ceglane nadokienniki i gzymsy wieńczące. Wewnątrz mieszczą się piętrowe drewniane empory, obiegające ściany północną, zachodnią i południową. Nad emporami znajdują się stropy, nad środkową częścią nawy sklepienie kolebkowe wsparte jest na słupach empor. W kościele znajduje się rokokowa ambona z 1780 r., przy kościele drewniana dzwonnica i pastorówka z początku XX w.

Kilka budynków mieszkalnych we wsi, z uwagi

Krosno, kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej

na konstrukcję szachulcowo-ceglaną, ma charakter zabytkowy. Niektóre z nich na szczytach mają zachowane daty budowy oraz inicjały imienia i nazwiska dawnych właścicieli. Jednym z najstarszych budynków gospodarczych jest obiekt o konstrukcji gliniano-szachulcowej. Przy ul. Głównej rośnie okazały kasztanowiec biały (obw. 373 cm). Współcześnie rozwija się we wsi budownictwo wielorodzinne – Osiedle TBS, Osiedle Słoneczne, Osiedle Miodowe oraz Osiedle Olszynka.

Poza terenem zabudowanym na nieznacznym wzniesieniu znajduje się stary, założony w drugiej połowie XIX w., cmentarz ewangelicki; zachowały się fragmenty nagrobków, a wśród nich najstarszy Ferdynanda Starka z końca XIX w.

Przy ul. Głównej 42 znajduje się Zespół Szkół.

Przez Krosno przebiega Ziemiański Szlak Rowerowy.

◆ Przystanek PKS.

MECHLIN (gm. Śrem), wieś położona 5 km na północny wschód od Śremu, przy lokalnej drodze do Dąbrowy i Grodzewa, wśród lasów i starorzeczy Warty.

W okolicach wsi odkryto cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza oraz zespół grobów popielnicowych z okresu kultury łużyckiej. Odnaleziono także dymarki i piece do wytopu żelaza pochodzące z około V w. (schyłek starożytności). Z okresu średniowiecza pochodziło grodzisko stożkowate, odkryte na tzw. łące Zabłotnej, na wzgórzu Straszniak, między Mechlinem a Dąbrową, obecnie trudne już do zlokalizowania. Pierwsza pisana wzmianka o Mechlinie nie jest do końca wiarygodna. Pochodzi z 1181 r., z dokumentu klasztoru Benedyktynów z Lubinia. Wśród innych 53 wsi wymienione jest Mechineuo należące do opactwa. W następnych la-

tach wieś była własnością rycerską, m.in.: Sepińskich z Mchów. W XVIII w. przeszła na własność Kolegium Jezuitów w Poznaniu. Po kasacie zakonu w 1773 r. majątek przejęła Komisja Edukacji Narodowej, a następnie kupił ją Edward Raczyński. We dworze w Mechlinie spędził on ostatnią noc swojego życia, przed wyjazdem do Zaniemyśla. Od 1860 r. ostatnimi właścicielami majątków rozległego klucza mechlińskiego, w skład którego wchodziły: Dąbrowa, Grobelka, Kaleje, Ludny, Mateuszewo, Tesiny i Mechlin, była rodzina Watt-Skrzydlewskich. Pierwszym ze Skrzydlewskich był Mateusz Skrzydlewski (1829-1866), który po sześciu latach gospodarowania w Mechlinie i wybudowaniu nowego folwarku Mateuszewo musiał uciekać, ponieważ był poszukiwany przez władze pruskie za udział w powstaniu styczniowym. Przebywał w Brukseli i Paryżu, a po krótkim odbyciu kary w więzieniu Moabit w Berlinie odzyskał nawet majątek. Po powrocie 1 lipca 1866 r. podjął

próbę przepłynięcia Wartą z Mechlina do Śremu i utonął. Wydarzenie to upamiętnia stojący nad rzeką stary krzyż, który ostatnio został odnowiony.

Mechlin, platan zachodni w parku

Mechlin, dwór

Na skraju wsi rozciąga się park o założeniu krajobrazowym (pow. 6,3 ha) z końca XVIII w., z dużym zespołem starych drzew, w tym pomników przyrody: dwa platan zachodnie (obw. 410 cm i 320 cm), 11 dębów szypułkowych (obw. 392-280 cm); rosną także okazałe: jesiony wyniosłe, lipy drobnolistne, buki i dęby czerwone. W parku znajduje się zbudowany przez Edwarda Raczyńskiego dwór, którego początki sięgają 1814 r. Później rozbudowany przez Skrzydlewskich przez dodanie skrzy-

dła i piętrowej dobudówki. Zaniedbany zespół dworski kupiony został w 1993 r. przez Andrzeja Chwałczyńskiego (1946-2004), który po generalnym remoncie utworzył tutaj popularny ośrodek rekreacyjno-turystyczny Andrzejówka. W parku powstały korty tenisowe oraz stajnie. Ośrodek specjalizuje się w organizacji m.in.: szkoleń dla firm, imprez rodzinno-towarzyskich, jazdy konnej, imprez sportowych na boiskach (siatkówka, koszykówka, piłka nożna), paintballu, jazdy quadami, szkoły przetrwania, wieczorów country, kolacji przy muzyce poważnej, zabaw z orkiestrą i DJ-em (wszystko wspomagane daniami kuchni staropolskiej). Obok starego szpaleru grabowego postawiono w 1995 r. głaz z tablicą z okazji 150. rocznicy śmierci Edwarda Raczyńskiego.

Po przeciwnej stronie parku, przy drodze, położony jest niewielki cmentarz rodziny Watt-Skrzydlewskich. Neogotycką kaplicę – wybudowaną jako kostnica, tylko taką zgodę wydały bowiem władze pruskie – wystawiła w 1902 r. Stanisława Skrzydlewska z Łosowów. Na frontowej ścianie kaplicy znajduje się tablica z inskrypcją „A.D.: MDCCCXCII”, co oznacza datę jej wybudowania (1902 r.). Po zakończeniu II wojny światowej do kaplicy uczęsz-

Mechlin, głaz upamiętniający 150. rocznicę śmierci Edwarda Raczyńskiego

Mechlin, neogotycka kaplica cmentarna

czali mieszkańcy Mechlina na wspólne modlitwy. Po pewnym czasie kaplica nie mogła już pomieścić wiernych uczestniczących w nabożeństwach, dlatego chciano ją rozbudować. Okazało się to jednak niemożliwe ze względu na nagrobki rodziny Skrzydlewskich znajdujące się zaraz za budynkiem.

Obok znajduje się nowa kaplica pw. Chrystusa Króla, konsekrowana 10 lipca 1984 r. W pobliżu kaplicy cmentarnej, znajduje się kapliczka Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, na podstawie zbudowanej z cegły klinkierowej. Spoczywa na niej drewniana, nieoszlona gabłota, wewnątrz której znajduje się figura Maryi, która została kupiona w Częstochowie przed 1939 r. Przez wiele lat figura ta znajdowała się w domu prywatnym i w 2009 r., po odnowieniu, umieszczono ją w nowej kapliczce.

W centrum wsi, na dwustopniowym cokole z wysokim filarem z początku XX w. stoi figura św. Wawrzyńca. W czasie okupacji była schowana w magazynie zbożowym. Po wojnie odbudowano filar i wróciła na dawne miejsce. W latach 70. XX w. Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna rozbudowała się i figurę przeniesiono o kilka metrów dalej, gdzie stoi do dzisiaj. Na skraju wsi znajduje się inna figura, Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, umieszczona na wysokiej kolumnie. We frontowej części podstawy kolumny znajduje się tablica z inskrypcją „Błogosław Matko naszej Polskiej Ziemi”, po drugiej stronie widnieją daty „1880-1933” oraz „1945”. Figura ta została postawiona w 1880 r. za dworskim parkiem przy drodze, skąd została przeniesiona w miejsce bardziej uczęszczane przez mieszkańców wsi. W czasie II wojny światowej była ukryta w magazynie zbożowym. W 1945 r. została z powrotem umieszczona na kolumnie.

Na końcu wsi znajduje się drewniany krzyż przydrożny, z zawieszoną na nim dużą, metalową pasyjką. Prawdopodobnie w tym miejscu krzyż stał już przed 1939 r., jednak został usunięty w czasie wojny. Nowy, stojący do dzisiaj, postawiono w 1957 r. Przy wjeździe do wsi od strony Śremu znajduje się krzyż przydrożny z figurką Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Na krzyżu zawieszona jest duża ozdobna pasyjka. U podstawy krzyża znajduje się figura Maryi. Sądzi się, że krzyż ten mógł być ufundowany przez Witolda Skrzyneckiego, właściciela Mechlina. Przy wjeździe na teren Andrzejówki znajduje się wysoki, drewniany krzyż przydrożny z metalową pasyjką. Najprawdopodobniej fundatorką była Stanisława Lossow. Nie-

którzy z mieszkańców sądzą jednak, że tam gdzie stoi krzyż, dawniej była szubienica, na której tracono winnych zbrodni. W czasie II wojny światowej krzyż został usunięty przez Niemców i ustawiony na nowo po zakończeniu walk. Przy wjeździe do parku na terenie Andrzejówki stoi na cementowym cokole drewniana kapliczka, przykryta dwuspadowym daszkiem. W jej górnej części, w głębokiej oszklonej wnęce, znajduje się obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. W miejscu, gdzie stoi obecnie kapliczka, w 1927 r. stał krzyż z obrazem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy.

Mieszkańcy wsi opowiadają, że z postawieniem tej kapliczki oraz wcześniej krzyża wiąże się historia rodziny Skrzydlewskich, właścicieli Mechlina. Dziedziczka majątku, Zofia Skrzydlewska z Lossowów, była wyznania kalwińskiego, kiedy wychodziła za Zdzisława Watt-Skrzydlewskiego, który był katolikiem. Obiecała mężowi, że gdy urodzi pierworodnego syna, pozwoli go ochrzcić. Ich pierwszym dzieckiem był Witold. Po narodzinach chłopca dziedzic ukląkł przy łóżku żony i powiedział „obiecałaś ochrzcić to dziecko”, czego świadkami byli położna i lekarz. Odpowiedziała: „jak ma być ochrzczony, to od razu”. Ojciec dziecka wraz z położną i lekarzem zabrali chłopca do Śremu i ochrzcili. Wkrótce potem Zofia Skrzydlewska przyjęła wiarę katolicką, stała się bardzo bogobojna i dbała o mieszkańców Mechlina. Była bardzo troskliwą kobietą, opiekowała się kobietami w połogu. Odwiedzała je i posyłała do każdej bez wyjątku obiady z dworu. To za jej przyczyną powstał w tym miejscu krzyż. To dla niej mąż nakazał wybudować murowaną kaplicę, do której często chodziła się modlić.

W pobliżu Warty znajduje się jeszcze jeden, wyjątkowy, drewniany krzyż przydrożny. W dolnej części belki pionowej widnieją daty „LVII. 1866” oraz „1897. Sz. M.” i zawieszona jest na nim metalowa pasyjka.

Wspomina się we wsi o podaniu z początku XX w., dotyczącym pola położonego pod Mechlinem, które nazywano Trumna Góra. Niegdyś było ono porośnięte lasem i „wisała tu szklana trumna pośród drzew”. Podanie nawiązuje albo do bliżej nieznanych miejscowych wydarzeń, albo do popularnej bajki o królewnie Śnieżce i zatrutym jabłku.

Tereny położone po obu stronach Warty na wysokości Mechlina wchodzą w skład Zespołu Przyrodniczo Krajobrazowego Łęgi Mechlińskie.

Przez Mechlin przebiega zielony rowerowy szlak Łęgi Nadwarciańskie oraz szlak hr. Edwarda Raczyńskiego.

- ♦ Dwór Andrzejówka, Mechlin, ul. Śremska 3, 63-100 Śrem, tel. 61 283 02 97, faks 61 283 01 87.

MIECZEWO (gm. Mosina), wieś położona przy drodze wojewódzkiej z Kórnika przez Świątniki i Rogalin do Mosiny, około 7 km na zachód od Kórnika i około 14 km na wschód od Mosiny.

Pierwotnie stanowiła osadę służebną, obsługującą w X w. gród w Poznaniu. W średniowieczu należała do kompleksu dóbr rodowych Łodziów z Gostynia. W 1294 r. wydano dla niej i innych dóbr Mirosława Przedpełkowica (Meczevo Lodziea Mirosława z Bnina), późniejszego kasztelana w Bninie, przywilej, który zezwalał na przeniesienie wsi na prawo niemieckie. Kolejne wzmianki o jej właścicielach pochodzą z 1394 r., kiedy zapisano, że Mieczewo należy do Wincentego (Winc. de Meczewo). Z początku XV w. znani są chłopci (kmiecie) z Mieczewa: Maciej Cięciwa i Grzegorz. Kolejnym dziedzicem wsi, o którym wspominają źródła od 1417 r., był Jakusz (Iacuss. de Mieczewo frater Szczedrzykonis de Szczedrzykowicze). Pierwotnie wieś nazywała się *Meczevo*. Od początku XV w. utrwaliła się już nazwa obecna, jednak jej pochodzenie nie jest ostatecznie wyjaśnione. Być może, jak sugerują podania, związana była z hutnictwem żelaza i wytwarzaniem w średniowieczu mieczy. Kościół parafialny we wsi istniał przed końcem XIV w., prawdopodobnie przed 1399 r., a źródła wzmiankują, że wieś już w 1399 r. była parafią, w której był pleban imieniem Kwiatko. Kolejnych plebanów wymieniają dokumenty z 1403 r. i z lat 1514-1522. Parafię po 1614 r. włączono do parafii w Bninie, a przed 1639 r. kościół we wsi rozebrano, ponieważ był zniszczony i groził zawaleniem. Kościół i cmentarz znajdujący się przy parafii prawdopodobnie zlokalizowane były na szczycie wyniesienia, górującego nad wsią (współcześnie jest to obszar po wschodniej stronie łuku ulicy Podgórnej). Zapiski z 1510 r. podają, że do parafii w Mieczewie należały: Góra, Czołowo i zaginione obecnie Dobieratki (istniały jeszcze w 1750 r.) i Ożyczewo. W końcu XIX w. we wsi było 38

domów, a liczba mieszkańców wynosiła 455 osób. W 1928 r. Mieczewo liczyło 354 mieszkańców. W 1907 r. mieszkańcy wzniesli w centralnej części wsi figurę Świętego Wawrzyńca z Rzymu; stoi ona do dzisiaj. W pierwszej połowie XIX w. w okolicy wsi, prawdopodobnie w otoczeniu dzisiejszej leśniczówki, istniała smolarnia z mielerzem, gdzie prowadzono suchą destylację drewna, produkując węgiel, smołę, dziegć i węgiel drzewny. Na ten rodzaj działalności przemysłu budniczego w okolicach Mieczewa (m.in. smolarstwo, potażnictwo, dziegdziarstwo, węglarstwo) wskazują zapiski na mapach z 1819 i 1821 r. Z zachowanych rejestrów meldunkowych od początku XIX w. wynika, że Mieczewo było wsią polską. W drugiej połowie XIX w. dwukrotnie przeszły epidemie cholery, które wręcz zdziesiątkowały mieszkańców; z około 600 ich liczba spadła do 50. Po 1875 r., a więc po głównej epidemii cholery w 1866 r., wielu mieszkańców Mieczewa wyemigrowało do Stanów Zjednoczonych i zamieszkało głównie w Michigan, gdzie zajmowali się górnictwem węgla kamiennego. W latach 50. XX w. na znacznej części gruntów wsi zawiązały się spółdzielnie produkcyjne: Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze Mieczewo (1953-1958), Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze Przełom (1950-1970) oraz Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze Jedność (1957-1973).

Zachowana do dziś zabudowa wsi, dawnej osady folwarcznej, powstała w trzech okresach historycznych. Istnieje jeszcze kilka obiektów wzniesionych na przełomie XIX i XX w., jednak większość budynków, zwłaszcza mieszkalnych, powstała w latach 60. i 70. XX w. Trzecia grupa to nowe budynki powstałe w ostatnich kilku latach. Obecnie, ze względu na interesujące krajobrazowo położenie między Kórnikiem a Rogalinem, wieś stanowi dla mieszkańców Poznania atrakcyjne miejsce rekreacji. Działła tam powstała w 1994 r. stajnia i założony w 2002 r. klub jeździecki. Około 1,5 km na północ od wsi znajduje się leśniczówka Leśnictwa Mieczewo.

Przez wieś przebiegają trasy konne.

- ♦ Przystanek PKS. Jeździecki Klub Sportowy Mieczewo, ul. Rogalińska 7, 62-022 Mieczewo, tel. 795 68 87 39, 501 61 33 14.

MOSINA – miasto położone 22 km na południe od Poznania przy zachodniej granicy Parku i wschodniej granicy Wielkopolskie-

go Parku Narodowego, wzdłuż linii kolejowej Poznań–Wrocław. Przez miasto przebiegają drogi wojewódzkie nr 430 i 431.

Miejscowość po raz pierwszy pojawia się w źródłach pochodzących z 1247 r. Z 1302 r. pochodzi najstarszy dokument wymieniający Mosinę jako miasto. Data samej lokacji pozostaje nieznana, doszło do niej jednak zapewne wskutek starań ówczesnego właściciela, wojewody kaliskiego, Mikołaja Przedpełkowica z rodu Łodziów, być może jeszcze za panowania Przemysła II. Miasto otrzymało grunty na terenie wsi Mosina, gdzie zmierzano je lokować. Wojewoda Mikołaj darował mieszkańcom wsie Pożegowo i Krosno oraz Zarebek i Zarub, których położenia obecnie nie można ustalić. Mikołaj z Gostynia nadał mieszkańcom ponadto trzy jatki rzeźnicze i młyn. Mieszkańcy, którzy zechcieliby osiąść w Mosinie, uzyskaliby osiem lat zwolnienia z podatków (tzw. wolnizna), a po tym czasie musieliby płacić podatki i świadczyć daniny w naturaliach. Powstanie miasta na tym terenie wiąże się prawdopodobnie z gospodarczymi zamierzeniami właściciela, który w tym rejonie posiadał rozległy klucz dóbr ziemskich (m.in. Łęg, Góra, Chrzastowo, Krosno, Pożegowo, Babki, Gluszyna). Prawa miejskie zostały potwierdzone przez króla Władysława Jagiełłę w 1429 r. Z miejscowością tą wiązał się ród Mosińskich. Starostą był tutaj Piotr Bniński (Piotr z Bnina) herbu Łodzia (1390–1448), kasztelan gnieźnieński (1428–1437). Jego syn, Maciej (zm. 1492 lub 1493 r.), był starostą generalnym Wielkopolski (1475 r.) i wojewodą poznańskim (1477 r.) oraz kaliskim (1476), przyjął nazwisko od miejscowości Mosina. W 1660 r. przebywały tutaj wojska hetmana Stefana Czarneckiego. W 1848 r. miasto było siedzibą władz Rzeczypospolitej Mosińskiej. 9 września 1939 r. zostało zajęte przez wojska niemieckie. Prawie natychmiast rozpoczęły się represje Polaków i Żydów; pierwsze aresztowania miały miejsce pomiędzy 17 a 18 września 1939 r. Część mieszkańców była przetrzymywana w bożnicy (obecnie Izba Muzealna). W wyniku wydanych przez sąd doraźny wyroków śmierci, 15 osób rozstrzelano publicznie na rynku 20 października 1939 r. W czasie okupacji niemieckiej z miasta wysiedlono 57 rodzin (225 osób), aresztowano i umieszczono w obozach zagłady dalsze 513 osób, w tym 58 dzieci, które zostały wywiezione do rejencji łódzkiej i umieszczone w obozie koncentracyjnym dla dzieci w Łodzi. W lasach okalających miasto w latach 1940–1943 dokonano licznych eg-

zekucji ludności cywilnej. W Mosinie działały grupy bojowe Związku Walki Zbrojnej, Armii Krajowej, Związku Odwetu oraz harcerskich Szarych Szeregów. Armia Czerwona zajęła Mosinę w dniu 25 stycznia 1945 r.

Zachował się układ przestrzenny miasta średniowiecznego z czworobocznym rynkiem (obecnie plac 20 Października). Pośrodku rynku stoi pomnik ku czci powstańców wielkopolskich i ofiar terroru hitlerowskiego. Betonowy pomnik ma formę lekko zbieżnego ostrosłupa ściętego o podstawie kwadratowej (proj. Józef Murlewski). Po jego bokach znajdują się: rzeźba orla, płaskorzeźbione twarze dwóch powstańców wielkopolskich i trzech ofiar II wojny światowej oraz napisy w hołdzie powstańcom, osobom poległym na frontach II wojny światowej, rozstrzelanym na rynku w Mosinie 20 października 1939 r., zamordowanym w poznańskim Forcie VII i zamęczonym w obozach koncentracyjnych. Z tyłu u dołu umieszczono małą tabliczkę z datą odsłonięcia pomnika (20 października 1972 r.) ufundowanego przez społeczeństwo Mosiny i okolic.

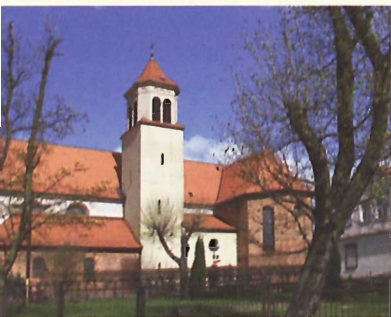
U zbiegu ulic Mocka i Rzeczypospolitej Mosińskiej znajduje się odsłonięty 27 grudnia 2009 r. kamień upamiętniający Piotra Mocka, starszego ułana z 1. szwadronu strzelców Straży Poznańskiej. Na przedniej stronie kamienia umieszczono metalową tablicę, którą społeczeństwo gminy uczciło pamięć powstańca.

Przy parkanie cmentarza parafialnego, od strony południowo-wschodniej, za grobem rozstrzelanych w 1939 r., urządzono miejsce pamięci o uczestnikach walk o niepodległość oraz ofiarach II wojny światowej z terenu miasta i gminy. Pośrodku wydłużonej płaszczyzny wyłożonej kostkami betonowymi znajduje się nieduży kamień, a po bokach dwa bloki kamien-

Mosina, pomnik ku czci powstańców wielkopolskich i ofiar terroru hitlerowskiego

ne odsłonięte w 2009 r. Tablica na bloku z prawej strony poświęcona jest powstańcom wielkopolskim i uczestnikom walk w latach 1918-1921. Na tym cmentarzu, przy poprzecznej drodze na lewo od głównej alejki, znajduje się grób rodziny Górków.

Mosina, kościół pw. św. Mikołaja

Mosina, dawna bóżnica

Mosina, pomnik Tadeusza Kościuszki

W mogile pochowany jest Piotr Mocek, o czym przypomina napis umieszczony w 2008 r. w dolnej części nagrobka.

Na budynku Urzędu Miasta i Gminy wiszą tablice upamiętniające 650-lecie i 700-lecie miasta. W rynku i przyległych ulicach stoją domy z końca XIX w. i początków XX w. Przy ul. Kościelnej wznosi się kościół pw. św. Mikołaja z lat 1945-1951 (arch. Franciszek Morawski), wybudowany na fundamentach wcześniejszego kościoła. W fasadzie frontowej umieszczono głowę Chrystusa z poprzedniego kościoła (rzeźb. Władysław Marcinkowski). Wewnątrz mieszczą się ołtarz główny w kształcie krzewu winnego (2000 r., rzeźb. Roman Czeski), polichromia Ewy Buczyńskiej i Walentego Gabrysiaka z około 1960 r., obrazy czterech ewangelistów (1998 r., mal. Jacek Strzelecki) oraz witraże (proj. Rajmund Hałas).

Przy ul. Niezlomnych 1 stoi dawna bóżnica z około 1870 r., w której obecnie mieści się izba muzealna. Przy ul. Dworcowej znajduje się pomnik Tadeusza Kościuszki

ki (1984, rzeźb. Adam Jezierzański). Na północnym skraju miasta, u podnóża Osowej Góry, zlokalizowany jest zespół zabudowy dawnej cegielni z końca XIX w. z willą dyrektora z 1896 r. Przy ul. Farbiarskiej znajdują się zabudowania dawnej farbiarni z lat 20. XX w., a przy ul. Kolejowej budynki dworca kolejowego z pierwszej połowy XIX w.

Najwyższą budowlą w mieście jest 150-metrowy komin byłej Fabryki Mebli. Obecnie budowla służy dalekiej i lokalnej transmisji sygnałów komunikacji telefonicznej i radiowej. Obiekt jest widoczny z dużej odległości od miasta.

Na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego przy ul. Poniatowskiego znajduje się Obelisk Pamięci Społeczności Ewangelickiej z 2008 r.

Przy stacji kolejowej Mosina-Pożegowo znajdował się założony pod koniec XIX w. cmentarz żydowski (kirkut), który został całkowicie zniszczony w czasie II wojny światowej. Zachowały się tylko resztki murowanego ogrodzenia cmentarnego. Po 1945 r. na miejscu cmentarza urządzono plac zabaw dla dzieci. Obecnie na dawnym cmentarzu stoi Kamień Pamięci, upamiętniający wkład obywateli Mosiny pochodzenia żydowskiego w rozwój miasta i gminy.

Atrakcją turystyczną jest stojący w centrum miasta pomnik Eleganta z Mosiny.

Mosina, komin dawnej fabryki mebli

Popularne w Wielkopolsce powiedzenie „elegant z Mosiny” wzięło się z czasów wojen szwedzkich, kiedy w mieście działały różne warsztaty rzemieślnicze, m.in. krawieckie. Dla stacjonujących w mieście zimą 1659/1660 wojsk hetmana Stefana Czarnieckiego mosińscy krawcy uszyli nowe mundury, krojone na wzór mundurów szwedzkich. Kiedy żołnierze zjawili się na koncentracji wojsk krewskich, zyskali nazwę elegantów z Mo-

Mosina, Elegant z Mosiny

siny. Inna legenda głosi, że powiedzenie powstało w czasie pobytu w Mosinie oddziału wojska hetmana Czarnieckiego. Dworini i okazale przedstawiający się towarzysze chorągwi kwaterującej w mieście, jak się wtedy mówiło kawalerowie, zdobyli sławę w całej okolicy. Kawaler stał się wzorem polotu i dworskości. Z czasem „kawaler z Mosiny” przerodził się w „eleganta” i w tej formie nabrał znaczenia wyrażnie kpiarskiego.

Od ponad 30 lat funkcjonuje w mieście Mosiński Ośrodek Kultury, prowadząc działalność kulturalno-edukacyjną dla mieszkańców całej gminy. Zasięgiem obejmuje Izbę Muzealną i Galerię Miejską, nad którą patronat sprawuje Polski Związek Artystów Plastyków oraz Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu.

Mosiński Ośrodek Kultury organizuje różnorodne formy edukacji kulturalnej i wychowania przez sztukę. Skupia się w nim wiele sekcji i kółek zainteresowań, m.in. kółko taneczne, teatralne, muzyczne, rytmiczne, plastyczne i ceramiczne. Działają również liczne kluby i stowarzyszenia: m.in.: Klub Młodych Animatorów Kultury, Klub Bab Wspaniałych, Klub Emerytów i Rencistów oraz Orkiestra Dęta Ośrodka ZHP w Mosinie. Wśród licznych propozycji kulturalnych skierowanych do szerokiego grona odbiorców Ośrodek organizuje m.in. Dni Rzeczypospolitej Mosińskiej – każdego roku w pierwszych dniach maja na pamiątkę proklamowania Rzeczypospolitej Mosińskiej 3 maja 1848 r. przez Jakuba Krauthofera-Krotowskiego. Kalendarz imprez wypełniają również liczne wystawy: fotograficzne, plastyczne i okolicznościowe.

W 1985 r. powstała Izba Muzealna, od początku mieszcząca się w budynku bożnicy, wzniesionym pod koniec XIX w. Działała w dwóch salach: w jednej mieściła się ekspozycja stała, druga była salą wystaw zmiennych. Ta ostatnia w 1993 r. stała się

siedzibą Galerii Miejskiej. Podstawą zbiorów Izby Muzealnej są materiały przekazane przez Izbę Pamięci, mieszczącą się w Szkole Podstawowej nr 2. Przez 20 lat wzbogacono je o kolejne eksponaty (dokumenty, fotografie), pozyskiwane poprzez dary lub kupione. Nadrzędne zadania Izby Muzealnej to gromadzenie opracowywanie, przechowywanie i udostępnianie zbiorów w formie wystaw oraz udzielanie informacji, popartych odpowiednimi dokumentami lub fotografiami (udział w wystawach w ościennych placówkach muzealnych, prace semestralne i dyplomowe uczniów i studentów). W ostatnich latach zbiory uzupełniono o kilka cennych eksponatów z XIX w. Łącznie zaewidencjonowanych jest ponad 700 eksponatów. Izba Muzealna posiada również bogate archiwum ikonograficzne.

W mieście działają liczne placówki oświatowe: Szkoły Podstawowe nr 1 i nr 2, Gimnazja nr 1 i nr 2 (im. Jakuba Krauthoffera-Krotowskiego), przedszkola publiczne i niepubliczne, ośrodek szkolno-wychowawczy, Zespół Szkół im. Adama Wodziczki oraz Leader School Nowoczesne Metody Nauczania.

Sportową działalność rozwijają stowarzyszenia kultury fizycznej: UKS Mosińska Jedyńka, Stowarzyszenie Sportowe Klub Rugby, KS 1920 Mosina, Mosiński Klub Żeglarski i Mosińskie Towarzystwo Szachowe. Stowarzyszenia takie działają także na terenie gminy: UKS Krotoski w Sowinkach, UKS Orły w Daszewicach i UKS Obra w Pecnej. Do 2002 r. odbywały się w Mosinie – gdzie znajdował się profesjonalny tor wyścigowy – wyścigi chartów, organizowane przez Związek Kynologiczny; tor przestał funkcjonować ze względu na wysokie koszty utrzymania i zbyt małą liczbę organizowanych imprez.

Wydawana jest lokalna prasa: „Fakty Mosińsko-Puszczykowskie” i „Merkuriusz Mosiński”.

W mieście znajdują się liczne placówki handlowo-usługowe, także obsługi samochodów osobowych, bankowe, pocztowe i medyczne.

Przez Mosinę przebiegają nieoznakowane trasy rowerowe nr 2 i nr 3, niebieskie szlaki piesze Mosina-Ilówiec i Otusz-Ilówiec, Ziemiański Szlak Rowerowy oraz ścieżka przyrodniczo-edukacyjna: trasa rowerowa Mosina-Rogalinek-Rogalin.

- ◆ Przystanki PKS, linie autobusowe Zarządu Transportu Miejskiego w Poznaniu nr 651 (połączenie z Poznaniem) i nr 691

Mosina–Krosno oraz gminna linia autobusowa nr 699 Mosina–Mieczewo. Stacja kolejowa PKP Mosina na linii Poznań–Wrocław oraz nieczynny przystanek Mosina-Pożegowo na linii nr 361 Puszczykówko–Osowa Góra. Urząd Miejski, plac 20 Października 1, 62-050 Mosina, tel. 61 810 95 00, 61 810 95 50. Izba Muzealna i Galeria Miejska, ul. Niezlomnych 1, tel. 61 819 15 91. Mosiński Ośrodek Kultury, ul. Dworcowa 4, tel. 61 813 29 09. Mosińska Biblioteka Publiczna, ul. Dworcowa 4, tel. 61 813 23 32. Ośrodek Sportu i Rekreacji, ul. Szkolna 1, tel. 61 813 29 03. Stadion sportowy, ul. M. Konopnickiej 29, tel. 61 813 29 72. Gminne Centrum Informacji, ul. Dworcowa 4, tel. 61 819 78 55. Hotel Morena, ul. Konopnickiej 1, tel. 61 813 27 46. Restauracja – Hotel Hubertus Małgorzata Kowalkiewicz, ul. Chopina 42, tel. 61 813 23 60.

NIEŚLABIN (gm. Śrem), wieś położona 5 km na północ od Śremu, przy drodze do Mosiny przez Orkowo, Radzewice i Rogalin.

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1395 r. Wchodziła ona wtedy w skład majątków kapituły poznańskiej. Dopiero w 1773 r. przeszła w ręce prywatne, a kilka lat później stanowiła własność Raczyńskich, do których, z niewielkimi przerwami, należała do 1902 r. Dzierżawcą majątku w końcu XVIII w. był Stanisław Zakrzewski. Od 1912 r. ostatnimi właścicielami wsi były rodziny Piotrowiaków i Staszewskich.

We wsi zachował się duży zespół starych zagrod (nr 14, 18, 35, 39, 51), często konstrukcji szkieletowej oraz szkoła (nr 1) i ochronka (nr 42) z przełomu XIX i XX w. Wśród rozlewisk Warty odnaleźć można miejsce zwane niegdyś „szwedzkim” lub „tatarskim” – domniemane grodzisko.

W centralnej części wsi znajduje się figura św. Jana Nepomucena, postawiona jeszcze przed 1939 r. Podstawę budowli, otoczonej metalowym płotem, stanowi kwadratowy cokół, na którym spoczywa bardzo wysoka kolumna, przedzielona w dolnej części pierścieniem. Kolumna zakończona jest ozdobną głowicą, na której umieszczona została figura św. Jana Nepomucena. U podstawy budowli ustawiona jest figura Matki Boskiej Różańcowej. Intencją jej postawienia była ochrona wsi przed zalaniem wodami Warty. W czasie II wojny światowej figurę świętego przechowywano na strychu w prywatnym domu, a słup,

na którym stała, rozebrano. W latach 70. XX w. postawiono nowy słup i rzeźba z wizerunkiem świętego wróciła na dawne miejsce.

W narożniku domu przy ul. Jeziornej 20 w głębokiej niszy znajduje się figura Najświętszego Serca Pana Jezusa, umieszczona tam jeszcze przed 1939 r. W czasie okupacji została zdjęta i przechowywana na strychu w prywatnym domu, gdzie uległa drobnym uszkodzeniom (urwana ręka). Około 1970 r. figura została odnowiona i umieszczona ponownie we wnęce.

W centralnej części wsi stoi także wysoki metalowy krzyż przydrożny z ozdobnymi zakończeniami belek, na którym zawieszona jest metalowa pasyjka. W latach 60. XX w. przy krzyżu odbywały się nabożeństwa majowe. Przy drodze prowadzącej z Niesłabina do Orkowa znajduje się pochodząca z około 1945 r. kapliczka nadrzeczna z krzyżem, w postaci otwartej od frontu skrzynki. Wewnątrz, na podwyższeniu, umieszczony jest metalowy krucyfiks, kapliczkę wieńczy u góry drewniany krzyżyk.

Niesłabin, figura św. Jana Nepomucena

Miejscowa tradycja utrzymuje, że przed laty we wsi wznosił się niewielki kościół lub kaplica pw. św. Benona. Kiedy zachorowało bydło, ludzie chcąc ubłagać Boga, spędzali zwierzęta wokół kaplicy. Jak podaje legenda, Bóg ulitował się nad wioską i bydło wyzdrowiało. Wdzięczni mieszkańcy ofiarowali do kościoła Franciszkanów w Śremie obraz św. Benona. Kiedy kaplica zaczęła się rozpadać, zabrano drzwi i wstawiono do dworskiej obory. Bóg miał uznać to za obrazę i ukarać wioskę pożarem w Wielkanoc, kiedy ludzie byli na rezurekcji w Śremie. Pamiątką po kaplicy była figura św. Benona, wystawiona we wsi, później zastąpiona przez figurę św. Jana, patrona kolejnego fundatora. Kapliczka z drewnianą figurą św. Benona znajdowała się we wsi do 1939 r. i stała na tzw. Górach. Figura przez całą okupację była ukrywana przez mieszkańców wsi. Po zakończeniu wojny kapliczka nie została odbudowana. Odnowiona w 1981 r. figura znajduje się we wsi w prywatnym domu.

We wsi znajduje się filia Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Śremie.

W Niestabinie urodził się Ksawery Zakrzewski.

Przebiegają tamteży zielone szlaki rowerowe Łęgi Nadwarciańskie i Do Poznania oraz ścieżka ornitologiczna w kierunku Orkowa.

- ◆ Przystanek PKS.

NOWINKI (gm. Mosina), wieś położona około 5 km na południe od Mosiny, przy drodze do Czempinia, w pobliżu linii kolejowej Poznań–Wrocław.

Wieś początkowo była znana jako Holendry Nowe, później Olędry Nowe, w końcu Nowinki. Holendry Nowe w 1790 r. były zamieszkałe przez 7 rodzin chłopskich. We wsi znajdowała się chałupa należąca do gminy, w której mieszkał nieznanymi imienia i nazwiska pasterz. Właścicielem gościńca, który pełnił funkcje sklepu, karczmy i zapewniał nocleg podróżnym, był Jan Raych. W jego zagrodzie znajdowała się stajnia wjezdna. W chałupie należącej do dworu, czyli zapewne do starostwa, mieszkał borowy, zajmujący się nadzorem lasów królewskich. Wieś nie w pełni posługiwała się prawem olęderskim, gdyż na jej mieszkańcach ciążył obowiązek pracy na gruntach szlacheckich. Nowinki nie były więc typową wsią olęderską, a raczej osadą, której mieszkańców obowiązywało po części prawo feudalne i olęderskie. W czasie okupacji niemieckiej niedaleko wsi znajdował się obóz pracy. Początkowo w obozie znajdowali się jeńcy brytyjscy,

a od 1942 r. Polacy z więzienia w Rawiczu.

Nowinki, kamień upamiętniający pomordowanych

Z okresu olęderskiego zachował się dawny układ zabudowy wiejskiej, położonej wzdłuż jednej drogi (ulicówka). Kilka zachowanych domów pochodzi z połowy XIX w. Około 2 km od wsi w lesie znajduje się miejsce, w którym hitlerow-

cy rozstrzelali w 1940 r. 200 Polaków. Zwłoki ofiar pochowano w zbiorowych mogiłach. Nad grobami wznosi się pamiątkowy głaz z tablicą.

We wsi znajduje się szkoła z 1913 r. Stojąca na skraju wsi leśniczówka wybudowana została w 1909 r. W jej sąsiedztwie rosną okazałe dęby szypułkowe (obw. 456 cm i 353 cm).

Przez Nowinki przebiega czerwony szlak pieszy.

ORKOWO (gm. Śrem), wieś położona 8 km na północ od Śremu, przy drodze do Mosiny przez Radzewice i Rogalin.

Wzmiankowana w piśmie biskupa poznańskiego Jana II Nałęcza z 1287 r. (*Orkowe*) przy zamianie dóbr biskupich Borówca i Skrzynek na Orkowo – dotychczasowe dziedzictwo Grzymaliów, Teodoryka, kanonika poznańskiego i jego brata, Mrocza.

We wsi zachowało się kilka zagród i budynków mieszkalnych (nr 13, 17, 22, 33, 35, 37, 39) z końca XIX i początku XX w., wiatrak-koźlak z XIX w. (obecnie po remoncie dom letniskowy, własność prywatna) oraz budynek Ochotniczej Straży Pożarnej z połowy XIX w.

Na prywatnej posesji znajduje się kapliczka Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, która została ufundowana w 1923 r. Figura Matki Boskiej umieszczona jest w głębokiej, oszklonej wnęce znajdującej się w bocznej ścianie budynku mieszkalnego. Intencją przyświecającą wystawieniu świątka była opieka nad domostwem i domownikami. We wsi znajduje się także metalowy krzyż przydrożny, postawiony około 1980 r. w miejscu zniszczonego krzyża drewnianego, który stał tam już przed 1939 r. Kulturowany był zwyczaj odprowadzania każdego zmarłego mieszkańca wioski do krzyża, przy którym odbywało się ostatnie pożegnanie. Jedną z tradycji zachowanych do dnia dzisiejszego jest przystrajanie krzyża białymi wstążkami i kwiatami przez mającą wyjść za mąż mieszkankę Orkowa; odbywa się to na tydzień przed ślubem.

Wiąz szypułkowy – pomnik przyrody

W centrum wsi rośnie wiąz szypułkowy (obw. 400 cm) chroniony jako pomnik przyrody. Kolejny pomnik przyrody – dąb szypułkowy (obw. 570 cm) – rośnie na skraju lasu w pobliżu Warty. Na łęgach nadwarciańskich rosną kolejne okazałe dęby.

Przez Orkowo przebiega zielony szlak rowerowy Do Poznania oraz ścieżka ornitologiczna w kierunku Niestabina.

◆ Przystanek PKS.

PECNA (gm. Mosina), wieś położona około 6,5 km na południe od Mosiny, przy drodze Mosina–Czempiń i linii kolejowej Poznań–Wrocław.

Jedna z najstarszych wzmianek źródłowych podaje, że jest to osobna wieś rozgraniczona kopcami z wsią Ilówiec. W końcu XIV w. właścicielem połowy wsi był Mikołaj Mieczko z Ilowca Małego, występujący w latach 1393-1409. O wielu kolejnych właścicielach w XV i XVI w. informują akta sądowe licznych procesów dotyczących własności i dziedziczenia dóbr. Przez cały XV w. wieś nadal należała do rodziny Ilowieckich z Ilowca Małego i Wielkiego. O opustoszałej Pecnie wzmiankują zapisy w księgach grodzkich Poznania z lat 1556, 1577, 1661. W XVIII w. wieś wchodziła w skład dóbr ilowieckich należących do Konstantego Starzeńskiego. Na terenie dawnej opustoszałej osady lokowano w 1729 r. wieś olęderską. W końcu XIX w. znajdowało się we wsi 48 domów.

Z okresu wsi olęderskiej zachował się dawny układ topograficzny i urbanistyczny, kilka budynków szachulcowych z XIX i początków XX w. (ul. Dębowa 1, ul. Główna 14) oraz budynek stacji kolejowej Ilówiec z 1912 r. We wsi znajduje się szkoła podstawowa i gimnazjum, jest tam także ochotnicza straż pożarna. Przy wejściu do gimnazjum, znajdującym się w starym bu-

Pecna, dąb szypułkowy przy szkole podstawowej i gimnazjum

dynku szkolnym z końca XIX w. (ul. Główna 20), rośnie dąb szypułkowy (obw. 483 cm).

Przez Pecnę przebiega Ziemiański Szlak Rowerowy oraz ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Borówkowy Szlak.

- ◆ Gospodarstwo agroturystyczne Zaścianek, ul. Główna 24, 62-053 Pecna, tel. 61 813 77 92.

PRZYLEPKI (gm. Brodnica), wieś położona 2 km na wschód od Brodnicy przy drodze z Brodnicy do Jaszkowa.

Pierwsza wzmianka pochodzi z 1366 r., kiedy wieś należała do Pakosza z Przylepek. Późniejsi właściciele, w końcu XIV w., np. Drzeczko herbu Drogosław, przyjęli nazwisko Przylepscy. Pod koniec XV w. część majątku przeszła w ręce Szoldrskich, Ilówieckich i Krzyżanowskich. Całość posiadłości od różnych właścicieli wykupił Józef Wybicki w 1784 r. Rząd pruski dwukrotnie konfiskował Przylepki za prowadzoną przez Wybickiego działalność polityczną, aby ostatecznie majątek zwrócić, po interwencji księcia Adama Czartoryskiego u cara Aleksandra I. Od 1849 r. nowym właścicielem wsi był Stanisław Koźmian¹⁸. W 1867 r. wykupił ją Kazimierz Chłapowski¹⁹. Ostatnim właścicielem majątku, od 1897 r., był Wilhelm Pieper. Po przejęciu w 1960 r. dóbr przez Kombinat PGR Manieczki w pałacu znajdował się ośrodek praktyk studenckich. Na okolicznych polach prowadzono także plantację chmielu, rzadki rodzaj uprawy w Wielkopolsce.

W parku krajobrazowym (pow. 6,5 ha) znajduje się okazały pałac z około 1910 r. w typie modernistycznej willi z mansardowym dachem, nawiązującej do barokowej stylistyki. Pałac powstał na zrębach dworu Cerekwickich z XVIII w.; całkowicie został przebudowany po 1920 r. Dodano wówczas wysokie mansardowe dachy z lukarnami

Przylepki, pałac

oraz przekształcono ryzality i elewacje. Obok gmachu jest duży zespół folwarczny, powstały na przełomie XIX i XX w. Z Przylepek do okolicznych wsi prowadzą aleje pomnikowych drzew; do Jaskowa z 59 kasztanowcami białymi, do Brodniczki z 272 lipami drobnolistnymi.

Przez wieś przebiegają szlaki rowerowe: Śladami Józefa Wybickiego (czerwony) i Kasztanowy (niebieski) oraz Wielkopolska Droga św. Jakuba.

Około 1,3 km na wschód od Przylepek przy drodze z Brodnicy do Jaskowa znajduje się mała wieś **LUDWIKOWO** i stoi tam krzyż przydrożny. Około 1 km na południowy wschód od Przylepek przy drodze do Manieczek znajduje się osada **BO-RECZEK**, w której na rozstaju dróg stoi kapliczka.

PSARSKIE (gm. Śrem), wieś sąsiadująca od zachodu z miastem Śrem, położona na wysokim lewym brzegu Warty, przy drodze do Czempinia.

Wieś wymieniana po raz pierwszy w 1279 r. jako własność rycerska komesa Borka z Sierakowa, burgrabiego kościańskiego. W dokumencie z tego roku książę Przemysł II wynagradza wierną służbę Borka, uwalnia jego wieś Psarskie od ciężarów świadczonych na rzecz grodu w Śremie i przenosi ją do opola w Drzonku. Ten sam dokument podaje przebieg granicy między Śremem a wsią Psarskie. Wymienione w nim miejsca o takich nazwach, jak: bagno Pluskocin, struga Choszczyna, jezioro Ciszka lub starorzecze Nakrzyże, nie są obecnie znane. Wcześniej zamieszkiwali tam zapewne łowcy książęcy, utrzymujący sfory psów myśliwskich, na co mogłaby wskazywać nazwa. W późniejszych wiekach wieś pozostawała w rękach różnych rodów: Psarskich herbu Abdank, Szamarzewskich, Gliszczyńskich, Kołaczkowskich. W 1781 r. majątek, wraz z pobliskimi Manieczkami, kupił Józef Wybicki, lecz wkrótce odsprzedał bratu żony, Antoniemu Wierusz-Kowalskiemu. Już w 1793 r. dobra kupiła Paulina Broel-Plater, córka Ludwika Broel-Platera, który zamieszkał w Psarskim w 1842 r. Kolejnymi posiadaczami Psarskiego po Platerach byli Raczyńscy, Grodziczcy, a od 1912 r. Jan Szoldrski. Ostatnimi właścicielami, prawdopodobnie od 1933 r., byli Ewelina z Komorowskich Zaleska i August Zaleski²⁰.

Założenie parkowo-pałacowe znajduje się na wysokiej skarpie nad Wartą. W jego centrum stoi pałac w stylu gotyku angielskiego, z wysoką wieżą, z której roztacza się piękny widok na dolinę Warty. Elewacja frontowa jest bogato dekorowana architektonicznie z wieżyczkami, płycinami oraz tarczami herbowymi. Otwory okienne i drzwiowe zdobią kamienne maswerki w formie oślego grzbietu, z zatartymi tarczami herbowymi. Wnętrza są przebudowane, zachowały się jedynie kamienne schody z neogotycką balustradą. Pałac, pierwotnie klasycystyczny, zbudowali Platerowie na początku XIX w. W 1867 r. został gruntownie przebudowany i rozbudowany przez Antoniego Raczyńskiego w formie neogotyckiej rezydencji. Ostateczny kształt nadali mu Grodziczcy, rozbudowując wieżę oraz dodając arkadową loggię, poprzedzającą wejście w 1900 r. Ich kartusz herbowy umieszczono nad bocznym wejściem. Opisy z początków XX w. tak przedstawiały pałac: „Jego biała, strzelista sylwetka rysowała się bardzo wesoło i egzotycznie na tle francuskiego parku ze schodzącymi do rzeki tarasami. Nie był to typowy i stylowy dwór polski, ale był on swoją widmową lekkością i malowniczością bardzo z krajobrazem zrośnięty”.

Psarskie, pałac

W 1971 r. utworzono w zespole pałacowo-parkowym Państwowy Dom Pomocy dla Dorosłych, a w 1973 r. dzięki Fundacji Sue Ryder²¹, dodano parterowy pawilon. Fundatorce poświęcono pamiątkową tablicę (2002 r.), umieszczoną przy wejściu do pawilonu. Wokół pałacu rozciąga się rozplanowany w końcu XVIII w. park o charakterze krajobrazowym (pow. 5,85 ha) ze starym drzewostanem, w którego skład wchodzi m.in.: dęby szypułkowe (obw. 645 i 440 cm; grubszy dąb ma dwa pnie), kasztanowiec biały (obw. 514 cm na poziomie gruntu i 335 cm na wys. 1,5 m), lipy drobnolistne, graby pospolite oraz cis ukształtowany w formie altany.

Z drogi czempieńskiej do pałacu prowadzi aleja drzew (ul. Platanowa), złożona z 90 klonów zwyczajnych, 22 platanów zachodnich i 15 jesionów wyniosłych, uznana za pomnik przyrody. Kilka z platanów ma obwody dochodzące do 300 cm. Jeden z nich (obw.

Psarskie, aleja platanowa

225 cm) nazywany jest Białąsem ze względu na wyjątkowo białą korę; wygląda jak pobielone drzewo w sadzie.

Naskrzyżowaniu ul. Owocowej z ul. Zachodnią w centrum wsi znajduje się figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z około 1919 r. Stoi na wysokim filarze zakończonym głowicą nawiązującą do stylu korynckiego. Figurę po-

noć postawiono jako podziękowanie za zakończenie I wojny światowej oraz odzyskanie niepodległości przez Polskę. Inna wersja mówi o tym, że figura w tym miejscu została postawiona w 1876 r. przez właściciela wsi. Przy drodze prowadzącej do Góry znajduje się figura Najświętszego Serca Jezusa z 1884 r. W części frontowej cokołu widnieje data „3 maj 1884”. Figura umieszczona została na zdobionej fryzami głowicy ośmiobocznego filaru – bardzo ozdobnego w górnej części. W narożu pałacu mieszczącego Państwowy Dom Pomocy dla Dorosłych znajduje się figura Matki Boskiej Różańcowej, umieszczona na wysokim postumencie w łukowej niszy. Przed 1939 r. stała w tym miejscu figura Najświętszego Serca Pana Jezusa, która została zniszczona w czasie okupacji.

We wsi mieszkał Włodzimierz Kolanowski.

Przez Psarskie przebiegają szlaki rowerowe: Kasztanowy (niebieski) i Konwaliowy (zielony) oraz Nadwarciański Szlak Rowerowy.

Przy drodze do Czempinia, około 2,2 km na północny zachód od Psarskiego, znajduje się **SZYMANOWO**, niewielka wieś nad jeziorem (pow. 17,8 ha) o tej samej nazwie.

Wzmiankowana już w 1253 r., jako Burkowo, wieś Szymona, kasztelana gnieźnieńskiego. Później należała do klasztoru Bożogrobców z Miechowa, kawalerów maltańskich z Poznania i kapituły poznańskiej.

Na początku XX w. był tu niewielki folwark należący do majątku Cezarego hr. Broel-Platera z Góry. W przebudowanych budynkach folwarku działa Studio Szymanowo (Piotr Garstka i Piotr Szmyt), wykonujące artystyczne odlewy z brązu. Powsta-

ły tu monumentalne rzeźby i posągi, znajdujące się w wielu krajach na całym świecie. Bardziej znane m.in. z Poznania: płyta epitafijna króla Przemysła II w katedrze, pomnik Stanisława Mikołajczyka przed Urzędem Wojewódzkim oraz Mars i Neptun zdobiące fontanny na Starym Rynku w Poznaniu.

We wsi na prywatnej posesji znajduje się figura Najświętszego Serca Pana Jezusa, stojąca na filarze uwieńczonym głowicą. Została postawiona w 1921 r. z okazji uroczystości rodzinnych. W czasie okupacji była schowana i postawiona ponownie około 1945 r.; obecny cokół pochodzi z 1970 r. Przy drodze prowadzącej do Manieczek stoi wysoki drewniany krzyż z zawieszoną na nim metalową pasyjką. U dołu belki pionowej świątek osadzony jest na cementowym postumencie. Całość została otoczona metalowym płotem. Przed 1939 r. w Szymanowie stał drewniany krzyż (w miejscu dzisiejszego przystanku autobusowego), który w czasie okupacji został usunięty. W 1945 r. postawiono nowy krzyż, który około 1990 r. odnowiono. Na prywatnej posesji w centralnej części wsi znajduje się wysoki, cementowy słup, na którym umieszczony jest metalowy krucyfiks.

- ◆ Przystanki PKS w Parskiem i Szymanowie.

PUSZCZYKOWO, miasto położone wzdłuż drogi Poznań–Mosina i linii kolejowej Poznań–Wrocław, około 2,5 km na północ od Mosiny, na lewym brzegu Warty, między Rogalińskim Parkiem Krajobrazowym i Wielkopolskim Parkiem Narodowym. Spośród osad składających się na dzisiejsze miasto najstarsze są: położona nad Wartą Niwka i leżące dalej na północny wschód Stare Puszczykowo. Po 1600 r. powstało Puszczykówko, które wraz ze Starym Puszczykowem należało aż do rozbiorów do kapituły poznańskiej. Po uregulowaniu Warty około 1870–1880 r. powstało w jej dolinie Puszczykowo tzw. Nowe o charakterze letniskowym. W XX w. wszystkie cztery osady rozbudowały się. W 1956 r. utworzono z nich osiedle, a w 1962 r. miasto.

Nazwę Puszczykowo zapisano w księdze sądowej w 1387 r. jako *Posczucovo*; w późniejszych zapisach forma ta powtarza się. Prawdopodobnie pochodzi od imienia założyciela wsi i jej pierwszego mieszkańca: *Poszczukowo* (*Pościkowo*) była to wieś (osada) *Poszczuka* (*Pościka*). Księgi metrykalne parafii Wiry od początku notują już formę *Puszczykowo*. Z niej wyodrębniło się

Puszczykówko. W 1755 r. w księgach parafialnych w Wirach pojawiła się nazwa *Puszczykowo Maius*, w 1757 r. – *Puszczykowo Minus*.

Najstarsza wzmianka o Puszczykowie pochodzi z 1387 r. Wieś stanowiła wtedy własność poznańskiej kapituły. Lustracja w 1531 r. określała, że Puszczykowo graniczy z Wirami, Jarosławcem, Mosiną, Pożegowem, Niwką i Łęczycą. Lustracja z 1574 r. zawiera dokładny opis młyna znajdującego się nad Wartą (przypuszczalnie u wylotu dzisiejszej ulicy Cyryła Ratajskiego); do młyna przynależały grunty leżące wzdłuż dróg do Trzebawia (dzisiejsza Dworcowa), Czarnokurza (dzisiejsza 3 Maja) i nad drogą wiodącą od młyna ku wsi Puszczykowo. W XVIII w. wśród dochodów, które przynosiło Puszczykowo, zwracają uwagę wysokie wpływy z funkcjonującej tutaj gorzelni. Dawne Puszczykowo przez ponad 500 lat istnienia należało do parafii w Wirach, gdzie istniał także cmentarz parafialny, na którym grzebani byli m.in. mieszkańcy Puszczykowa. W księgach metrykalnych parafii w Wirach, pochodzących z 1669 r., po raz pierwszy nazwa Puszczykówko pojawia się w 1757 r. Położone było w pobliżu wspomnianego młyna z XVI w. Na mapach z końca XVIII w. występują obie osobne osady: Puszczykowo i Puszczykówko. W 1817 r. powstał szczegółowy plan puszczykowskiego folwarku, a w 1822 r. obszerny plan pt. *Charte von den Königlichen Vorwerk und Bauern Dorfer Puszykowo und Puszczykowo* („Plan królewskiego folwarku i chłopskich wsi Puszczykowo i Puszczykówko”). Były one pomocne w przeprowadzaniu późniejszych akcji kolonizacyjnych.

Około 1820 r. wieś Puszczykowo leżała u stóp wzniesienia, u wylotu schodzącej z niego drogi, dzisiejszej ul. Studziennej, w zachodniej części dzisiejszych ulic Ogrodowej, Sosnowej i Posadzego. Na górze, w południowej części (dziś) ul. Sobieskiego, stała folwarczna owczarnia; rozciągały się tam głównie grunty folwarczne i chłopskie. Trasą ul. Posadzego i Kościelnej biegła droga łącząca Puszczykowo z Puszczykówkiem. Leżało ono na warciańskiej skarpie, u zbiegu dzisiejszych ul. Dworcowej, 3 Maja, Nadwarciańskiej i Ratajskiego. Wszystkie te ulice to zresztą szlaki drożne o bardzo starej metryce. Dworcowa łączyła Puszczykówko z Trzebawiem, Nadwarciańska – jak i dziś – z Niwką. Jednakże główną arterią komunikacyjną stanowiła w tym rejonie inna droga, przebiegająca w ciągu obecnych ulic Wczasowej, Ratajskiego i 3 Maja. Samo Puszczykówko li-

czyło w tym czasie zaledwie kilka gospodarstw. Tu prawdopodobnie stała też karczma, która istniała zapewne już u schyłku XVIII w. Obsługiwała ona głównie ruch tranzytowy w kierunku Wrocławia.

Nowe planistyczne regulacje rozwoju wsi wyznaczone zostały w 1827 r. W dolnym Puszczykowie wytyczono nową drogę (obecna ul. Poznańska), wzdłuż której, w okolicach dzisiejszego banku i placu opałowego, stworzono długie działki, rozciągające się po obydwu stronach drogi, i budynki mieszkalne, położone po wschodniej stronie ulicy. W północnej części nowej ulicy zaplanowano luźniejszą zabudowę, usytuowaną po drugiej, zachodniej stronie. Wytyczono także nowe ulice na górnym Puszczykowie, m.in. dzisiejsze Sobieskiego i Czarnieckiego. Nowy plan zagospodarowania utworzono ze względu na potrzebę kolonizacji i sprowadzenia osadników, niemieckich protestantów, którzy pojawili się około 1830 r. Wskazują na to m.in. zapisy w kościelnych księgach metrykalnych rejestrujących ochrzczone dzieci. Duża część ochrzczonych w Krośnie dzieci pochodziła z Nowego Puszczykowa. Nazwą tą od 1830 r. określano skolonizowane tereny wzdłuż dzisiejszej ul. Poznańskiej. Natomiast na określenie dawnej wsi w dalszym ciągu funkcjonowała nazwa Puszczykowo. Na planach z 1822 i 1827 r. pojawia się ponadto nazwa kolonii *Ludwigsberg* (Góra Ludwika), która znajdowała się na wschodnim zboczu dzisiejszej ul. Gołębiej, niedaleko od miejsca, gdzie odchodzi ona od ul. Jarosławskiej. Nazwa tej kolonii zanikła po 1890 r., w latach międzywojennych miejsce to nazywało się Budzyń. Przez długi czas jako osobna jednostka osadnicza występowało także Puszczykowo-Leśnictwo (*Unterberg-Försterei*), położone w miejscu dawnej dyrekcji Wielkopolskiego Parku Narodowego przy ul. Wysokiej. Mniej więcej do 1830 r. istniały dwie główne wsie: stare Puszczykowo wzdłuż dzisiejszej ul. Wysokiej, zamieszkałe głównie przez Polaków, i Puszczykowo Nowe, wzdłuż dzisiejszej ul. Poznańskiej, zamieszkałe głównie przez Niemców. Obok nich istniały Puszczykówko, Niwka i Góra Ludwika. Likwidacji starego Puszczykowa dolnego dokonano niedługo po 1823 r., najprawdopodobniej w ramach regulacji osadniczych związanych z uwłaszczeniem. Wtedy zapewne ludność przeniosła się na wysoczyznę, a w ślad za nią przewędrowała nazwa „Stare” Puszczykowo. Tutaj już przed 1890 r. załudniły się także dzisiejsza ul. Czarnieckiego i zachodni kraniec Jarosławskiej.

Najpóźniej do Puszczykowa została przyłączona Niwka. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1302 r. W tym czasie właściciel Niwki, wojewoda kaliski, komes Mikołaj Przedpełkowic, właściciel m.in. Gostynia, Głuszyny i Mosiny, dokonywał lokacji miasta Mosiny, które pierwotnie zamierzał usytuować na Niwce, do czego jednak nie doszło. Niwka była własnością szlachty, która jednak nie miała tutaj swojej głównej siedziby (m.in. w XV w. Łodziów ze Stęszewa i Korczboków z Trzebawia). W XVI w. wieś była opustoszała. Dłużej funkcjonował jedynie młyn na Warcie. Prawdopodobnie w XVIII w. wieś została skolonizowana ponownie.

W drugiej połowie XIX w., aby umożliwić coraz liczniejszemu mieszkańcom dojazd do Poznania, przy istniejącej tu od 1856 r. linii kolejowej Poznań–Wrocław zbudowano budynki stacyjne. Od 1897 r. w dni świąteczne zatrzymywały się w Puszczykowie pociągi, w 1901 r. w regularnych rozkładach jazdy niemieckiej kolei pojawiła się nowa stacja pod nazwą *Unterberg* (Puszczykowo), a w 1911 r. stacja *Puschkau* (Puszczykówko). W okresie międzywojennym ruch wycieczkowy w niedzielę i święta był tak duży, że pociągi z poznańskiego dworca letniego kursowały co 10 minut i, aby nie kolidowało to z ruchem dalekobieżnym, musiano zbudować dla nich dodatkowy tor. Wielką popularnością wśród poznaniaków cieszyły się wycieczki parostatkiem do Puszczykowa. Z przystani przy moście Św. Rocha w Poznaniu pływał w latach 50. XX w. parostatek Janek Krasicki, a w latach późniejszych motorowa Dziwożona. W latach 1968-1984 powstało w Puszczykowie wiele obiektów użyteczności publicznej.

Początek zabudowy willowej, tak charakterystycznej dla miejscowości tworzących dzisiejsze miasto, datuje się na schyłek XIX w. Przy ul. Poznańskiej i przyległych oraz przy ul. Ratajskiego znajduje się kilkadziesiąt domów z końca XIX w. i początku XX w. Najstarszy jest szachulcowy pensjonat Jadwinówka z dachem mansardowym i balkonem wspartym na czterech kolumnach (z 1890 r., ul. Poznańska 94). Domy wypoczynkowe i pensjonaty, m.in. z lat 1905-1917 znajdują się przy ul. Dąbskiej, a z przełomu XIX i XX w. (Rusalka) przy ul. Wodniczki 1. Na uwagę zasługują także: dom murowany z dużą drewnianą werandą (ul. Cienista), pałacyk myśliwski z początku XX w. (ul. Podleśna 4, obecna siedziba Urzędu Miasta), dom

o konstrukcji szachulcowej z gołębnikiem w kształcie baszty (ul. Klonowa), duża drewniana altana z kopułą z około 1900 r. (ul. Wysoka 7), budynki mające charakter dworów z początku XX w. (ul. Sobieskiego 10, 12 i 26), domy murowano-szachulcowe (ul. Ratajskiego 7, 11 i 21), willa z tarasem (ul. Fiedlera 4), dom o wyglądzie dworku z lat 1932-1936 (ul. Kopernika 18).

Przy ul. Kościelnej znajduje się neobarokowy kościół pw. Matki Boskiej Wniebowziętej z 1923 r., zaprojektowany przez Adama Ballenstedta²² zgodnie z popularną przed 1914 r. w środowisku poznańskich architektów ideą stylu narodowego.

Inicjatywa budowy kościoła wypłynęła już około 1914 r. od przyjeżdżających na wypoczynek do Puszczykowa poznańskich katolików. Będąc tutaj na wakacjach musieli do kościoła udawać się aż do Wir. W 1915 r. zaczęto odprawiać msze w jednej z willi puszczykowskich. W 1911 r. utworzono z inicjatywy mieszkańców Stowarzyszenie dla budowy kościoła rzymskokatolickiego w Puszczykowie; organizowano wenty, loterie, koncerty i zbiórki po domach. Kościół miał służyć głównie letnikom i przez nich początkowo był finansowany.

Bryła kościoła jest bardzo prosta. Jego wnętrze powtarza prostotę rzutu poziomego i skromność dekoracji architektonicznej ścian zewnętrznych. Zasadą kształtowania budynku była funkcjonalność liturgiczna. Elementy dekoracyjne (portale, obramienia okien) nawiązują do baroku, natomiast kolumnada podpierająca chór organowy do klasycyzmu. Kościół zlokalizowany został na skraju lasu i otwierał się dużymi oknami (bardzo dobrze oświetlającymi nawę) na zewnętrzny krajobraz, który stawał się w tym przypadku jakby ważnym elementem architektonicznym. Wyraźne łączenie elementów barokowych z klasycystycznymi wykazywało pierwotne wyposażenie kościoła. Ołtarz główny, także zaprojektowany przez Adama Ballenstedta, był neobarokowy, a ołtarze boczne klasycystyczne. We wszystkich znajdowały się obrazy malowane przez Władysława Rogulskiego²³: w ołtarzu głównym *Wniebowzięcie Matki Boskiej*, a w bocznych *Madonny z Dzieciątkiem* i *Najświętszego Serca Jezusowego*. Po 1945 r. ten ostatni został zastąpiony obrazem malowanym przez Bronisława Bartla²⁴.

Zachował się jedynie obraz *Madonny z Dzieciątkiem*, nawiązujący do stylu Młodej Polski, o czym świadczy piękna więc ro-

ślinna otaczająca postacie i płaska, dekoracyjnie potraktowana plama barwna. Ołtarz główny okazał się zbyt potężny i przytłaczający, dyskusyjny był także znajdujący się w nim obraz (mimo dużych wartości artystycznych i kultowych), mało widoczne było również tabernakulum. W związku z tym ołtarz rozebrano, a obraz przeniesiono na plebanię, gdzie w czasie wojny został zniszczony. Nowy ołtarz zaprojektował Marian Andrzejewski²⁵. Po 1945 r. usunięto zbyt ciężkie piramidalne zwieńczenie bocznych ołtarzy i zastąpiono je małymi wolutami. Dzięki temu zyskały one na lekkości, lecz straciły swój klasycystyczny charakter. Miejsce obrazu z ołtarza głównego zajęła figura Matki Boskiej Wniebowziętej, wykonana w 1936 r. przez Czesława Woźniaka²⁶. Rzeźba Matki Boskiej początkowo wyglądała inaczej niż dziś – miała obie ręce skierowane w jedną stronę, co sprawiało wrażenie pewnej taneczności. Po jakimś czasie układ rąk Matki Boskiej został zmieniony.

W 1956 r. zainstalowano w kościele 14-głosowe organy. W 2006 r. podjęto decyzję o budowie nowych 23-głosowych organów, które zostały zainstalowane już rok później. W okresie letnim w kościele odbywają się koncerty organowe. Dawne organy zostały przeniesione do Sanktuarium Maryjnego w Dąbrówce Kościelnej.

U zbiegu ul. Poznańskiej i Strażackiej stoi pomnik strażaków poległych w II wojnie światowej (1984 r.). Na cmentarzu przy ul. Poznańskiej na północny zachód od kostnicy znajduje się mogiła płk. Juliana Langego (1873-1954), naczelnika Sokoła na zabór pruski i komendanta naczelnego Straży Ludowej w powstaniu wielkopolskim. Na grobie znajduje się płyta betonowa i taki sam nagrobek z krzyżem i napisem informacyjnym. Na cmentarzu są również m.in. mogiły etnografa i przyrodnika Wojciecha Szulczewskiego (1879-1969), pisarza i podróżnika Arkadego Fiedlera, lekarki, lite-

ła na zabór pruski i komendanta naczelnego Straży Ludowej w powstaniu wielkopolskim. Na grobie znajduje się płyta betonowa i taki sam nagrobek z krzyżem i napisem informacyjnym. Na cmentarzu są również m.in. mogiły etnografa i przyrodnika Wojciecha Szulczewskiego (1879-1969), pisarza i podróżnika Arkadego Fiedlera, lekarki, lite-

Puszczykowo, dawny dworzec kolejowy

ratki i działaczki społecznej dr Aliny Rykowskiej-Zwolskiej (1922-1999).

Puszczykowo ma dwa dworce kolejowe: Puszczykowo (przystanek kolejowy) oraz stację Puszczykówko. Pociągi osobowe zatrzymują się na obu, natomiast przyspieszone tylko na stacji Puszczykówko. Na przystanku kolejowym Puszczykowo znajduje się dawny drewniany budynek dworca kolejowego z początku XX w., z wieżyczką zegarową. Obecnie jest w nim restauracja. W pobliżu stoi obelisk poświęcony poległym za Ojczyznę (1955 r., proj. Józef Kalisz).

Na terenie Puszczykowa (Puszczykówka), przy ul. Słowackiego 1, otwarto w 1973 r. Muzeum – Pracownię Literacką Arkadego Fiedlera, który przez wiele lat tam mieszkał. Na budynku znajduje się tablica pamiątkowa (1987 r.).

Puszczykowo, dworzec kolejowy w Puszczykówku

Puszczykowo, Muzeum – Pracownia im. Arkadego Fiedlera

Muzeum-Pracownia składa się z dwóch części: ekspozycji wewnętrznej znajdującej się w starym domu rodzinnym Fiedlerów oraz ekspozycji zewnętrznej – Ogrodu Kultur i Tolerancji. Ekspozycja wewnętrzna prezentuje oryginalne eksponaty z Ameryki Północnej i Południowej, Afryki i Azji, przywiezione z licznych podróży przez Arkadego Fiedlera oraz jego synów Marka i Arkadego Radosława (m.in. rzeźby i maski obrzędowe, tam-tamy i inne instrumenty muzyczne, arsenał łuków, włóczni i myśliwskich dmuchawek, trofea preparowanych przez Indian Hilarów ludzkich głów. Znajduje się tutaj także wiele eksponatów reprezentujących faunę odległych kontynentów (motyle tropikalne, pająki ptaszniki, skorpiony, krokodyle i kaj-

Puszczykowo, Ogród Kultur i Tolerancji

many oraz akwarium z żywymi piraniami). Częścią ekspozycji jest także bogaty zbiór książek Arkadego Fiedlera (wydania 32 tytułów w 23 językach). Znajduje się tam również stała wystawa obrazująca kulturę Indian oraz wyprawę Admirala Oceanu i Wicekróla Indii, Krzysztofa Kolumba i tzw. odkrycie Ameryki. Wiodącym przesłaniem Ogrodu Kultur i Tolerancji jest pokazanie odmiennych kultur, które mogą pokojowo istnieć obok siebie i wspierać się wzajemnie. W Ogrodzie znajdują się wierne kopie pomników dawnych kultur: posąg z Wyspy Wielkanocnej, Brama Słońca z okolic Jeziora Titicaca w Boliwii, Kalendarz Azteków w kształcie wielkiego dysku, głowa olecka z Meksyku, indiański słup totemiczny z Kolumbii Brytyjskiej w Kanadzie, posąg wojownika tolteckiego, pół siedzą-

ca, pół leżąca, zagadkowa postać z oliwnym naczyniem na brzuchu – Chac Mool z cywilizacji Majów, pomnik wodza Lasotów, Szalonego Konia – bohatera walki Indian w obronie wolności w XIX w., pomnik Siedzącego Byka – wodza Indian z prerii Siedzącego Byka, Budda, meksykański bóg Quetzalcoatl – Pierzasty Wąż, Aztecka bogini życia i śmierci Coatlicue. W Ogrodzie Tolerancji znajdują się także modele (skala 1:23) piramidy Cheopsa z Egiptu, zwanej Wielką Piramidą i Sfinksa, wzorowanego na Sfinksie z Gizy pod Kairem. Szczególnie interesujące są kopie (skala 1:1) legendarnego żaglowca Krzysztofa Kolumba Santa Maria (w 2008 r. podczas „zwodowania” żaglowca uroczyste-

go aktu przecięcia wstęgi dokonał Krzysztof Kolumb, książę de Veragua, potomek w linii prostej słynnego odkrywcy) oraz brytyjskiego samolotu myśliwskiego Hawker Hurricane, na którym walczyli piloci Dywizjonu 303 w Bitwie o Anglię w 1940 r.

W pobliżu stacji kolejowej Puszczykówko znajduje się kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny budowany w latach 1981-2000 (arch. Zenon Stępniewski). Na wieży kościoła (wys. 29,3 m z krzyżem) znajdują się trzy dzwony: Jan Paweł II, Maryja i Józef z lat 1994-1995 (odlane w ludwisarni Saturnina Skubiszyńskiego).

W mieście są także domy następujących wspólnot zakonnych: Siostry św. Elżbiety (ul. Wiosenna 9, tel. 61 813 33 16), Siostry karmelitanki od Dzieciątka Jezus (ul. Krótka 5, tel. 61 819 37 37), Bracia Serca Jezusowego, ul. Brata Józefa Zapłaty 2, tel. 61 813 31 44), Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej (ul. Ks. Ignacego Posadzego 1, tel. 61 813 31 61).

Na nadwarciańskich polach koło Niwki w latach 1972-1977 wybudowano szpital (dwa 11-kondygnacyjne budynki, 40-metrowy komin i budynki gospodarcze), przeznaczony pierwotnie dla kolejowej służby zdrowia (obecny Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej Szpital w Puszczykowie im. prof. Stefana Tytusa Dąbrowskiego sp. z o.o.).

Przy ul. Niwka Stara znajduje się ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy rzemiosła, a w jego obrębie pomnik Jana Kilińskiego (2001 r., rzeźb. Wojciech Wiatr).

W mieście wydawana jest prasa lokalna: „Echo Puszczykowa”, „Kurier Puszczykowski”, „Gazeta Mosińsko-Puszczykowska”, „Głos Puszczykowa”.

W Puszczykowie znajdują się dwie szkoły podstawowe: nr 1 im. Adama Mickiewicza i nr 2 im. Powstańców Wielkopolskich, dwa gimnazja: nr 1 im. Alberta Einsteina, nr 2 im. Ignacego Jana Paderewskiego oraz Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika. Dostępne są obiekty sportowe. W Puszczykowie organizowane są m.in. spływy kajakowe po Warcie, rajdy rowerowe, zawody kolarstwa górskiego, rejsy żeglarskie, turnieje tenisowe, piłkarskie, wędrówki, nordic walking, wycieczki i rajdy turystyczne. Przy dworcu PKP w Puszczykowie znajduje się Centrum EKOinfo, punkt informacji turystycznej.

Miastem i gminą partnerską Puszczykowa jest Châteauginon w Bretanii we Francji.

Przez Puszczykowo przebiegają nieoznakowana trasa rowerowa nr 1, Trasa Kórnicka dla turystów zmotoryzowanych oraz trasy konne.

- ◆ Przystanek PKS, przystanek i stacja PKP, połączenia linii gminnej nr 699 z Mosiny do Rogalinka, Sasinowa, Rogalina, Świątnik, Mieczewa i Radzewic, linii nr 642 i nr 643 z Poznaniem i nr 651 z Poznaniem i Mosiną (Zarząd Transportu Miejskiego w Poznaniu). Urząd Miejski, ul. Podleśna 4, 62-040 Puszczykowo, tel. 61 898 37 00. Leśny Ośrodek Szkoleniowy, ul. Adama Wodziczki 3, 62-040 Puszczykowo, tel. 61 819 46 47, 61 813 34 71. Dom Wycieczkowy Lech, ul. Prof. Dąbskiej 2, tel. 61 813 34 51 (czynny w lipcu i sierpniu). Atrium Centrum Konferencyjno-Bankietowe, ul. 3 Maja 42, tel. 61 898 30 60. Pensjonat Dom Sadyba – Maria Piotrowska, ul. Brzozowa 15a, tel. 61 813 31 28. Motel Puszczyk, ul. Kościelna 7, tel. 61 813 36 91. Dom Wycieczkowy Pod Kukulką, ul. Reymonta 17, tel. 61 813 38 47. Restauracja Skarabeusz w Centrum Tenisowym Angie, ul. Jana III Sobieskiego 50, tel. 61 898 36 50, 667 10 41 29. Cafe Bar FINIX, ul. Dworcowa 29, tel. 61 898 36 16. Cukiernia i Kawiarnia Cafe Fresco J. Kostusiak, ul. Dworcowa 17, tel. 61 813 37 14. SPA_larnia, ul. Czarnieckiego 56, tel. 61 813 37 38 (recepcja SPA), 61 898 37 80 (recepcja hotelu). Hotel Restauracja LA PALOMA, ul. Niwka Stara 3, tel. 61 813 32 91. Restauracja Leśny Ośrodek Szkoleniowy, ul. Wodziczki 3, tel. 61 819 46 47. Restauracja Lokomotywa, ul. Wczasowa 1, tel. 61 819 45 63. Cafe Bistro Restauracja MAKSiV, ul. Poznańska 75A, tel. 61 898 36 16. Restauracja-Kawiarnia Nova, ul. Poznańska 47, tel. 61 813 30 12. Restauracja Popas, ul. Podleśna 1, tel. 61 819 43 96. SPRING LIFE CENTRE Sp. z o. o., ul. Czarnieckiego 2, tel. 61 819 36 15. Restauracja Szyfoniera, ul. Poznańska 117, tel. 61 813 35 05. Jadłodajnia Justyna Warzocha, ul. Poznańska 102, tel. 61 813 39 95. Instytucje kultury: Miejska Biblioteka Publiczna im. Małgorzaty Musierowicz – Centrum Animacji Kultury, ul. Wysoka 1, tel. 061 819 46 49, Muzeum – Pracownia Literacka Arkadego Fiedlera, ul. Słowackiego 1, tel. 61 813 37 94, 61 813 31 90, Mała Filharmonia, ul. Cieniasta 6, tel. 61 819 45 20. Obiekty sportowe: Centrum Animacji Sportu, ul. Kościelna 7, tel. 666 85 13 82, Centrum Tenisowe Angie, ul. Jana Sobieskiego 50, tel. 61 898 33 46, 602 28 23

09, Klub Jeździecki NIWKA im. Krzysztofa Kulikowskiego – Gospodarstwo Agroturystyczne STAJNIA NIWKA Hubert Kulikowski, ul. Niwka Stara 28, tel. 61 813 34 00, Wypożyczalnia rowerów – ROWEROWO, ul. Wczasowa (w budynku PKP), tel. 600 04 05 81, Kompleks boisk ORLIK 2012, ul. Nowe Osiedle i ul. Jarosławska, tel. 61 813 37 51, Korty tenisowe przy Szkole Podstawowej nr 2, ul. Kasprowicza 1. Place zabaw: ul. Przecznicza, ul. Czarnieckiego, ul. Kościelna, ul. Nowe Osiedle. Przystań nad Wartą, ul. Niwka Stara, tel. 506 65 12 00.

RADZEWICE (gm. Mosina), wieś położona około 13,5 km na wschód od Mosiny przy drodze z Mosiny przez Rogalin i Świątniki do Śremu, około 3 km na południowy wschód od Świątnik.

Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z XVIII w., kiedy należała do klucza dóbr kórnickich, będących własnością Działyńskich, utworzonego przez kilkanaście miejscowości. Radzewice jako osada olęderska powstały na gruntach sąsiedniej wsi Radzewo, będącej w posiadaniu rodziny Radzewskich herbu Łódzia. W 1748 r. po śmierci ostatniego przedstawiciela rodu, Franciszka (starosty wschowskiego w latach 1701-1730, chorążego nadwornego w latach 1706-1708 i podkomorzego poznańskiego od 1720 r.), wieś przeszła w posiadanie Działyńskich, do których należała do końca XIX w. W końcu XIX w. we wsi znajdowała się parafia katolicka i protestancka, liczebnie przeważała ludność wyznania ewangelickiego (niemiecka nazwa wsi: *Hohensee* lub *Radzewo Hauland*). Przed lokacją osady olęderskiej na terenie dzisiejszych Radzewic znajdowała się przeprawa promowa przez Wartę. Tutaj przeprawiali się powstańcy, którzy w maju 1848 r. stoczyli bitwę z oddziałami pruskimi pod Rogalinem. Z czasów założenia osady olęderskiej zachował się pierwotny układ urbanistyczny wzdłuż krętej drogi.

We wsi zachował się budynek starej gospody z 1906 r. oraz kilka domów mieszkalnych i inwentarskich budynków chłopskich z końca XVIII w. i początku XIX w. Przy głównej drodze na skarpie nadwarciańskiej znajduje się dawny cmentarz ewangelicki (pow. 1,5 ha) z początku XIX w. W latach 80. XX w. został on przekazany parafii pw. św. Marcelina w Rogalinie. Na otoczonym z trzech stron lasem cmentarzu zachowało się 6 sta-

Radzewice, cmentarz ewangelicki

Radzewice, kaplica pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy

Radzewice, restauracja Nadwarciańska

rych nagrobków wolnostojących, najstarszy pochodzi z 1827 r. (Michael Jahns). Na cmentarzu wzniesiono kaplicę pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy. We wsi od 1968 r. działa restauracja Nadwarciańska, na początku XIX w. w tym samym miejscu była karczma. Ulica Wodna – naprzeciw wejścia do restauracji – prowadziła do promu i przeprawy na Warcie. Hotel i restauracja Dworek Biesiadny, który powstał w 2009 r., zajmuje się głównie organizacją imprez rodzinnych, okolicznościowych, firmowych i plenerowych. Dworek otoczony jest parkiem (pow. 4 ha), a znajdujący się przed nim staw był kiedyś głazem granicznym między Świątnikami a Mieczewem.

Przez Radzewice przebiega Rowerowy Szlak Warty.

◆ Przystanek PKS. Restauracja Nadwarciańska – Violetta i Tomasz Teklik, ul. Długa 65, Radzewice, 62-022 Mosina, tel. 61 813 80 17. Hotel i restauracja Dworek Biesiadny – Justyna Błaszkwowiak, ul. Długa 1b, Radzewice, 62-022 Mosina, tel. 61 813 80 75, 691 84 50 79, 608 76 84 72. Gospodarstwo

Agroturystyczne – Maria i Marian Wojciechowski, ul. Długa 34, Radzewice, 62-022 Mosina.

RADZEWO (gm. Kórnik), wieś położona około 6,5 km na południowy zachód od Kórnika, przy drodze z Mosiny przez Rogalin i Radzewice do Bnina.

Miejscowość wzmiankowana od XV w., stanowiła wtedy własność mocno rozgałęzionej rodziny Radzewskich, wywodzących się z rycerskiego rodu Łodziów. U schyłku XVI w. wykupiona została przez Górków herbu Łodzia i włączona do dóbr kórnickich, w których pozostawała do schyłku XVIII lub początku XIX w. W pierwszej połowie XIX w. jako właściciele Radzewa wzmiankowani są Grodzieccy, później Żółtowscy, a u schyłku XIX w. Żurawscy. W latach 1510-1696 istniał we wsi kościół parafialny pw. Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja. Pod koniec XVI w. część wsi należała do Stanisława Radzewskiego, a pozostały obszar do Stanisława Górki. W 1618 r. dobra przejął Zygmunt Grudziński; znajdowały się tam w tym okresie dwa młyny z pięcioma kołami. Później wieś przeszła w ręce Działyńskich, którzy wybudowali folwark.

We wsi znajduje się nieduży dwór, będący pozostałością folwarku, nieomal w ruinie. Przez wiele lat był w niewłaściwy sposób remontowany; w trakcie prac zniszczono m.in. partie boczne elewacji. Wzniesiony został około połowy XVIII w., zapewne jako siedziba zarządcy lub dzierżawcy posiadłości należącej do klucza kórnickiego. Zaniedbanie i brak poważniejszych remontów doprowadziły budynek do zniszczenia. Jednocześnie przetrwał on w niemal niezmienionej formie, prezentując do niedawna cechy architektury charakterystyczne dla niewielkiej siedziby ziemiańskiej tego okresu. Zbudowany został w konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną (częściowo uzupełnionej cegłą), na podmurówce z kamieni polnych, założony na rzucie prostokąta, z niskim parterem przykrytym bardzo wysokim tzw. polskim, łamanym dachem pokrytym dachówką (pierwotnie, być może, gontem).

Radzewo, dwór

Środkowa partia siedmioosiowej elewacji frontowej opracowana została w formie piętrowego ryzalitu mieszczącego główne wejście, zaakcentowanego na narożach boniowaniem i zwieńczonego trójkątnym naczółkiem obwiedzionym profilowaniem. We wnętrzu, w części środkowej znajdowała się sień, za nią kuchnia, a po bokach zespół pokoi w dwutraktowym układzie. Obecnie zachowany jest jedynie kształt barokowej bryły oraz częściowo elewacja ryzalitu.

Przez Radzewo przebiega zielony szlak rowerowy Do Poznania.

◆ Przystanek PKS.

ROGALIN (gm. Mosina), wieś około 7,5 km na wschód od Mosiny, przy drodze Mosina–Kórnik, 20 km na południe od Poznania, na prawym brzegu Warty.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1247 r., kiedy Przemysław I potwierdził dokument kanonika poznańskiego Mikołaja, który nadał Rogalin kościołowi katedralnemu w Poznaniu. Kolejny raz wspomniano o wsi w 1266 r., w dokumencie potwierdzającym wspomniany przywilej przez Bolesława Pobożnego. Wzmianka z 1294 r. wskazuje, że Rogalin należał do Mirosława, późniejszego kasztelana bnińskiego, syna Przedpełka herbu Łodzia. Kolejny właściciel został wymieniony dopiero w 1357 r. – był nim Jakusz z Rogalina. Następni właściciele Rogalina znani są z początków XV w. W potwierdzeniu dokumentu króla Kazimierza Wielkiego z 1360 r. wymieniono Rogalin jako posiadłość Kawalerów Maltańskich (Rycerski Zakon Szpitalików św. Jana z Jerozolimy, z Rodos i z Malty) w Poznaniu. Król zamienił Rogalin na inne dobra tego zakonu i nadał im wiele przywilejów ekonomicznych, z wyjątkiem prawa łowów na jelenie. W latach 1386-1399 wieś należała do rodu Rogalińskich, pieczętujących się herbem Łodzia. W początkach XV w. z tej miejscowości pisał się Jakusz Olszycki, Małgorzata, Smisław, Andrzej Olszycki, podsędek poznański w latach 1400-1401, Henryk Olszycki oraz Michał z Dobierteck, wsi leżącej koło Mieczewa, obecnie już nieistniejącej. W 1523 r. wieś kupił Jan z Baranowa. W 1580 r. jako właściciele zostali wymienieni Andrzej i Maciej Baranowscy. Po nich właścicielami Rogalina byli przedstawiciele innych rodzin wielkopolskich, m.in.

Baranowscy, Konarscy, Małachowscy, Gorajscy, Zakrzewscy. Z tych ostatnich pochodziła Helena Zakrzewska, żona Eliasza i matka Krzysztofa Arciszewskiego, który urodził się w Rogalinie. W inwentarzu dóbr rogalińskich z 1604 r. wspomniano, że w ich skład wchodziły: Świątniki, Holendry Radzewskie, Rogalin i Dobiertki. W XVII w. dziedziczyli tu Unrugowie, Schlichtyngowie, Krzyżanowscy, a w końcu od 1768 r. Raczyńscy, do których wieś należała do 1939 r. Inwentarz z 1603 r. wykazywał, że było tam: 20 krów, 9 wołów roboczych, 30 świń, 300 owiec, a z urządzeń gospodarczych działały młyn wodny, browar i mielcuch. Opis dóbr Rogalina z 1723 r. wymienia dwór szlachecki, w którym znajdowały się obrazy liturgiczne, kominek i piec. We wsi były: karczma, młyn, owczarnia dworska i stajnia. Rogalin zamieszkiwało kilka rodzin chałupniczych, które zobowiązane były do pracy pańszczyźnianej. W kolejnym opisie z 1741 r. wymieniono: 8 chałup, gospodarstwa młynarza, owczarza, kowala, gościnnego oraz przewoźnika przez Wartę. W inwentarzu majątności w Rogalinie z 1751 r. wskazano, że we wsi znajdował się młyn wodny jednokołowy i prom na Warcie, który był jednak w bardzo złym stanie.

Najbardziej znaną rodziną właścicieli Rogalina byli Raczyńscy, których protoplastą był Wyszek (Wisław) z Raczyzna w ziemi wieluńskiej, aktywnie uczestniczący w burzliwych wydarzeniach husyckich w Czechach (zm. ok. 1437 r.) i pieczętujący się herbem Nałęcz. W końcu XVII i początku XVIII w. ważną rolę w stworzeniu pozycji rodu odegrał Michał Kazimierz, znany jako podsędek poznański w latach 1696-1710, awansowany następnie na kasztelanie gnieźnieńską (1710-1720), potem kaliską (1720-1737), a w końcu wojewoda poznański (1737 r.). Początki powiązań rodzinnych Raczyńskich z Rogalinem nastąpiły w 1768 r., kiedy to Kazimierz Raczyński kupił wieś wraz z pobliskimi Świątnikami. Z chwilą wejścia w posiadanie tych majątności, natychmiast przeprowadził na sejmie uchwałę, która zabezpieczała ich prawa. Raczyńscy pozbyli się wsi królewskiej Zegliniec w powiecie nakielskim, a w zamian dożywotnio otrzymali od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Rogalin i Świątniki. Zabieg miał na celu oddalenie wszelkich ewentualnych pretensji dawnych właścicieli tych wsi, gdyby kiedykolwiek i którykolwiek z nich je wysunął. Rogalin stał się jedną z czterech rezydencji Kazimierza Raczyńskiego – jego pałace znajdowały się w Warszawie, gdzie obecnie przy

ul. Długiej 7 mieści się Archiwum Główne Akt Dawnych, i w Radziminie, ponadto był on właścicielem dworów wzniesionych w Poznaniu przy ulicy Grobla (od 1781 r.) i w Czarnolesie. Działalności ekonomicznej i zamiłowaniom Kazimierza Raczyńskiego do sztuki i literatury Rogalin zawdzięcza powstanie pięknej rezydencji pałacowej, w której zgromadzona została bogata kolekcja malarstwa oraz licząca blisko 20 tys. woluminów biblioteka, będąca później podstawą księgozbioru Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu.

Kazimierz Raczyński nie miał męskiego potomka. Dobra rogalińska odziedziczyła córka Michalina (1761-1848), wydana za męża za stryjecznego brata, Filipa Nereusza Raczyńskiego (1747-1804), generała majora wojsk polskich. Z dwojga ich synów, Edwarda i Atanazego Raczyńskich, dziedzicem rogalińskiego majątku został Edward Raczyński. Po Edwardzie majątek w Rogalinie odziedziczył syn, Roger Edward, a następnie jego syn, Edward Roger. Ostatni właściciel, Edward Raczyński, utworzył Fundację im. Raczyńskich, za pośrednictwem której przekazał cały majątek rodu w Polsce Muzeum Narodowemu w Poznaniu.

W końcu XIX w. Rogalin obejmował całe dominium ziemskie składające się z 1340 ha ziemi, z czego 813 ha zajmowały pola uprawne, 60 ha łąki, 300 ha lasy. Do majątku należały Dobiertki i folwark Polesie. Folwark rogaliński był nastawiony głównie na produkcję gorzelną i hodowlę bydła holenderskiego. Rogalin wraz z folwarkiem Polesie był na początku XX w. najlepiej prosperującym gospodarstwem wielkoobszarowym na tym terenie.

Rogalin był jednym z ważniejszych ognisk życia kulturalnego w dobie zaborów i okresie międzywojennym. Przebywa-

li tu nie tylko artyści polscy, głównie pisarze (m.in. Adam Mickiewicz, Julian Ursyn Niemcewicz, Henryk Sienkiewicz, który w pałacu napisał część wydanej w 1894 r. powieści *Rodzina Połanieckich*), malarze, politycy (m.in. Ignacy Paderewski) i uczeni polscy, ale także z Francji, Anglii, Kanady.

Powszechnie przyjmowano, że w 1806 r. w pałacu

Rogalin, kamień upamiętniający pobyt Henryka Sienkiewicza

w Rogalinie zawarty został pokój między Francją a sprzymierzonym z Prusami księstwem Saksonii. W rzeczywistości został on podpisany w Poznaniu w jednym z hoteli. W okresie Wiosny Ludów 1848 r. znajdował się w Rogalinie jeden z obozów powstańczych, rozbity następnie przez wojska pruskie, które ograżyły także pałac. Podobnie postąpili okupanci w czasie II wojny światowej; w pałacu mieściła się szkoła Hitlerjugend.

Kazimierz Raczyński wkrótce po kupieniu Rogalina przystąpił do budowy okazałej rezydencji. W taki sposób przedstawiła to Wirydianna Fiszerowa z Radolińskich (1761-1826) w swoich interesujących pamiętnikach *Dzieje moje własne i osób postronnych*, pisząc, że wuj Kazimierz: „Kupił więc lichą wioskę – Rogalin – położoną blisko Poznania, ważnego ośrodka spraw krajowych. Postawił okazałą rezydencję i, rozwijając stamtąd swoją działalność, objął przywódcze stanowisko w swojej dzielnicy” – i dalej: „Wuj Kazimierz [...] zbudował pospiesznie pałac i otoczył go pięknym ogrodem. Droga do pałacu wiodła przez dwa dziedzińce, poprzedzające dziedziniec trzeci, gdzie stał główny gmach, połączony otwartym ganikiem z dwoma flankującymi go pawilonami. Rozkład wewnętrzny, uszeregowanie pokoi, ich ilość i pojemność, wszystko to było obliczone tak, by dom mógł pomieścić wszystkich napływających gości, nie krępując właściciela i bez narażania go na niewygodę. Dwa pierwsze dziedzińce mieściły stajnie, wozownie, mieszkania oficjalistów; oba były brukowane, miały bramy wjazdowe i mostki przerzucone przez dzielące je rowy”.

Prace projektowe zlecono architektowi Janowi Christianowi Kamsetzerowi. W budowie pałacu uczest-

Rogalin, pałac

niczyli także tak znakomici architekci, jak Jan Fryderk Knöbel oraz Dominik Merlini. Całość rezydencji stanowi okazałe w pełni barokowe założenie o charakterystycznym rozplanowaniu „między dziedzińcem a ogrodem” (*entre cour et jardin*), z budowlą pałacową usytuowaną w centralnej części, poprzedzoną honorowym dziedzińcem (*cour d'honneur*) z ustawionymi po bokach oficynami. Założenia takiego typu wykształciły się we Francji w XVII w., a ich najznamienitszym przykładem jest Wersal. Honorowy dziedziniec oddzielony był od poprzedzającego go drugiego dziedzińca ogrodzeniem, z reprezentacyjną, opracowaną rzeźbiarsko bramą, ustawioną w osi elewacji frontowej rezydencji. Ten drugi dziedziniec flankowany był zabudowaniami stajni i wozowni. Trzeci, najbardziej oddalony od pałacu i najobszerniejszy – przeddziedziniec (*avant-cour*) – otaczały domy oficjalistów. Była to powszechna forma rozwiązania przestrzennego w budownictwie pałacowym z okresu baroku i klasycyzmu.

Czas trwania budowy rogalińskiej rezydencji określany jest na lata 1768-1770. W następnych latach prowadzone były prace we wnętrzach, a około 1776 r. zrealizowano towarzyszące pałacowi zabudowania. W latach 1782-1784 zmodernizowano gmach w duchu klasycystycznym i dobudowano ćwierćkoliste galerie, które połączyły pałac z oficynami. Nie jest znane nazwisko zatrudnionego tu architekta (lub architektów). Prawdopodobnie był on związany z warszawsko-drezdeńskim środowiskiem architektonicznym. Przebudowa i restauracja pałacu prowadzona była w latach 1892-1895 i współcześnie od 1980 r.

Górujący nad całością założenia rogaliński pałac, o monumentalnej barokowej bryle, założony został na rzucie wydłużonego prostokąta, z nieznacznie zryzalitowanymi partiami bocznymi i środkową elewacją frontową oraz wysuwającym się półkoliście ryzalitem elewacji tylnej, ogrodowej. Dwukondygnacyjna od frontu budowla, jest – dzięki znacznej różnicy poziomu terenu – trójkondygnacyjna od strony elewacji ogrodowej, gdzie partia piwnic posadowiona jest na poziomie przyziemia. Formę bryły i elewacji pałacu kształtują ryzality, podwyższone o niską kondygnację (półpiętro-mezzanina), trójosiowe, nieznacznie wysunięte w partiach bocznych elewacji frontowej i tylnej, nakryte oddzielnymi dachami. Ryzalit środkowy elewacji frontowej, pięcioosiowy, ozdobiony pilastrami ujmującymi osie wysokich, zamkniętych półkoliście okien z umieszczonymi powyżej eliptycznymi okienkami, zwieńczony został trójkątnym naczółkiem, w którym umieszczono herb

Raczyńskich, Nałęcz. Ryzalit elewacji tylnej, również pięcioosiowy, wysunięty został półkoliście, poprzedzony półkolistym tarasem ze schodami. W ryzalitach w przyziemiu umieszczone zostało wejście do zaprojektowanej tu *sali terrena* (umieszczonej pod głównym wnętrzem, z której wychodziło się bezpośrednio do ogrodu) w formie morskiej groty. Nad całością bryły pałacu dominuje – bardzo charakterystyczna dla jego sylwetki – wypiętrżona kopułowa mansarda, wieńcząca środkową część, z ustawioną w jej szczycie rzeźbą trzymającą tarczę z inicjałami „KR”, odnoszącymi się do fundatora, Kazimierza Raczyńskiego.

Wnętrza pałacu, z eliptycznym westybuliem na parterze i dawną salą balową na piętrze, mają układ dwutraktowy. Na parterze miały charakter reprezentacyjno-prywatny, na piętrze głównie reprezentacyjny. Centralne miejsce zajmowała dwukondygnacyjna sala balowa, przekształcona później przez Edwarda Raczyńskiego w zbrojownię. Założona została ona na rzucie elipsy przenikającej się z prostokątem, oświetlona dwoma rzędami okien w ryzalicie elewacji ogrodowej. Towarzyszyły jej salony boczne. W skrajnej partii tej kondygnacji, wypełniając przestrzeń zachodniego ryzalitu, zlokalizowana została wielka sala jadalna, wyższa od przylegających wewnątrz o wspomnianą kondygnację półpiętra. W przeciwległym wschodnim ryzalicie znajdowały się apartamenty prywatne właścicieli. Wystrój oraz dekoracja sztukatorska i malarska wnętrza były pierwotnie zapewne także dziełem Jana Chrystiana Kamzetzera. W późniejszych czasach dekoracja została przesłonięta i zastąpiona inną, a jej pozostałości odkryto w czasie prowadzonych tutaj przez wiele lat prac renowacyjnych i konserwatorskich. Dziełem Edwarda Aleksandra było przekształcenie dawnej sali biesiadnej w pałacu na neoregencyjną bibliotekę (proj. Arch. Zygmunt Hendel z Krakowa).

W pałacu, gdzie w 1949 r. otwarto oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, znajduje się muzealna ekspozycja wewnątrz. Wśród eksponatów są liczne cenne dzieła sztuki, m.in.: obrazy (np. portret króla Stanisława Augusta pędzla Marcello Bacciarellego²⁷); rzeźby (np. popiersie Napoleona – dzieło Antonia Canovy²⁸, *Ganimedes z orłem* Bertela Thorwaldsena²⁹); porcelana, m.in. część słynnego serwisu (Schwanenservice), należącego do pierwszego ministra Augusta III Sasa, Heinricha von Brühla, będącego największym na świecie porcelanowym serwisem, znajdującym się w zamku Brühla w Brodach w powiecie żarskim, wykonanym w misieńskiej manufakturze porcelany na

specjalnie zamówienie ministra; dzieła rzemiosła artystycznego; stare meble; zegary.

Prawe skrzydło pałacu z bogatą galerią portretów rodzinnych wprowadza w dzieje kolejnych właścicieli Rogalina i ich najbliższych krewnych. Szczególnym miejscem jest znajdujący

Rogalin, gabinet Edwarda Raczyńskiego

się tu gabinet Edwarda Raczyńskiego, będący wierną rekonstrukcją pokoju z londyńskiego mieszkania przy Lennox Garden 8, gdzie prezydent RP na uchodźstwie spędził ostatnie 26 lat swojego życia. Warto odwiedzić również powozownię z kolekcją zabytkowych pojazdów konnych i akcesoriów podróżnych. Wśród najstarszych przedmiotów uwagę przyciągają dwie lektyki

z końca XVIII w. oraz saneczki dziecięce z 1778 r. Stopa do sań to z kolei futrzany ocieplacz na nogi używany w czasie podróży zimą. Stoją tutaj także różne typy pojazdów, używane zarówno w tego rodzaju majątku ziemskim, jak i w mieście. Są to wyroby wytwórni wielkopolskich i monachijskich z przełomu XIX i XX w. Ciekawostką jest używana jeszcze w latach 60. XX w. ostatnia poznańska dorożka z zachowanym taksometrem.

W początkach XIX w. w pobliżu pałacu wzniesiono kolejne budynki. W 1820 r. po północnej stronie dziedzińca honorowego wzniesiono w podobnym stylu budynek ujeżdżalni, który

Rogalin, kościół pw. św. Marcelina

zniszczony przez pożar w końcu XIX w., odbudowano współcześnie. Z tego okresu pochodzi także kompleks zabudowań folwarcznych składający się ze stajni, wozowni i czworaków.

Na wschód od pałacu wybudowano w latach 1817-1820 na zalesionym wzniesieniu przy drodze Mosina-Kórnik neoklasyczną kapli-

cę. Stanowi ona kopię rzymskiej świątyni Maison Carrée w Nîmes (starożytne Nemausus) koło Marsylii na południu Francji, będącej jedną z najlepiej zachowanych (poza Włochami) małych świątyń rzymskich (zbudowana w stylu doryckim w 16 r. p.n.e. ku czci członków rodziny cesarza Augusta, stanowi przykład

Rogalin, mauzoleum Raczyńskich

klasycyzmu w architekturze rzymskiej). Kaplica jest budowlą prostokątną na granitowym cokole, z sześciokolumnowym portykiem od frontu i półkolumnami w elewacjach bocznych; wybudowana jest w osi pałacu, ale nieco przesuniętej. Przez 119 lat była to kaplica pałacowa, od 1975 r. jest to kościół parafialny pw. św. Marcelina. Pod kaplicą znajduje się mauzoleum rodziny Raczyńskich, odrestaurowane w 1992 r., z dwiema tumbami grobowymi: Rogera Maurycego Raczyńskiego, z postacią zmarłego rzeźbioną w białym marmurze (dzieło Antoine'a Salomona³⁰), i żony Rogera – Konstancji z Lachmanów (zm. 1874). Na prawej ścianie znajduje się 15 tablic epitafijnych rodu Raczyńskich. Ostatnie uroczystości pogrzebowe odbyły się tam w 1993 r.: 9 sierpnia pochowano w mauzoleum zmarłego w Londynie ostatniego z rodu – Edwarda Bernarda, a 10 listopada sprowadzono urnę z prochami zmarłego w 1945 r. w Atenach jego brata – Rogera Adama.

W latach 1909-1912 powstał specjalny budynek przeznaczony na galerię malarstwa (proj. arch. Mieczysław Powidzki z Poznania).

Twórcą zbioru malarstwa w Rogalinie, jednego z największych, jakie powstały w Polsce na przełomie XIX i XX w., był Edward Aleksander Raczyński. Początki jego działalności kolekcjonerskiej przypadają na przełom lat 70. i 80. XIX w. Zasadnicza część kolekcji powstała pomiędzy 1892 r. a 1914 r., kiedy to z pomocą swej drugiej żony, Róży z Potockich, Edward A. Raczyński odzyskał stabilność finansową, nadwerżoną dawnymi, nieudanymi inicjatywami gospodarczymi. Gromadzone przez lata obrazy zdobiły pierwotnie ściany pałacu w Rogalinie. Jed-

Rogalin, *Joanna d'Arc* Jana Matejki
w Galerii Rogalińskiej

nak już w 1896 r., w związku z szybkim powiększaniem się kolekcji, pojawił się projekt przebudowania masztalarni rogalińskiej na galerię obrazów (proj. arch. Stanisław Borecki). Zaprojektowana galeria okazała się jednak zbyt mała, zwłaszcza kiedy Raczyński kupił w 1897 r. olbrzymie płótno Jana Matejki³¹ *Joanna d'Arc*. Obraz ten w jego zbiorze zajął szcze-

gólne miejsce. Jego zakup określił bowiem nie tylko konieczność wzniesienia osobnej budowli (Galerii Rogalińskiej), ale nadał kolekcji muzealno-narodowy charakter.

Galeria w obecnym kształcie powstała dopiero w 1912 r. (proj. arch. Mieczysław Powidzki). Budynek, nie stanowiąc architektonicznej konkurencji dla pałacu, łączy funkcjonalność, wynikającą m.in. z wprowadzenia górnego oświetlenia, ze stylistyką dostosowaną do rangi zbiorów w nim zgromadzonych. Wprowadzający portal, wzmacniające ściany szkarpy i wieńczące sterczyny to jakby elementy mające wskazywać na galerię jako „świątynię sztuki”. Złożono w niej wspomniany monumentalny obraz Jana Matejki i bogatą kolekcję malarstwa europejskiego, z dziełami, których – jak współcześnie określono – „artyzm oraz ideowa zawartość [...] predestynowały [...] do bycia własnością ogółu, do eksponowania ich bądź w narodowych galeriach, bądź w miejscach o symbolicznym dla narodu znaczeniu, jak Wawel czy Zamek Królewski w Warszawie”. Powstanie Galerii Malarstwa było więc nie tylko świadectwem rozumienia przez jej fundatora znaczenia właściwego sposobu eksponowania sztuki, ale wynikało także z potrzeby publicznego udostępnienia określonego obrazu wraz z całym zbiorem. Otwarta dla zwiedzających galeria stała się jednocześnie wyraźną przeciw wagą dla pruskiego Muzeum Cesarza Fryderyka III (Kaiser Friedrich Museum) w Poznaniu, które w 1904 r. otrzymało nowy budynek przy dzisiejszym pl. Wolności (ówczesny Wilhelmsplatz).

Zgodnie z przewodnikiem opracowanym w 1926 r. w galerii znajdowało się 466 dzieł; większość – poza niewielką liczbą grafik, akwareli, rysunków, rzeźb i jednego witraża – stanowi-

ły obrazy olejne. Katalogi współczesnych wystaw kolekcji rogałińskiej uwzględniają 509 obiektów, z których prawie 300 było lub jest współcześnie eksponowanych. Powstałe różnice wynikają ze zmiennej ilości obiektów w galerii w okresie przedwojennym oraz z faktu rozproszenia i zaginięcia części kolekcji podczas II wojny światowej.

Obrazy malarzy polskich przywoził Raczyński głównie z Krakowa, gdyż jako wieloletni prezes utworzonego w 1854 r. Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych miał pełny wgląd w działalność tamtejszych artystów, oraz z Warszawy z Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, powstałego w 1860 r. Jako mecenas sztuki gościł artystów w Rogalinie (m.in. Olgę Boznańską³², Jacka Malczewskiego³³, Leona Wyczółkowskiego³⁴, Michała G. Wywiórskiego³⁵), również od nich pozyskując dzieła do swoich zbiorów. Malarzom do pracy służyła zapewne pracownia, utworzona w południowym, przeznaczonym dla gości skrzydle pałacu. Chętnie malowano z natury, czego przykładem są pozostające w Galerii Rogalińskiej dzieła Wyczółkowskiego i Wywiórskiego. W okolicach folwarku Podlesie powstawał znany obraz Jacka Malczewskiego *W tumanie* (1893-1894, olej na płótnie).

Po dzieła artystów obcych udawał się Raczyński każdego roku wiosną do Paryża, a jesienią do Monachium, gdzie z różnych salonów, wystaw, a sporadycznie galerii i aukcji, kupował płótna głównie malarzy francuskich, belgijskich, holenderskich, szwajcarskich, niemieckich, włoskich i hiszpańskich. Utworzona została w ten sposób kolekcja niezwykle różnorodna, oddająca bogactwo i zmienność malarstwa europejskiego przełomu stuleci. Wyraźnie jednak odbijają się w niej upodobania kolekcjonera, który nabywał wyłącznie współczesne mu dzieła sztuki. Raczyński zafascynowany był przede wszystkim dominującym w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. symbolizmem. Świadczy o tym olbrzymi zbiór płócien Jacka Malczewskiego – m.in. *Błędne koło* (1895-1894, olej na płótnie) i *Melancholia* (1890-1894, olej na płótnie) – którego malarstwo fundator sobie szczególnie upodobał, a także kupowanie do galerii obrazów: Stanisława Wyspiańskiego³⁶, Witolda Wojtkiewicza³⁷, Juliana Fałata³⁸, Ferdynanda Ruszczyca³⁹ czy malarzy niemieckich Franza von Stucka⁴⁰ i Maxa Slevogta⁴¹, francuskich Eugène Carrière'a⁴² i Maurice'a Chabasa⁴³, a nawet norweskich (Frits Thaulow⁴⁴).

Pośród malarzy korzystających z doświadczeń impresjonizmu i postimpresjonizmu, tworzących w ostatniej dekadzie

XIX w., ważne miejsce w kolekcji Raczyńskiego zajmują obrazy: Wojciecha Weissa⁴⁵, Paula A. Besnarda⁴⁶, Claude Moneta⁴⁷, Ignacjo Zuolaga⁴⁸, Aleksandra Gierymskiego⁴⁹, Władysława Podkowińskiego⁵⁰ i Olgi Boznańskiej. Plótna tych malarzy dalekie są już jednak od czystych poszukiwań zależności między światłem a kolorem, charakteryzujących dzieła pierwszych impresjonistów. Wyczuwalne podteksty, wiążące się z wyborem tematu, który u impresjonistów stanowił tylko pretekst do poszukiwań technicznych i subiektywnego odbioru natury, tutaj oznaczały wpływ dominującego w owym czasie symbolicznego odbioru świata. Nie wolne od tego są także, pozostające pod wyraźnym wpływem neoimpresjonizmu, dzieła: Léona-Georgesa Buysse'a⁵¹, Laureana Barrau'a⁵², Emile'a Clausa⁵³ i Henriego Le Sidanera⁵⁴, cechujące się puentylistyczną techniką malowania. Podziwiać można także francuskie malarstwo salonowe (Gaston La Touche⁵⁵). Obraz powszedniego dnia odnaleźć można w dziełach: Jankiela Adlera⁵⁶, Henriego Bellery-Desfontaine'a⁵⁷, Charlsa Cotteta⁵⁸ czy Józefa M. Chelmońskiego⁵⁹, Ignacego Pieńkowskiego⁶⁰ i Kazimierza Sichulskiego⁶¹, ukazujących trud codziennej pracy i nędzną egzystencję, ale również odpoczynek w gronie przyjaciół i młodzieńczą radość życia. Wszystkie te sytuacje przedstawione są w różnych konwencjach artystycznych, od realizmu i naturalizmu poczynając, poprzez impresjonizm i luminizm, a także do czytelnych wpływów postimpresjonizmu w wydaniu Paula Gauguina⁶² i szkoły Pont-Aven⁶³.

W zbieranych od samego początku pejzażach odżywały wspomnienia fundatora, i to zarówno polskie, swojskie, jak i dalekie, z podróży do Turcji, Indochin, czy Ameryki Południowej. Był też Raczyński szczególnie uwrażliwiony na piękno kobiecej postaci. Zebrane przez niego akty kobiece zadziwiają śmiałością ujęć, nierzadko jakby z pozycji podglądacza. Ten aspekt kolekcjonerstwa wskazuje na radość życia i równowagę duchowe dylematy i poszukiwania, których znakiem są obecne w kolekcji plótna symbolistów i dzieła obrazujące problematykę społeczną, czy niepodległościową. Wyjątkową pozycję w zbiorze malarstwa zajmuje secesyjny witraż Louisa C. Tiffany'ego⁶⁴.

Kolekcja Edwarda A. Raczyńskiego ukształtowana jest jako logiczny zbiór, w którym pierwszoplanową rolę grały nie awangardowe odkrycia, ale dzieła objawiające dbałość o przekazanie pewnych wartości. Taka postawa kolekcjonera i większości polskich artystów tamtego czasu jest zupełnie zro-

zumiała w warunkach utraconej przez kraj wolności oraz występowania powszechnego poczucia zagrożenia, przed którym obroną było kultywowanie niepodważalnych tradycji.

W 1997 r. otwarto w Muzeum Narodowym w Poznaniu wystawę pt. „Galeria Rogalińska Edwarda Aleksandra hr. Raczyńskiego”, na której udostępniono publiczności kolekcję malarstwa z Galerii Rogalińskiej, uzupełnioną o szereg obrazów niewystawianych w niej od II wojny światowej. Pokazanie zbioru w znacznie szerszym kształcie było możliwe w związku z powołaniem Fundacji im. Raczyńskich, będącej prawnym właścicielem Galerii Rogalińskiej.

Z Galerią Rogalińską związana jest sensacyjna historia jedynego w polskich zbiorach obrazu Claude'a Moneta *Plaża w Pourville* (olej na płótnie 60 × 33 cm), który został skradziony, a następnie odnaleziony po 9 latach. Obraz ten w latach 70. i 80. XX w. prezentowany był także w Galerii Rogalińskiej. Namalowany w 1882 r., utrzymany w tonacji błękitno-turkusowo-żółtej, przedstawia impresjonistyczną wizję widoku, jaki rozpościera się z poziomu skalnego urwiska w Varengeville na plażę w Pourville na północy Francji w Normandii, nad którą dominuje skała Amont. W tle, na horyzoncie z lewej strony, widoczna jest zatoka Dieppe; wybrzeże oddala się tam ku Tréport i zatoce rzeki Somme'y. Motyw ten Monet malował kilkakrotnie, ale za każdym razem w nieco innym ujęciu. Inne kompozycje widoków plaży w Pourville znajdują się głównie w kolekcjach prywatnych, w Europie, Japonii i Stanach Zjednoczonych. Płótno jest częścią cyklu z Pourville, do którego należą także *Sieci rybackie w Pourville* oraz *Spacer po klifie w Pourville*. Obraz *Plaża w Pourville* pierwotnie znajdował się w kolekcji Paula Duranda-Ruela w Paryżu (ok. 1891 r.), a następnie u Paula Cassiera w Berlinie (1906 r.). Do Muzeum Narodowego w Poznaniu (ówczesnego Kaiser Friedrich Museum Posen) obraz trafił w 1906 r. po wystawie „Ausstellung von Werken französischer Impressionisten”, zorganizowanej przez Towarzystwo Artystyczne (Kunstverein Posen), które dzieło kupiło. Po I wojnie światowej Towarzystwo przestało istnieć a jego zbiory przeszły na własność powstałego w 1919 r. Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu. W 1943 r. płótno zostało wywiezione do Niemiec. W 1945 r. odnaleziony przez oddział Armii Czerwonej obraz został przewieziony do Związku Radzieckiego. Do Polski wrócił w 1956 r. w ramach rewindykacji dzieł sztuki. Po prezentacji obrazu w Galerii

Malarstwa w Rogalinie w 1990 r. przeniesiony został do Galerii Malarstwa Polskiego, a w 2000 r. do Galerii Malarstwa Obcego w Muzeum Narodowym w Poznaniu. W tym samym roku został skradziony, a w jego miejsce podłożono kopię. Śledztwo w sprawie kradzieży umorzono w 2001 r., jednak mimo to, z uwagi na duże znaczenie płótna dla kultury narodowej, nadal go szukano. Ostatecznie odnaleziono dopiero w 2010 r. w Olkuszu, częściowo uszkodzony podczas wycinania z ram, jednak w ogólnie dobrym stanie. Sprawca motywował dokonanie kradzieży rozmiłowaniem w sztuce Moneta; nie planował sprzedaży obrazu, lecz ukrył go w szafie rodziców i często oglądał. Po poddaniu pracom konserwacyjnym *Plaža w Pourville* powróciła do sal wystawowych Muzeum Narodowego w Poznaniu w 2011 r. Wartość płótna szacowana jest obecnie według różnych źródeł na sumę 1-7 mln dolarów.

Na tyłach pałacu rozplanowane zostało regularne francuskie założenie ogrodowe ze strzyżonymi kwaterami i szpalerami, ozdobione licznymi rzeźbami figuralnymi oraz rzeźbionymi z piaskowca wazonami. W XIX w. przekształcono je częściowo w założenie krajobrazowe i powiększono, przyłączając nadwarciańskie łęgi oraz przyległy las ze słynnymi dębami rogalińskimi (m.in. dęby Czech, Rus, Lech, Edward), zwanymi przed 1939 r. „dębami Wyczółkowskiego”. Do dziś przetrwały charakterystyczne elementy tego parku (pow. 27 ha wraz z założeniem pałacowym), m.in. za pałacem jeden z niewielu zachowanych w Polsce ogrodów francuskich, a w nim usypane na obrzeżach kurtyny ziemne z chodnikami na dwóch poziomach, kompozycyjnie istotny kopiec widokowy i rośliny strzyżone w stylowe formy, takie jak topiaria

(sztuka artystycznego formowania brył geometrycznych i figur), bindaż, boskiet, gabinety. Park był niegdyś większy (300 ha) o obszar rozlewisk, które zachowały do dziś dawny charakter tworząc jednorodną całość z rezydencją. W latach 1947-1949 (proj. Gerard Ciołek) zrekonstruowano ogród

Rogalin, ogród francuski

w typie francusko-holenderskim, kolejne rewaloryzacje parku trwały w pierwszej połowie lat 80. i 90. XX w.

W 1984 r. rozpoczęto rewaloryzację parku ze względu na zły stan drzewostanu, w tym także dębów szypułkowych (jeszcze przed 1939 r. dęby były podlewane w okresie suszy poprzez sączki drenarskie wkopane w zarysie koron drzew, a woda dowożona była beczkowitzem ciągnionym przez osiołka). Podjęto działania zmierzające do przywrócenia piękna parkowi i zachowania jego historycznego charakteru, jednak zmieniając jego funkcję z parku rezydencjonalnego na obiekt przystosowany do zwiedzania przez wielu turystów. Jeszcze w 1972 r. przeprowadzono „leczenie” dębów polegające na wprowadzeniu do pni plomb betonowych i poliuretanowych, impregnacji oczyszczonego drewna, zabezpieczeniu blachą miedzianą dziupli w koronach oraz drewnianych podpór. Działania te nie odniosły jednak zamierzonego skutku; betonowe plomby zostały usunięte w trakcie rewaloryzacji parku. Usunięto także drzewa suche i samosiewy (z pow. ok. 45 ha). Przez ponad pół wieku nie prowadzono bieżącej wycinki drzew i pozwolono na zarośnięcie drzewami ścieżek. Dzięki usunięciu samosiewów odtworzono wspaniałą oś widokową pomiędzy parkiem krajozbrazowym a łęgami nadwarciańskimi. Po uporządkowaniu terenu po przeprowadzonych pracach powstały nowe trawniki na powierzchni około 7 ha – przy czworakach, w południowych ogrodach otoczonych murami, gdzie przed wojną był sad śliwkowy oraz w południowym i zachodnim fragmencie parku przy ogrodzie barokowym. Rozpoczęto także prowadzenie prawidłowego cięcia żywopłotów grabowych w tzw. gabinetach i na „Parnasie” oraz formowanie tui posadzonych w „gwieździe” podczas rekonstrukcji ogrodu francuskiego w 1949 r. Przeprowadzono także wiele nowych nasadzeń roślin, m.in. na narożnikach „Parnasu” posadzono cisy, przy południowym boku ogrodu francuskiego wprowadzono żywopłot grabowy z lipami jako klasyczny układ baroku, a pod południową ścianą pałacu zasadzono różę pomarszczoną, która rosła tam przed 1939 r. Dziś ogród przypałacowy uważa się za „ogród rokokowy”.

Do 2009 r. udało się zakończyć I etap prowadzonego od 1980 r. remontu o charakterze budowlano-konserwatorskim zespołu pałacowego, finansowanego przez Fundusz Norweski⁶⁵ i Minister-

Rogalin, wozownia

Rogalin, mogiły powstańców 1848 r.

stwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dzięki dotacji można było zakończyć najważniejsze prace kubaturowe i konserwatorskie. Kontynuowane w kolejnych latach mają przywrócić aurę otwartego domu Raczyńskich. Obecnie udostępniane są: korpus główny i prawe skrzydło pałacu, Galeria Malarstwa, powozownia oraz ogród rokokowy i park. Główna część pałacu do czasu wyposażenia w II etapie dostępna jest tylko pod opieką przewodnika. Pozostałe części ekspozycji można zwiedzać również samodzielnie.

Przy drodze z Rogalina do Daszewic znajduje się wykonana z żeliwa figura Matki Boskiej Bolesnej z pierwszej połowy XIX w. stojąca na kolumnie z piaskowca z XVIII w. oraz symboliczne groby powstańców poległych w bitwie stoczonej w 1848 r.

Przy ul. Poznańskiej 2 znajduje się gimnazjum.

Przez Rogalin przebiega nieoznakowana trasa rowerowa nr 1, Łabędzi Szlak Rowerowy, Rogaliński Szlak Rowerowy i Rowerowy Szlak Warty, szlaki piesze czerwony i niebieski, Trasa Kórnicka dla turystów zmotoryzowanych, szlak hr. Edwarda Raczyńskiego ze Śremu do Poznania, trasy konne oraz ścieżki przyrodniczo-edukacyjne: trasa piesza Rogalinek–Rogalin, trasa rowerowa Mosina–Rogalinek–Rogalin, trasa piesza Park w Rogalinie i Łąką nad Wartą i Rogalińska Dolina Warty.

- ◆ Przystanek PKS. Autobusy linii gminnej nr 699 z Mosiny do Puszczykowa, Sasinowa, Świątnik, Mieczewa i Radzewic. Pałac w Rogalinie – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, Rogalin ul. Arciszewskiego 2, 62-022 Mosina, tel.

61 813 80 30. Miejsca Noclegowe przy Pałacu w Rogalinie, tel. 061 813 84 80: 9 pokoi dwuosobowych i 2 jednoosobowe; w budynku wozowni Dwa Pokoje z Kuchnią. Gospodarstwo Agroturystyczne Przy Lesie, ul. Prezydyalna 11, tel. 61 813 80 90, 506 08 84 34. Restauracja Pod Dębami, ul. Poznańska 1, tel. 61 813 80 13. Majątek Rogalin Spółka z o.o., ul. Nowa 3, tel. 61 813 80 40, 604 35 30 41 (w majątku znajduje się m.in. ośrodek jeździecki, w którym można wypożyczyć konie wierzchowe). Schronisko PTSM, ul. Poznańska 3, tel. 61 813 80 38 (czynne w lipcu i sierpniu).

ROGALINEK (gm. Mosina), wieś położona na piaszczystych pagórkach w zakolu Warty, 4 km na wschód od Mosiny przy drodze do Kórniku. Dawniej wieś nosiła nazwę Rogalin Mały.

Pierwsze wiadomości o istnieniu wsi pochodzą z XIII w. kiedy była ona własnością kościelną, bowiem w 1247 r. została darowana kapitule poznańskiej przez kanonika Mikołaja z rodu Łodziów. Zastrzegł on Rogalinek jednocześnie w dożywocie sobie i synowi – księdzu Janowi, gdyby ten nie otrzymał innego uposażenia. Kościół parafialny w Rogalinie pw. św. Michała Archanioła był już wzmiankowany w XII w.; był on również fundacją właściciela wsi. Należąca do kapituły poznańskiej wieś w okresie zaborów została skonfiskowana przez władze pruskie. Na jej obrzeżach powstały dwie osady – Saskie Pole i leśnictwo Waldeckie. Kościół pw. św. Michała istniał tutaj już przed 1510 r. Do parafii, której stanowił centrum, należały Rogalinek, Rogalin i Świątniki. W 1604 r. Rogalinek był jedną z wsi należących wraz z Świątnikami do dóbr Rogalin. Zostało to potwierdzone jeszcze w 1693 r. w chwili zakupu wspomnianych wsi przez Unrugów. W 1712 r. sufragan poznański ufundował nowy kościół, na miejscu starszego, który istnieje do dziś. W 1816 r. we wsi znajdowały się budynki mieszkalne i gospodarcze chłopów-komorników, owczarnia należąca do właścicieli, a nad Wartą znajdowała się za-

Rogalinek, most na Warcie

groda przewoźnika, zajmującego się przewozem ludzi i towarów; istniał także wiatrak. Most przez Wartę na drodze Mosina-Kórnik oddano do użytku w lipcu 1960 r.

We wsi znajduje się drewniany (drewno sosnowe) kościół pw. św. Michała i Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych zbudowany

Rogalinek, kościół pw. św. Michała i Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych

w latach 1682-1712 z fundacji Hieronima Wierzbowskiego, sufragana poznańskiego. Ściany nawy, prezbiterium i zakrystii wzniesione są w konstrukcji zrębowej, łączonej w węzłach na tzw. jaskółczy ogon. Kościół jest salowy, z zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Przy ścianie południowej zlokalizowana jest zakrystia, przy wschodniej – na osi kościoła – kruchta. Dach pokryty gontami,

z wieżyczką na sygnaturkę, zakończoną cebulastym hełmem z latarnią, pokrytym blachą. Wewnątrz stropy ze współczesną podsufitką. Barokowe wyposażenie wnętrza jest z końca XVIII w. Ołtarz główny z parą bramek po bokach mensy, na których stoją rzeźby św. Stefana i św. Wawrzyńca. Niegdyś w polu środkowym ołtarza znajdowała się rzeźba Matki Bożej Wspomożenia Wiernych z XVII w. słynąca łaskami i otoczona czią wiernych, która jednak została skradziona w 2002 r. Dwa ołtarze boczne z przełomu XVII i XVIII w. zdobią obrazy Pana Jezusa Miłościwego i św. Michała Archaniola, będące przykładem sztuki ludowej, podobnie jak obraz *Chrystus Ubiczowany* oraz obraz św. Marii Magdaleny pędzla mistrza włoskiego. Na uwagę zasługują także, znajdujące się na bocznych ścianach kościoła, drewniane figury św. Michała Archaniola z XVII w. i Matki Boskiej Bolesnej z XIX w. We wschodniej części kościoła jest okazała drewniana empora muzyczna z wybrzuszoną częścią środkową, wsparta na dwóch ozdobnych słupach. Na zewnątrz kościół jest zabezpieczony pięcioma zastrzałami drewnianymi, które po raz pierwszy postawiono w 1875 r.

Z Madonną z Rogalinka związana jest legenda mówiąca o tym, jak dzieci ze wsi znalazły figurę Matki Boskiej z Dzieciątkiem

na pniu drzewa, które w czasie wiosennych roztopów przyplęnęło do brzegu z wodami wezbranej Warty. Przeniosły figurę do chałupy i osuszyły, a stary Wawrzyniec zawiadomił plebana Wojciecha o cudownym podarunku rzeki. Wieczorem po figurę przyszła procesja i uroczyste przeniosła ją do kościoła. Jej przybycie do Rogalinka uznano za znak roztoczenia opieki nad zbudowaną właśnie świątynią. Kilka lat później stolarz Józef wykonał piękną kapliczkę i umieścił ją w ołtarzu. Znalazła w niej miejsce Madonna. W niedziele, uroczyste święta i podczas nabożeństw wieczornych kapliczka była odslaniana.

Rzeka wyrzuciła na brzeg także związane snopy jakichś wiotkich gałązek, zielonych i brązowych. Zabrano je z brzegu i rzucono w kącie podwórza. Leżały tam do czasu, gdy strudzony wędrowiec pojawił się we wsi prosząc o nocleg. Przygarnięto go, nakarmiono dano wiązkę słomy. Na drugi dzień, gdy się rozwidniło i miał wyruszyć w dalszą drogę zobaczył leżące na podwórzu gałązki. Powiedział gościnnemu gospodarzowi, że są to witki wikliny. Można z niej zrobić wiele różnych przedmiotów potrzebnych w gospodarstwie, np. koszyki. Nauczył swego gospodarza i jego sąsiadów wyplatać kosze z wikliny, ale surowo nakazał im dzielić się tą umiejętnością z innymi ludźmi. Potem pożegnał się i wyruszył w swoją drogę. Chciano go jeszcze pytać o wiele innych rzeczy. Szukano na próżno. Nikt go nie widział we wsi, ani na promie, który przewoził ludzi spieszących na targ do Mosiny. Po tych wydarzeniach, w ciągu paru następnych dni, rzeka opadła i powróciła do swojego koryta. Rogalinek przed pojawieniem się tajemniczego podróżnego nie był bogatą wsią. Kiedy jednak mieszkańcy wsi zaczęli sprzedawać swoje wyroby z wikliny w bliższej i dalszej okolicy, ich los zaczął się odmieaniać. Umiejętności wyplatania koszy pozwoliły na skromne, ale godne życie nawet tym, którzy nie mieli najmniejszego nawet splachetka ziemi. Zrozumieli, że stało się to za sprawą Madonny, co wyrażali w modlitwie ułożonej po wyłowieniu jej z rzeki: „Madonno miej staranie nad Rogalinka brzegami... Madonno opiekuj się swym ludem, ochroń Rogalinka dobytek i pola...”

W 1779 r. kościół został gruntownie odnowiony przez Kapitułę Poznańską. W początkowym okresie rozwoju diecezji poznańskiej, kościół w Rogalinku i cały teren parafii stanowił własność kościoła katedralnego pw. św. Piotra Apostoła w Poznaniu, stąd wierni parafii z Rogalinka nazywali się „Świątnicy kościoła św. Piotra Apostoła w Poznaniu”. Nazwa zachowała się do dzi-

siaj we wsi Świątniki, należącej do parafii Rogalin, dawniej do parafii Rogalinek. W 1962 r. Stolica Apostolska mianowała Matkę Boską Wspomożenia Wiernych drugim patronem kościoła w Rogalinku. W 1964 r. ks. abp Antoni Baraniak⁶⁶ nadał kościołowi w Rogaliku tytuł Sanktuarium Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych. W 1968 r. przeprowadzono szczegółową konserwację i odnowienie wnętrza budynku. W ramach odnowienia, kościół otrzymał nową chrzcielnicę i ambonę oraz nowe stacje Drogi Krzyżowej, wyrzeźbione w lipowym drzewie.

Rogalinek, pomnik upamiętniający parafian poległych w wojnach światowych

Obok kościoła stoi drewniana dzwonnica z 1893 r., o konstrukcji słupowej, częściowo szalowanej deskami, nakryta daszkiem dwuspadowym. Przynależąca do kościoła plebania została wzniesiona w 1900 r.

Przy kościele znajduje się cmentarz parafialny (2,5 ha), na którym zachowało się 6 nagrobków z XIX w.; najstarszymi są pomnik-krzyż nagrobny Julii z Kopańczyńskich Matejki z 1867 r. oraz krzyż księdza proboszcza Gerlicha z 1881 r. Wschodnia krawędź cmentarza opiera się o nieregularną krawędź doliny Warty.

Także koło kościoła znajduje się wydobyty z Warty w 1916 r. głaz narzutowy (obw. 460 cm, wys. 190 cm), pełniący rolę pomnika poświęconego pamięci parafian poległych w I i II wojnie światowej oraz zamęczonych w obozach koncentracyjnych, o czym informują

Rogalinek, kamień upamiętniający 750-lecie wsi

umieszczone tablice. Obok leży kamień upamiętniający 750-lecie wsi. Przy drodze do Czapur znajduje się kapliczka przydrożna.

W Rogalineku można zobaczyć unikalny zbiór narzędzi i urządzeń introliigatorskich i drukarskich oraz rzemieślniczych i rolniczych. We wsi działa też Szkoła Podstawowa im. Adama Wodźniczki oraz Publiczne Przedszkole Słoneczko.

Przez Rogalinek przebiega czerwony szlak pieszy, Wielkopolska Droga św. Jakuba oraz Łabędzi Szlak Rowerowy, Rogaliński Szlak Rowerowy i Rowerowy Szlak Warty, Trasa Kórnicka dla turystów zmotoryzowanych oraz ścieżki przyrodniczo-edukacyjne: trasa piesza Rogalinek–Rogalin, Rogalińska Dolina Warty, trasa rowerowa Mosina–Rogalinek–Rogalin.

- ◆ Przystanek PKS oraz połączenie autobusowe linią gminną nr 699 z Mosiną, Puszczykowem, Sasinowem, Świątnikami, Rogalinem i Mieczewem. Ośrodek Biwakowo-Obozowy ZHP, ul. Północna 25, 62-022 Mosina, tel. 61 813 82 40. Restauracja Skarpa, ul. Sikorskiego 84, tel. 61 893 80 41, 509 57 27 43. Dawna introliigatornia i drukarstwo: ul. Gen. W. Sikorskiego 6, tel. 61 893 80 08, 515 31 94 21.

Rogalinek, kamień upamiętniający 750-lecie wsi

Rogalinek, ośrodek biwakowo-obozowy poznańskiego Hufca Piast ZHP

SOWINIEC (gm. Mosina), wieś położona około 2,5 km od Mosiny w kierunku południowo-wschodnim.

Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1241 r., kiedy to książęta wielkopolscy: Przemysł I i Bolesław Pobożny nadali ją dla komesa Przedpełka. W 1439 r. król Władysław III Warneńczyk przekazał Sowiniec wraz ze starostwem mosińskim, Żabnem i Krosnem Piotrowi z Bnina. Prawdopodobnie od XV w. wieś należała do dzierżawy mosińskiej; jednak już od 1537 r. weszła w skład klucza dóbr obejmujących następujące wsie: Wiry, Łęczyca, Trzebaw, Łódź, Górka oraz młyny Kątnik i Niwka. O wymienione wsi toczył się ponaddwustuletni spór sądowy pomiędzy wielkopolskimi rodami szlacheckimi. W latach 1659-1660 Sowiniec był wraz z Żabienkiem częścią kompleksu dóbr, była to wówczas opustoszała osada przynosząca dochody tylko z trzech jezior. W 1714 r. i 1738 r. Sowiniec został wymieniony wśród wsi należących do starostwa mosińskiego, chociaż jeszcze w 1676 r. był wspomniany – wraz z Niwką, Łodzią i innymi miejscowościami – w inwentarzu majątności Trzebaw. W 1730 r. był tutaj opustoszały folwark. W 1771 r. Sowiniec otrzymał Konstanty Kwilecki. Uchwała sejmowa z lat 1773-1775 nadała Sowiniec wraz z innymi wsiami dzierżawy mosińskiej Franciszkowi Ksaweremu Kęszyckiemu. Po jego śmierci dwaj urzędnicy skarbu koronnego przeprowadzili lustrację dzierżawy. W jej opisie wzmiankowano o istnieniu folwarku, który składał się z owczarni, obory, stodoły i chlewu. Przed 1829 r. na gruntach Sowińca założono nową osadę zwaną Kampradowo, która jednak nie istniała długo. Pod koniec XIX w. w Sowińcu było 123 mieszkańców. Wieś była wówczas własnością Emilii z Chłapowskich Kaczorowskiej. Na początku XX w. Sowiniec stał się ośrodkiem dużego majątku ziemskiego (Budzyń, Pożegowo). Sam folwark obejmował 1242 ha powierzchni; trzymano tam m.in.: 53 konie, 28 owiec, 93 świnie, liczące blisko 50 sztuk stado bydła oraz wiele innych zwierząt. Z majątkiem, stanowiącym własność Bolesławy Taczanowskiej, sąsiadowała gorzelnia.

Pałac wraz z parkiem i przyległym folwarkiem stanowi rozległe założenie o charakterze rezydencjonalno-gospodarczym. Wśród zabudowań na terenie majątku walorami architektonicznymi wyróżniają się dawna oficyna i parę budynków gospodarczych.

Klasycystyczny pałac zaprojektowany przez warszawskiego architekta Jakuba Kubickiego, w późniejszym czasie został rozbudowany (1871 r.). Tutaj od 1905 r. do wybuchu I wojny świa-

towej przebywał rzeźbiarz Władysław Marcinkowski⁶⁷, mający w pałacu swoją pracownię. Był on także zarządcą majątku Taczanowskich. Pałac, spalony w 1968 r., został odbudowany, lecz w trakcie remontu całkowicie zatarto jego pierwotne walory artystyczne i architektoniczne. Wokół tej budowli znajduje się zabytkowy park krajobrazowy z bogatym drzewostanem, wśród którego wyróżniają się m.in. buki odmiany purpurowej, jesiony wyniosłe, dęby szypułkowe i lipy drobnolistne.

Przez wieś przebiega nieoznakowana trasa rowerowa nr 2, Wielkopolska Droga św. Jakuba, odcinek 2 Rowerowego Szlaku Warty oraz Nadwarciański Szlak Rowerowy.

SOWINKI (gm. Mosina), wieś położona około 4,5 km na południowy wschód od Mosiny.

Sowinki to obecna nazwa wsi olęderskiej, znanej w źródłach jako Sowinieckie Olędry, którą założono pierwotnie na terenie Czarnych lub Starych Holendrów. Początki wsi datuje się na 1742 r. Jeden z najstarszych zachowanych przekazów pochodzi z 1790 r. Każda z zagród mieszkających tu olędrów składała się przeważnie z trzech budynków: chałupy, chlewa i stodoły. Wozownie znajdowały się tylko w dwóch gospodarstwach. We wsi mieszkał skotarz, zajmujący się wypasem owiec. Działała także szkoła, mieszcząca się w budynku będącym własnością gminy wiejskiej. Osada w pierwszej połowie XIX w. zwana była Sowiniec Olędry. W 1841 r. jej właścicielami była rodzina Drwęskich, którzy w okolicach Mosiny posiadali siedem wsi. W Sowinkach mieszkało wówczas 130 osób. W końcu XIX w. liczba mieszkańców wzrosła do 193.

O przeszłości tej osady olęderskiej świadczy parę starych zabudowań wiejskich, a wśród nich szachulcowy bu-

Sowinki, dąb szypułkowy

Sowinki, kamień upamiętniający pomordowanych w czasie II wojny światowej

dynek szkoły wiejskiej z drugiej połowy XVIII w. Zachowały się fragmenty starego cmentarza ewangelickiego, założonego w pierwszej połowie XIX w., a na nim około 30 zdekompletowanych nagrobków, najstarszy z 1864 r.

We wsi rosną dwa okazałe drzewa: sosna pospolita (w postaci „szczudłowej”) (obw. 322 cm) i dąb szypułkowy na prywatnej posesji (obw. 515 cm), chronione

jako pomniki przyrody. W pobliskim lesie istnieje kilka zbiorowych mogił ponad 3,5 tys. rozstrzelanych osób.

Pierwsze egzekucje w lesie pod Sowinkami wykonano w 1940 r., następnie w dniach 10-12 czerwca 1941 r. stracono 70 psychicznie chorych z Gostynia i 56 ze Śremu. Kolejne ofiary zabito 20 sierpnia 1942 r. Po niepowodzeniach na wschodnim froncie w lutym 1944 r. Niemcy przystąpili do zacierania śladów masowych mordów. Groby pod Sowinkami rozkopano, a zwłoki zostały spalone.

Przez Sowinki przebiegają nieoznakowane trasy rowerowe nr 2 i nr 3.

ŚREM, miasto powiatowe przy południowej granicy Parku, na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 310, nr 434, nr 432 i nr 436 po obu stronach Warty, około 20 km na południowy wschód od Mosiny.

Śrem powstał w miejscu przeprawy przez Wartę na starym trakcie handlowym ze Śląska do Poznania i Gniezna. Zaliczany jest do najstarszych miast w Wielkopolsce. Zaczątkiem miasta był gród obronny położony wśród rozlewisk Warty, a później osada targowa na wysokim brzegu rzeki. Pierwsza wzmianka pisana pochodzi z bulli gnieźnieńskiej papieża Innocentego II z 1136 r., natomiast prawa miejskie nadali Śremowi w 1253 r. książęta wielkopolscy: Przemysław I i Bolesław Pobożny. W końcu

XIV w. w wyniku walk dzielnicowych miasto uległo zniszczeniu. Po wojnie król Władysław Jagiełło w 1393 r. po raz drugi nadał Śremowi prawa miejskie, przenosząc go na wyspę Kobylec; otworzył także komorę celną. Po drugim rozbiórce Polski w 1793 r. Śrem został miastem powiatowym. Niepowodzenia powstań narodowych w okresie zaboru pruskiego przyczyniły się do popularyzacji hasła pracy organicznej, której Śrem był czołowym ośrodkiem w Wielkopolsce.

Na prawym brzegu Warty na uwagę zasługują:

Niewielki trójkątny plac u wylotu ul. Wyszyńskiego i Kościuszki, dawniej Mostowej i Rzecznej, nazywany w przeszłości Pumpenplatzem. Nazwa wiąże się z postawieniem tutaj pierwszej w Śremie publicznej pompy wodnej na początku lat 60. XIX w., która działała do początku XX w., kiedy zbudowano i uruchomiono w mieście przedsiębiorstwo wodociągowe oraz doprowadzono bieżącą wodę do większości domów. W grudniu 2009 r. na placu ustawiono zrekonstruowaną gazową latarnię, podobną do znajdującej się tu na początku XX w. Na jej cokole jest rzeźba siedzącej dziewczynki z zapalkami (proj. Piotr Garstka), nawiązująca do popularnej baśni Hansa Christiana Andersena.

Spółdzielczy Bank Ludowy im. ks. Piotra Wawrzyniaka w budynku z około 1910 r. zwieńczony jest barokowym szczytem z elementami secesji w elewacji. Na budynku umieszczona jest płaskorzeźba z 1933 r. (proj. Władysława Marcinkowskiego), upamiętniająca ks. Piotra Wawrzyniaka, długoletniego dyrektora banku.

Gotycki kościół farny pw. Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej prawdopodobnie wzniesiony w 1393 r., a gruntownie przebudowany w 1892 r. Z wysoką (62 m) wieżą z końca XVI w. zwieńczoną wczesnobarokowym hełmem stanowi element dominujący w panoramie miasta. Zachowały się późnogotyckie, uskokowe szczyty kościoła, ozdobione sterczynami, płycinami i przezroczami. Z zewnątrz kościół opięty jest wieloskokowymi szkarpami. Wnętrze przykrywają cenne sklepienia gwiaździste z przełomu XV i XVI w. Na przestrzeń świątyni składają się prostokątne trójprzęsłowe prezbiterium i tej samej szerokości nawa. Wskutek przebudowy wnętrza kościół został pozbawiony cennych sprzętów i tablic epitafijnych. W wystroju najcenniejszy jest, znajdujący się w bocznym ołtarzu, późnorenesansowy obraz adoracji Matki Boskiej przez św. Wojciecha i św. Stanisława.

Śrem, kościół pw. Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej

Berdyszak). W 2009 r. odkryte zostały w prezbiterium, nad ołtarzem głównym, renesansowe freski wykonane w 1517 r. Przy murze kościelnym stoi barokowa, kamienna figura św. Jana Nepomucena z 1734 r., poniżej umieszczono dwie tablice fundacyjne i obrazy malowane.

Plac 20 Października (rynek) stanowił centrum średniowiecznego miasta na wyspie, zwanej w drugim dokumen-

Śrem, rynek

ślawa z około 1620 r. (mal. prawdopodobnie Andrzej Stuss). Ołtarz główny zbudowano w 1892 r. z wykorzystaniem późnobarokowych rzeźb Piotra i Pawła. Centralnie osadzono w nim kopię obrazu Tycjana *Wniebowstąpienie Najświętszej Marii Panny* (oryginał znajduje się w kościele Santa Maria Gloriosa dei Frari w Wenecji). W kruchcie pod wieżą znajduje się przyścienny manierystyczny nagrobek Jerzego Jacyńskiego. W bocznej kaplicy na uwagę zasługują freski wykonane w 1955 r. techniką sgraffito (mal. Jan

Berdyszak). W 2009 r. odkryte zostały w prezbiterium, nad ołtarzem głównym, renesansowe freski wykonane w 1517 r. Przy murze kościelnym stoi barokowa, kamienna figura św. Jana Nepomucena z 1734 r., poniżej umieszczono dwie tablice fundacyjne i obrazy malowane.

Plac 20 Października (rynek) stanowił centrum średniowiecznego miasta na wyspie, zwanej w drugim dokumencie lokacyjnym z 1393 r. Ostrów i Kobylec. Pierwotnie kształt rynku był wrzecionowaty i sięgał aż do kościoła farnego. Typowy dla średniowiecznego miasta kształt prostokąta (160 m × 90 m) rynek uzyskał na początku XVI w. Rynkowe pierzeje tworzą typowe kamienice mieszczańskie z XIX w. Interesujące są następujące obiekty:

- ratusz z 1838 r., którego gmach nawiązuje do popularnego w XIX w. stylu okrągłych luków, czerpiącego wzory z re-

nesansu i klasycyzmu, obecnie jest to siedziba władz miejskich;

- pomnik z popiersiem Józefa Wybickiego (proj. Grzegorz Kowalski) z 1981 r.; upamiętnia nadanie Józefowi Wybickiemu honorowego obywatelstwa miasta Śrem;
- tablica pamiątkowa (proj. Józef Berdyszak) z 1946 r. umieszczona w miejscu kaźni 19 mieszkańców miasta, rozstrzelanych 20 października 1939 r. przez hitlerowców; na tablicy upamiętnieni są również obywatele Śremu, rozstrzelani 8 listopada 1939 r. na Starej Strzelnicy w Zbrudzewie;
- tablica ku czci poległych wychowanków Szkoły Podoficerskiej Piechoty dla Małoletnich, działającej w Śremie w latach 1931-1939 (proj. Marian Banasiewicz);
- kapliczka z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1841 r., wystawiona dla upamiętnienia zażegnania epidemii cholery, panującej w mieście około 1830 r.;
- najstarsza w rynku kamienica z 1872 r. przy ul. Kościuszki 1. Gimnazjum, dzisiaj Liceum Ogólnokształcące im. gen. Józefa Wybickiego, jedna z najstarszych tego typu szkół w Wielkopolsce, której początki sięgają 1858 r. Przed szkołą znajduje się, położony w 1984 r., głaz narzutowy z tablicą informacyjną o stacjonowaniu w budynku w 1939 r. sztabu Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Armii Poznań pod dowództwem gen. Romana Abrahama. We wrześniu 2008 r., w 150-lecie szkoły, ustawiono duży głaz z popiersiem Józefa Wybickiego. Po przeciwnej stronie ulicy, w budynku nr 12, mieściło się do 1952 r. prywatne muzeum Feliksa Sałacińskiego, którego zbiory dały początek Muzeum Śremskiemu.

Zespół poklasztorny Franciszkanów – barokowe budowle z przełomu XVII i XVIII w. kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny i dawnego klasztoru Franciszkanów. Kościół jest budowlą trójnawową, halową, z węższym i starszym prezbiterium. Sklepienie kolebkowe z lunetami, zdobione późnorenansową sztukaterią, przykrywa prezbiterium, w nawie zastosowano sklepienie żaglaste. Wyposażenie kościoła jest głównie barokowe i rokokowe. W ołtarzu głównym zachował się obraz adoracji Matki Boskiej z Dzieciątkiem przez dwóch Franciszkanów z XVIII w. Cenne rokokowe stalle w prezbiterium powstały także w XVIII w. W nawie znajduje się ambona w kształcie łodzi Piotrowej z rozpiętym żaglem, o cechach ludowych, z 1817 r. Na zewnętrznej ścianie, przy wejściu, wisi

tablica upamiętniająca ks. Antoniego Rządkiego, zamordowanego w 1939 r., kierownika konwiktu arcybiskupiego mieszczącego się w klasztorze.

Przed kościołem rosną cztery okazy cisów, chronionych jako pomniki przyrody. Zabudowania klasztorne, nieco późniejsze od kościoła, złożone są z trzech skrzydeł kryjących kwadratowy wirydarz przylegający do kościoła. Przy wejściu do kruzganków klasztornych, znajduje się niewielka tablica z czarnego marmuru, poświęcona ojcu Hieronimowi Gruszeckiemu, z 1754 r. z napisem w języku łacińskim („Brat Hieronim, najgorszy z braci, największy z grzeszników, prosi braci o pamięć, wszystkich o przebaczenie, a Boga o miłosierdzie. Żywy i umarły, W roku pańskim 1764”). Na otaczającym klasztor murze znajdują się barokowe figury św. Franciszka i św. Antoniego oraz data „1779”. Za klasztorem przy ul. Franciszkańskiej widoczny jest klasycystyczny budynek dawnych koszar pruskiej landweiry z 1859 r. (obecny gmach sądu) oraz zabudowa starej gazowni i wodociągów, umiejscowione na tzw. Wolnicy.

Na śremskim rynku stoi pomnik Powstańców Wielkopolskich – *Dobosz* (pierwotny proj. Władysław Marcinkowski). Został ustawiony w 1925 r. jako Pomnik Wolności i Powstańców. W 1939 r. został zniszczony przez Niemców, którzy cokół zatopili w bagnie na obrzeżach parku miejskiego. W 1959 r. cokół wydobyto i decy-

Śrem, *Dobosz*

zją władz miasta przeniesiono do parku, w 1961 r. postawiono na nim Wielkopolski Krzyż Powstańczy. Na zlecenie Powiatowego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa wykonano replikę *Dobosza* (rzeźb. Jerzy Sobociński). Odświeżenie i odrestaurowanie pomnika odbyło się w 1969 r.

W parku im. Powstańców Wielkopolskich, którego początki sięgają 1888 r., znajduje się ścieżka dydaktyczna. Wśród zieleni parkowej stoi kilka pomników, m.in. żołnierzy polskich, twórców

parku oraz rzeźby plenerowe. W sąsiedztwie stawów zachowało się grodzisko, tzw. Żydowskie Góry, miejsce związane z początkami Śremu. Tutaj na przestrzeni X-XIII w. znajdował się obronny gród, strzegący przeprawy przez Wartę.

Nowy Rynek (tzw. Gasplac) zamyka bryła budynku Gimnazjum nr 2 z 1916 r. Na domu przy ul. Matuszewskiego nr 2 znajduje się tablica z 1978 r. upamiętniająca Seweryna Matuszewskiego, lekarza, organizatora powstania wielkopolskiego i długoletniego prezesa Banku Ludowego w Śremie, rozstrzelanego przez hitlerowców na śremskim rynku 20 października 1939 r.

Stary Rynek, nazwa używana od XVIII w., dotyczy dawnego przedmieścia Żabikowo. W budynku nr 5 mieścił się w czasie zaborów hotel i restauracja Bazar, tradycyjne miejsce spotkań Polaków. W 1939 r. dobudowano Dom Powstańca. Obok znajduje się sala sportowa, nazywana tradycyjnie Bazarem, a przed salą dawna szkoła ewangelicka z 1913 r., później szkoła wyznaniowa, a dzisiaj Zespół Szkół Specjalnych im. Marii Grzegorzewskiej.

Pierwszy drewniany kościół i szpital Św. Ducha powstał na początku XV w., na przedmieściu nowego miasta, przy przeprawie przez Wartę. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1421 r. Prawdopodobnie szybko popadł w ruinę, na początku XVI w. nazywany był kaplicą. Budowę nowego, murowanego kościoła ufundowali bracia Jan i Andrzej Barscy. Wraz z kościołem powstał również nowy murowany szpital. Późnogotycki kościół jest budowlą murowaną z cegieł o układzie polskim, jednona-wową z niewydzielonym prezbiterium, nakrytą wysokim dwuspadowym dachem. Po przejęciu przez protestantów i przebudowie w 1840 r. fasadę ozdobiono czworokątnymi wieżyczkami oraz ostrołukowym szczytem. Wnętrze kościoła, z charakterystycznymi dla zborów ewangelickich balkonami, pochodzi z okresu przebudowy. W ołtarzu głównym znajduje się duży manierystyczny krucyfiks z około 1630 r.

Nad Wartą widoczny jest przyczółek mostowy, będący pozostałością po rozebranym w 1970 r. moście zbudowanym z drewna i metalu. W tym samym roku oddano do użytku nowy, betonowy most z estakadą. Po obu stronach mostu im. 23 Stycznia znajdują się tablice upamiętniające ten fakt. Po drugiej stronie rzeki, przy starym, lewobrzeżnym przyczółku mostowym, znajduje się pamiątkowy krzyż, a poniżej wodowskaz umieszczony w 1822 r. (zero wodowskazowe ma wysokość 57,966 m).

Na lewym brzegu Warty na uwagę zasługują:

Stare Miasto, czyli część miasta położona na wysokim brzegu, nazywana tak od połowy XV w.; było to do końca XIX w. typowe przedmieście, bez średniowiecznej zabudowy.

Przy ul. Kilińskiego 2 znajduje się klasycystyczny budynek mieszczący Bibliotekę Publiczną Miasta i Gminy im. Heliodora Święcickiego. Na zewnętrznej ścianie wisi tablica (proj. Eugeniusza Ferstera) upamiętniająca patrona biblioteki.

Wzdłuż brzegu Warty przebiega ścieżka pieszo-rowerowa (dł. 0,810 km, proj. Maciej Fajfer z Mosiny). Nazwa deptaku – Promenada – nawiązuje do ścieżki spacerowej, powstałej z inicjatywy Towarzystwa Ku Upiększaniu Miasta Śremu, zbudowanej w 1887 r. Promenada prowadzi od mostu na Warcie do ul. Promenada przy Klasztorze. Na Promenadzie, między rosnącymi tu drzewami, ustawiono stylowe lampy i ławeczki. Aż 9 z tych drzew to pomniki przyrody; są to jesiony wyniosłe i olchy czarne, a każde z nich ma imię. W 2010 r. ustawiono pamiątkową ławeczkę z postacią Heliodora Święcickiego.

Część Starego Miasta wyniesiona około 20 m nad niżę płynącą Wartą nazywana jest Klasztorzkiem (ul. Promenada 7). Obecnie mieści się tam Zakład Pielęgnacyjno-Opiekuńczy. Prawdopodobnie w tym miejscu powstała przed 1270 r. pierwsza siedziba klasztoru Franciszkanów. Zespół klasztorny składa się z dawnego kościoła pw. św. Ignacego Loyoli, obecnie kaplicy pw. Matki Boskiej Wniebowziętej, budynku klasztorowego i zabudowań gospodarczych. Barokowy kościół powstał w 1787 r., późniejsze, neogotyckie przeróbki wprowadzili w 1855 r. jezuici. Kaplica jest trójnawową budowlą halową z wielobocznym prezbiterium; jej wyposażenie pochodzi z okresu budowy. W nawie sklepienie kolebkowo-krzyżowe pokryte jest barokową polichromią ze scenami z życia Marii. Nad wejściem do zakrystii znajduje się rzeźba Najświętszej Marii Panny Jazłowieckiej (rzeźb. Tomasz Oskar Sosnowski). Przylegający budynek poklasztorny, zabudowany wokół nie w pełni zamkniętego dziedzińca, powstał w 1787 r. Rozbudowany w stylu neogotyckim w 1867 r., ostateczny kształt architektoniczny otrzymał w 1920 r.

W dużym budynku z 1909 r. przy ul. Mickiewicza 95 znajduje się Poznański Ośrodek Reumatologiczny w Śremie; gmach jest modernistyczny z motywami gotycko-renesansowymi (arch. Japp). Jest to czołowa placówka w Wielkopolsce, świad-

zcząc usługi zdrowotne w dziedzinie reumatologii, ortopedii i rehabilitacji. Posiada dział fizjoterapii, mieszczący się w pałacu w Błociszewie. Za Ośrodkiem położone są tereny Wójtostwa, wzmiankowanego już w 1253 r., gdzie w późniejszych wiekach znajdował się folwark.

W modernistycznym budynku przy ul. Mickiewicza 89 znajduje się Muzeum Śremskie. Budynek z elementami architektury klasycystyczno-barokowej zbudowany został około 1910 r. (tzw. Rejentówka). Muzeum jest placówką prowadzącą działalność wystawienniczą i kulturalną. Ekspozycje muzealne zgromadzone są w kilku działach: archeologicznym, historycznym, rzemiosła śremskiego i etnograficznym. Od 1990 r. instytucja wydaje miesięcznik, obecnie dwumiesięcznik, kulturalno-historyczny „Gazeta Śremska”, a także publikacje dotyczące regionu. Ścisła współpraca łączy muzeum z miastem partnerskim Rožnov pod Radhostem z Republiki Czeskiej.

W panoramie miasta dominuje wysoka (43,7 m) wieża wodociągowa z 1909 r. (proj. Ksawery Geisler); obecnie jest adaptowana na potrzeby kulturalne, rozrywkowe i edukacyjne. Po remoncie, który rozpoczął się w 2010 r., znajdują się w niej pomieszczenia m.in. klubu muzycznego, kafejki internetowej i pracowni plastycznej. Na najwyższej kondygnacji umieszczony będzie taras widokowy. W pobliżu znajduje się pamiątkowy kamień z tablicą z okazji 750. rocznicy nadania praw miejskich. Stoi on w miejscu, gdzie dawniej był kościół pw. św. Mikołaja z XIII w.

Przy ulicy Mickiewicza 29, 55, 57, 59 i 71 znajdują się reprezentacyjne budynki wzniesione na początku XX w. dla administracji państwowej. Interesujący jest zwłaszcza zespół pięciu willi wybudowany w latach 1913-1917 dla wyższych oficerów garnizonu, nawiązujący stylem do architektury gotycko-renesansowej.

Śrem, wieża ciśnieni

Reprezentacyjny budynek (arch. Paul Pitt) przy ul. Mickiewicza 17 z kamiennym portalem wejściowym, nawiązujący do renesansu holenderskiego, powstał w 1904 r.; mieści się w nim Starostwo Powiatowe. Obok wznosi się gmach dawnej landratury (nr 15) z końca XIX w., zajęty przez Komendę Powiatową Policji. Budynek zatracił walory estetyczne charakterystyczne dla architektury gotycko-renesansowej, ponieważ został otynkowany. W sąsiedztwie znajduje się kilka innych budynków wzniesionych na początku XX w. i mieszczących w przeszłości urzędy powiatu.

Przy ulicy Mickiewicza 11 zachował się budynek o cechach klasycystycznych z 1922 r. Obok zaś gmach dawnego Zakładu Przyrodoleczniczego z 1927 r., dziś zajęty przez ośrodek zdrowia. Rośnie tutaj także okazały dąb szypułkowy (obw. 260 cm).

Na terenie pomiędzy torami kolejowymi oraz ulicami Kolejową i Kilińskiego znajduje się m.in. budynek supermarketu, w którym zachowały się niewielkie fragmenty Fabryki Maszyn i Wozów Stanisława Malinowskiego (tzw. Malinka). Jej początki sięgają 1886 r.; była poprzedniczką późniejszej Odlewni Żeliwa.

W 1828 r. założony został cmentarz staromiejski, który rozszerzono w 1886 r. o sąsiednie tereny po zlikwidowanej cegielni. Przy głównej alei mieszczą się rodzinne grobowce z XIX i początku XX w. Wśród grobów znajdują się pomniki poległych w czasie powstań narodowych i działań wojennych I i II wojny światowej. Wysoki granitowy obelisk wystawiony w 1897 r. kryje prochy 17 zmarłych w śremskim lazarecie powstańców, biorących udział w bitwie o Książ w 1848 r. Inny obelisk, zbudowany z głazów narzutowych, ustawiony w 1926 r. z inicjatywy Towarzystwa Powstańców i Wojaków (proj. Witold Szulc), poświęcono 5 powstańcom wielkopolskim. W sąsiedztwie położonych jest 10 długich kwater z mogiłami 154 żołnierzy polskich, zmarłych z odniesionych ran w szpitalu garnizonowym w czasie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej. Wśród zieleni cmentarnej rosną okazałe cisy, chronione jako pomniki przyrody.

Po obu stronach ul. Kilińskiego (dawne przedmieście Berdyczów) znajduje się duży zespół koszar wojskowych. Wzniesione na początku XX w. zajmują one modernistyczne budynki, nawiązujące do tradycji architektury niemieckiej. Około 1910 r. zbudowano internat oficerski, kasyno oficerskie przebudowano około 1970 r., przez co zatraciło cechy stylowe, a około 1980 r. dostawiono kilka nowych budynków. W dawnej ujeżdżalni, za-

adaptowanej po II wojnie światowej na salę widowiskowo kinową i salę gimnastyczną, mieści się od 1998 r. kościół pw. św. Jana z Dukli. W miejscu zlikwidowanego w 1970 r. cmentarza ewangelickiego pobudowano garaże wojskowe. Na terenie koszar znajduje się obelisk, postawiony w 2004 r. z okazji 60-lecia jednostki wojskowej. Od strony ul. Kilińskiego prezentowana jest mała ekspozycja sprzętu wojskowego. Od 2011 r. w mieście stacjonuje nowa formacja wojskowa, tj. 6. batalion chemiczny sił powietrznych, który dzieli koszary z 6. batalionem dowodzenia sił powietrznych. Do głównych zadań nowej jednostki należy zapobieganie skażeniom substancjami promieniotwórczymi i bojowymi środkami chemicznymi.

W 1966 r. zaczęto wznosić w mieście Osiedle Jeziorany dla pracowników Odlewni Żeliwa (arch. Zdzisław Podolski). Od firmy oddzielone jest Parkiem Odlewnika (pow. 5,61 ha), na którego terenie znajduje się odsłonięty w 1991 r. pomnik Śremskich Ofiar Katynia (proj. Eugeniusza Ferstera). Od 1986 r. budowane jest Osiedle Helenki (arch. Barbara Namysł). Pierwszym budynkiem był kościół pw. Najświętszego Serca Jezusa (arch. Aleksander Holas), zbudowany w latach 1977-1988. Przed kościołem stoi pomnik ks. Piotra Wawrzyniaka (proj. Krzysztof Jakubik), odsłonięty w 2000 r. Po przeciwnej stronie osiedla stoi druga świątynia pw. bł. Michała Kozala, wzniesiona w latach 2004-2009. W 2003 r. powstał Park 750-lecia lokacji miasta. Od miasta osiedle oddzielone jest pasem zieleni z niewielkim jeziorem, na terenie którego znajduje się Miejski Park Ekologiczny im. Włodzimierza Puchalskiego (założony w 1995 r.), z wytyczoną ścieżką dydaktyczną przez znajdujący się tam użytek ekologiczny Bagienko.

W mieście znajdują się liczne placówki handlowe, bankowe, pocztowe, medyczne i obsługi samochodów osobowych.

W Śremie urodził się Heliodor Świącicki.

Przez miasto przebiegają: szlaki rowerowe Łęgi Nadwarciańskie (zielony), Śladami Józefa Wybickiego (czerwony), Do Poznania (zielony) i Kasztanowy (niebieski), szlaki miłośników przyrody do Mechlina, Orkowa i Grzybna oraz szlak hr. Edwarda Raczyńskiego. W Śremie rozpocząć można spływ szlakiem kajakowym Warty.

- ◆ Dworzec i przystanki PKS, rozbudowane połączenia autobusowe, m.in. z Poznaniem i Mosiną. Urząd Miejski w Śremie, pl. 20 Października 1, 63-100 Śrem, tel. 61 283 52 25.

Punkt informacji turystycznej: Unia Gospodarcza Regionu Śremskiego – Śremski Ośrodek Wspierania Małej Przedsiębiorczości, ul. Okulickiego 3, tel. 61 283 27 04. Muzeum Śremskie, ul. Mickiewicza 89, tel. 61 283 59 38. Hotel Lasca-da, Restauracja, ul. Chelmońskiego 2, tel. 61 284 19 10. Hotel Metropol, Restauracja, pl. 20 Października 43, tel. 61 283 21 60. Pensjonat Cztery Korony i restauracja, ul. Malczewskiego 1, tel. 61 282 91 50. Hotel Sportowy, Śremski Sport Sp. z o.o., ul. Poznańska 15, tel. 61 283 04 51, 61 283 04 52. Hotel przy Obiekcie Sportowym, Śremski Sport Sp. z o.o., ul. Staszica 1a, tel. 61 282 91 45, 61 282 91 61. Klubokawiarnia Miejskie Centrum Informacji, pl. 20 Października 1, tel. 600 92 41 73. Cafe ole!, pl. 20 Października 4, tel. 61 283 06 14. Restauracja, pizzeria Tropicana, ul. Chłapowskiego 1g, tel. 61 282 93 67. Restauracja, pizzeria Pod Balkonem Pizza & Grill, ul. Farna 1, tel. 61 283 00 87. Charisma Restaurante, ul. Chłapowskiego 28/40a, tel. 61 830 13 42. Sułtan Doner Kebab Restaurant, ul. Powstańców Wlkp. 4A, tel. 61 282 81 27.

ŚWIĄTNIKI (gm. Mosina), wieś położona przy drodze z Mosiny do Kórnik, około 6,5 km na wschód od Mosiny.

Wieś, jako osada służebna, przed 1256 r. należała do kapituły katedralnej w Poznaniu i przez wiele lat stanowiła uposażenie jej kustosa. Przed 1611 r. wchodziła w skład dóbr rogalińskich. Po potopie szwedzkim całkowicie opustoszała, co stwierdzono w zapisie w księdze grodzkiej poznańskiej z 1677 r. i potwierdzono w kolejnej wzmiance z 1750 r. W XVIII w. Świątniki były częścią klucza dóbr rogalińskich, przed 1605 r. stanowiły posiadłość rodziny Zakrzewskich, a od tego roku wchodziły w skład dóbr rodziny Manieckich. Następnie od 1693 r. wieś dziedziczyli Unrugowie. W 1768 r. Świątniki wraz z Rogalinem kupił Kazimierz Raczyński. W źródłach niekiedy wieś występowała pod nazwą *Poświętne*.

Z połowy i z końca XIX w. pochodzi parę domów chłopskich. Przy ul. Kórnickiej 2 zachowała się stara kuźnia. Między drogą Mosina–Rogalin–Kórnik a skarpą nadwarciańską rosną okazałe dęby szypułkowe.

Przez Świątniki przebiega Rowerowy Szlak Warty.

◆ Przystanek PKS.

TRZYKOLNE MŁYNY (gm. Kórnik), wieś położona 10,5 km na północ od Śremu, przy drodze ze Świątnik przez Zbrudzewo do Śremu, w dolinie Warty przy wschodniej granicy Parku.

Dawniej Trzykolne Młyny lub Młyny były osadą olęderską. Znani są dziedzice tej wsi, żyjący na początku XV w. W latach 1417-1450 wymieniony był Jarosław, a jego brat Janusz w latach 1423-1435. Kolejnym przedstawicielem właścicieli Trzykolnych Młynów był Jan, od 1426 r. do 1446 r. W XIX w. wieś składała się z 5 domów i zamieszkała była przez 38 osób – głównie ewangelików. Należała do klucza kórnickiego.

Trzykolne Młyny, krawędź terasy zalewowej

- ◆ Przystanek PKS przy rozwidleniu dróg w kierunku Śremu i Bnina przez Rydzewo.

WIÓREK (gm. Mosina), wieś położona na prawym brzegu Warty, przy drodze z Poznania przez Czapury do Rogalinka, około 1,1 km na południe od Czapur i około 6,5 km na północ od Rogalinka.

Początki wsi nie zostały do końca wyjaśnione. Niektórzy dopatrują się jej najstarszej metryki w nazwie Wirek wymienionej w 1296 r. w dokumencie biskupa poznańskiego Jana, wystawionym na prośbę wojewody Mikołaja Przepelkowica z Gostynia, aby do uposażenia erygowanej kolegiaty w Głuszynie dodał dziesięciny ze wsi o tej nazwie. Jedyna wzmianka o tej osadzie pochodzi być może z 1628 r. Określa ona, że wieś Wirek, będąca własnością kościelną, leżała „w kierunku Rogalinka i Wirka” (bór lub las, będący niegdyś w posiadaniu plebana z Głuszyny). Inne źródła przyjmują, że wieś była lokowana o wiele później, bo dopiero po 1750 r. jako osada olęderska, która dała początek obecnej wsi.

Wiórek, Warta

- ◆ Przystanek PKS.

ZBRUDZEWO (gm. Śrem), wieś położona 2 km na północny wschód od Śremu przy drodze wojewódzkiej nr 434 prowadzącej w kierunku Poznania, przy południowo-wschodniej granicy Parku.

Pierwsza wiadomość o wsi pochodzi z 1390 r., kiedy była własnością rycerskiego rodu Zbrudzewskich. W 1443 r. Dobiesław z Janowic sprzedał ją za 1000 groszy praskich, radzie miasta Śrem. W tym samym roku wieś została lokowana na prawie magdeburskim. Będąc własnością miasta, przez długie wieki była dzierżawiona przez okoliczną szlachtę. W 1868 r. magistrat śremski, chcący spłacić długi powstałe w wyniku budowy gimnazjum, wystawił wieś na licytację. Nabyła ją Tekla Skrzydlewska z Mechlina za 70 155 talarów. Kolejnymi właścicielami byli Edward Potworowski z Goli i jego żona, a od 1919 r. Teodor Ossowski – jako ostatni przed 1939 r.

Przy drodze do Poznania w zaniedbanym parku krajo-
brazowym (pow. 2,52 ha) znajduje się neorenesansowy dwór
z elementami nawiązującymi do architektury szwajcarsko-
tyrolskiej. Pierwotnie parterowy dworek zbudowany został
w końcu XIX w. przez Skrzydlewskich, około 1920 r. został roz-
budowany o boczne piętrowe skrzydła przez Potworowskich.
Wokół dworu rośnie kilka pomnikowych drzew: klony zwyczaj-
ne, dęby szypułkowe i lipy drobnolistne. Część parku zajmu-
je Zespół Szkoły Podstawowej i Gimnazjum, którego początki

We wsi przy ul. Szkolnej
oraz na Warcie kręcone były
sceny serialu telewizyjnego
Pogranicze w ogniu (reż. An-
drzej Konic, film powstały
w latach 1988-1991) z udziałem m.in. Cezarego Pazury
i Olafa Lubaszenko w głów-
nych rolach.

Przez Wiórek przebiega
nieoznakowana trasa rowe-
rowa nr 1, zielony szlak pie-
szy i trasy konne.

sięgają pierwszych lat XX w. W 1971 r. poszerzono budynek szkolny, a w 2000 r. rozbudowano, dodając dużą salę sportową. Po przeciwnej stronie drogi znajduje się ośrodek organizacji imprez Gajówka, z bazą noclegową, rekreacyjną, zapleczem gastronomicznym i niewielkim zwierzyńcem. Przy rozwidleniu drogi ze

Zbrudzewo, dwór

Śremu do Poznania i Zaniemyśla w przeszłości zawsze stał gościniec. Zachował się w tym miejscu stary przebudowany budynek, popularnej w okresie międzywojennym restauracji U Kuby. Za nim znajduje się tzw. stara strzelnica, zbudowana przez Bractwo Kurkowe ze Śremu w 1849 r., będąca miejscem tradycyjnych spotkań i imprez strzelniczych braci kurkowych ze Śremu. Na jej terenie Niemcy zamordowali 8 listopada 1939 r. 12 mieszkańców Śremu. Miejsce masowej egzekucji upamiętnia granitowy pomnik z 1966 r. (proj. Ryszard Kasprzak).

Przy wjeździe do wioski od strony Śremu znajduje się figura Matki Boskiej Królowej Polski. Podstawę budowli stanowi dwustopniowy cokół, na którego frontowej części znajduje się tablica z inskrypcją „Serce Jezusa błogosław wsi Zbrudzewo”. Powyżej umieszczona została niewysoka baza z inskrypcją „Matko Chrystusowa módl się za nami”. Na szczycie wysokiej kolumny zakończonej ozdobną głowicą umieszczona jest rzeźba Matki Boskiej. Figura Matki Boskiej stała w tym miejscu już przed 1939 r. W czasie okupacji rzeźba była zdjęta i przechowywana przez mieszkańców wsi; ponownie została postawiona w 1945 r. Odprawiane są przy niej nabożeństwa majowe. Na ul. Śremskiej 2 znajduje się słupowa kapliczka Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Jej podstawę stanowi wysoki, metalowy słup, na którym umieszczona została oszklona gabłota, a wewnątrz niej umieszczona jest figura Matki Boskiej. Korpus kapliczki nakryty jest blaszanym namiotowym daszkiem. Rzeźba z wizerunkiem Maryi została kupiona i postawiona w 2003 r. przez prywatnych fundatorów.

Przez Zbrudzewo przebiegają zielone szlaki rowerowe: szlak Łęgi Nadwarciańskie i Do Poznania.

- ◆ Przystanek PKS. Gajówka Organizacja Imprez Okolicznościowych, Zbrudzewo, ul. Śremska 68, 63-100 Śrem, tel. 61 283 47 65, 604 98 42 16, 606 94 78 02.

ŻABINKO (gm. Mosina), wieś położona przy drodze prowadzącej z Mosiny przez Żabno do Manieczek, około 2,3 km na północny zachód od Żabna i 4,5 km na południowy wschód od Nowego Krosna.

Osada wchodziła w skład starostwa mosińskiego. W 1433 r. należała do Stanisława Rogalińskiego z Krajkowa i Żabna, który w tam samym roku ufundował parafię w Żabnie, obejmującą także terytorium Żabinka. W połowie XVI w. folwark w Żabinie składał się z budynku mieszkalnego, nowo wzniesionej stodoły i owczarni. W pierwszej połowie XVII w. specjalizował się w hodowli bydła. W drugiej połowie XVII w. wsie należące do starostwa były całkowicie opustoszałe w wyniku wojen polsko-szwedzkich. W latach 1659-1665 wieś nie dawała żadnych dochodów. W 1730 r. mieszkali tam nieliczni kmiecie. W połowie XIX w. wieś jako osada olęderska należała do Drwęskich, właścicieli Pożegowa, Sowińca, Krosna, Krajkowa oraz osad olęderskich Sowiniec i Pecna. Krótko przed 1841 r. we wsi mieszkało 239 osób. W latach okupacji niemieckiej znajdował się tam obóz jeniecki dla 300 żołnierzy brytyjskich, którzy w latach 1940-1943 byli zmuszani do pracy przy regulacji kanału Szymanowo-Grzybno. W latach 1942-1943 r. pracowali przy nim także Polacy (około 160 osób).

Miejscowość jest dość duża i o ciasnej, zwartej zabudowie, skupionej przy dwóch drogach: asfaltowej z chodnikiem i gruntowej. Na zachód od wsi, w lesie należącym do Leśnictwa Grzybno, rośnie okazała sosna zwyczajna (obw. 325 cm). Przy drodze leśnej z Żabinka do Sowinek rośnie dąb szypułkowy (obw. 548 cm) z zamurowanym otworem (dziuplą) w pniu.

- ◆ Przystanek PKS.

ŻABNO (gm. Brodnica), rozległa wieś około 5 km na północ od Brodnicy, przy drodze Mosina-Śrem, nad Kanałem Szymanowo-Grzybno na skraju terenów Parku przy jego zachodniej granicy.

Okoliczne tereny obecnej wsi we wczesnym średniowieczu należały do potężnego rodu Łodziów. Wieś wzmiankowana po raz pierwszy była w 1392 r. Majątek podzielony na kilka działów posiadali: Żabińscy, Krajkowscy i Rogalińscy. Scałenia dokonał dopiero w końcu XVII w. Wacław Zaleski, chorąży łęczycki. Chociaż podejmowane próby lokacji miejskiej nie powiodły się, to jednak Żabno wspominane jest jako miasto w latach 1465, 1590 i 1642. Przez okres XVIII w. majątkiem władali Chłapowscy, od których w 1789 r. kupił go Jakub Biliński, rejent grodzki poznański, fundator kościoła, który stoi do dziś. Ostatnim właścicielem, od 1823 r., był kapitan Stanisław Zakrzewski herbu Trzaska, uczestnik kampanii napoleońskiej na Moskwę. W 1886 r. posiadłość przejęta została przez pruską Komisję Kolonizacyjną, rozparcelowana i sprzedana osadnikom niemieckim.

Kościół pw. św. Jakuba Apostoła zbudował od fundamentów w latach 1789-1792 Jakub Biliński, właściciel wsi, a konsekrował go oficjał poznański Józef Rokossowski. Remontowany był m.in. w latach 1955-1956 i w latach 80. XX w.; zakrystia rozbudowana w 1958 r. Kościół ma rzadko stosowaną, archaiczną już obecnie konstrukcję sumikowi-łątkową, zewnątrz jest oszalowany; jednonawowy z transeptem, z prezbiterium równej szerokości z nawą, zakończonym trójbocznie, skierowanym na północ. Przy północnej ścianie prezbiterium znajduje się zakrystia, rozbudowana w kierunku wschodniego ramienia transeptu. Od południa do nawy przylega kwadratowa wieża z kruchtą w przyziemiu. Wszystkie dachy pokryte są gontami. Wieża zakończona jest czterospadowym daszkiem krytym blachą, połączonym z latarnią nakrytą ostrosłupowym hełmem.

Żabno, kościół pw. św. Jakuba Apostoła

Wnętrze pokrywają stropy z podsufitką z desek i z szeroką fasetą ujętą w drewniane gzymsy. Na fasacie oraz na balustradzie chóru muzycznego jest polichromia ze scenami Wnie-

Żabno, klasycystyczny pomnik nagrobny

bowstąpienia Najświętszej Marii Panny i muzykujących aniołów z 1956 r. wykonana według projektu księdza K. Kowalskiego i Teodora Szukały. Wyposażenie kościoła jest jednolite, późnobarokowe (barokowo-klasycyzujące) z około 1790 r. W ołtarzu głównym umieszczono obraz patrona kościoła św. Jakuba, a w zwieńczeniu – św. Katarzyny. Dwa ołtarze boczne w transepcie także pochodzą z około 1790 r. z obrazami Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz św. Józefa. Na ścianach umieszczono po 1945 r. 6 barokowych

rzeźb świętych z kościoła w Brodnicy. Ambona z rzeźbą Mojżesza na baldachimie oraz podobna chrzcielnica z rzeźbą św. Jana Chrzciela także pochodzą z okresu budowy kościoła.

Wokół kościoła znajduje się cmentarz grzebalny, a na nim klasycystyczny pomnik nagrobny z piaskowca, z dużym krzyżykiem i czterema płaskorzeźbami z 1813 r., fundacji Jakuba i Katarzyny Bilińskich, wykonany przez warsztat Jastrzębowski.

Pierwszy kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, Trzech Króli i Gabriela Archaniola zbudowany został we wsi w 1436 r. przez Stanisława Rogalińskiego (Żabińskiego) herbu Łodzia, właściciela Rogalina, Krajkowa i Żabna. Akt erekcyjny wystawił 15 lipca tego samego roku bp. Stanisław Ciołek. Kościół przetrwał do 1526 r. Nocą z Wielkiej Soboty na Wielkanoc spalił się doszczętnie z całym sprzętem liturgicznym. O kolejnej świątyni niewiele wiadomo poza tym, że była drewniana i pw. Trzech Króli.

Stojący przy drodze przed plebanią pamiątkowy obelisk z datą „1849”, zwieńczony jest metalowym krzyżem, podobno upamiętnia ofiary epidemii cholery. Nieco na uboczu znajdu-

je się parterowy dwór z połowy XVIII w. z neogotyckim ryzalitem zwieńczony piętrową wystawką i drewnianą wieżyczką-sygnaturką z początku XX w. Po przejęciu majątku w 1886 r. przez pruską Komisję Kolonizacyjną, dwór został przekształcony w zbór ewangelicki i mieszkanie pastora. Po likwidacji zboru w 1948 r. wnętrza przystosowano na potrzeby mieszkaniowe. Obecnie mieści się tutaj przedszkole oraz mieszkania. Przy niewielkim placu we wsi, u zbiegu ulic, znajduje się kilka nowych budynków o ładnej architekturze: oryginalny zajazd U Gumpertów (proj. Leszek Klauze) z 1980 r., Dom Parafialny oraz bank.

We wsi urodził się Tadeusz Ruge.

Na południe od Żabna, przecięte drogą do Brodnicy, wznoszą się Żabnieńskie Góry, będące dominującym w krajobrazie pasmem częściowo zalesionych piaszczystych wzniesień (dł. ok. 10 km, szer. 0,5-0,7 km) stanowiących ciąg polodowcowych piaszczystych ozów. Największą wysokość oz osiąga na południowy wschód od Żabna koło Brodniczki (103 m n.p.m.); znajduje się tam widoczna z daleka wieża przeciwpożarowa. Na jego zboczach, od strony Żabna, położony jest zniszczony cmentarz ewangelicki. Po przeciwnej stronie drogi działa duże przedsiębiorstwo budowy dróg Dromost, produkujące masy bitumiczne i beton, wykorzystując piasek wydobywany z ozu.

Około 1,3 km na zachód od wsi na skraju lasu jest parking leśny.

Żabno, pamiątkowy obelisk

Żabno, dwór

Przez Żabno przebiega niebieski szlak pieszy i Wielkopolska Droga św. Jakuba.

- ◆ Przystanek PKS. Zajazd U Gumpertów: Żabno 9, 63-112 Brodnica, tel. 61 282 36 00, 781 63 57 08.

Szlaki turystyczne

Szlaki piesze

Przez teren Parku przebiega pięć szlaków pieszych:

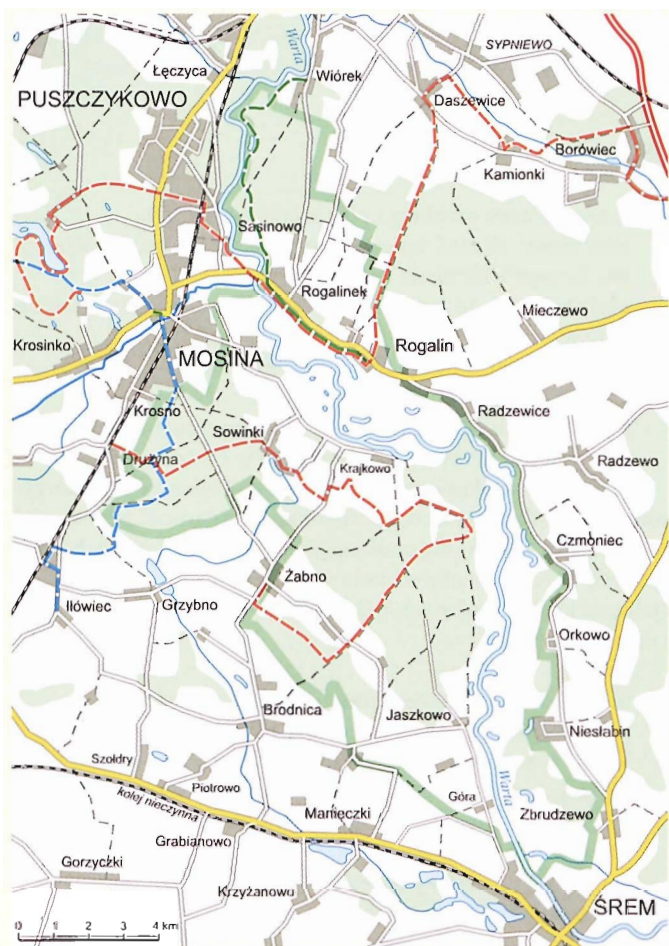
- **czzerwony** (dł. 24,1 km): Żabno–rezerwat przyrody Krajkowo–Nowinki–Drużyna Poznańska;
- **niebieski** (dł. 10 km): Mosina–rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie–Ilówiec;
- **czzerwony** (dł. 3,1 km): Rogalinek–Rogalin;
- **zielony** (dł. 3,4 km): Wiórek–Rogalin;
- **niebieski** (dł. 38,7 km): Otusz–Stęszew–Osowa Góra–Mosina–rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie–Ilówiec.

Wszystkie szlaki piesze mogą być z powodzeniem wykorzystane dla zdobywającej coraz większą popularność aktywności ruchowej zwanej nordic walking. Polega ona na marszach połączonych z techniką odpychania się od podłoża za pomocą specjalnych kijków, będących połączeniem kijków trekkingowych i narciarskich.

Nordic walking wymyślony został w Finlandii w latach 20. XX w. jako całoroczny trening dla narciarzy biegowych. Osoby uprawiające ten sport w większym zakresie, choć mniej intensywnie, angażują różne mięśnie ciała, które są inaczej stymulowane podczas zwykłego marszu. Prowadzi to do większego ich wzmocnienia niż przy chodzeniu czy joggingu. Szczególnie rozwija się siła i wytrzymałość ramion, odciążane są stawy i kręgosłup. Zwiększa się wytrzymałość i poprawia ogólna kondycja. Kijki pomagają również w utrzymaniu lepszej postawy, równowagi i stabilności podczas marszu w trudnym terenie. Ta prozdrowotna forma rekreacji jest bezpieczna, bezkontuzyjna i praktycznie nie wymaga wysiłku. Może być stosowana przez wszystkich niezależnie od wieku i kondycji fizycznej. Kijki wyposażone są m.in. w różne końcówki (do miękkiej i twardej nawierzchni), ergonomiczne rękojeści i wewnętrzny system tłumienia wstrząsów (anti-shock), wydalnie zwiększający

bezpieczeństwo stawów. Dobiera się je indywidualnie, dopasowując do wzrostu.

Szlaki piesze

Wielkopolska Droga św. Jakuba

Przez Park i jego bezpośrednie sąsiedztwo od strony północnej, zachodniej i południowej przebiega fragment Wielkopolskiej Drogi św. Jakuba, będącej odtworzoną w Polsce częścią

Drogi św. Jakuba – europejskiej sieci szlaków pielgrzymich prowadzących do grobu św. Jakuba Starszego Apostoła⁶⁸, znajdującego się według legendy w katedrze w Santiago de Compostela w regionie Galicia w północno-zachodniej Hiszpanii.

Istniejąca od ponad tysiąca lat Droga św. Jakuba, nazywana często po hiszpańsku *Camino de Santiago*, jest obok szlaków do Rzymu i Jerozolimy jedną z najważniejszych chrześcijańskich tras pielgrzymkowych, która ukształtowała Europę. W 1563 r. została wymieniona przez Jörge Gaila⁶⁹ jako jeden z trzech szlaków pątniczych łączących Polskę z resztą Europy. Wiodła przez: Poznań, Leszno, Głogów, Zgorzelec i Żytawę. Początki kultu religijnego w Santiago de Compostela sięgają IX w., a od XII w. miasto uważane jest za trzecie po Rzymie i Jerozolimie miejsce święte w chrześcijaństwie. Szczyt popularności Compostela osiągnęła u schyłku średniowiecza. Dla Kościoła pielgrzymowanie do grobu św. Jakuba stanowiło istotny element jednoczenia się międzynarodowej wspólnoty chrześcijańskiej. Miało także duży wpływ na rozwój stosunków handlowych. W miejscowościach, z których licznie pielgrzymowano do Composteli powstawały bractwa i towarzystwa opiekujące się pielgrzymami. Jeszcze w końcu XVIII w. Johann Wolfgang von Goethe⁷⁰ pisał, że Europa powstała na szlakach prowadzących do Composteli; świadomość europejska ukształtowała się w pielgrzymowaniu.

W odróżnieniu od znanych w Polsce masowych pielgrzymek pieszych, np. do Częstochowy lub Kalwarii, Droga św. Jakuba, rozgałęziająca się po całym kontynencie, przeznaczona jest dla pątników indywidualnych lub małych grup, bez względu na wyznanie i narodowość, chcących doświadczyć w drodze ciszy i duchowej przemiany. Do ich dyspozycji są nie tylko znajdujące się po drodze kościoły i kaplice, ale także dogodne miejsca noclegowe w schroniskach dla pielgrzymów prowadzonych przez parafie, stowarzyszenia, schroniska młodzieżowe oraz osoby prywatne w gospodarstwach agroturystycznych. W 1982 r. Rada Europy uznała Drogę św. Jakuba za drogę o szczególnym znaczeniu dla kultury kontynentu i zaapelowała o odtwarzanie i utrzymywanie dawnych szlaków

pątnicznych. Szlak ten został ogłoszony w 1987 r. pierwszym Europejskim Szlakiem Kulturowym oraz wpisano go w 1993 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Otwarty w 2006 r. wielkopolski odcinek szlaku o długości około 235 km prowadzi z Gniezna przez Poznań do Głogowa, gdzie łączy się z Droga Dolnośląską. Odtwarza także trasę historycznego traktu handlowego północ-południe z Wielkopolski przez Łużycę do Czech.

Miejscowości na Wielkopolskiej Drodze św. Jakuba:

Gniezno (0 km)–Piekary (4 km)–Braciszewo (6 km)–Rzęnowo (9 km)–Żydówko (12 km)–Siemianowo (16 km)–Waliszewo (19 km)–Imiołki (22 km)–Skrzetuszewo (24 km)–Głębokie (25 km)–Sroczyn (30 km)–Turostowo (34 km)–Dąbrówka Kościelna (40 km)–Głębocek (45 km)–Boguszewo (49 km)–Murowana Goślina (52 km)–Bolechowo (58 km)–Owińska (61 km)–Dziewicza Góra (67 km)–Kicin (69 km)–Gruszczyn (74 km)–Poznań–Ostrów Tumski (85 km)–**Poznań–Głuszyna (96 km)–Rogalinek (105 km)–Sowiniec (110 km)–Żabno (119 km)–Przylepki (127 km)–Manieczki (129 km)–Krzyżanowo (131 km)–Błociszewo (133 km)–Rąbiń (138 km)–Dalewo (142 km)–Mościszki (145 km)–Bieżyn (148 km)–Lubiń (151 km)–Krzywiń (157 km)–Miąskowo (159 km)–Świerczyna (162 km)–Osieczna (168 km)–Leszno (179 km)–Święciechowa (185 km)–Trzebiny (189 km)–Niechlód (193 km)–Osowa Sień (197 km)–Wschowa (203 km)–Konradowo (208 km)–Zamysłów (214 km)–Wilków (221 km)–Kłucze (224 km)–Serby (229 km)–Głogów (232 km)–Zgorzelec (392 km)–Most Staromiejski Zgorzelec–Görlitz (394 km).**

Szlak jest oznaczony w terenie symbolem białej muszli z wpisanym czerwonym krzyżem. Znaki prowadzące pielgrzymów umieszczone są na słupach i drzewach.

Już w średniowieczu pielgrzymi nie kończyli wędrówki w Santiago de Compostela, ale podążali jeszcze na wybrzeże Oceanu Atlantyckiego do miejscowości Fisterra. Po dotarciu nad ocean palono pokutne, pielgrzymie szaty i obmywano się w jego wodach, zostawiając za sobą dotychczasowe życie i rozpoczynając z wiarą nowe. Stąd właśnie pochodzi symbol Drogi św. Jakuba – muszla morskiego małża przegrzebki. Stanowiła ona

pamiętkę i swego rodzaju dowód odbycia pielgrzymki do grobu apostoła.

Trasa fragmentu Wielkopolskiej Drogi św. Jakuba przebiegająca przez Park i jego okolice:

W Poznaniu od kościoła pw. św. Rocha przy ul. Serafitek dochodzimy do ul. Krzywoustego, którą przecinamy i idziemy wzdłuż Warty. Docieramy do ronda Starołęka. Ruchliwa i wąska ul. Starołęcka wyprowadza nas z miasta do ul. Głuszyna **(96 km)**. Idąc skrajem lotniska wojskowego w Krzesinach, docieramy do gotyckiego kościoła pw. św. Jakuba Większego Apostoła. Za kościołem skręcamy w prawo w ul. Daszewicką i opuszczamy Poznań.

Schodzimy w prawo, na drogę leśną (droga główna prowadzi w kierunku Daszewic). Po wyjściu z lasu jest to dość szeroka droga polna, później o nawierzchni asfaltowej. Idziemy prosto i dochodzimy do Rogalinka **(105 km)**. Tutaj można zejść ze szlaku pątniczego i zwiedzić Rogalin. Po dojściu do głównej drogi w Rogalinie (województwo nr 431 Mosina-Rogalin-Kórnik) kierujemy się w lewo, pokonujemy ok. 3 km. Dla bezpieczeństwa lepiej nie iść ruchliwą drogą główną, ale przejść równoległym szlakiem pieszym czerwonym. Po zwiedzeniu Rogalina należy wrócić do Rogalinka tą samą drogą.

W Rogalinie przechodzimy przez drogę wojewódzką nr 431 Mosina-Rogalin-Kórnik i, minawszy drewniany kościół pw. św. Michała Archaniola i Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych, kontynuujemy wędrówkę szlakiem czerwonym pieszym, wraz z którym przekraczamy most na Warcie. Pozostając po południowej stronie głównej drogi, dochodzimy do miejsca, gdzie z prawej strony (od północy) dołącza droga asfaltowa. Tutaj skręcamy w lewo, podobnie jak Ziemiański Szlak Rowerowy, na szeroką piaszczystą drogę w dół, która przeprowadza także przez Kanał Mosiński. Po prawej stronie mijamy Mosinę. Za zakrętem Ziemiańskiego Szlaku Rowerowego w prawo, następnie schodzimy w lewo, na drogę w kierunku południowo-wschodnim prowadzącą do Sowińca **(110 km)**.

Po wejściu na drogę o asfaltowej powierzchni w lewo, idziemy nią ok. 4 km (po prawej stronie mijamy tereny wodonośne Poznania – obowiązuje całkowity zakaz wstępu) i tuż za Baranowem skręcamy w prawo na Żabno. Idziemy w kierunku Brodnicy, ale kilkaset metrów za Żabnem, przy odbiciu dro-

gi na Grzybno (w prawo), skręcamy w polną drogę w lewo. Posuwamy się prosto przez las, przecinając szlak pieszy czerwony, po 3 km dochodzimy do skrzyżowania dróg leśnych – tutaj skręcamy w prawo, lekko pod górę. Aleja wyprowadza nas do wsi Przylepki (**127 km**), gdzie, przecinając drogę z Brodnicy do Jaskowa, idziemy prosto, przy krzyżu zakręcamy w prawo; szutrowa droga doprowadza nas do Manieczek.

Punkty widokowe

Na obszarze Parku znajduje się kilka punktów widokowych, a jednym z najbardziej interesujących jest punkt obserwacyjny za wsią Krajkowo, w pobliżu rezerwatu Krajkowo. Dobry dojazd utwardzoną drogą (która tu się kończy) oraz malowniczość doliny Warty to dwie główne zalety tego miejsca. Atrakcyjne krajobrazowo panoramy zapewnia także wieża widokowa w Czmońcu przy ścieżce przyrodniczo-dydaktycznej Szlak Bobrowy.

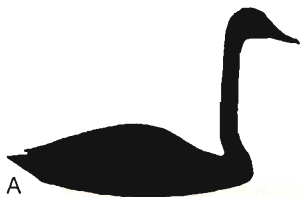
Szlaki rowerowe

Łabędzi Szlak Rowerowy

Rogalinek–Głuszyna Leśna–Rogalin-Podlesie–Leśnictwo Daszewice–Rogalin-Podlesie

Długość szlaku: 16,9 km. Oznakowanie – symbol roweru na białym tle, pod którym znajduje się logotyp szlaku. Znakki umieszczane są na ogół na drzewach. W miejscach, gdzie nie ma odpowiednich warunków do ich namalowania, należy ich szukać na przydrożnych kamieniach lub słupkach. Na drogach pu-

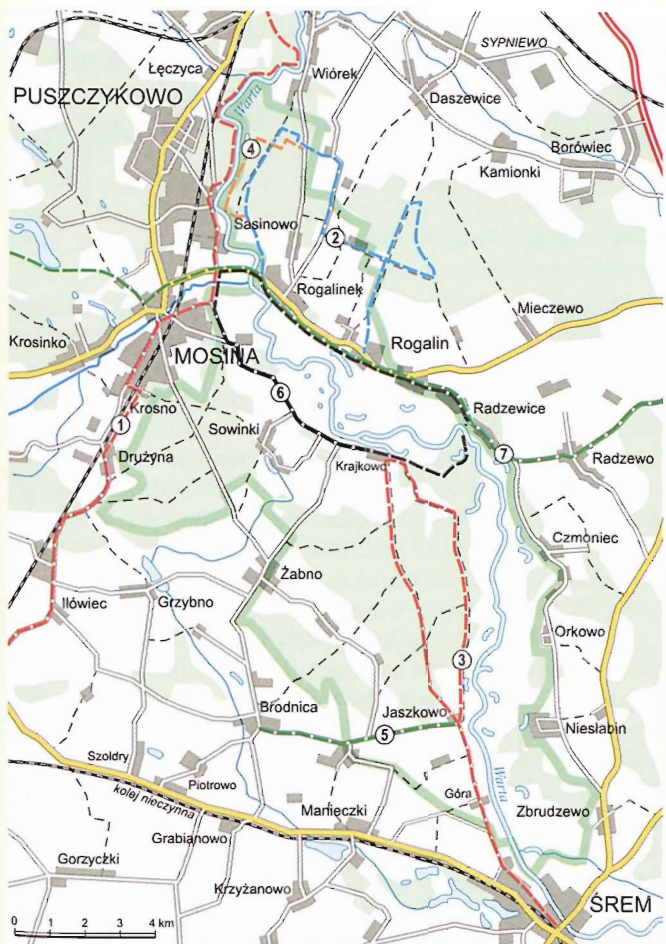

A

B

Sylwetki pływających łabędzi: A – krzykliwego, B – niemego

Szlaki rowerowe: 1 – Ziemiański, 2 – Rogaliński, 3 – Konwaliowy, 4 – Łabędzi, 5 – Kasztanowy, 6 – Szlak Warty, 7 – Pierścień Dookoła Poznania

blicznych znaki rowerowe znajdują się zazwyczaj na tabliczkach pod informacyjnymi znakami drogowymi.

Szlak rozpoczyna się na skraju lasu, na północ od Rogalinka, przy Rogalińskim Szlaku Rowerowym, pieszym szlaku zielonym i szlaku konnym (0,0 km). Szlaki rowerowe prowadzą w lewo (pieszy i konny odchodzą zaraz w prawo) drogą przy skraju lasu

Głowy łabędzi: A – niemego, B – krzykliwego

do ośrodka biwakowo-obozowego ZHP w Rogalinku (**0,6 km**), a dalej do rozwidlenia szlaków tuż przy Warcie (**0,8 km**). Tutaj Rogaliński Szlak Rowerowy odchodzi w prawo na skos przez las drogą z płyt betonowych, a Łabędzi Szlaki Rowerowy prowadzi urozmaiconą drogą leśną wzdłuż wysokiego brzegu doliny Warty. Można stąd podziwiać malownicze widoki na rzekę oraz zabudowania Niwki i Puszczykówka na drugim brzegu Warty. Na **1,7 km** szlak odchodzi od rzeki w prawo w las, a po dalszych 300 m skręca w lewo w drogę przeciwpożarową, którą ponownie dochodzi do Warty, razem z pieszym szlakiem zielonym i szlakiem konnym, w miejscu, gdzie znajduje się polanka z miejscem odpoczynkowym (**2,5 km**).

Stąd zalesioną skarpą nadwarciańską wszystkie szlaki prowadzą razem. Szlak rowerowy i pieszy skręcają w lewo w dół, odchodząc od szlaku konnego (**3,0 km**) i wiodą nadal wzdłuż Warty. Przy porębie szlaki skręcają w prawo (**3,2 km**), mijają starorzecza Warty, tzw. Stawy Łabędziowe, na których obserwować można gnieźdzące się łabędzie. Przy styku ze szlakiem konnym szlak pieszy odchodzi w lewo, a szlak rowerowy razem z konnym skręcają w prawo (**3,8 km**) i dochodzą do skrzyżowania z drogą z płyt betonowych i Rogalińskiego Szlaku Rowerowego (**4,2 km**).

Stąd wszystkie szlaki prowadzą prosto. Po 300 m skręcają w lewo i zaraz szlaki rowerowe odchodzą od szlaku konnego w lewo na skos. Na skrzyżowaniu z drogą leśną skręcają w prawo (**4,9 km**), przecinają szlak konny i docierają do drogi Poznań–Rogalinek, obok przydrożnego parkingu leśnego (**5,8 km**). Stąd szlak prowadzi nadal prosto drogą przez las do zabudowań Głuszyny Leśnej (**6,4 km**) i wzdłuż ogrodzenia dawnego Państwowego Gospodarstwa Rolnego do drogi o nawierzchni bitumicznej i jej skrętu w prawo w kierunku Rogalinka (**7,1 km**).

Drogą tą, mijając po lewej zabudowania Kubalina, gdzie znajduje się Hodowla Psów Rasowych (**7,5 km**), dochodzą

do skrzyżowania z szeroką drogą gruntową, w którą skręcają w lewo **(9,3 km)**. Mijają po lewej zabudowania Rogalina-Podlesia i starej owczarni, dochodząc do skrzyżowania dróg na skraju lasu, obok obiektu wojskowego **(11,3 km)**. Tutaj szlaki rozwidlają się, Rogaliński skręca w prawo, a Łabędzi w lewo i razem z przebiegającym tędy pieszym szlakiem czerwonym i konnym prowadzi szeroką drogą leśną w kierunku Daszewic. Mija „Krzyż Pustelnika” **(12,6 km)** i po 40 m – odchodząc od szlaku pieszego – skręca w prawo (razem ze szlakiem konnym) do widocznej już osady leśnej, przy której znajduje się zagospodarowany parking **(13,2 km)**.

Tutaj szlaki skręcają w prawo w drogę leśną w kierunku Mieczewa. Przy końcu ogrodzenia upraw leśnych szlak konny odchodzi w prawo **(14,5 km)**, a szlak rowerowy wiedzie prosto, aż do szerokiej drogi, w którą skręca w prawo **(15,5 km)**. Przecina następnie szlak konny **(16,1 km)** i dochodzi ponownie do skrzyżowania dróg przy obiekcie wojskowym, obok zabudowań starej owczarni w Rogalinie-Podlesiu **(16,9 km)**.

Rogaliński Szlak Rowerowy Rogalinek–Głuszyna Leśna–Rogalin- Podlesie–Rogalin

Długość: 14,9 km. Oznakowaniem jest symbol roweru na białym tle z logotypem szlaku.

Szlak rozpoczyna się przy drodze Mosina–Kórnik (ul. Mostowa), na skrzyżowaniu z ul. Północną, na zachodnim skraju Rogalinka, w pobliżu mostu na Warcie **(0,0 km)**. Stąd razem ze szlakiem zielonym pieszym prowadzi ul. Północną, a później szeroką drogą polną, do lasu, na skraju którego rozpoczyna się Łabędzi Szlak Rowerowy i szlak konny **(1,9 km)**. Stąd oba szlaki rowerowe, odchodząc od szlaku zielonego pieszego i szlaku konnego, skręcają w lewo i drogą przy skraju lasu dochodzą do ośrodka biwakowo-obozowego ZHP w Rogalinku **(2,5 km)**, a następnie do rozwidlenia szlaków tuż przy Warcie **(2,7 km)**. Szlak Łabędzi biegnie wzdłuż Warty, a szlak Rogaliński skręca w prawo, na skos w las, na drogę z płyt betonowych, która powstała w czasie układania jednej z odnóg rurociągu doprowadzającego wodę dla Poznania z ujęcia pod Mosiną. Mija skrzyżowanie z pieszym szlakiem zielonym i szlakiem konnym **(3,7 km)** i dochodzi do skrzyżo-

wania ze szlakiem Łabędzim i szlakiem konnym (4,9 km). Skręca w prawo, dołączając do napotkanych szlaków. Po 300 m szlaki skręcają w lewo i zaraz – odchodząc od szlaku konnego – oba szlaki rowerowe wykręcają w lewo na skos.

Dochodząc do skrzyżowania, skręcają w prawo (5,6 km). Przecinają szlak konny i dochodzą do drogi Poznań–Rogalinek, obok przydrożnego parkingu leśnego (6,5 km). Stąd szlaki prowadzą nadal prosto dro-

gą przez las do zabudowań Gluszczyzny Leśnej (7,1 km) i wzdłuż ogrodzenia dawnego Państwowego Gospodarstwa Rolnego do drogi o nawierzchni bitumicznej i jej skrzyżowania w prawo w kierunku Rogalinka (7,8 km). Droga ta, mijając po lewej zabudowania Kubalina, gdzie znajduje się Hodowla Psów Rasowych (8,2 km), dochodzą do skrzyżowania z szeroką drogą gruntową, w którą skręcają w lewo (10,0 km). Mijają po lewej zabudowania Rogalina-Podlesia i starej owczarni, dochodząc do skrzyżowania dróg na skraju lasu, obok obiektu wojskowego (12,0 km).

Tutaj szlaki rozwidlają się: Łabędzi skręca w lewo, a Rogaliński w **prawo i razem** z przebiegającym tędy **szlakiem czerwonym pieszym i szlakiem konnym** prowadzi w kierunku Rogalina. Na skraju lasu w lewo odchodzi szlak konny; na polu widoczne są stare dęby. Nieco dalej **z lewej strony** dołącza ponownie szlak konny. Na rozwidleniu dróg (13,4 km) szlak rowerowy i pieszy skręcają w lewo na skos, odchodząc od szlaku konnego i dochodząc do zabudowań Rogalina (ul. Poznańska). Mijają po lewej kapliczkę upamiętniającą powstańców z 1848 r., budynek gimnazjum i dochodzą do drogi Mosina–Kórnik (14,8 km). Stąd szlak rowerowy prowadzi prosto w dół ul. Arciszewskiego, do parkingu obok głównego wjazdu na teren zespołu parkowo-pałacowego, przy którym się kończy (14,9 km).

Rowerowy Szlak Warty

Długość: ok. 20 km. Oznakowanie – symbol roweru na białym tle, pod którym znajduje się logotyp szlaku.

**ROWEROWY
SZLAK
WARTY**

Szlak podzielony jest na dwa odcinki.

Odcinek 1 (dł. 9,1 km): Rogalinek–Rogalin–Świątniki–Radzewice

Szlak rozpoczyna się przy drodze wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik (ul. Mostowa), na skrzyżowaniu z ul. Wodną, na zachodnim skraju Rogalinka, w pobliżu mostu na Warcie **(0,0 km)**. Stąd biegnie razem ze szlakami pieszymi (czerwonym i zielonym) oraz rowerowym (pomarańczowym – Pierścień Dookoła Poznania) ul. Wodną. Przy drewnianym kościele pw. św. Michała i Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych **(0,7 km)** skręca w lewo w ul. Kościelną, a po 200 m w prawo (razem ze szlakiem pieszym czerwonym i rowerowym pomarańczowym), odchodząc od pieszego szlaku zielonego. Za wałem przeciwpowodziowym szlaki skręcają w lewo w drogę przez łąki, na której widoczne są okazałe dęby rogalińskie.

Prowadzą pod górę w las **(2,4 km)**, skręcają następnie w prawo na skos **(2,7 km)**, schodząc piaszczystym wąwozem w dół na skraj łąk. Przy powalonym potężnym dębie oba szlaki rowerowe odchodzą od szlaku pieszego na łąki **(3,1 km)** i, zataczając na nich łuk w lewo, doprowadzają do skrzyżowania z pieszym szlakiem czerwonym tuż przy furtce wejściowej na teren parku otaczającego pałac rogaliński **(3,5 km)**. Tutaj oba szlaki rowerowe biegną drogą pod górę wzdłuż ogrodzenia parku, dochodzą do drogi wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik **(3,8 km)**, (uwaga: ze względu na wąskie pobocze drogi oraz duży ruch samochodowy jest to bardzo niebezpieczny odcinek!) skręcają w nią w prawo i doprowadzają do skrzyżowania dróg obok restauracji Pod Dębami w Rogalinie i styku z Rogalińskim Szlakiem Rowerowym **(4,8 km)**.

W prawo, w dół ul. Arciszewskiego (odchodząc od rowerowego szlaku pomarańczowego, który prowadzi dalej drogą) Szlak Warty i Rogaliński Szlak Rowerowy dochodzą do parkingu obok głównego wjazdu na teren zespołu zabytkowego pałacu w Rogalinie **(4,9 km)**. W tym miejscu kończy się Rogaliński Szlak Rowerowy, a Szlak Warty skręca w lewo, dochodząc do kaplicy pw. św. Marcelina **(5,2 km)**. Wąską ścieżką obok drogi szlak dochodzi do budynku plebanii, przy której schodzi w pra-

wo na skos w dół (5,3 km), a następnie prowadzi skrajem łąk i lasu.

Przy zabudowaniach Świątnik wychodzi lekko pod górę na drogę, dołączając ponownie do szlaku rowerowego pomarańczowego. Stąd oba szlaki rowerowe prowadzą drogą przez wieś i do Radzewic (8,6 km). 400 m dalej szlak skręca w prawo (odchodząc od szlaku pomarańczowego) do Warty, w miejscu, gdzie planowana jest przeprawa promowa (9,1 km), która w przyszłości utworzy z tego szlaku pętlę.

Odcinek 2 (dł. 11,8 km): droga wojewódzka nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik–Sowiniec–Baranowo–Krajkowo–rzeka Warta

Szlak rozpoczyna się przy drodze Mosina–Rogalin–Kórnik, na przeciwko skrzyżowania z drogą do Niwki – ul. Nadwarciańską w Puszczykowie (0,0 km). Stąd drogą leśną na południe, razem z trzema innymi szlakami rowerowymi (zielonym, czerwonym i pomarańczowym), a dalej drogą przez łąki, dochodzi do mostu na Kanale Mosińskim (0,3 km), za którym – na rozwidleniu – skręca w prawo na skos do lasu. Z prawej strony drogi rozciąga się ogrodzony teren ujęcia wody dla miasta Poznania.

Po wyjściu z lasu na łąki droga lekko skręca w prawo na skos znowu do lasu, 300 m dalej z prawej strony dołącza droga. Szlak skręca tu w lewo na skos, prowadząc wzdłuż ogrodzenia ujęcia wody, a później wzdłuż zabudowań i muru ogradzającego rezydencję w Sowińcu do drogi z Mosiny, którą prowadzi szlak rowerowy niebieski. Stąd oba szlaki rowerowe prowadzą drogą w lewo do Krajkowa, mijając skrzyżowanie z drogą do Baranówka (5,3 km). Tutaj można na chwilę zboczyć ze szlaku, skręcić w lewo w polną drogę, aby zobaczyć starorzeczka Warty oraz licznie rosnące okazałe dęby rogalińskie. Dalej są zabudowania Baranowa i skrzyżowanie z drogą do Żabna (7,0 km).

Na początku zabudowań Krajkowa (7,5 km) po lewej stronie drogi znajduje się ujęcie wody dla Poznania. Za Krajkowem szlaki dochodzą do ronda z miejscem pielgrzymkowym i rozstaju dróg (8,9 km). Tutaj szlak rowerowy niebieski odchodzi w prawo na skos w kierunku Karczmy Podkowa Leśna, a Szlak Warty wiedzie prosto, teraz już drogą polną. Za wałem ochronnym ujęcia wody szlak wchodzi w las (9,3 km) i doprowadza do poprzecznej drogi leśnej, w którą skręca w lewo (10,1 km). Na rozwidleniu (10,9 km) szlak wiedzie prosto, mija po lewej

starorzecza Warty i dochodzi do Warty (11,8 km). Po drugiej stronie rzeki widoczne są zabudowania Radzewic. Tutaj planowana jest przeprawa promowa przez Wartę, która w przyszłości utworzy z tego szlaku pętlę.

Nadwarciański Szlak Rowerowy

Wzdłuż Warty przez Park przebiega fragment wschodniego odcinka Nadwarciańskiego Szlaku Rowerowego, prowadzącego od Poznania do zbiornika zaporowego Jeziorsko (dł. 260 km) na Warcie. Szlak należący do Wielkopolskiego Systemu Szlaków Rowerowych i w całości przebiegający wzdłuż Warty na terenie województwa wielkopolskiego, w większości prowadzi wałami i łęgami wzdłuż rzeki, omijając wiele mniejszych i większych miejscowości. Trasa ta umożliwia zwiedzanie interesujących obiektów krajoznawczych, architektonicznych i przyrodniczych, znajdujących się pomiędzy Poznaniem a zbiornikiem Jeziorsko. Założeniem jest ułatwienie dojazdu rowerem z Poznania do najważniejszych miejscowości leżących na trasie. Na terenach Parku lub w jego najbliższej okolicy są to: Sowiniec, Baranowo, Krajkowo, Tworzykowo, Jaszkowo, Góra i Psarskie. Szlak oznaczony jest czarnym symbolem rowerka oraz błękitnym paskiem lub strzałką kierunkową na białym tle.

Nadwarciański Szlak Rowerowy to trasa wybitnie przyrodnicza. Jej atrakcją są starorzecza i łęgi, a zwłaszcza wały przeciwpowodziowe. Ich stosunkowo znaczna wysokość umożliwia oglądanie i fotografowanie rozległych panoram widokowych. Trasa jest stosunkowo łatwa, występuje zaledwie kilka trudnych piaszczystych lub wyboistych odcinków.

Początek jest w Poznaniu na skrzyżowaniu ul. Droga Dębińska z ul. Królowej Jadwigi. Aż do Mosiny szlak oznaczony jest za pomocą znaków szlaku rowerowego czerwonego, który jest jednocześnie jednym ze szlaków łącznikowych, prowadzących do Pierścienia Rowerowego Dookoła Poznania. Szlak łącznikowy Wzdłuż Warty do Wielkopolskiego Parku Narodowego, o długości 30 km, prowadzi do centrum Mosiny i niemal na całej swojej długości wiedzie wśród nadwarciańskich łęgów, jedynie nieznacznie zbliżając się lub oddalając od brzegów Warty. Charakterystyczne, błękitne znaki pojawiają się dopiero na pl. 20 Października w Mosinie, prowadząc już do samego zbiornika Jeziorsko.

Pierścień Rowerowy Dookoła Poznania (Pierścień Poznański) jest rowerowym szlakiem turystycznym dookoła miasta Poznania. Wyznakowany w 2001 r. był pierwszym z poznańskich szlaków rowerowych tworzonych w ramach programu Wielkopolskiego Systemu Szlaków Rowerowych. Prowadzi głównie przez gminy powiatu poznańskiego z niewielkim odcinkiem na terenie powiatu obornickiego. Z Poznaniem połączony jest przy pomocy 7 szlaków łącznikowych wyznakowanych razem z Pierścieniem z wykorzystaniem odcinków istniejących już wcześniej. Łączna długość Pierścienia – 173 km, szlaków dojazdowych – 123 km.

Za stacją benzynową **(0,0 km)** wjeżdżamy w drogę o szutrowej nawierzchni – ul. Piastowska. Po przekroczeniu ul. Hetmańskiej **(2,1 km)** i pozostawieniu ul. Piastowskiej z prawej strony, skręcamy w lewo na skos w wąską ścieżkę biegnącą wałem przeciwpowodziowym. Wkrótce wjeżdżamy na teren lasu komunalnego Dębina. Mijamy wiadukt kolejowy **(4,1 km)**, aby za chwilę stromym podjazdem osiągnąć ul. Dolna Wilda **(5,0 km)**, wzdłuż której jedziemy aż do wiaduktu, prowadzącego nad autostradą A2. Za chwilę skręcamy w lewo w ul. 3 Maja **(6,5 km)**. Wkrótce z tyłu zostawiamy zabudowania Lubonia (Lasek) **(14,7 km)** i wjeżdżamy na teren obszaru ochrony ścisłej Zalewy Nadwarciańskiej w Wielkopolskim Parku Narodowym.

Jadąc piaszczystą ścieżką z drewnianymi mostkami po kilku kilometrach **dojeżdżamy** do zabytkowego dworca kolejowego Puszczykowo **(21,1 km)**. Tutaj mamy dwie możliwości kontynuowania trasy: albo drogą rowerową wzdłuż ul. Wczasowej, albo skręcamy w lewo nieco wcześniej i, nadal za znakami szlaku łącznikowego, podążamy wzdłuż Warty. Obydwa warianty **spotykają się** przy pierwszych zabudowaniach Puszczykowa. **Jadąc ul. Wczasową**, omijamy centrum Puszczykowa ze **stacją** kolejową Puszczykówko **(24,1 km)**.

Z Puszczykowa wyjeżdżamy dość ruchliwą ul. Nadwarciańską, wzdłuż której znajduje się droga rowerowa. Doprowadza nas ona do skrzyżowania z drogą wojewódzką nr 431 Mosina-Rogalin-Kórnik **(26,7 km)**. **Przekraczamy tę drogę** i jedziemy prosto drogą gruntową. Na odcinku do rynku w Mosinie **zbiegają się: czerwony szlak łącznikowy Pierścienia Dookoła Poznania, którym jedziemy, pomarańczowy szlak Pierścienia Dookoła Poznania oraz zielony Ziemiański Szlak Rowerowy.**

Drogą gruntową zjeżdżamy lekko w dół. Przekraczamy mostek. Po przejechaniu przez niewielki laszek (uwaga na korzenie drzew!) skręcamy w lewo, a następnie w prawo i piaszczystym podjazdem przecinamy teren wojskowy, o czym świadczą tablice, umieszczone na płocie po obu stronach drogi. Osiągamy pierwsze zabudowania Mosiny (**28,5 km**). Przecinamy poprzeczną ul. Skrajną i jedziemy ul. Targową. Wokół jest osiedle domów jednorodzinnych. Za torami ulica zmienia nazwę na Farbiarską. Docieramy do skrzyżowania z ul. Niezłomnych. Tutaj skręcamy w prawo, w stronę pl. 20 Października (dawny Rynek) (**30,0 km**), gdzie znajduje się węzeł szlaków rowerowych, wiodących z Poznania na południe. Tu jest początek znaków błękitnych Nadwarciańskiego Szlaku Rowerowego, które zaprowadzą nas aż do zapory Jeziorsko.

Z pl. 20 Października w Mosinie wyjeżdżamy ul. Niezłomnych. Po prawej mijamy budynek dawnej bożnicy, obecnie muzeum. Przekraczamy Kanał Mosiński i ponownie docieramy do skrzyżowania ul. Niezłomnych z ul. Farbiarską. Skręcamy w lewo, ale nie w ul. Farbiarską, która tu przyjechaliśmy, lecz w idącą bardziej na południe ul. Sowiniecką. Zanim wyjeździemy z miasta musimy skorzystać z przejazdu ze szlabanami (**30,5 km**). Po około 2 km drogi o zniszczonej nawierzchni asfaltowej, która kończy się w Sowińcu (**32,3 km**), po dojechaniu do rozległej, prywatnej rezydencji, skręcamy w prawo, wraz z drogą asfaltową. Po prawej stronie mijamy strefę bezpośredniej ochrony ujęcia wody dla miasta Poznania. Będzie się ona ciągnęła wzdłuż drogi aż do Baranowa (**36,2 km**). Tutaj nie skręcamy w prawo w kierunku Żabna, ale jedziemy prosto.

Droga asfaltowa przechodzi w drogę leśną o nawierzchni szutrowej. Wkrótce pojawiają się pierwsze zabudowania Krajowa (**37,5 km**). Po minięciu ostatnich z nich dojeżdżamy do charakterystycznego ronda z miejscem pielgrzymkowym, na które składają się: drewniany krzyż, figura Matki Boskiej i tabliczka z cytatem z Norwida (**38,6 km**). Tu nawierzchnia asfaltowa się kończy, a my skręcamy w drogę szutrową w prawo, prowadzącą w kierunku lasu. W ciągu najbliższych 2 km droga będzie piaszczysta. Aż do Śremu będą nam towarzyszyły ciemnoniebieskie znaki jednego ze szlaków rowerowych, należących do lokalnej sieci szlaków wokół Śremu i Dolska.

Po lewej mijamy dojazd do karczmy Podkowa Leśna. Jedziemy nadal leśną drogą szutrową. Po kolejnym, leśnym odcinku,

pojawiają się zabudowania Leśnictwa Krajkowo (40,6 km). Po lewej mijamy kapliczkę, po prawej – leśny parking z tablicą informacyjną. Bardzo piaszczystym zjazdem (może być nieprzejezdny!) docieramy do kolejnej tablicy informacyjnej, oznaczającej początek właściwego rezerwatu przyrody Krajkowo (41,2 km). Tutaj skręcamy w prawo i za chwilę w lewo. W czasie wiosennych roztopów pokonanie dalszego odcinka szlaku może być niemożliwe. W takim przypadku przy tablicy skręcamy w prawo i przez chwilę jedziemy piaszczystą nieoznakowaną drogą, aż do momentu, kiedy z lewej strony pojawi się oznakowanie szlaku.

Jedziemy prosto, już szlakiem błękitnym. Razem z ciemnoniebieskim szlakiem „śremskim” oraz szlakiem pieszym czerwonym, docieramy do kolejnego miejsca postoju z tablicami informacyjnymi i z malowniczym widokiem na dolinę Warty. Tutaj wszystkie szlaki, tak jak i nasz, skręcają w prawo. Po dotarciu do wyraźnego skrzyżowania dróg leśnych skręcamy w lewo i dojeżdżamy do kolejnego skrzyżowania dróg, tym razem z drewnianym krzyżem po lewej (44,8 km). Dalsza jazda na wprost grozi zakopaniem się w grząskim gruncie, dlatego skręcamy w prawo. Pojawia się wąska nawierzchnia asfaltowa, którą wjeżdżamy do Tworzykowa.

Za ostatnimi zabudowaniami wsi jakość drogi pogarsza się. Wkrótce po prawej mijamy leśny parking i wraz z drogą skręcamy lekko w lewo. Przejeżdżamy obok leśniczówki Jaszkowo, koło której rośnie dąb – pomnik przyrody i po chwili wyjeżdżamy z lasu, dojeżdżając do Jaszkowa (49,0 km). Docieramy do skrzyżowania dróg asfaltowych, po lewej widoczna jest brama obszernego założenia pałacowo-parkowego.

Na skrzyżowaniu w Jaszkanie kontynuujemy jazdę na wprost. Jednostajnie wznosząca się droga doprowadza nas do miejscowości Góra (z wysokim masztem radiowo-telewizyjnym) (50,2 km). Na kolejnym wzgórzu, pod które należy podjechać, położona jest wieś Psarskie (53,3 km). Skręcamy w lewo w zabytkową aleję wysadzaną klonami i platanami, dojeżdżamy do neogotyckiego pałacu. Szlak prowadzi prosto drogą gruntową – ul. Zachodnią. Po chwili wjeżdżamy do Śremu (54,0 km) drogą o nawierzchni z kostki betonowej. Po lewej stronie rozciąga się rozległa panorama Warty. Po zjeździe rozpoczyna się niewielki podjazd. Z prawej strony dochodzi ul. Kolejowa, którą docieramy do skrzyżowania z ulicami: Kilińskiego

i Mickiewicza (55,9 km). Po lewej widać most nad Wartą, którym możemy dojechać do centrum miasta.

Ze Śremu szlak prowadzi nadrzecznym wałem przeciwpowodziowym, m.in. przez tereny Żerkowsko-Czeszewskiego Parku Krajobrazowego i Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego, aż do zapory czołowej zbiornika Jeziorsko.

Ziemiański Szlak Rowerowy

Ziemiański Szlak Rowerowy przebiega w bezpośrednim sąsiedztwie północnych i zachodnich granic Parku, a na wysokości Mosiny dwukrotnie przecina granice Parku. Prowadzi z Poznania do południowej części województwa wielkopolskiego, gdzie tworzy pętlę; jego całkowita długość wynosi 245 km. Niemal w całości trasa biegnie wśród nadwarciańskich łęgów, jedynie nieznacznie zbliżając się lub oddalając od brzegów Warty. Stanowi jedną z najbardziej widokowych tras rowerowych Wielkopolski. Nawierzchnia szlaku jest zróżnicowana: od dróg asfaltowych, po drogi gruntowe i ścieżki piaszczyste, podmokłe lub kamieniste.

Nazwa oznakowanego w 2004 r. szlaku nawiązuje do licznych dworów ziemiańskich, które można zobaczyć na jego trasie. Należy on do Wielkopolskiego Systemu Szlaków Rowerowych, a jego przebieg pokrywa się częściowo z przebiegiem międzynarodowego szlaku EuroVelo 9 (Szlak Bursztynowy), biegnącego na długości prawie 2 tys. km od Gdańska, przez Czechy do Austrii, dalej do Słowenii i kończącego się w Chorwacji, w Puli nad Adriatykiem. Szlak ten jest częścią europejskiej sieci szlaków rowerowych EuroVelo, będącej projektem Europejskiej Federacji Cyklistów. Sieć obejmuje 12 szlaków rowerowych biegnących przez całą Europę, budowanych w oparciu o już istniejącą sieć szlaków lokalnych i łączących je w jeden system. Całkowita długość szlaków EuroVelo wyniesie ponad 60 tys. km.

Trasa rowerowa, którą możemy dojechać do początku Ziemiańskiego Szlaku Rowerowego, znajduje się w Poznaniu na skrzyżowaniu ul. Królowej Jadwigi i ul. Droga Dębińska. Oznaczona jest za pomocą czerwonych znaków i jest jednocześnie jednym ze szlaków łącznikowych Pierścienia Rowerowego Dookoła Poznania – Wzdłuż Warty do Wielkopolskiego Parku Narodowego (dl. 26,7 km). Trasa tego szlaku prowadzi do Mosiny, gdzie zaczyna się właściwy Ziemiański Szlak Rowerowy.

Za stacją benzynową **(0,0 km)** wjeżdżamy w ul. Piastowską o szutrowej nawierzchni. Po przekroczeniu ul. Hetmańskiej **(2,1 km)** i pozostawieniu ul. Piastowskiej z prawej strony, skręcamy w lewo na skos w szeroką ścieżkę, biegnącą grzbietem wału przeciwpowodziowego. Po lewej stronie, w dole widać Wartę. Wkrótce wjeżdżamy na teren lasu komunalnego Dębina. Mijamy wiadukt kolejowy **(4,1 km)**, aby za chwilę stromym podjazdem osiągnąć ul. Dolna Wilda **(5,0 km)**, wzdłuż której jedziemy aż do ul. 3 Maja **(6,5 km)**, w którą skręcamy w lewo. Wkrótce z tyłu zostawiamy zabudowania Lubonia **(14,7 km)**. Wjeżdżamy na teren obszaru ochrony ścisłej Zalewy Nadwarciańskiej w Wielkopolskim Parku Narodowym. Po kilku piaszczystych kilometrach i przekroczeniu drewnianych mostków, dojeżdżamy do pola biwakowego. Zaraz za nim jest poprzeczna ul. Cyryla Ratajskiego **(22,0 km)** w Puszczykowie. Z Puszczykowa wyjeżdżamy dość ruchliwą ul. Nadwarciańską, która doprowadza nas do skrzyżowania z drogą wojewódzką nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik **(26,7 km)**. Przekraczamy drogę wojewódzką, po jej drugiej stronie znajduje się punkt węzłowy szlaków: tutaj kończy się czerwony szlak łącznikowy, a zaczyna Ziemiański Szlak Rowerowy, oznakowany zielonymi znakami z charakterystycznym rowerkiem.

Po przekroczeniu drogi wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik **(0,0 km)** jedziemy prosto piaszczystą drogą gruntową, lekko w dół. Przez chwilę znajdujemy się w granicach Rogalińskiego Parku Krajobrazowego. Przekraczamy mostek, za którym jedziemy nadal prosto. Po przejechaniu przez niewielki lassek (uwaga na korzenie drzew!) skręcamy w lewo, a następnie w prawo i piaszczystym podjazdem przecinamy teren bezpośredniej strefy ujęcia wody, o czym świadczą szczególnie starannie wykonane ogrodzenia po obu stronach drogi.

Osiągamy pierwsze zabudowania Mosiny **(1,8 km)**. Przecinamy ul. Skrajną i jedziemy ul. Targową. Wkrótce po lewej pojawia się wygodny, szeroki chodnik, a wokół znajduje się osiedle domów jednorodzinnych. Za torami ulica zmienia nazwę na Farbiarską. Docieramy do skrzyżowania z ul. Niezłomnych (brak światła!). Tutaj Pierścień Rowerowy skręca w prawo, w stronę pl. 20 Października. Szlak Ziemiański przecina wspomniane skrzyżowanie na wprost i wiedzie ul. Wawrzyniaka. Przecinamy kolejne skrzyżowanie – tym razem ze światłami – i jedziemy prosto ul. Leszczyńską; opuszczamy Mosinę **(2,9 km)**.

Po około 2 km wygodnej drogi o nawierzchni asfaltowej osiągamy Krosno. Po lewej stronie mijamy kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej z drewnianą dzwonnica (5,3 km). Kilkadziesiąt metrów dalej skręcamy w lewo w kamienistą drogę gruntową. Ostrożnie przekraczamy przejazd przez tory i zaraz za nim skręcamy w prawo i jedziemy wyboistą drogą gruntową. Po kolejnych 2 km coraz bardziej piaszczystej drogi docieramy do drogi o nawierzchni asfaltowej i kontynuujemy jazdę na wprost, docierając do Drużyny (6,8 km). Ulicą Powstańców Wielkopolskich wyjeżdżamy ze wsi i jedziemy przez cały czas prosto. Za Nowinkami, po lewej stronie zaczyna się gruntowa droga rowerowa, dobrze oznaczona niebieskimi tablicami. Wjeżdżamy do lasu sosnowego; droga rowerowa kończy się dopiero w Pecnej (9,8 km).

Od tego momentu podążamy drogą powiatową nr 2465P, czyli ul. Mosińską. Po lewej mijamy siedzibę Nadleśnictwa Konstantynowo i leśny parking. Po około kilometrze po prawej, przy krzyżu, zaczyna się następna – tym razem asfaltowa – droga rowerowa, która wjeżdżamy do Ilówca (12,1 km). Dalej Ziemiański Szlak Rowerowy prowadzi w kierunku Czempinia i w kierunku granicy z województwem dolnośląskim. W zależności od wybranego wariantu szlaku (przez Leszno – 107 km lub przez Gościny – 115 km) kończy się on w miejscowości Słonin lub Zaorle.

Szlaki rowerowe okolic Śremu

W Śremskim Ośrodku Wspierania Małej Przedsiębiorczości Unii Gospodarczej Regionu Śremskiego opracowana została koncepcja sieci szlaków rowerowych o łącznej długości około 324 km, przebiegających między najbardziej interesującymi krajoznawczo miejscami w okolicach Śremu. Śremskie szlaki rowerowe łączą się także z Pierścieniem Rowerowym Dookoła Poznania na północy oraz z Ziemiańskim Szlakiem Rowerowym.

Do szlaków położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Parku lub przebiegających przez niego częściowo albo całkowicie należą: Łęgi Nadwarciańskie, Śladami Józefa Wybickiego, Do Poznania, Kasztanowy, Konwaliowy.

Szlak Łęgi Nadwarciańskie: Śrem (0,0 km)–Mechlin (6,4 km)–Dąbrowa (9,2 km)–Kotowo (11,3 km)–Zaniemyśl (18,5 km)–Łekwo (21,1 km)–Kaleje (26,4 km)–Tesiny (30 km)–Niesłabin (36,8 km)–Brudzewo (42,5 km)–Śrem (44,5 km).

Długość: 44,5 km; oznakowanie: zielony; stopień trudności: znaczny; atrakcyjność: bardzo duża. Dostyć długi szlak dla wytrawnych rowerzystów.

Szlak Śladami Józefa Wybickiego: Śrem (0,0 km)–Nochowo (4,5 km)–Błociszewo (10,5 km)–Wronowo (18,0 km)–Gołębin Stary (21,4 km)–Górzyce (24,2 km)–Czempiń (31,0 km)–Ilówiec (40,0 km)–Grzybno (43,3 km)–Brodnica (49,2 km)–Przylepki (52,3 km)–Manieczki (55,0 km)–Gaj (59,3 km)–Śrem (67,5 km).

Długość: 67,5 km; oznakowanie: czerwony; stopień trudności: łatwy; atrakcyjność: bardzo duża. Całodniowa trasa dla wytrwałych rowerzystów. Szlakiem podróżować można dłużej, korzystając z noclegów.

Szlak Do Poznania: Śrem (0,0 km)–Brudzewo (3,5 km)–Niesłabin (6,1 km)–Orkowo (12,5 km)–Czmoniec (14,8 km)–Radzewo (19,5 km).

Długość: 19,5 km; oznakowanie: zielony; stopień trudności: łatwy; atrakcyjność: średnia. Szlak nie prowadzi bezpośrednio do Poznania, ale przy jego pomocy można dotrzeć do skrzyżowania z Pierścieniem Rowerowym Dookoła Poznania.

Szlak Kasztanowy: Śrem–Psarskie–Góra–Jaszkowo–Ludwikowo–Przylepki

Długość: 11,2 km; oznakowanie: niebieski; stopień trudności: łatwy; atrakcyjność: duża. Łatwa i przyjemna trasa, nawet dla osób mających do czynienia z rowerem sporadycznie. Większość dróg dobrze utrzymana o nawierzchni asfaltowej, wymagają jednak większej ostrożności. Szlak stanowi łącznik z innymi: zielonym do Krajkowa oraz czerwonym do Czempinia.

0 km	Śrem; początek szlaku u zbiegu ul. Kilińskiego i ul. Kolejowej, dalej niewielki zjazd w ul. Zachodnią, koniec drogi o nawierzchni asfaltowej, początek trudnego i długiego podjazdu pod Górę Psarską;
3,1 km	Psarskie, szlak prowadzi prosto, obok przydrożnej figury, do ul. Platanowej, z prawej strony zespół pałacowo-parkowy, dalej drogą w kierunku masztu nadawczego w Górze;
5,1 km	Góra, przy drodze na skraju lasu stoi drewniany krzyż, po drugiej stronie, na skarpie nadwarciańskiej dwór, za parkiem płaski teren z dalekim widokiem na dolinę Warty,

	duża kępa drzew z prawej strony kryje zespół pałacowo-parkowy w Jaszkuwie;
7,9 km	Jaszkuwo, Centrum Hipiki, przy parku zielony szlak rowerowy do Krajkuwa, szlak niebieski prowadzi drogą w kierunku Brodnicy, za wsią wjazd do lasu, po krótkim podejściu jazda wśród pól i rozproszonych zabudowań Ludwikowa;
10,4 km	Ludwikowo, droga o dobrej nawierzchni, boczna droga odbija do Esterpola, prosto – dojazd do Przylepek;
11,2 km	Przylepki, dwór, koniec szlaku na skrzyżowaniu dróg, można kontynuować jazdę szlakiem czerwonym, który w prawo wiedzie do Czempinia, a w lewo do Śremu.

Szlak Konwaliowy: Jaszkuwo–Tworzykovo–Krajkuwo–Jaszkuwo

Długość: 15,3 km; oznakowanie: zielony; stopień trudności: średni; atrakcyjność: bardzo duża. Niezbyt długi szlak przeznaczony dla miłośników przyrody, prowadzący wyłącznie lasami Parku. Drogi na szlaku urozmaicone, od piaszczystych ścieżek po drogi asfaltowe. Szlak ma połączenie poprzez szlak niebieski i czerwony ze Śremem oraz Czempiniem.

0 km	Jaszkuwo, początek szlaku na rozwidleniu dróg przy wjeździe do parku Centrum Hipiki Jaszkuwo, przy parku połączenie z niebieskim szlakiem rowerowym ze Śremu do Przylepek, trasa Konwaliowa prowadzi obok kościoła doliną Warty;
1,2 km	w lesie droga coraz bardziej piaszczysta, jazda cały czas prosto, głównie przez bory sosnowe;
3,4 km	jazda prosto, na skrzyżowaniu dróg leśnych, przy krzyżu, można zjechać do Tworzykova;
5,5 km	na kolejnej krzyżówce duktów leśnych dojście pieszego szlaku czerwonego z Żabna, przez następne 1,5 km oba szlaki prowadzą w stronę Krajkuwa;
6,0 km	rezerwat przyrody Krajkuwo, od rezerwatu szlak prowadzi podmokłym duktem leśnym w stronę zabudowań wsi Krajkuwo;
7,1 km	Krajkuwo-Folwark, przy leśniczówce (300 m) miejsce postojowe, trasa prowadzi obok murowanej kapliczki przy leśniczówce, w kierunku lasu;

8,0 km	skręt w lewo, w las (szlak pieszy prowadzi do Krajkowa), w lesie częste zmiany kierunku;
10,6 km	przecięcie z pieszym szlakiem czerwonym, dalej piaszczystą drogą leśną do miejsca postojowego przy drodze z Jaskowa do Tworzykowa;
12,7 km	od postoju asfaltowa droga do Jaskowa, na skraju lasu rośnie okazałe dąb szypułkowy, obok leśniczówka Jaskowo;
15,3 km	Jaskowo, koniec szlaku przy wyjeździe na drogę w pobliżu parku.

W Śremie rozpocząć można także trasy wycieczek krajoznawczych, prowadzących m.in. przez Park. Szczególnie interesujące są:

– **Szlaki miłośników przyrody:**

- ♦ Śrem-Park Miejski im. Powstańców Wlkp.–Mechlin-Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Łęgi Mechlińskie–Orkowo–Rogaliński Park Krajobrazowy–Mosina–Pożegowo–Wielkopolski Park Narodowy;
- ♦ Śrem-Zalew Śremski–Dolsk–rezerwat przyrody Miranowo–Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderego Chłapowskiego (Turew)–Czempiń (Stacja Badawcza Polskiego Związku Łowieckiego)–Grzybno–rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie.

- **Szlak hr. Edwarda Raczyńskiego:** Śrem (Muzeum Śremskie)–Mechlin (dwór)–Zaniemyśl (grobowiec przy kościele pw. św. Wawrzyńca, Wyspa Edwarda na Jeziorze Raczyńskim)–Rogalin (zespół pałacowo-parkowy)–Poznań (Biblioteka Raczyńskich, Złota Kaplica w Bazylice Archikatedralnej pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła).

Wycieczki rowerowe – trasy nieoznakowane

Sprawnym dojazdem z Poznania i z Mosiny do atrakcyjnych krajoznawczo i krajobrazowo miejsc Parku zapewniają następujące nieoznakowane trasy:

Trasa nr 1: Poznań–Puszczykowo–Rogalin–Wiórek–Poznań
Długość: około 53 km

0 km	Poznań, drogowy most Przemysła I na Warcie, spod mostu w prawo w wąską ścieżkę, widoczne są znaki szlaku rowerowego prowadzącego do Puszczykowa (szlak dojazdowy Pierścienia Rowerowego Dookoła Poznania – Wzdłuż Warty do Wielkopolskiego Parku Narodowego, szlak jest fragmentem Ziemiańskiego Szlaku Rowerowego i Nadwarciańskiego Szlaku Rowerowego);
4,9 km	Luboń, skręt w asfaltową ul. Rzeczną, po chwili nawierzchnia asfaltowa się kończy, trasa szlaku zbliża się do Warty;
5,5 km	zjazd z wału przeciwpowodziowego i w prawo ścieżką biegnącą przy brzegu rzeki, miejscami ścieżka jest utwardzona płytami i tłuczniem, po 500 m nieznacznie w prawo od dróżki leżącej najbliżej wody, po kilku zakrętach po prawej stronie w dole niewielkie stawki, 200 m dalej wał ziemny, za którym skręt w prawo w dróżkę wzdłuż wału prowadzącą do brzoźowego zagajnika, po 600 m zabudowania, droga szutrowa;
7,3 km	skręt w prawo, przejazd nad przepustem łączącym zbiorniki wodne, po chwili po lewej stronie widoczny tor kolejowy prowadzący do zakładów chemicznych, za torem zjazd obok schodów aż do brzegu zbiornika wodnego, dalej ścieżką, z lewej zbiornik wodny, z prawej zabudowania Lubonia;
8,8 km	przejazd pod mostem, za mostem boisko, które należy przejechać przy południowej bramce, ścieżka prowadzi nieznacznie w górę w kierunku lasu, następnie skręt w lewo w szeroką leśną drogę, po 800 m widoczna Warta;
10,5 km	nieczynna przeprawa promowa przez Wartę, bardzo urozmaicony fragment drogi przez Wielkopolski Park Narodowy i bardzo dobrze oznakowany, około 500 m za trzecim mostkiem polana w Puszczykowie, przejazd prosto wzdłuż Warty (około 300 m w prawo od polany dworzec PKP w Puszczykowie);
16,4 km	skręt w prawo, po 300 m w lewo, po 800 m jazda parkiem na skraju lasu nad brzegiem Warty;
17,5 km	skręt w lewo drogą asfaltową, po 600 m po prawej sklep spożywczy oraz ul. Arkadego Fiedlera w Puszczykowie, zaraz za sklepem skręt w lewo, zjazd ścieżką z wału nad brzeg Warty;
18,4 km	szlak prowadzi wzdłuż brzegu rzeki przez 1,3 km;
19,8 km	na wysokości Gospodarstwa Agroturystycznego Stajnia Niwka trasa odbiega od brzegu Warty i prowadzi pieszym szlakiem czerwonym w kierunku mostu;

21,2 km	zaraz za mostem nad Wartą na drodze wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik skręt w prawo na wały przeciwpowodziowe (odbicie od pieszego szlaku czerwonego), po lewej widoczny drewniany kościół i cmentarz w Rogalinu, po prawej w dole Warta;
22,5 km	koniec wałów przeciwpowodziowych, skręt w prawo w polną drogę, którą biegnie piesz szlak czerwony, po 500 m rozwidlenie dróg, nieznacznie w lewo, po prawej widoczne łęgi nadwarciańskie, po lewej stronie pradolina Warty;
24 km	dąb szypułkowy – pomnik przyrody;
25 km	zespół pałacowo-parkowy w Rogalinie, przejazd przez furtkę w ogrodzeniu parku, po 600 m po lewej stronie widoczny pałac, trasa szlaku dopiero koło gorzelni skręca w lewo w kierunku parkingu przy pałacu;
26 km	parking; po lewej stronie pałac w Rogalinie, po prawej dojście zabytkową aleją do kaplicy pw. św. Marcelina, parking strzeżony, brak stojaków na rowery, od pałacu trasa biegnie wzdłuż pieszego szlaku czerwonego w kierunku Daszewic;
29 km	trasa odbija od pieszego szlaku czerwonego w lewo (ul. Podlasie w kierunku Rogalin-Podlasie), po 1 km rozpoczynają się zabudowania Rogalina-Podlasie, trasa biegnie w kierunku drogi Rogalin–Gluszyna;
31,4 km	skręt w prawo i około 500 m drogą;
32,8 km	przecięcie drogi powiatowej nr 2460P Rogalinek–Wiórek, parking leśny, trasa prowadzi leśną drogą odchodzącą od głównej drogi, po 600 m charakterystyczne skrzyżowanie 6 dróg leśnych, skręt lekko w prawo i prosto;
33,5 km	leśna polana, po lewej stronie widoczna Warta, skręt w prawo, biegnie tędy piesz szlak zielony;
39,5 km	droga płytowa, po 400 m zabudowania Wiórka, po prawej parking strzeżony ze stojakami rowerowymi, po lewej szkoła jazdy konnej, pole namiotowe, z parkingu prosto, fragment drogi płytowej, następnie nieznacznie w lewo w drogę szutrową, po prawej przystanek PKS, po 1,1 km w prawo i około 250 m drogi asfaltowej;
41,3 km	w lewo droga asfaltowa, po 100 m w prawo w ul. Szkolną w Wiórku, rozpoczyna się droga polna, najpierw przez około 100 m lekkie wzniesienie, kolejne 1,35 km prosto, po prawej jednostka wojskowa, następnie zjazd do Bańek;

43,3 km	Babki, w lewo drogą asfaltową, następnie skręt w prawo, polna droga (43,6 km), prosto, po 250 m trasa biegnie wzdłuż pieszego szlaku żółtego (kierunek Marlewo), dalej droga biegnie wśród lasu;
45,5 km	przecięcie z ul. Głuszyna, kolejny odcinek to ul. Ożarowska, której nawierzchnia po 1,4 km jest asfaltowa, po prawej widoczne lotnisko w Krzesinach;
48,5 km	rondo, skręt w lewo w ul. Jędrzejowską, po 600 m koniec asfaltu, droga polna;
49,5 km	za gruszą widoczną z prawej strony, skręt w ścieżkę po prawej stronie byłego fortu, po 450 m widoczne rozgałęzienie w lewo;
50,1 km	skręt w prawo w ul. Książęcą (droga asfaltowa);
50,8 km	trasa biegnie wzdłuż torów kolejowych, dalej przez most kolejowy;
51,5 km	w prawo pod wiaduktem, rozpoczyna się znakowany szlak rowerowy, dalsza część trasy tak samo, jak na odcinku 0 km-1,7 km;
53,3 km	Poznań, drogowy most Przemysła I na Warcie.

Trasa nr 2: Mosina–rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie–Sowinki–Sowiniec–Mosina

Długość: 26 km

0 km	dworzec PKP w Mosinie, 300 m ul. Kolejową, następnie w prawo przez przejazd kolejowy ul. Sowiniecką;
1,4 km	w prawo na wysokości widocznych z lewej strony ogrodzeń w drogę leśną;
2 km	skrzyżowanie dróg leśnych, skręt w lewo, po 400 m skręt w prawo;
3,5 km	skrzyżowanie szerokich dróg leśnych, przez które trasa biegnie prosto w kierunku Leśnictwa Bogulin;
4,1 km	Leśnictwo Bogulin, po 200 m prosto przez skrzyżowanie dróg leśnych w kierunku drogi Mosina–Żabno;
5,1 km	parking leśny (stolik, ławki, kosze na odpady), prosto przez drogę Mosina–Żabno;
5,8 km	dalsza część trasy rowerowej biegnie wzdłuż pieszego szlaku niebieskiego, po 500 m, gdzie szlak niebieski łączy się z czerwonym, 200 m w lewo miejsce martyrologii –

	głaz z tablicą pamiątkową oraz mogiły zamordowanych przez hitlerowców Polaków;
6,6 km	skręt w lewo zgodnie z pieszym szlakiem niebieskim;
7,6 km	za szkółką leśną skręt w prawo (zgodnie z pieszym szlakiem niebieskim), po 100 m wzniesienie, następnie długi zjazd;
9,5 km	skręt w lewo, rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie, pieszym szlakiem niebieskim przez rezerwat (wąska ścieżka);
9,8 km	odbicie od pieszego szlaku niebieskiego, skręt w lewo, w szeroką drogą leśną, po 1,3 km skręt w lewo w węższą drogę leśną (200 m za płytami prowadzącymi do szkółki leśnej), 600 m dalej prosto przez skrzyżowanie;
12,5 km	skręt w prawo w drogę do Sowinek, po 1,4 km duży parking leśny przy drodze Mosina-Żabno;
13,9 km	prosto przez drogę do Sowinek, po 550 m trasa biegnie wzdłuż pieszego szlaku czerwonego, 500 m dalej po lewej stronie kolejne miejsce martyrologii;
15,7 km	Sowinki - skrzyżowanie przy dębie - pomniku przyrody; nieznacznie w lewo, asfaltową drogą w kierunku drogi Sowiniec-Krajkowo (odbicie od pieszego szlaku czerwonego), po 1,3 km z prawej strony widoczny punkt wody pitnej;
17,2 km	prosto przez drogę Sowiniec-Krajkowo w drogę polną, prowadzącą wśród pól, mokradel i łąk z dębami w kierunku Warty;
17,7 km	rozgałęzienie dróg polnych, nieznacznie w prawo;
18,8 km	kolejne rozgałęzienie, nieznacznie w prawo, pojawiają się starorzecza Warty, po 150 m trasa doprowadza do Warty, nad brzegiem rzeki znajduje się duży, rozłożysty dąb;
19,2 km	trasa prowadzi wąską ścieżką wzdłuż brzegu Warty;
19,6 km	nieznacznie w lewo i szerszą drogą polną w kierunku Sowinca, po 500 m jeszcze raz w lewo, i po chwili w prawo, trasa szlaku oddala się od Warty, przebiega obok starorzeczy;
20,5 km	rozwidlenie dróg polnych, nieznacznie w prawo, po chwili kolejne rozwidlenie, dalej w prawo;
21,0 km	kolejne rozwidlenie, skręt w lewo w kierunku drogi Krajkowo-Sowiniec, po 300 m w prawo, około 400 m dalej w lewo do drogi;

21,9 km	droga Krajkowo–Sowiniec, skręt w prawo, prawym poboczem w kierunku Sowińca;
22,9 km	Sowiniec, za mostkiem w Sowińcu skręt w lewo w drogę polną, po 600 m w prawo w drogę leśną;
23,5 km	dojazd do dworca PKP w Mosinie;
26 km	dworzec PKP w Mosinie.

Trasa nr 3: Mosina–rezerwat przyrody Goździk Siny w Grzybnie–Sowinki–rezerwat przyrody Krajkowo–Sowinki–Mosina

Długość: 39,7 km

0,0 km	dworzec PKP w Mosinie;
0,0 km–15,7 km	część trasy taka sama jak odcinek 0 km–15,7 km trasy nr 2;
15,7 km	Sowinki, skręt w prawo pieszym szlakiem czerwonym, po 200 m z prawej strony widać zbiornik wodny (wpływa do niego Kanał Szymanowo-Grzybno) w Baranówku, przejazd przez Baranówek drogą w kierunku południowo-wschodnim;
18,3 km	droga asfaltowa do Żabna, skręt w prawo, po 400 m skręt w lewo w drogę pomiędzy lasem iglastym a polem uprawnym;
20,4 km	skręt w lewo w drogę prowadzącą do Baranowa-Osady;
21,3 km	skręt w prawo na wysokości pola uprawnego widocznego z lewej strony (Baranowo-Osada);
22,9 km	skręt w lewo, dalsza część trasy do rezerwatu Krajkowo biegnie pieszym szlakiem czerwonym;
25,4 km	rezerwat przyrody Krajkowo, przy rezerwacie parking leśny (zadaszenie, ławki, stolik, kosze na odpady, tablica informacyjna), dalej w lewo pieszym szlakiem czerwonym w kierunku Leśnictwa Krajkowo;
26,7 km	leśnictwo Krajkowo, skrzyżowanie przy zabytkowej przydrożnej kapliczce, tutaj także znajduje się parking leśny, dalej prosto pieszym szlakiem czerwonym, drogą szutrową, do rozwidlenia dróg trasa odbija w prawo w kierunku Krajkowa;
28,5 km	Krajkowo, przejazd przez wieś, przy starej stodole i przydrożnym krzyżu skręt w lewo;

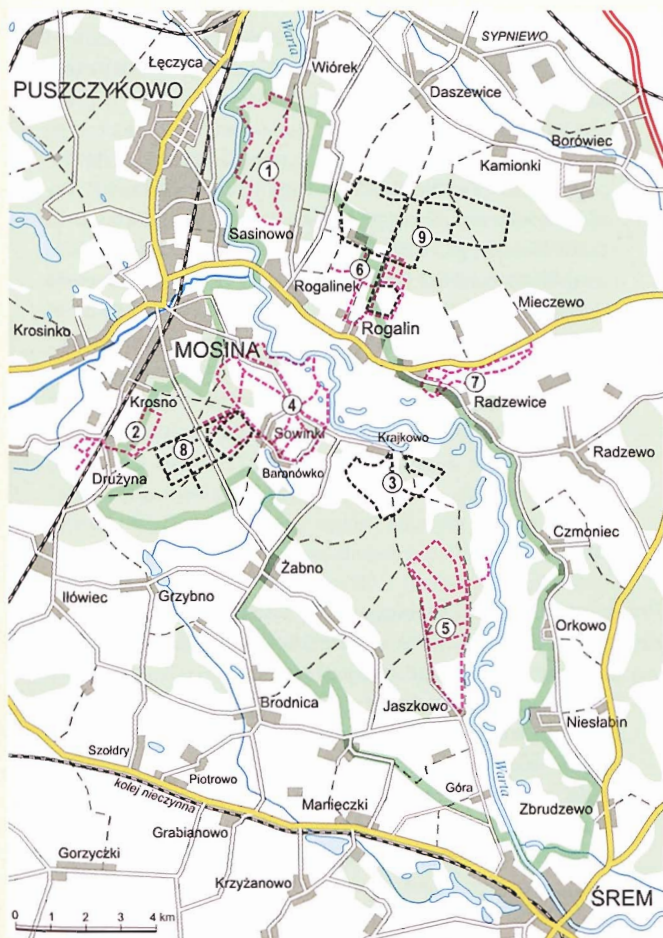
31 km	prosto połą drogą do skrzyżowania, od którego trasa rowerowa biegnie wzdłuż pieszego szlaku czerwonego, z prawej strony widoczne ujęcia wody pitnej dla Poznania, asfaltowa droga do Żabna, skręt w lewo, po 1,25 km skręt w prawo, zjazd z drogi asfaltowej na drogę połą w kierunku Sowinek, następnie przejazd przez Baranówko, skręt nieznacznie w lewo w drogę gruntową pomiędzy lasem a polem (z prawej strony znajduje się charakterystyczny budynek z białej płyty obornickiej), rozgałęzienie dróg leśnych, skręt w prawo, drogą cały czas prosto, skręt w prawo i dojazd do Mosiny tak samo jak w trasie nr 2;
39,7 km	dworzec PKP w Mosinie.

W okolicy Parku (Mosina) prowadzi także trasa (dł. 91,6 km) okrążająca Poznań od południa i zachodu: Poznań-Plac Wiosny Ludów, pomnik Starego Marycha (0,0 km)–Poznań, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego (1 km)–Luboń (15,7 km)–Puszczykowo (25,1 km)–Mosina (30,7 km)–Wielkopolski Park Narodowy (31,7 km)–Stęszew (42,7 km)–Wielkopolski Park Narodowy (46,5 km)–Żarnowiec (56,5 km)–Zborowo (61,5 km)–Lusówko (69 km)–Sierosław (73 km)–Skórzewo (84,1 km)–Poznań-Grunwald (87,1 km)–Poznań-Plac Wiosny Ludów (91,6 km).

Szlaki konne

Coraz bardziej popularną formą ruchu turystycznego na terenie Parku jest jazda konna. Propagowana jest przez ośrodki jeździeckie w Puszczykowie, Rogalinie, Krajkowie oraz Centrum Hipiki w Jaszkuwie. Na terenie Parku istnieją dwa wyznaczone szlaki konne. Pierwszy rozpoczyna się w Wiórku (dł. 9,76 km), gdzie do niedawna znajdował się ośrodek jeździecki. Większość jego trasy przebiega w lesie. Ze względu na słabo zabudowany teren pomiędzy Wiórkiem i Sasinowem jest to trasa bardzo lubiana przez amatorów jazdy konnej. Kolejnym wyznaczonym szlakiem jest trasa w Rogalinie (dł. 1,5 km). Została utworzona głównie na potrzeby jeźdźców ze stajni w Rogalinie i Rogalinu. Biegnie wśród łąk, pól i lasów w sąsiedztwie dębów rogańskich. Oznakowaniem obu tras jest wizerunek konia na białym tle; znaki umieszczono na drzewach. Oprócz tych szlaków istnieją także nieoznakowane trasy służące jeźdźcom z ośrodków znajdujących się na terenie Parku.

Szlaki konne: 1 – między Sasinowem a Wiórką, 2 – okolice Krosna i Drużyny, 3 – Krajkowo, 4 – Baranówko, 5 – Jaskowo, 6 – Rogalinek, 7 – Mieczewo, 8 – Sowinki, 9 – Rogalin

Wydzielone i oznakowane trasy do rekreacji konnej znajdują się na terenie Nadleśnictwa Babki. Ze względu na dużą liczbę ośrodków jeździeckich na tym terenie, Nadleśnictwo Babki podpisało porozumienia z ich właścicielami, w których określono warunki używania tras, z uwzględnieniem wzajemnego poszanowania różnych grup społecznych korzystających z terenów leśnych. W wyniku tego porozumienia w Parku oraz wo-

kół niego powstało łącznie 89,5 km znakowanych szlaków konnych. Biegają one m.in. przez tereny Leśnictw: Sasinowo (14 km), Rogalin (10 km) i Mieczewo (11 km).

- ◆ Centrum Hipiki Jaszkowo – Antoni Chłapowski, Jaszkowo 16, 63-112 Brodnica, tel. 61 283 75 56. PHU Dana – Danuta Idkowiak, Karczma Podkowa Leśna, Krajkowo 1A, 62-050 Mosina, tel. 61 819 21 23. Majątek Rogalin Spółka z o.o., ul. Nowa 3, 62-022 Rogalin, tel. 61 813 80 40. Gospodarstwo Agroturystyczne Przy Lesie, Rogalin, 62-022 Rogalin, tel. 61 813 80 90. Gospodarstwo Agroturystyczne Stajnia Niwka – Hubert Kulikowski, Niwka Stara 28, 62-041 Puszczykowo, tel. 61 813 34 00. Jeździecki Klub Sportowy Mieczewo, ul. Rogalińska 7, 62-022 Mieczewo, tel. 501 61 33 14 (także hipoterapia).

Szlak wodny

Przez teren Parku przebiega szlak kajakowy na Warcie – najdłuższej żeglownej rzece w Wielkopolsce – stanowi śródlądową drogę wodną o długości 406,6 km.

Turystyka kajakowa na Warcie sięga 1919 r. i wiąże się z historią harcerskich drużyn wodnych. Jej rozkwit przypadł na lata 30. XX w. W 1955 r. odbył się na Warcie i innych rzekach największy spływ kajakowy pod nazwą „Wodami Polski do granicy pokoju”, który zgromadził kilka tysięcy osób.

Szlak stanowi część Wielkiej Pętli Wielkopolski.

Wielka Pętla Wielkopolski Warta–Noteć–Gopło–Warta to szlak żeglowny liczącej 690 km drogi wodnej, którą tworzą: rzeka Noteć (205 km), droga wodna Warta–Kanał Bydgoski (146,6 km) i rzeka Warta (338,4 km). Pętla łączy ziemię lubuską, Wielkopolskę, Kujawy i Pomorze. Ten wodny krąg zawiązywano dwukrotnie: po zakończeniu regulacji Górnej Noteci i połączeniu jeziora Gopło z Kanałem Bydgoskim w 1882 r. oraz w 1950 r., kiedy zakończono budowę śluz na Kanale Warta–Gopło i otwarto dla żeglugi drogę wodną Warta–Kanał Bydgoski. Zrealizowane inwestycje wodne wiązały się z planami gospodarczymi

wykorzystania transportu wodnego dla potrzeb wielkotowarowego rolnictwa i rozwijających się zakładów przemysłowych. Plany te jednak bardzo zweryfikował czas; procesy zachodzące w ekonomicznej makroskali doprowadziły do głębokiej zapaści całej gospodarki wodnej.

Powstanie Wielkiej Pętli Wielkopolski ma jednak dłuższą historię. Prawdopodobnie można było wykonać pętlę w okresie intensywnej żeglugi na szlaku Warta-Gopło już za czasów pierwszych Piastów i w okresie świetności i rozwoju Kruszwicy w X-XI w. Przypuszcza się, że z Warty poprzez Gopło, którego poziom był w tamtych czasach o 4 m wyższy i zasięg zdecydowanie rozleglejszy, można było Górną Notecią dotrzeć do Nakła i spłynąć w dół rzeką do Santoka i Warty. Działo także połączenie z Wisłą wyposażone w urządzenia wodne. Ideę połączenia Wisły z Wartą i Notecią drogami wodnymi o przebiegu zbliżonym do obecnego odnotowują już polskie źródła pisane z XVI w. Pierwszym bardzo ważnym etapem budowy nowoczesnej drogi wodnej na ziemiach polskich była decyzja króla Prus Fryderyka Wilhelma II⁷¹ o budowie Kanału Bydgoskiego w latach 1773-1774. Dla zapewnienia powstającej drodze wodnej odpowiedniego dopływu przekopano równocześnie rów między Górną Notecią a Kanałem Bydgoskim, który sto lat później stał się podstawą budowy Kanału Górnonoteckiego. Po wielu wcześniejszych niepowodzeniach dopiero w latach 30. XIX w. podjęto budowę kanału łączącego Wartę z jeziorem Gopło. Od Morzysławia pod Koninem, prowadząc wykop doliną cieków Goplenica do Jeziora Gosławskiego (późniejszy Kanał Morzysławski) i przebijając się do Jeziora Ślesińskiego, otwarto żeglugę na jezioro Gopło. Pierwsza barka wpłynęła nowym rowem na Jezioro Ślesińskie w 1837 r.

W latach 1778-1882 przeprowadzono ogromne prace regulacyjne Górnej Noteci. Powstała licząca 105 km nowoczesna droga wodna z nowym Kanałem Górnonoteckim. W taki sposób dołączono do łańcucha rzek, kanałów i jezior tworzących pętlę ostatni brakujący odcinek. Datę uruchomienia żeglugi na uregulowanej Górnej Noteci – 25 września 1882 r. – uznaje się za datę otwarcia pętli wielkopolskiej jako zbudowanej drogi wodnej. W końcu XIX w. połączenie Gopła z Wartą było jednak silnie zamulone, co utrudniało żeglugę. Warunki hydrologiczne wymagały budowy śluz, a cała trasa generalnej przebudowy. Dopiero w latach 1936-1938 podjęto prace moder-

nizujące Kanał Morzysławski (8,5 km) i jego kontynuację, którą jest Kanał Ślesiński; w Morzysławiu i Pątnowie wybudowano śluzy. Dalsze prace przerwał wybuch wojny. W 1946 r. rozpoczęto budowanie dwóch ostatnich śluz w Gawronach i Koszewie. Połączono także Jezioro Czarne z Jeziorą Ślesińskim. Budowę zakończono w 1949 r., a otwarcie Kanału Warta-Gopło nastąpiło w 1950 r.

Spływ kajakowy Wartą przez teren Parku można rozpocząć powyżej Śremu przy ujściu Maskawy (km 307,2) i zakończyć przy kolejowym moście Dębińskim w Poznaniu-Starołęce (km 247,6):

km 307,2	prawy brzeg (PB) – ujście Maskawy (szlak kajakowy);
km 297,0	PB – Mechlin;
km 296,5	lewy brzeg (LB) – Łęg;
km 296,3	PB – wlot kanału ulgi w Śremie;
km 295,0	PB – Kawcze, widoczny maszty przekaźnika;
km 292,8	ujście Pyszącej (szlak kajakowy) odprowadzającej wody z Jeziora Grzymisławskiego, zaczynają się zabudowania Śremu rozłożonego po obu stronach rzeki w dwóch różnych regionach geograficznych: na północy miasto prawobrzeżne położone jest w Kotlinie Śremskiej, południowa część miasta znajdująca się na lewym, wyższym brzegu Warty leży na Równinie Kościańskiej;
km 292,0	Śrem, most drogowy na ul. 23 Stycznia i drodze wojewódzkiej nr 432 Śrem–Leszno–Środa Wlkp., SW* 7,14, WWŻ* – 5 m;
km 291,8	LB – Śrem, przystań Nadzoru Wodnego, gdzie można zaćmować za zgodą kierownika, na przystani przy schodkach prowadzących do ul. Nadbrzeżnej jest prąd, wodę można dostać w budynku Nadzoru Wodnego (tel. 61 283 56 46);
km 291,8	PB – Śrem, miejska przystań wodna (po przeciwnej stronie Nadzoru Wodnego), ćmować można przy pomoście pływającym (dł. 12 m), schody pod mostem prowadzą do WC i do pryszniców;
km 290,0	PB – wylot kanału ulgi Brudzewo; LB – Psarskie, granica Rogalińskiego Parku Krajobrazowego;

km 287,7	LB – Góra;
km 285,7	LB – Jaszkowo, przystań przy Centrum Hipiki Antoniego Chłapowskiego, na lewym brzegu rzeki utwardzone nabrzeże, przy którym zacumowano na stałe dużą barkę, przystosowaną do roli pływającego pomostu, wysoka burta barki jest wygodniejsza dla większych jednostek, na pokładzie są ławeczki, a w części środkowej znajduje się maszt zwieńczony koszem przypominającym bocianie gniazdo, w Centrum Hipiki można uzyskać wszelką pomoc, zaopatrzyć się na dalszą drogę i zjeść, na miejscu są: hotel, restauracja i karczma piwna, można wypożyczyć sprzęt pływający;
km 285,0	Niesłabin;
km 283,25	PB – wlot do starorzecza Ustalce;
km 278,5	PB – Trzykolne Młyny;
km 277,3	PB – wlot do starorzecza Rezerwat Tuchoń;
km 276,2	Radzewicze, miejsce ujścia starorzecza do Warty wodniacy i mieszkańcy nazywają Święconką, powstał rodzaj naturalnego portu, przydatnego zimą, w którym przechowywane są duże jednostki; starorzecze jest bezpieczne, w sezonie żeglugowym można szukać miejsca do postoju, pod dębami, na prawym brzegu cypla utworzonego między korytem Warty a starorzeczem jest dobre miejsce na biwak, można też dzięki wygodnemu zjazdowi wodować łódź i zaopatrzyć się w wodę u gospodarzy, około 200 m dalej jest strażnicówka Nadzoru Wodnego;
km 276,0	PB – strażnik wodny;
km 274,0	PB – Świątniki;
km 273,0	LB – Krajkowo;
km 272,7	LB – nabrzeże z wnęką;
km 271,8	LB – Baranowo;
km 270,0	PB – Rogalin;
km 267,0	LB – Sowiniec;
km 265,5	PB – pomosty nad Wartą w Rogalinie; punktem, na który należy się orientować jest stojący blisko kościół w Rogalinie. W jego pobliżu jest pływający pomost i napis „Przystań papieska Rogalinek”, na brzegu sporo miejsca na rozbić nawet dużego biwaku (gospodarz Alojzy Szablewski tel. 515 31 94 21; przy samym kościele

	przystań Uczniowskiego Klubu Sportowego Kotwica Rogalinek;
km 265,1	LB – ujście Kanału Mosińskiego (Samicy Stęszewskiej); lewobrzeżna granica Rogalińskiego Parku Krajobrazowego i Wielkopolskiego Parku Narodowego;
km 265,0	LB – wylot kaskadowy ścieków z oczyszczalni Mosina;
km 264,8	most drogowy, droga nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik; SW 7,45, WWŻ – 5,08 m;
km 264,6	PB – Rogalinek;
km 263,0	LB – Niwka;
km 262,0	LB – Puszczykowo, Muzeum – Pracownia Literacka Arkadego Fiedlera, wyjście z kajaków możliwe w pobliżu starego budynku na łuku rzeki;
km 257,7	LB – Łęczyca;
km 257,0	PB – prawobrzeżna granica Rogalińskiego PK;
km 256,0	PB – Wiórek;
km 254,6	PB – ujście Strugi Gluszyzna (szlak kajakowy);
km 254,4	LB – Kątnik, parking leśny, obszar ochrony ścisłej Zalewy Nadwarciańskie w Wielkopolskim Parku Narodowym;
km 254,0	PB – Czapury; LB – granica Wielkopolskiego Parku Narodowego;
km 253,5	LB – Luboń, nabrzeża żelbetowe przeładunkowe zakładów chemicznych (Luvena SA);
km 249,5	Poznań, most drogowy na autostradzie A2 Poznań–Warszawa; SW 9,02, WWŻ 6,65;
km 247,6	Poznań, kolejowy most Dębiński w Starołęce; SW 8,27, WWŻ 5,90.

* Wzniesienie spodu konstrukcji mostowej ponad wodę w m: SW – średnia woda, WWŻ – wysoka woda żeglowna (najwyższy stan wody żeglownej).

Na Wielkiej Pętli Wielkopolskiej można prowadzić także rejsy weekendowe, przesiadając się z kajaków na wycarterowany jacht motorowy.

- ♦ Wypożyczalnie kajaków: Centrum Hipiki Antoni Chłapowski, 63-112 Brodnica Śremska, Jaszkowo 16, tel. 61 283 75

56, 502 56 06 80 (także noclegi); Leśny Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Puszczykowo, 62-040 Puszczykowo, ul. Wodniczki 3, tel. 61 819 46 47.

- ◆ Przystanie, biwaki, pola namiotowe: Śrem – miejska przystań wodna z plażą (km 291,8); Jaszkowo – przystań wodna Centrum Hipiki Antoniego Chłapowskiego (km 285,7); Rogalinek – pomost Przystani Papieskiej (km 266,8) oraz pomost przystani Uczniowskiego Klubu Sportowego Kotwica (km 265,9) (ul. Poznańska 19, Rogalinek, 62-050 Mosina, tel. kom. 607 50 74 22.
- ◆ Organizacja imprez wodniackich na Warcie: Wielkopolskie Stowarzyszenie Turystyki i Rekreacji Wodnej WARTA, ul. Strzeszyńska 190, 60-479 Poznań, tel. 61 842 23 12.

Trasa dla turystów zmotoryzowanych

Poznań–Kórnik–Bnin–Rogalin–Puszczykowo–Wielkopolski Park Narodowy–Szreniawa–Poznań

Długość: około 80 km

Dla turystów zmotoryzowanych w 1998 r. na zlecenie Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki wyznaczona została Trasa Kórnicka, sfinansowana ze środków Unii Europejskiej; oznakowanie wykonały automobilkluby ANWB z Holandii i ADAC z Niemiec. Drogowskazami dla turystów przemierzających trasę są sześciokątne brązowe znaki z sylwetką zamku w Kórniku oraz niebieskie tablice kierujące do najbardziej interesujących obiektów.

Trasa rozpoczyna się w Poznaniu przy skrzyżowaniu ulic Droga Dębińska i Królowej Jadwigi, obok stacji paliwowej. Od tego miejsca ul. Bolesława Krzywoustego należy kierować się na drogę krajową nr 11 w kierunku Kórnika. Z Kórnika przez Bnin (droga wojewódzka nr 434), Konarskie i Radzewice (droga powiatowa nr 2472) dojeżdża się do Rogalina. Z Rogalina należy wyjechać na drogę wojewódzką nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik, przejechać przez Rogalinek i skręcić do Puszczykowa (droga powiatowa nr 2490). W Puszczykowie kierujemy się na północ na tereny Wielkopolskiego Parku Narodowego do Jezior (droga powiatowa nr 2495P), skąd jedziemy do Komornik. W Komornikach na skrzyżowaniu z drogą krajową nr 5 należy skręcić w lewo do Szreniawy. Ze Szreniawy drogą krajową nr 5 kierujemy się z powrotem do Poznania.

Ścieżki przyrodniczo-edukacyjne

Borówkowy Szlak

Długość: około 8 km; wariant I – 6 km, wariant II – 5 km

Orientacyjne czasy przejścia: wariant I – ok. 4 godziny, wariant II – ok. 5 godzin

Przebiegająca przez tereny leśne Leśnictwa Grzybno Nadleśnictwa Konstantynowo ścieżka edukacyjna rozpoczyna się i kończy przed siedzibą Nadleśnictwa w Pecnej. Znajdują się tutaj miejsca parkingowe dla dwunastu samochodów osobowych i jednego autokaru.

Na trasie ścieżki przedstawione są podstawowe wiadomości o lesie, pracy leśników i ochronie zasobów przyrody. Ze ścieżką schodzi się szlak pieszy niebieski, stanowiący około 40% jej długości. Można ją przejść w różnych wariantach, odwiedzając tylko niektóre z przystanków tematycznych. Krótszy wariant mogą brać pod uwagę osoby niepełnosprawne poruszające się na wózkach inwalidzkich z osobami towarzyszącymi. Możliwe jest przeprowadzenie szkolnych zajęć edukacyjnych i spotkań przy ognisku; do dyspozycji są dwie wiaty z miejscem na ognisko.

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Borówkowy Szlak wybudowana została przez Nadleśnictwo Konstantynowo dzięki dofinansowaniu z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013.

Na trasie znajduje się 20 przystanków tematycznych:

Przystanek nr 1: Tablica informacyjna przed siedzibą Nadleśnictwa Konstantynowo

Mapa nadleśnictwa pokazuje miejsce początkowe i trasę ścieżki, rozmieszczenie rezerwatów przyrody, miejsc pamięci narodowej, jezior, cieków, leśniczówek, dróg i miejscowości będących w zasięgu terytorialnym nadleśnictwa.

Przystanek nr 2: Dąb papieski

Młody dąb szypułkowy posadzony w 2006 r. w pierwszą roczni-

cę śmierci Jana Pawła II. Sadzonki wyhodowano z żółędzi dębu Chrobry; poświęcił je papież.

Dębami papieskimi nazywane są dęby zasadzone w różnych miejscach Polski z sadzonek pochodzących z żółędzi poświęconych przez Jana Pawła II. Historia dębów papieskich rozpoczęła się 28 kwietnia 2004 r. w czasie jednej z pielgrzymek polskich leśników, którzy zawieźli 2,5 kg nasion Chrobrego – najstarszego (ok. 750 lat) dębu szypułkowego w Polsce – do Watykanu, gdzie zostały poświęcone przez papieża. W maju 2004 r. żółędzie otrzymały certyfikat i świadectwo pochodzenia. Następnie trafiły do gospodarstwa szkółkarskiego w Nędzy (Nadleśnictwo Rudy Raciborskie), gdzie 630 nasion dojrzywało dwa lata, początkowo w pawilonach foliowych, a następnie pod gołym niebem. Przetrwało 514 sadzonek. Każda z nich posiada stosowny certyfikat z kolejnym numerem. Uważane są za drzewka szczególne i ich sadzenie w całym kraju odbywa się w sposób uroczysty z udziałem duchowieństwa i władz lokalnych.

Przystanek nr 3: Pole uprawne

Chociaż jest to środowisko silnie przekształcone przez człowieka, jednak poza roślinami uprawnymi rośnie wiele innych gatunków (m.in. maki, chabry) i występują liczne gatunki zwierząt.

Przystanek nr 4: Drugie życie drzewa

W starych, martwych, powalonych drzewach zachodzą procesy rozkładu drewna. Z martwego drewna bezpośrednio w różny sposób korzysta około 40% gatunków żyjących w lesie (bakterie, grzyby, owady, pajęczaki, płazy, gady, ptaki, ssaki), często więcej niż za życia drzewa.

Przystanek nr 5: Paśnik

Zimą, kiedy w lesie trudniej o znalezienie dostatecznej ilości pokarmu, zwierzyna **korzysta z paśników**. Zwykle w **bliskim** sąsiedztwie paśnika, w którym wykłada się siano, buraki lub marchew, znajduje się lizawka z solą kamienną, służąca zwierzętom do uzupełniania mikroelementów.

Przystanek nr 6: Młodnik – jeden z etapów życia lasu

W czasie całego życia las przechodzi charakterystyczne etapy (**fazy**) rozwojowe. Drzewa w każdej z faz **wymagają specjalnego traktowania ze strony leśników**. Wyróżnia się **7 faz rozwoju lasu**:

- uprawa lub nalot – **okres** od posadzenia drzewek **lub** ich posiania (uprawa) **lub też** od momentu skielkowania **samo-**

- siewu (nalot) do chwili, kiedy drzewka zaczynają stykać się gałązkami i rywalizować ze sobą o dostęp do światła;
- młodnik lub podrost – okres od zwarcia się drzewostanu aż do momentu oczyszczania się drzewek z gałązek bocznych (do ok. 20 roku), młodnik pochodzi z odnowienia sztucznego, a podrost z odnowienia naturalnego;
  - tyczkowina – okres, w którym pnie najsilniej oczyszczają się z bocznych, niepotrzebnych gałązek, a najsłabsze drzewka zamierają, drzewa mocno przyrastają na wysokość (do ok. 30-35 lat);
  - drągowina – spowalnia się wzrost na wysokość, a zwiększa na grubość (do 40-50 lat);
  - drzewostan dojrzewający – w fazie tej drzewa zaczynają regularnie kwitnąć i rodzić nasiona (do ok. 80 roku);
  - drzewostan dojrzały – osiąga dojrzałość do wyrębu, ponieważ stare drzewa i tak by obumarły, upadając i dając dostęp do światła młodemu pokoleniu, leśnicy przyspieszają tylko ten proces, w miejsce wyciętego drzewostanu (w sposób naturalny lub sztuczny) powstaje nowy las;
  - starodrzew – stare, grube, często kilkusetletnie drzewa pozostawione do swej naturalnej śmierci z uwagi na walory przyrodnicze lub krajobrazowe.

Przystanek nr 7: Mała retencja

Retencja w geografii to zdolność do magazynowania wody w małych zbiornikach naturalnych i sztucznych. Celem małej retencji wodnej w lasach jest: poprawa uwilgotnienia siedlisk leśnych, spowolnienie odpływu wód z lasu, zwiększenie różnorodności środowiska leśnego i udostępnianie wody dla zwierząt leśnych. Leśne oczka wodne urozmaicają także krajobraz.

Przystanek nr 8: Uprawa leśna

Las powstaje przez posadzenie sadzonek ze szkółki w odpowiednio przygotowanej glebie albo w sposób naturalny, przez samosiew z drzewostanu macierzystego. Małe drzewka wymagają zabezpieczenia przed zwierzyną i przed nadmiernym rozwojem innych roślin, które są wykaszane.

Przystanek nr 9: Borówka czernica

Wzdłuż ścieżki występują liczne stanowiska borówki czernicy (czarnej jagody).

Borówka czernica

Przystanek nr 10: Warstwowa budowa lasu

Las jest zbiorowiskiem roślinnym, który charakteryzuje warstwowa budowa. Składa się z czterech podstawowych warstw: drzewostan (obejmuje przynajmniej jedno piętro drzew), podszyt (głównie krzewy), runo (różne gatunki krzewinek i ziół), ściółka (porosty, mchy, opadłe liście). W każdym piętrze lasu występują inne gatunki zwierząt.

Przystanek nr 11: Mrowisko

Gniazda mrówek, owadów żyjących w dużych społecznych grupach, to mrowiska. Widoczny na powierzchni kopiec to tylko fragment mrowiska, którego większa część znajduje się pod ziemią. Mrowisko może być wysokie na 2 m, a jego średnica może wynosić 7 m.

Przystanek nr 12: Poletko łowieckie

Uprawa poletek łowieckich jest ważnym elementem zagospodarowania łowisk leśnych. Wysiewa się lub sadi na nich rośliny, które wzbogacają bazę pokarmową zwierząt łownych (zwierzyny). Dzięki temu ogranicza się w pewnym zakresie szkody w uprawach rolnych, bowiem zwierzyna nie wychodzi z lasu na pola w poszukiwaniu pokarmu. Poletka lokalizowane są wewnątrz kompleksu leśnego, często w pobliżu ostoi, szlaków i żerowisk zwierzyny płowej (jeleń, daniel, sarna, łos) i czarnej (dzik, muflon).

Przystanek nr 13: Miejsce obserwacji ptaków

Zbliżając się cicho do łąk można obserwować liczne gatunki ptaków, m.in.: żurawie, bociany białe i czarne, okresowo czaple siwe.

Przystanek nr 14: Łąka

Łąki są jednymi z najbardziej bogatych ekosystemów pod względem występujących gatunków. Na granicy lasu i łąki gatunki przenikają się. Pas terenu na styku dwóch odmiennych środowisk nazywany jest ekotonem. Łąki przecina Rów Szymanowski, którym wędrują bobry, na co wskazują m.in. ścięte drzewa.

Przystanek nr 15: Las

Widoczny jest las liściasty ze starymi (ok. 200 lat): dębami, bukami, jesionami, wierzbami i jaworami. Wiosną w runie obficie kwitną przylaszczki i zawilce.

Przystanek nr 16: Stare drzewo

Stare drzewa stanowią niezwykle ważny element środowiska przyrodniczego. Dla wielu zwierząt są domem, dla innych stanowią pokarm; ludziom natomiast upiększają krajobrazy.

Przystanek nr 17: Szkółka leśna

W szkółce uprawiane są młode drzewa i krzewy, które następnie wysadzane są w lasach, na gruntach porolnych i przy drogach. Nasiona pochodzą ze specjalnie wybranych drzewostanów, najlepszych pod względem jakości i zdrowotności.

Przystanek nr 18: Konwalia majowa

W Polsce konwalia majowa występuje w lasach liściastych i borach sosnowych, tworząc gęste kobierce. Ta lecznicza i ozdobna roślina należy jednocześnie do grupy roślin najbardziej trujących. Gatunek objęty jest ochroną częściową.

Konwalia majowa

Przystanek nr 19: Rezerwat przyrody

Idąc ścieżką mijamy rezerwat przyrody Goździk Siny – rezerwat florystyczny chroniący stanowiska goździka siniego.

Przystanek nr 20: Dom sowy

Dziupla w starym dębie zamieszkała jest przez sowę.

Dziupla to pusta komora wewnątrz pnia lub gałęzi drzewa, powstała w wyniku pęknięcia lub innego rodzaju mechanicznego uszkodzenia drewna, jego wewnętrznego rozkładu wywołanego głównie przez grzyby lub wykucia przez dzięcioły. Dziuple przybierają różny kształt: podłużnej szpary, komory z okrągłym lub owalnym otworem wejściowym, nieregularnej dziury. Leśnicy uważają dziuplę za wadę drewna, bowiem drzewo z dziuplą jest słabsze zarówno pod względem zdrowotnym, jak i mechanicznym. Natomiast pod względem przyrodniczym dziuple mają ogromne znaczenie, ponieważ wpływają na zachowanie i wzbogacanie biologicznej różnorodności środowiska. Są zamieszkiwane przez wiele gatunków: ptaków, ssaków, owadów, roztoczy, grzybów i bakterii. W pewnym stopniu zastępowane są przez budowane skrzynki lęgowe. W Polsce w dziuplach gniazduje 10 gatunków dzięciołów i 32 inne gatunki ptaków. Spośród ssaków dziuple zamieszkują: kuna leśna, wiewiórka, popielica, żołędniczka, koszatka, orzesznica, mysz leśna i kilka gatunków nietoperzy. Gnieźdzą się w nich osy, szerszenie i pszczoły, są też miejscem występowania wielu gatunków innych owadów i pajęczaków.

Bobrowy Szlak

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Bobrowy Szlak

Długość: ok. 7,5 km

Szlak rozpoczyna się przy drodze biegnącej ze Świątnik do Nieślabina we wsi Czmoniec. Prowadzi przez las i nadrzeczne łąki z rozlewiskami i starorzeczami oraz ze starymi dębami szypułkowymi. Kończy swój bieg przy boisku w Czmońcu. Tworzą go trzy ścieżki o różnym stopniu trudności: żółta (1 km) dla dzieci i początkujących obserwatorów przyrody, zielona (ok. 2,5 km) dla średnio wytrwałych turystów, czerwona (4 km) dla turystów zaawansowanych, najtrudniejsza.

Wzdłuż szlaku znajduje się 9 tablic informacyjnych, na których umieszczone są wiadomości o najbardziej interesujących elementach krajobrazu, które można zobaczyć podczas wycieczki. Są to: dolina rzeczna, ekosystemy łąkowe doliny rzecznej, uprawy leśne, roślinność bagienka – bagienka śródlęśne, starorzecze, ptaki doliny

rzecznej, zwierzęta środowisk wodnych – bobry, ekosystem leśny – las sosnowy, ekosystem pól uprawnych. Opisy umieszczone na tablicach skierowane są głównie do dzieci i młodzieży. W przystępny sposób przedstawiają wiele zjawisk, z którymi można spotkać się w czasie wycieczki do lasu. Znajdujące się na trasie szlaku obiekty rekreacyjne umożliwiają aktywny wypoczynek w środowisku przyrodniczym. Przy szlaku, na wysokości Czmońca, na skraju lasu i przy starorzeczu z rozlewiskami znajduje się drewniana wieża widokowa (wys. 15 m) z tarasem dla 20 osób, z której rozciąga się malowniczy widok na dolinę Warty ze starorzeczami. Dla turystów zmotoryzowanych na początku ścieżki znajduje się parking, a na końcu (przy boisku w Czmońcu) miejsce biwakowe z zadaszoną drewnianą wiatą i miejscem na ognisko. Trasa szlaku nie jest dobrze i czytelnie zaznaczona w terenie.

Bobrowy szlak – wieża widokowa

Rogalinek–Rogalin

Długość: 5 km

Ścieżka pozwala poznać walory przyrodnicze związane z doliną Warty, m.in. występujące gatunki roślin i zwierząt. Do wyboru są dwie trasy piesze i trasa rowerowa. Na trasie możliwe jest przeprowadzenie różnego rodzaju szkolnych zajęć edukacyjnych z zakresu programu szkoły podstawowej, głównie z takich przedmiotów, jak: geografia, biologia, ekologia i historia. Wyznaczonych jest 5 przystanków:

Przystanek nr 1: Warta

Znajduje się około 100 m za mostem drogowym na Warcie na drodze wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik. Można

Ścieżka przyrodniczo-
edukacyjna Rogalinek-
-Rogalin

obserwować i sprawdzić prędkość płynięcia wody w rzece oraz jej czystość.

Przystanek nr 2: Nad Wartą w Rogalinku

Stojąc u podnóża wału przeciwpowodziowego około 250 m w prawo od drewnianego kościoła pw. św. Michała Archanioła i Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Rogalinku, można obserwować różne gatunki ptaków oraz ślady działalności bobrów.

Przystanek nr 3: Rogalinek

Ze wzniesienia przy kościele w Rogalinku od strony Warty można obserwować krajobraz meandrującej rzeki wraz ze starorzeczami znajdującymi się na jej terasie zalewowej oraz starymi pomnikowymi dębami szypułkowymi, rosnącymi na łąkach nadwarciańskich. Na horyzoncie widoczne jest wzniesienie polodowcowe – Morena Pożegowska. Skrajem dąbrowy i łąk nadwarciańskich, wzdłuż krawędzi terasy zalewowej, biegnie pieszy szlak czerwony z Rogalinka do Rogalina.

Przystanek nr 4: Dąb na krawędzi terasy zalewowej – pomnik przyrody

Przystanek usytuowany jest na brzegu lasu przy dość stromym podejściu z terasy zalewowej na terasę nadzalewową, przy starym dębie oznaczonym numerem 298 i tabliczką „Pomnik przyrody”. Na terasie zalewowej, nad brzegiem starorzecza, na trasie pomiędzy przystankiem nr 4 i ogrodeniem parku przypałacowego w Rogalinie widoczne są ślady działalności bobrów.

Przystanek nr 5: Lech, Czech i Rus – najstarsze dęby w parku angielskim przy pałacu Raczyńskich

Przystanek znajduje się na polanie w parku przypałacowym, przy dębach.

Trasy ścieżki:

- trasa rowerowa: Mosina–Rogalinek–Rogalin; czas przejazdu wraz z wykonaniem zadań edukacyjnych: ok. 4,5-5 godzin;
- trasa piesza: Rogalinek–Rogalin; czas przejścia trasy wraz z wykonaniem zadań edukacyjnych: ok. 4,5 godziny;
- trasa piesza: park pałacowy w Rogalinie i łąka nad Wartą; czas przejścia trasy wraz z wykonaniem zadań edukacyjnych: ok. 1,5-2 godziny.

Trasa rowerowa: Mosina–Rogalinek–Rogalin

Ze stacji PKP w Mosinie ul. Dworcową przez rynek wyjeżdżamy rowerami w kierunku stacji benzynowej i dalej prosto aż do mostu na Warcie na drodze wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalinek–Kórnik w Rogalinie. Za mostem skręcamy w lewo z drogi głównej nad brzeg Warty (**przystanek nr 1**). Następnie wracamy na ul. Mostową i skręcamy w ul. Wodną (pierwsza ulica w prawo za mostem – punktem orientacyjnym jest drewniana tablica z napisem „750 lat Rogalinka”). Po przejechaniu około 100 m wjeżdżamy w prawo na wał przeciwpowodziowy. Jego wierzchołkiem jedziemy około 250 m do **przystanku nr 2**. Następnie udajemy się na zaplecze kościoła pw. św. Michała Archanioła i Matki Bożej Wspomożenia Wiernych przy furcie wychodzącej z cmentarza w kierunku Warty, gdzie znajduje się **przystanek nr 3**. Potem jedziemy wierzchołkiem wału aż do drogi schodzącej na terasę zalewową. Docieramy do **przystanku nr 4**. Dalej, jadąc cały czas ścieżką rowerową (oznaczenia ścieżki przeplatają się z oznakowaniem czerwone-

go szlaku turystycznego), dojeżdżamy do rozwidlenia i skręcamy w dół w prawo z powrotem na terasę zalewową. Jadąc cały czas wzdłuż starorzecza, docieramy na skraj lasu dębowego i na łąkę. Stąd przejeżdżamy około 300 m do parku przy pałacu w Rogalinie. Na teren parku przedostajemy się furtką w ogrodzeniu schodzącym na łąkę na terasie zalewowej. Za furtką udajemy się ścieżką w lewo pod górę do przystanku nr 5, który znajduje się na polanie przy dębach Lechu, Czechu i Rusie. Obchodzimy całe założenie parkowo-pałacowe i tą samą trasą wracamy rowerami do Mosiny.

Trasa piesza: Rogalinek–Rogalin

Z przystanku autobusowego w Rogalinku ul. Mostową przechodzimy na brzeg Warty około 100 m w prawo od mostu na drodze wojewódzkiej nr 431 Mosina–Rogalin–Kórnik (**przystanek nr 1**). Następnie wracamy na ul. Mostową i skręcamy w ul. Wodną (pierwsza ulica w prawo za mostem – punktem orientacyjnym jest drewniana tablica z napisem „750 lat Rogalinka”). Po przejściu około 100 m skręcamy w prawo na wał przeciwpowodziowy. Jego wierzchołkiem idziemy około 250 m do **przystanku nr 2**. Udajemy się na zaplecze kościoła przy furcie wychodzącej z cmentarza w kierunku Warty, gdzie znajduje się **przystanek nr 3**. Idziemy wierzchołkiem wału aż do drogi schodzącej na terasę zalewową. Docieramy do **przystanku nr 4**. Dalej, idąc ścieżką rowerową (oznaczenia ścieżki przeplatają się z oznakowaniem pieszego szlaku czerwonego), dochodzimy do rozwidlenia drogi i skręcamy w dół w prawo z powrotem na terasę zalewową. Idąc cały czas wzdłuż starorzecza, docieramy na skraj lasu dębowego i na łąkę. Stąd przechodzimy około 300 m do parku przy pałacu w Rogalinie. Na teren parku przedostajemy się furtką w ogrodzeniu schodzącym na łąkę na terasie zalewowej. Za furtką udajemy się ścieżką w lewo pod górę do przystanku nr 5, który znajduje się na polanie przy dębach Lechu, Czechu i Rusie. Należy obejść całe założenie parkowo-pałacowe.

Trasa piesza: park pałacowy w Rogalinie i łąka nad Wartą

Z przystanku autobusowego w Rogalinie przechodzimy pod kaplicę św. Marcelina, a następnie drogą wysadzaną z jednej strony kasztanowcami białymi przez bramę na dziedziniec pałacowy. Obchodzimy prawą stronę pałac i wchodzimy na biegnącą

górz drózkę. Za ogrodem francuskim skręcamy w lewo i wchodzimy na teren parku angielskiego przez furtkę znajdującą się na końcu dróżki. Idziemy drogą biegnącą w prawo na polanę, na której rosną dęby Lech, Czech i Rus. Następnie drogą prowadzącą w lewo, w dół i dalej przez furtkę ogrodzenia pałacowego, przechodzimy na łąkę nad Wartą. Powrót do przystanku autobusowego odbywa się taką samą trasą.

Rogalińska Dolina Warty

Długość: ok. 7 km

Ścieżka została opracowana na terenie zespołu parkowo-pałacowego w Rogalinie oraz na przylegających do niego podmokłych terenach doliny Warty. Umożliwia ona poznanie różnorodnych form ochrony przyrody oraz różnorodność siedliskową i gatunkową obszarów ujętych w programie Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Pozwala na realizację zajęć dydaktycznych z biologii, geografii, fizyki, chemii w zakresie szkoły podstawowej. Na terenie ścieżki wyznaczono pięć przystanków:

Przystanek nr 1: Dęby rogalińskie

Polana z dębami w parku przypałacowym.

Przystanek nr 2: Łąki w rozlewisku Warty

Starorzecza Warty przylegające do parku od strony północno-zachodniej w dolinie Warty użytkowanej rolniczo (pastwiska).

Przystanek nr 3: Starorzecze Warty

Po prawej stronie od przystanku nr 2 znajdują się pozostałości starego koryta Warty z zastoiskami wody i bogatą roślinnością wodną i błotną.

Przystanek nr 4: Bieg rzeki Warty

Kierując się w stronę głównego koryta Warty dochodzimy do brzegów rzeki z charakterystycznymi zbiorowiskami roślinności.

Przystanek nr 5: Murawy kserotermiczne Doliny Warty

Idąc ścieżką wzdłuż rzeki w kierunku południowym, znajdujemy fragmenty nasłonecznionych muraw kserotermicznych z typową dla tego środowiska roślinnością.

Ścieżka ornitologiczna z Niestabina do Orkowa

Ścieżka przyrodnicza umożliwiająca obserwację wielu gatunków ptaków związanych z bardzo różnorodnymi środowiskami doliny Warty. Zaczyna się przy przystanku PKS w Niestabinie na ul. Szerokiej (prostopadłej do drogi z Rogalina do Śremu).

Pierwsze 450 m trasy pokrywa się ze szlakiem rowerowym zielonym. Przed figurą św. Jana Nepomucena odbija się w prawo w polną drogę, wkraczającą na otwartą przestrzeń nadwarciańskich łąk. W pierwszym odcinku gruntowa droga przecina pastwiska należące do pobliskich gospodarstw w Nieślabinie. Idąc ścieżką dalej, dochodzimy do rozgałęzienia polnych dróg, w prawo można dojść do kompleksu leśnego sosnowo-brzozowego i prawie nie wychodząc z niego, pod samą wieś Orkowo.

Trasa ścieżki biegnie jednak prosto, po chwili nieznacznie odbijając słabym łukiem na lewo. Po lewej stronie drogi rosną stare, dawniej ogławiane wierzby. Kontynuując wędrówkę, mijając małe skupiska sosen porozrzucane bezładnie po otwartych łąkach, wkraczamy powoli na wilgotne, okresowo zalwane łąki. Po lewej stronie mamy tylko otwartą przestrzeń z płynącą kilometr dalej Wartą, po prawej widać postrzępioną linię borów sosnowych z domieszką dębu i brzozy. Przecinając łąki docieramy do ślepej odnogi Warty (starorzecze).

Od tego miejsca mamy do wyboru ścieżkę w lewo, która po 400 m urywa się nagle przy samej Warcie, lub drogę w prawo, biegnącą w kierunku północno-wschodnim; po 300 m dochodzimy do dosyć dużego kompleksu leśnego rozciągającego się od samego brzegu rzeki w kierunku wschodnim. Przecinamy sosnowy bór z domieszką drzew liściastych. Po 650 m krętej, leśnej drogi przechodzimy przez niewielki strumień, który płynąc na północ łączy się z jedną z odnóg Warty. Idziemy lasem jeszcze 150 m, po czym trasa szlaku wychodzi znowu na otwartą przestrzeń, kierując się w stronę Orkowa.

Nie wjeżdżamy do miejscowości, mijamy ją po prawej stronie, kierując się w stronę młodnika sosnowego, gdzie stoi zażytkowy wiatrak. Końcowy etap trasy prowadzi od wiatraka przez Orkowo i kończy się w centrum miejscowości przy drewnianej tablicy z mapą Parku Krajobrazowego, w pobliżu budynku starej szkoły. niespełna 150 m od tego miejsca znajduje się droga z Rogalina przez Radzewice do Śremu.

Ludzie związani z terenem Parku

Krzysztof Arciszewski herbu Prawdzic (1592-1656), zawodowy żołnierz, generał artylerii Republiki Zjednoczonych Prowincji (Republiki Siedmiu Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich, północnych Niderlandów), Brazylii i Polski, admirał floty Brazylii. Urodził się w Rogalinie w szlacheckiej rodzinie ariańskiej Eliasza i Heleny Arciszewskich. Uczył się w Śmiglu i we Frankfurcie nad Odrą. Służąc na dworze księcia Krzysztofa Radziwiłła⁷² w latach 1621-1622 brał udział w walkach wojsk litewskich ze Szwedami oblegającymi Rygę. Za zabójstwo dokonane wraz z braćmi, „wymierzające sprawiedliwość” prawnikowi rodziny, został skazany na banicję.

W 1623 r. przybył do Republiki Zjednoczonych Prowincji (Holandii) i zamieszkał w Hadze. Dzięki poparciu i finansowej pomocy Krzysztofa Radziwiłła podjął studia w zakresie inżynierii wojskowej i artylerii, stając się wybitnym specjalistą od budowy fortyfikacji. Studiował również nawigację na uniwersytecie w Lejdzie. Brał udział w wojnie trzydziestoletniej⁷³, po obu stronach konfliktu. Bronił Bredy pod dowództwem księcia Maurycego Orańskiego⁷⁴, a w 1629 r. pod sztandarami francuskimi zdobywał La Rochelle⁷⁵. W 1629 r. w służbie holenderskiej Kompanii Zachodnioindyjskiej⁷⁶ popłynął razem z ekspedycją 7 tys. żołnierzy wysłaną przeciwko Hiszpanii i Portugalii na podbój Brazylii. W 1630 r. wraz z desantem wojsk Kompanii wylądował w Pernambuco. Brał udział w wielu bitwach i potyczkach. Mianowany generałem, a następnie admirałem, wsławił się zdobyciem twierdzy Arrayal i Porto Calvo oraz oblężeniem portu Nazareth. W 1637 r. został wicegubernatorem holenderskiej Brazylii, podwładnym gubernatora Maurycego de Nassau-Siegen⁷⁷; przez pewien czas pełnił także funkcję głównodowodzącego siłami holenderskimi w Brazylii. Krytykując korupcję i złe zarządzanie kolonią brazylijską doprowadził do otwartego konfliktu z gubernatorem. W 1637 r. został zdymisjonowany i powrócił do Republiki Zjednoczonych Prowincji, gdzie pozbawiony środków do życia przez kilka lat domagał się od władz Kompanii oczyszczenia swojego imienia.

Uwieńczeniem jego wojennych przygód w Brazylii był medal „Przyjmij laur zwycięski” wybity w Republice na jego cześć. Zrehabilitowany, m.in. dzięki wstawiennictwu króla polskiego Władysława IV Wazy (1595-1648), w 1646 r. powrócił do Polski i przyjął ponowioną przez króla propozycję objęcia dowództwa artylerii koronnej. Budował także mosty i fortyfikacje. W czasie panowania króla Jana II Kazimierza Wazy (1609-1672) uczestniczył w walkach podczas powstania Kozaków i chłopstwa ruskiego przeciwko szlachcie polskiej. W 1648 r. dowodził obroną Lwowa, walczył w przegranej bitwie pod Piławcami, w 1649 r. brał udział w odsieczy Zbaraża jako dowódca artylerii armii królewskiej oraz w bitwie pod Zborowem. Wykorzystując doświadczenia wyniesione ze służby w Brazylii, wprowadził w Polsce wiele reform i udoskonaleń w dziedzinie artylerii i budowy fortyfikacji. W 1650 r. na skutek konfliktu z kanclerzem wielkim koronnym, Jerzym Ossolińskim (1595-1650), ze względów ambicjonalnych podał się do dymisji.

Przez cały okres pobytu w Ameryce Południowej Arciszewski spisywał swoje obserwacje dotyczące plemion indiańskich, z którymi walczył lub się spotykał. Obawiając się zaginięcia notatek w wypadku ewentualnej śmierci na polu bitwy, wysłał je statkiem do Zjednoczonych Prowincji do znajomego uczonego Gerarda Vossa (1595-1650). W 1642 r. w Amsterdamie ukazało się dzieło G. Vossa *De theologia gentili et physiologia christiana sive de origine et progressu idolatriae*, w którym cytował on z entuzjazmem całe fragmenty przekazanych mu przez Arciszewskiego notatek. Etnograficzne obserwacje Arciszewskiego były przyjmowane z wielkim uznaniem przez środowisko naukowe Zjednoczonych Prowincji; wkrótce zostały jednak zapomniane na ponad 200 lat.

Zmarł pod Gdańskiem i został pochowany w ariańskim zborze w Lesznie; grób został zniszczony w czasie pożarów miasta.

Zachowane dokumenty pokazują jego bardzo interesującą osobowość. Obok niewątpliwych uzdolnień inżynierskich i wojskowych przejawiał także talent poetycki oraz posiadał umiejętność spisywania obserwacji terenowych. W archiwum w Hadze znajdują się setki jego listów i raportów. W nich m.in. w barwny sposób przedstawiał życie Indian Tapuya, osiadłych myśliwych i ludożerców, których oddziały wspomagały w walce wojska holenderskie. Niedługo potem plemiona te uległy prawie całkowitej zagładzie, opisy Arciszewskiego stanowią

więc unikatowy i cenny materiał także dla współczesnych badaczy. W 2003 r. wyprodukowany został polsko-brazylijski film dokumentalny *Konkwistador po polsku*. Krzysztof Arciszewski (reż. Dorota Latour, Jerzy Paczka, prod. Apio Film, Agencja Produkcji Filmowej i Polo De Imagem z Sao Paulo), który nakręcono w Polsce, Niemczech, Holandii i Brazylii.

Edmund Bojanowski (1814-1871), błogosławiony Kościoła katolickiego, działacz religijny, charytatywny i oświatowy. Urodził się w Grabonogu koło Gostynia w rodzinie ziemiańskiej Walentego i Teresy z Umińskich (z pierwszego małżeństwa Wilkowska), siostry gen. Jana Umińskiego⁷⁸. Mając cztery lata ciężko zachorował. Według jego matki, od śmierci uratowały go jej modlitwy do Matki Boskiej Bolesnej Gostyńskiej. W podziękowaniu za ocalenie dziecka ofiarowała do kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i św. Filipa Nerei na Świętej Górze koło Gostynia srebrne wotum – Oko Opatrzności, przechowywane tam do dziś.

Okolo 1826 r. wraz z rodziną przeniósł się do Płaczkowa niedaleko Dubina. W latach późniejszych historię tych okolic opisał w opowiadaniu *Niziny Nadorlańskie*. Ze względu na słabe zdrowie, początkowe nauki pobierał w domu od prywatnych nauczycieli. Główny kierunek jego kształceniu nadał ks. Jan Siwicki (w latach 1827-1833 wikariusz w Dubinie), który odkrył jego uzdolnienia w przedmiotach humanistycznych i zachęcał do systematycznej pracy. Już wtedy Edmund przejawiał dużą wrażliwość na kwestie społeczne. Ze względu na młody wiek i słaby stan zdrowia nie mógł wziąć udziału w 1831 r. w powstaniu listopadowym, do którego poszli jego ojciec i przyrodni brat Teofil Wilkoński. Podjął jednak postanowienie, że będzie służył ojczyźnie na co dzień pracą, poświęcając wszelkie siły, zdolności i majątek. Określiło to całe jego późniejsze życie.

W 1832 r. wyjechał wraz z matką do Wrocławia, aby kontynuować naukę. Wcześniej, ze względu na stan zdrowia, nie uczęszczał do szkoły średniej i nie złożył egzaminu dojrzałości, więc we Wrocławiu musiał najpierw uzupełnić wykształcenie w tym zakresie, korzystając z lekcji prywatnych. Równocześnie uczęszczał na wykłady uniwersyteckie. Po pomyślnym zakończeniu dwóch semestrów musiał pojechać w rodzinne strony z powodu śmierci rodziców oraz konieczności uregulowania spraw majątkowych.

Od 1836 r. studia filozoficzne kontynuował w Berlinie, gdzie rozpoczął także pracę literacką. W większości były to drobne utwory publikowane na łamach „Przyjaciela Ludu” i rocznika „Melitele”. Postępująca choroba płuc wymagała jednak podjęcia kuracji, a w 1838 r. całkowitego przerwania studiów. Wrócił do Grabonoga, gdzie zamieszkał razem z przyrodnim bratem. Także w latach późniejszych (1869 r.) poważne problemy ze zdrowiem uniemożliwiły mu ukończenie rozpoczętej nauki w seminarium duchownym w Gnieźnie.

Mieszkając w Grabonogu, został członkiem Kasyna Gostynskiego i włączył się do działalności sekcji literackiej. Publikował artykuły o tematyce literackiej i folklorystycznej, m.in. w „Przyjacielu Ludu”. W 1842 r., podczas zebrania początkujących literatów, przedstawił nowy program reorganizacji sekcji. Zwrócił w nim także uwagę na konieczność przywrócenia właściwej godności ludowi, m.in. poprzez szerzenie oświaty i wychowania moralnego. Uważał, że najskuteczniejszym środkiem do osiągnięcia tego celu są czytelnie przy wiejskich szkołach podstawowych, wypożyczające za darmo książki i dające okazję do utrwalenia przyswojonej w szkole wiedzy. Czytelnie stwarzały również możliwość pożyczenia książek religijnych w języku polskim, które według niego mogły być pomocne w życiu codziennym i problemach duchowych. Uważał ten aspekt formacji religijnej za bardzo ważny, zwłaszcza dla polskich wspólnot znajdujących się w otoczeniu wyłącznie języka niemieckiego.

Wychowaniu moralnemu dzieci miały służyć jego zdaniem ochronki. Wzorując się w pewnym stopniu na informacjach Augusta Cieszkowskiego⁷⁹, przedstawionych w broszurze *O ochronkach wiejskich*, w 1845 r. zorganizował ochronkę w Podrzeczu koło Gostynia oraz zredagował ustawy domu ochrony dla biednych dzieci. Miały one charakter organizacyjny, dyscyplinarny i edukacyjny – wyrażały jego troskę o dzieci narażone na przedwczesne zepsucie moralne. Od wychowawczyń w ochronce, które sam przygotowywał do pracy, wymagał, aby łączyły w sobie zalety niezbędne do uczenia ze zrównoważonym i łagodnym charakterem oraz moralnością.

Po 1846 r. z jego inicjatywy podjęto decyzję, aby opustoszały budynek Kasyna przeznaczyć na Dom Miłosierdzia i zorganizować tam szpital dla ubogich oraz sierociniec, zwłaszcza dla dzieci ludzi zmarłych w wyniku epidemii cholery. W celu sprawnego funkcjonowania tej instytucji powołano specjal-

ny Komitet, którego został sekretarzem. W wyniku prowadzonej przez kilka lat zbiórki pieniędzy w 1850 r. budynek Kasyna został odkupiony na cele charytatywne, co umożliwiło (w tym samym roku) otwarcie Domu Miłosierdzia, nazywanego przez Bojanowskiego często „instytutem”. Sprowadził także do Gostynia kilka siostr miłosierdzia, aby jak najszybciej podjęły działalność charytatywną i pracę z dziećmi.

Zgodnie ze statutem, którego prawdopodobnie był autorem, celem „instytutu” była troska o chorych, wychowanie sierot i dzieci z miejskiego przedszkola, również dołączonego do Domu Miłosierdzia. Ważnym zadaniem było też zawodowe szkolenie dziewcząt, które ukończyły 14 lat, aby przygotować je do opieki nad chorymi oraz do funkcji przyszłych wychowawczyń w ochronkach. Zdając sobie sprawę z ciężkiego położenia sierot pochodzących z niższych warstw społecznych, Bojanowski starał się, aby Dom Miłosierdzia w Gostyniu stał się dla nich domem dzieciństwa i wychowania. Domagał się, aby dzieci były przygotowywane do wiejskiego życia i wdrażane do moralnych obyczajów, bardziej niż do różnych przedmiotów szkolnych. Pragnął, aby wychowanie sierot opierało się na solidnym fundamencie religijnym. Z okazji świąt wielkanocnych sam przygotowywał dla podopiecznych rekolekcje.

Angażując się (przy pomocy niektórych właścicieli ziemskich) w sprawy pomocy dla biednych okolic Gostynia, organizował wydawanie bezpłatnych posiłków. Uczulony na skrajną nędzę, w której żyło wiele ludzi, w 1854 r. pisał: „Mój Boże, jakże to ci biedacy często z nędzy marnieją, a my myślimy o fetach, imieninach, polowaniach, tylko nie o biednych bliźnich”.

W latach 1849-1850 należał do komisji wydawniczej tanich książek dla ludu. Wypożyczał okolicznym mieszkańcom książki z prywatnej biblioteki. W 1850 r. współpracował z Katolicką Księgarnią w Poznaniu. Zajmował się redagowaniem i wydawaniem czasopism: „Pokłosie”, „Zbieranka Literacka” i „Rok Wiejski”. Był członkiem Towarzystwa Pomocy Naukowej i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, należał do Ligi Polskiej mającej za cel ochronę interesów narodowych w zaborze pruskim. Interesował się problematyką wychowania przedszkolnego, publikując liczne artykuły na ten temat; jest także autorem *Piosnek wiejskich dla ochronek*.

W 1850 r. założył Bractwo Ochronkowe, w skład którego wchodziły kobiety zajmujące się pracą wychowawczą dzieci

w ochronkach. Pierwsze opiekunki, nazwane później służebniczkami, nie tworzyły jeszcze zgromadzenia zakonnego, ale działały już według przyjętych później w zgromadzeniu założeń formacyjnych. W ochronce mieszkaly trzy opiekunki, które prowadziły życie wspólnotowe i bezinteresowną działalność charytatywną, polegającą na wychowaniu dzieci oraz posłudze chorym i ubogim. Pragnąc, aby ochronki nie stanowiły dla nikogo ciężaru, Bojanowski wprowadził obowiązkową pracę służebniczek w posiadłościach właścicieli majątków ziemskich, co stanowiło pierwsze źródło ich utrzymania. Przyjmując nowe kandydatki do pracy w ochronkach, stawiał trzy podstawowe warunki: stan wolny, młody wiek i wiejskie pochodzenie. Stopniowy liczebny wzrost służebniczek, przygotowanych już do prowadzenia nowych ochronek powodował, że wiele z nich zaczęło zajmować się placówkami zakładanymi przez właścicieli ziemskich w ich posiadłościach.

Życie wspólnotowe służebniczek, dzielone między praktyki wychowawcze i działalność religijną apostołską, przybierało stopniowo cechy prawdziwego zgromadzenia zakonnego. Widząc stały wzrost liczby ochronek oraz kandydatek do pracy, Bojanowski starał się określić jasne i konkretne zasady duchowej i intelektualnej formacji służebniczek oraz ich praktycznego przygotowania do tej specyficznej działalności.

Cel nowego zgromadzenia zakonnego Sióstr Służebniczek Bogurodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej założyciel określił bardzo jasno w napisanej przez siebie regule: jest nim całkowite poświęcenie się Bogu; służebniczki „służą dzieciom, ubogim i chorym z miłości do Chrystusa, który uniżył samego siebie, postać sługi przyjmując”. W określeniu zasad współpracował z tak wybitnymi postaciami, jak m.in.: Jan Koźmian⁸⁰, ks. Hieronim Kajsiewicz⁸¹ i ks. Piotr Semenenko⁸².

W 1855 r. abp Leon Przyłuski⁸³ udzielił Bojanowskiemu tymczasowego pozwolenia na przestrzeganie opracowanej reguły. W tym samym roku założono w Gostyniu „seminarium dla sióstr”, a w 1856 r. nowicjat w Jaszkuwie koło Śremu. Mieścił się on w budynku starej plebanii stojącej obok kościoła pw. św. Barbary. Przystąpiono także do wyborów pierwszej przełożonej generalnej, jej radnych oraz mistrzyni nowicjuszek. Dzięki dalszym staraniom Bojanowskiego dom w Jaszkuwie korzystał z duchowego kierownictwa jezuitów (Towarzystwo Jezusowe) ze Śremu. W 1858 r. abp Leon Przyłuski przyjął zgromadzenie

pod opiekę Kościoła, a jego następca abp Mieczysław Ledóchowski⁸⁴ w 1866 r. zatwierdził ostatecznie statut i konstytucję sióstr służebniczek. Do 1861 r. powstało 18 ochronek prowadzonych przez zgromadzenie, a do 1871 r. służebniczki miały w Wielkim Księstwie Poznańskim 22 domy i liczyły 98 sióstr. Jeszcze za życia założyciela zaczęły pracować także w Galicji, Królestwie Polskim oraz na Śląsku⁸⁵. W 1862 r. z pomocą Melchiora i Albertyny Szoldrskich, właścicieli Jaskowa, i Cezarego Platara został wybudowany pierwszy Dom Generalny Sióstr Służebniczek, do którego przeniesiono nowicjat zgromadzenia.

W ostatnim okresie życia Bojanowski stał się bezdomnym. Rodzinna posiadłość Grabonóg została sprzedana z powodu bankructwa jego brata, a świecki stan nie pozwalał mu szukać schronienia u sióstr zgromadzenia. Znalazł je w 1870 r. u swego przyjaciela, ks. Stanisława Gieburowskiego, proboszcza w Górcie Duchownej (Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia) pod Starym Bojanowem niedaleko Leszna, gdzie zmarł w opinii świętości. Pochowany został w podziemiach kościoła pw. św. Barbary w Jaskowie koło Śremu. W 1930 r. jego prochy zostały przeniesione do Domu Generalnego Zgromadzenia Służebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej w Luboniu; sarkofag znajduje się w Kaplicy pw. Najświętszego Serca Jezusa. Przed śmiercią przekazał służebniczkom ostatnie słowa, będące niejako testamentem określającym całość stworzonego przez niego dzieła: „Co zawsze polecałem dziś powtarzam: przede wszystkim prostotę zalecam, dopóki ta w zgromadzeniu trwać będzie, dopóty będzie w nim błogosławieństwo Boże”. Przed śmiercią ułożył kilka nowych formuł modlitw na użytek sanktuarium w Górcie Duchownej; zostały one zawarte w książce ks. Gieburowskiego *Krótki opis kościoła i cudownego obrazu Matki Boskiej Pocieszenia w Górcie Duchownej* (1865 r.).

W 1948 r. zgromadzenie rozpoczęło proces beatyfikacyjny Bojanowskiego. 13 czerwca 1999 r. w Warszawie podczas pielgrzymki Jana Pawła II został on wyniesiony na ołtarze jako błogosławiony. Wspomnienie liturgiczne obchodzone jest 7 sierpnia.

Edmund Bojanowski zapisał się w pamięci ludzkiej jako „serdecznie dobry człowiek”, który z miłości do Boga i człowieka umiał skutecznie jednoczyć różne środowiska wokół dobra. Rzeczywistość ziemską odczytał w duchu ewangelicznym, angażując się zwłaszcza na rzecz zaniedbanego ludu wiejskiego, całkowicie zapominając o sobie. Zrealizował powszechne powo-

łanie do świętości i nakreślając swoim życiem model i wzór apostołstwa świeckich, stał się prekursorem Soboru Watykańskiego II. Był pionierem apostołatu świeckich ściśle współpracujących z hierarchią kościelną. Dał wyjątkowy przykład ofiarnej i mądrej pracy dla człowieka, ojczyzny i Kościoła, mimo wielu trudności i sprzeciwu wielu duchownych. W 1999 r. podczas mszy beatyfikacyjnej, kończącej pierwszy wielki proces beatyfikacyjny polskiego Kościoła Katolickiego Jan Paweł II w następujący sposób określił jego działalność i zasługi: „Ten wielkopolski ziemianin, obdarowany przez Boga licznymi talentami i szczególną głębią życia religijnego, mimo wątłego zdrowia, z wytrwałością, roztropnością i hojnością serca prowadził i inspirował szeroką działalność na rzecz ludu wiejskiego. Wiedziony pełnym wrażliwości rozeznanie potrzeb, dał początek licznym dziełom wychowawczym, charytatywnym, kulturalnym i religijnym, które wspierały materialnie i moralnie rodzinę wiejską”.

Do grobu Bojanowskiego jeszcze przed beatyfikacją zawsze pielgrzymowali wierni, by przedstawić Bogu za jego pośrednictwem prośby i podziękowania za uzyskane łaski. Po beatyfikacji grób błogosławionego stał się szczególnym miejscem modlitw i pielgrzymek.

Materiały dotyczące życia i działalności Bojanowskiego gromadzone są w otwartym w 1981 r. w Grabonogu Muzeum im. Edmunda Bojanowskiego, znajdującym się w odrestaurowanym dworze, będącym miejscem jego urodzenia. Muzeum posiada m.in. kompletny odpis *Dziennika* autorstwa Bojanowskiego, kopie dużej części jego korespondencji oraz kserokopie wielu materiałów dotyczących różnych sfer jego działalności (pedagogicznej, społecznej, literacko-naukowej). Zgromadzono tam również kilkadziesiąt maszynopisów prac magisterskich i doktorskich oraz pokaźną bibliotekę druków poświęconych błogosławionemu. W Grabonogu znajduje się poza tym większość roczników „Przyjaciela Ludu”, z którym Bojanowski ściśle współpracował. Całość tych materiałów stanowi zaplecze umożliwiające prowadzenie badań naukowych. Ich efektem są m.in. książki wydane przez muzeum: *Śługa Boży Edmund Bojanowski i jego troska o człowieka* (1991 r.), *Edmund Bojanowski 1814-1871. Życie i działalność. Bibliografia* (1995 r.), *Język i styl w kręgu zainteresowań Edmunda Bojanowskiego* (2001 r.). Bł. Edmund Bojanowski jest patronem licznych parafii, szkół, kaplic i ulic w różnych miastach Polski.

Cezary August Broel-Plater (1810-1869), powstaniec listopadowy, emigracyjny działacz polityczny i społeczny. Pochodził z wywodzącego się z Westfalii rodu Platerów (hrabiów Plate-rów de Broel), który w XIII w. osiadł w Inflantach i Polsce. Podczas powstania listopadowego dowodził oddziałem powstań-ców ze Żmudzi, współdziałając ze sławną kuzynką Emilią Plater (1806-1831; jako uczestniczka powstania dowodząca od-działem została mianowana przez gen. Dezyderego Chłapow-skiego⁸⁶ honorowym dowódcą 1. kompanii 25. Pułku Piechoty Liniowej, formowanego na Litwie).

Po upadku powstania przebywał na emigracji we Fran-cji, gdzie związany był z Hôtelem Lambert⁸⁷. W Paryżu nale-żał, razem z Ignacym Domeyko⁸⁸, Stefanem Witwickim⁸⁹ oraz Józefem Zaleskim⁹⁰, do założonego w 1834 r. przez Bogda-na Jańskiego⁹¹ przy udziale Adama Mickiewicza Bractwa Bra-ci Zjednoczonych. Celem tej elitarnej grupy polskiego laikatu miało być dawanie dobrego przykładu poprzez modlitwę, dzieła miłosierdzia i wzorowe życie chrześcijańskie. Bracia w każ-dy piątek spotykali się na mszy, a potem u Adama Mickiewicza czytali Pismo Święte i rozprawiali o sposobach ratowania oj-czyzny. Zapału wystarczyło im jedynie na pół roku.

Mieszkając w Paryżu i Rzymie wspomagał działalność Hie-ronima Kajsiewicza i Piotra Semenenko, udzielając im nie tyl-ko pomocy finansowej, ale także organizacyjnej w dążeniach do utworzenia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego⁹². Po powrocie do kraju, przed 1850 r., rozwinął ożywioną dzia-łalność społeczną, głównie w Śremie. Należał do kierownictwa powiatowego Ligi Polskiej, a po jej likwidacji do zorganizowa-nego w 1850 r. w Śremie Bractwa Polskiego. Przyczynił się także do założenia w tym mieście Towarzystwa Oszczędności i Poży-czek Wekslowych i Towarzystwa św. Wincentego à Paulo, słu-żącego materialnie i duchowo ubogim. Wspomagał społeczną działalność Edmunda Bojanowskiego, m.in. budowę otwartego w 1862 r. pierwszego Domu Generalnego Sióstr Służebniczek. W 1843 r. poślubił Stefanię Małachowską (1819-1852), z którą miał syna Ludwika Kazimierza i córkę Marię Ludwikę. W 1859 r. poślubił Julię Bobińską (1823-1899), z którą miał synów Cezare-go i Stanisława. Za udział w walkach powstańczych odznaczony został Złotym Krzyżem Orderu Virtuti Militari.

Zmarł w swoim majątku Góra koło Śremu i został pochowa-ny w podziemiach kościoła w Jaszkuwie. Napisano o nim: „Dru-

gi okres jego życia, cichszy ale nie mniej użyteczny, a może jeszcze mozolniejszy, poczyną się z jego przybyciem na ziemię Wielkopolską [...]. Osobliwie miasto Śrem winno mu poczet dobroczynnych zakładów, któremi się słusznie szczyci. Lazaret, ochronka dla sierot, Towarzystwo św. Wincentego, związki stowarzyszeń przemysłowych i rolniczych, kasa oszczędności, pożyczkowa, która stała się pobudką i wzorem dla innych powiatów w tym kierunku, jego staraniom swój początek i rozwój zawdzięczają”.

Ludwik August Broel-Plater (1775-1846), uczestnik powstania kościuszkowskiego i listopadowego, działacz polityczny. Ostatnie lata życia spędził w majątku Psarskie koło Śremu.

Urodził się w Krasławiu nad Dźwiną (obecnie na Łotwie) jako syn podkanclerzego litewskiego Kazimierza Konstantego Platera i Izabeli hr. Borch; był najstarszym z 7 synów. Jego matka była pierwszą redaktorką wychodzącego w latach 1789-1792 w Warszawie pisma dla dzieci pt. „Przyjaciel dzieci”. W 1794 r. wstąpił w szeregi powstania kościuszkowskiego, gdzie był adiutantem Karola Sierakowskiego⁹³. Brał udział w bitwach pod Słoninem, Krupczycami i Terespołem. Po bitwie pod Maciejowicami osiadł w swoim majątku i zajął się gospodarstwem.

W 1805 r. został wizytatorem Uniwersytetu Wileńskiego, w latach 1807-1811 był inspektorem lasów rządowych. Po utworzeniu Królestwa Kongresowego w 1815 r. wszedł do służby publicznej, wykazując bardzo duże zdolności administracyjne. Był sekretarzem stanu, generalnym dyrektorem dóbr i lasów rządowych, prezesem rady politechnicznej i senatorem kasztelanem. Był jednym ze współautorów projektu konstytucji Królestwa Kongresowego oraz autorem wielu projektów aktów prawnych przygotowanych dla ministra Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego⁹⁴. Wniósł wiele nowatorskich rozwiązań w organizacji leśnictwa, przyczyniając się w znacznym stopniu do rozwoju polskiego leśnictwa i upowszechniania wiedzy o lasach. Był współzałożycielem i pierwszym dyrektorem Szkoły Szczególnej Leśnictwa działającej w latach 1818-1832 przy Uniwersytecie Warszawskim. Był inicjatorem powstania w 1820 r. czasopisma „Sylwan”, półoficjalnego organu Królewskiego Korpusu Leśnego, będącego najstarszym w Polsce leśnym czasopismem naukowym i jednym z pierwszych na świecie o tej te-

matyce. Interesował się naturalnymi metodami uzdrawiania, w 1820 r. był współzałożycielem Towarzystwa Magnetycznego. Prowadził m.in. zbiorowe seanse hipnozy.

Opowiadając się po stronie powstania listopadowego w 1831 r., podpisał razem z innymi akt detronizacji Mikołaja I⁹⁵. Jako przedstawiciel dyplomatyczny Rządu Narodowego w czasie powstania razem z Karolem Kniażewiczem⁹⁶ został wysłany do Francji, aby zjednać Ludwika Filipa⁹⁷ dla sprawy Polski i uzyskać pomoc. Po klęsce zrywu pozostał we Francji jako emigrant, współpracując z Hôtelem Lambert. W 1832 r. został współzałożycielem, m.in. razem z Józefem Bemem⁹⁸, Teodorem Morawskim⁹⁹, Andrzejem Plichtą¹⁰⁰ i Janem Nepomucenem Umińskim, Towarzystwa Literackiego¹⁰¹, które stawiało sobie za cel „[...] zbierać i ogłaszać materiały dotyczące się dawnego Królestwa Polskiego, jego obecnego położenia lub pomyślności przyszłej, a to w widoku zachowania i ożywiania w opinii narodów spółczucia, które dla Polski okazywały”. Był członkiem władz (tzw. rady familijnej) Związku Jedności Narodowej, tajnej organizacji założonej w Paryżu w 1833 r. i kierowanej przez Adama Czartoryskiego, której celem było odzyskanie niepodległości, m.in. z udziałem interwencji mocarstw zachodnich. Głoszono wolność słowa i wyznania, równość wobec praw, ochronę własności, uwłaszczenie przy zabezpieczeniu interesów szlachty oraz utrzymanie monarchii.

W 1840 r. za zgodą rządu pruskiego osiadł w należącym prawdopodobnie do jego córki Pauliny majątku Psarskie koło Śremu, gdzie mieszkał aż do śmierci.

Od 1801 r. żonaty z Marią Anną Brzostowską herbu Strzemię (zm. w 1843 r.), wdową po Idzim-Józefie Hylzenie, komandorze maltańskim, z którą miał ośmioro lub dziesięcioro dzieci, z których pięcioro (lub siedmioro) umarło przed 7. rokiem życia.

Interesował się naukami przyrodniczymi, zwłaszcza chemią, leśnictwem i geografią. Jeszcze przed pracami Jędrzeja Śniadeckiego¹⁰² podjął próbę utworzenia polskiej terminologii chemicznej, opierając ją na zasadach określonych przez L.-B. Morveau'a, A. Lavoisiera, C.-L. Bertholleta i A. Fourcroy'a¹⁰³ w książce *Méthode de nomenclature Chimique* (1787 r.). Prace Platerra zostały wykorzystane przez Śniadeckiego w jego podręczniku *Początki chemii dla użycia słuchaczy akademickich* (1800 r.).

Był autorem wielu artykułów drukowanych m.in. w „Dzienniku Wileńskim” i w „Sylwaniu” oraz opracowań *Rzecz o gospo-*

darstwie leśnem (Wilno 1807 r.), *Opisanie geograficzno-historyczno-statystyczne województwa Poznańskiego* (Paryż 1841 r.), *Opisanie historyczno-statystyczne W. Ks. Poznańskiego* (Lipsk 1846 r.), *Les affaires de Cracovie* (Paryż 1844 r.).

Po jego śmierci w Paryżu ukazał się nekrolog autorstwa Franciszka Dzierżykraj Morawskiego¹⁰⁴, odbyło się nabożeństwo żałobne, a na dorocznym zebraniu Towarzystwa Literackiego Franciszek Godebski¹⁰⁵ wygłosił odczyt o zasługach Platery, rok później wydany drukiem (wspomnienie pośmiertne)¹⁰⁶. Zwrócono w nim m.in. uwagę na końcowy okres jego życia w Wielkopolsce, kiedy: „Stargany na siłach, troskliwy o los dorosłych dzieci, korzystał z pozwolenia otrzymanego za staraniem brata u dworu Pruskiego w 1842 r. (sic!) i osiadł w Xięztwie Poznańskim, pod Szremem, w wiosce z pożyczonych funduszy przez przyjaciół nabytej. Nie znalazł tu spoczynku i szczęścia, których się spodziewał. [...] Piastując wysokie w Kraju urzędy, nie zbożcił się na nich; umarł nie ustalwszy losu dzieci, innej im prócz prac i zasług swoich nie zostawiając spuścizny”.

Plater w jednym z ostatnich listów pisał: „Kłopoty i bieda osobista, połączone z niedolą ogólną, powoli mnie gnębią i bezsilą; żyję od dnia do dnia, bez żadnego na przyszłość widoku [...] Cóż robić? Niech się dzieje wola Boża. [...] Jestem dziś nie tylko bez funduszu, ale bez widoku na przyszłość”.

Jego nazwisko znajduje się na tablicy Zasłużonych dla Biblioteki Polskiej w Paryżu, w jej gmachu na Wyspie św. Ludwika przy Quai d'Orleans.

Arkady Fiedler (1894-1985), reportażysta, pisarz, podróżnik, porucznik Wojska Polskiego. Urodzony w Poznaniu, był synem Antoniego Fiedlera (1869-1919), znanego poznańskiego poligrafa i wydawcy, który rozbudził w nim zainteresowania przyrodnicze, zabierając syna na pierwsze wycieczki na łęgi rogałińskie nad Wartą. Po latach wspominał ojca, pisząc: „Uczył mnie kochać rzeczy takie, obok których inni ludzie przechodzili obojętnie”. Studiował filozofię i nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie; studia przerwała I wojna światowa. W latach 1918-1919 brał udział w powstaniu wielkopolskim, tworząc Polską Organizację Wojskową Zaboru Pruskiego oraz działając w Dowództwie Żandarmerii Krajowej. W 1921 r. był porucznikiem rezerwy żandarmerii, w 1934 r. porucznikiem rezerwy Kadry 7. Dywizjonu Taborów w Poznaniu. Od 1920 r. stu-

diował na Uniwersytecie Poznańskim, a w latach 1922-1923 na Akademii Sztuk Graficznych i Księgarskich w Lipsku, zdobywając tytuł mistrza chemigrafii. Do 1933 r. pracował w zakładzie chemigraficznym odziedziczonym po ojcu.

Debiutował w 1917 r. cyklem wierszy *Czerwone światło ogniska*, opublikowanym w poznańskim dwutygodniku „Zdrój”. W 1926 r. wydał pierwszą książkę *Przez wiry i porohy Dniestru*. W 1927 r. odbył krótką podróż do północnej Norwegii, a w 1928 r. wyruszył w pierwszą wielką wyprawę do południowej Brazylii. Przywiózł z niej bogate zbiory zoologiczne i botaniczne, które bezinteresownie przekazał Muzeum Przyrodniczemu i innym placówkom naukowym w Poznaniu. Wrażenia z podróży opisał w felietonach dla pism poznańskich i warszawskich oraz w książkach: *Bichos, moi brazylijscy przyjaciele* (1931 r.) oraz *Wśród Indian Koroadów* (1932 r.). W 1933 r. wyjechał na kolejną wyprawę do Brazylii w rejon Amazonii oraz do Peru, które opisał w książce *Ryby śpiewają w Ukajali* (1935 r.). Spotkała się ona ze szczególnym uznaniem ze strony czytelników, podobnie jak kolejne publikacje *Zwierzęta z lasu dziewiczego*, *Kanada pachnąca żywicą* (1936 r.), *Zdobynamy Amazonkę* (1937 r.), *Jutro na Madagaskar* (1939 r.), będące rezultatem następnych wypraw.

Wybuch II wojny światowej zastał Arkadego Fiedlera na Tahiti, skąd przedostał się do Francji, a następnie do Anglii. Lata 1940-1941 spędził pod Londynem w obozie polskich lotników, w latach 1942-1943 r. pływał na polskich statkach handlowych do Stanów Zjednoczonych, Trynidadu, Gujany oraz Brazylii. Okres wojenny opisał w dwóch wydanych w Londynie książkach: *Dziękuję ci, kapitanie* oraz *Dywizjon 303*; przedruki tej ostatniej ukazały się także w okupowanej Warszawie.

W 1946 r. powrócił do Polski i osiadł na stałe w Puszczykowie koło Poznania. Od 1948 r. kontynuował podróże po świecie. Był w Meksyku, ZSRR (Gruzja, Syberia), Wietnamie, Laosie, Kambodży, w krajach Afryki Zachodniej, ponownie w Peru, Kanadzie, Brazylii i na Madagaskarze. W 1974 r. stworzył wraz z rodziną w swoim domu prywatne muzeum podróżniczych zbiorów, Muzeum – Pracownia Literacka Arkadego Fiedlera. Zmarł w Puszczykowie, gdzie został pochowany. Autorem rzeźby przedstawiającej głowę pisarza, umieszczonej na jego grobie, jest architekt Adam Haupt (1920-2006).

Fiedler odbył 30 wypraw i podróży. Ich plonem były książki: *Żarliwa wyspa Beniowskiego*, *Radosny ptak Drongo*, *Rio de*

Oro, Gorąca wieś Ambinanitelo, Wyspa kochających lemurów, Dzikie banany, Nowa przygoda: Gwineja, I znowu kusząca Kanada, Spotkałem szczęśliwych Indian, Magadaskar, okrutny czarodziej, Piękna, straszna Amazonia. Napisał powieści dla młodzieży: *Mały Bizon, Wyspa Robinsona, Orinoko, Biały Jaguar*, książki autobiograficzne: *Mój ojciec i dęby, Wiek męski – zwycięski, Motyle mego życia, Zwierzęta mego życia, Kobiety mej młodości* oraz wspólnie z synem, Markiem Fiedlerem: *Indiański Napoleon Gór Skalistych, Ród Indian Algonkinów*. Jego dorobek literacki obejmuje 32 książki wydane w 23 językach, w ponaddziesięciomilionowym nakładzie. Wiele przywożonych z wypraw ekspонатów, zwłaszcza spreparowanych owadów i pajęczaków, ofiarował różnym szkołom jako materiały dydaktyczne.

W 1936 r. otrzymał Nagrodę Literacką miasta Poznania oraz Srebrny Wawrzyn Polskiej Akademii Literatury. W 1957 r. po raz drugi został laureatem dorocznej Nagrody Literackiej miasta Poznania, a w latach późniejszych nagród ministra kultury i sztuki II stopnia za literaturę podróżniczą (1963 r.), preza Rady Ministrów za twórczość dla dzieci i młodzieży (1974 r.) oraz nagrody państwowej I stopnia za całokształt twórczości (1978 r.). Odznaczony był m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Orderem Uśmiechu, Orderem Sztandaru Pracy I Klasy oraz Orderem Budowniczych Polski Ludowej. Wybrany został patronem wielu szkół oraz Krotoszyńskiej Biblioteki Publicznej; od 2009 r. jest również patronem Wielkopolskiego Oddziału Żandarmerii Wojskowej w Poznaniu. Wiele materiałów dotyczących jego życia i twórczości zawiera książka Józefa Ratajczaka *Gdy Warta wpadała do Ukajali (szkice o Arkadym Fiedlerze)* (1994 r.).

Od 1996 r. w Muzeum – Pracowni Literackiej Arkadego Fiedlera dla uczczenia pisarza wręczana jest coroczna Nagroda Bursztynowego Motyla im. Arkadego Fiedlera, którą honoruje się corocznie polskiego autora najlepszej książki o tematyce podróżniczej i krajoznawczej. Pomysł organizacji konkursu i ustanowienia nagrody powstał w Bibliotece Raczyńskich w 1994 r. podczas obchodów setnych urodzin podróżnika. Wręczenie nagrody następuje w Muzeum – Pracowni Literackiej Arkadego Fiedlera w Puszczykowie. Fundatorem statuetki jest znany poznański przedsiębiorca i jubiler Wojciech Kruk, natomiast nagrodę pieniężną przyznaje Marszałek Województwa Wielkopolskiego.

Edmund Kamiński (zm. 1942 r.), absolwent gimnazjum w Śremie, spiskowiec niepodległościowy od 1939 r.

Ppor. Edmund Kamiński działał w strukturach Służby Zwycięstwu Polski. W styczniu 1940 r. zorganizował wykopanie ukrytej w Śremie broni i zaczął tworzyć organizację konspiracyjną obejmującą cały powiat śremski. Jako komendant śremskiego Obwodu Związku Walki Zbrojnej (ZWZ), pierwszej organizacji zbrojnej Polskiego Państwa Podziemnego, zorganizował mały sabotaż w powiecie śremskim i doprowadził do porozumienia pomiędzy różnymi organizacjami konspiracyjnymi działającymi w Śremie i okolicy, m.in. z Szarymi Szeregami (Związkiem Harcerstwa Polskiego). Od połowy 1940 r. wchodził w skład utworzonego w Psarskim samodzielnego wydziału propagandowego Obwodu ZWZ w Śremie. Wydział prowadził zakonspirowany nasłuch radiowy zapewniający materiały informacyjne dla wydawanego biuletynu.

W 1941 r., po dekonspiracji polskich organizacji konspiracyjnych przez konfidenta gestapo Zenona Ciemniejewskiego (ps. Aleks) działającego wewnątrz Narodowej Organizacji Bojowej, musiał uciekać do Generalnego Gubernatorstwa. W wyniku tej dekonspiracji stracony został także Michał Tomaszewski z Psarskiego, jeden z przywódców Narodowej Organizacji Bojowej w Śremie.

Włodzimierz Adam Kolanowski (1913-1944), lotnik, porucznik nawigator w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, współorganizator tzw. „wielkiej ucieczki” alianckich lotników z obozu jenieckiego Stalag Luft III w Żaganiu. Urodził się w Pawłowicach koło Leszna jako syn Zygmunta Kolanowskiego, będącego kucharzem w pałacu Krzysztofa hr. Mielżyńskiego, i Marianny z Siemiątkowskich. W Pawłowicach spędził dzieciństwo i wczesną młodość oraz ukończył szkołę powszechną. Po zakończeniu nauki przeniósł się z rodziną do Psarskiego, gdzie jego ojciec otrzymał pracę jako oficjalista w majątku Jan hr. Szoldrskiego i Augusta Zaleskiego. W 1926 r. rozpoczął naukę w gimnazjum w Śremie (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. gen. Józefa Wybickiego). W 1937 r. ukończył Szkołę Podchorążych w Ostrowi Mazowieckiej w stopniu podporucznika piechoty i rozpoczął służbę w 66. Kaszubskim Pułku Piechoty w Chełmnie.

Po wybuchu wojny w 1939 r. zgłosił się na kurs obserwatorów lotniczych do Centrum Wyszkolenia Lotniczego w Dębli-

nie. Razem z innymi uczestnikami kursu został po kilku dniach ewakuowany do Rumunii, skąd trafił do Wielkiej Brytanii. Służył tam jako porucznik nawigator w 301. Dywizjonie Bombowym Ziemi Pomorskiej, stacjonującym na lotnisku w Hamswell, i biorącym udział w nalotach na Niemcy. W nocy z 7 na 8 listopada 1941 r. samolot bombowy Wellington Mk IV, na pokładzie którego się znajdował, uczestniczył w bombardowaniu Mannheim. Wracając z bombardowania, cała załoga dostała się do niewoli niemieckiej w niewyjaśnionych do końca okolicznościach. Według jednej wersji samolot został trafiony przez artylerię lotniczą i uszkodzony musiał lądować. Druga wersja zakłada, że pilot omyłkowo wylądował na lotnisku w Maldegem w Belgii, sądząc, że już jest nad terytorium Anglii. Po wylądowaniu na terytoriach okupowanych cała załoga została wzięta do niewoli. Niemcy zabrali też samolot, który później był wykorzystywany w niemieckiej jednostce badawczej.

Jako jeńiec osadzony został w Kriegsgefangenen-Stammlager der Luftwaffe 1 (Stalag Luft I w Barth koło Stralsundu), następnie w Kriegsgefangenen-Stammlager der Luftwaffe 3 (Stalag Luft III w Żaganiu), gdzie nosił numer jeniecki 678. Obóz w Żaganiu był przeznaczony dla lotników sił alianckich. Większość osadzonych stanowili Brytyjczycy, wśród jeńców byli też jednak lotnicy z innych krajów, m.in. Polacy, którzy służyli w Brytyjskich Powietrznych Siłach Zbrojnych (British Royal Air Force). Wiosną 1943 r. wśród osadzonych jeńców zrodził się pomysł ucieczki z obozu – poprzez tunele, które należało wykopać. W pracach przygotowawczych brało udział kilkuset jeńców, a jednym z najważniejszych organizatorów był Kolanowski. Zajmował się m.in. konstrukcją schodów do tuneli, głównie jednak zajmował się przygotowaniem około 3 tys. kopii map potrzebnych do ucieczki na trzech podstawowych trasach: w kierunku Bałtyku i Szwecji, przez Czechosłowację i Austrię, oraz przez Niemcy do Francji.

Akcja miała miejsce w nocy z 24 na 25 marca 1944 r. Kolanowski był jednym z 76 jeńców (z 13 narodowości, w tym 6 Polaków), którym udało się wydostać z obozu, zanim Niemcy zauważyli. Prawie wszystkich (73) uciekinierów bardzo szybko schwytano; powiodło się tylko trzem jeńcom. Ponad połowa schwytanych, w tym Kolanowski, została po przesłuchaniach zamordowana przez Niemców pod pretekstem stawiania oporu lub kolejnej ucieczki. Ciała, jeszcze tego samego dnia, spalono w krematorium w Legnicy, aby zatrzeć ślady zbrodni. Prochy

zastrzelonych jeńców umieszczono w urnach, które przewieziono do Żagania. Później umieszczono je w kamiennym pomniku, który jeńcy, za zgodą władz niemieckich, wzniesli na terenie obozu ku czci pomordowanych (nazwisko Kolanowskiego figuruje na trzeciej tablicy w lewej kolumnie). W 1948 r. prochy pomordowanych ekshumowano i ponownie pochowano na Cmentarzu Wspólnoty Brytyjskiej na Cytadeli w Poznaniu. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Walecznych.

W 1950 r. „wielką ucieczkę” opisał w swojej książce *The Great Escape* australijski lotnik Paul Brickhill, naoczny świadek tych wydarzeń. Był osadzony w obozie w Żaganiu, brał udział w przygotowaniach do ucieczki, lecz ostatecznie sam z obozu nie zbiegł. Książka ta została w 1963 r. sfilmowana przez Johna Sturgesa pod tym samym tytułem – *The Great Escape*. Wśród plejady gwiazd – w filmie wystąpili m.in. Steve McQueen, Richard Attenborough, Donald Pleasance – pojawił się też Charles Bronson. Zagrał on w filmie lotnika Danny’ego Velinsky’ego (w rzeczywistości wśród uczestników ucieczki nie było osoby o takim imieniu i nazwisku) o przydomku Król Tunelu (The Tunnel King). Historycy kina uważają, że pierwowzorem postaci Velinsky’ego był m.in. Kolanowski, chociaż w sylwetce Króla Tunelu można odnaleźć też sportretowanych innych uczestników akcji. Filmowy bohater był jednak jednym z nielicznych, któremu ucieczka się powiodła.

Ucieczka Kolanowskiego (z grupą Anglików) została także opisana w 1966 r. w książce *Ludzie bez skrzydeł* Rajmunda Szubańskiego, wydanej w ramach znanej serii Żółty Tygrys.

Piotr Mocek (1897-1919), powstaniec wielkopolski. Urodził się w Mosinie, jako syn Piotra, pracownika kolei, i Franciszki, w „domku dróżnika” obok przejazdu kolejowego na drodze do Rogalinka; miał jedenaścioro rodzeństwa. Dzieciństwo spędził w Mosinie, gdzie także uczęszczał do szkoły. W czasie I wojny światowej został wcielony do armii pruskiej do 5. baterii Regimentu Artylerii Polowej, stacjonującej w Zossen koło Berlina, która została wprowadzona do działań wojennych w 1916 r. w składzie 25. Dywizji Landwery. W jej szeregach przemierzył szlak bojowy we Francji od Aisne do Szampanii. Stamtąd jednostkę skierowano do Górnej Alzacji, a od 1918 r. regiment tworzył związek taktyczny o nazwie 32. Zapasowa Brygada Piecho-

ty; razem z jednostką w tym samym roku powrócił z frontu do Niemiec i później do Mosiny.

W Poznaniu na ochotnika zgłosił się do szwadronu Konnych Strzelców Straży Poznańskiej, zorganizowanego i dowodzonego przez ppor. Kazimierza Ciążyńskiego. Już 6 stycznia 1919 r. szwadron wziął udział w zdobyciu Ławicy, a kilka dni później wyruszył z koszar przy ul. Grunwaldzkiej (dawna Auguste-Victoria-Strasse) na dworzec kolejowy, skąd wyjechał w kierunku Szubina, w celu wsparcia walczących tam oddziałów. Po rozładunku na stacji w Kcyni szwadron wyruszył do Kołaczkowa. W czasie walk z pociągiem pancernym Piotr Mocek zginął trafiony pociskiem w szyję; był jednym z 10 strzelców konnych, którzy polegli w walkach o Szubin. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Mosinie.

Pogrzeb i związane z nim uroczystości pogrzebowe „pierwszego z obywateli mosińskich, który w obronie świętej sprawy poniósł śmierć bohaterską” opisane zostały na łamach „Kurierza Poznańskiego”. Pisano, że w czasie transportu trumny z Szubina do Mosiny w każdym mieście były dzwony, „z wszystkich okien powiewały chorągwie narodowe – bohaterowi na chwałę”, a „druhowie nad świeżą mogiłą dali trzy salwy honorowe i tłumy rozeszły się powoli, ale w ślad za nimi szło wspomnienie tego, który niosąc młode swe życie w ofierze, czynem dowiódł, iż nie na darmo ślubował bronić ojczystej ziemi do krwi ostatniej kropli z żył, a pozostałym dal przykład chwalebny jak prawy Polak te słowa pieśni pojmuję”.

Wymieniony jest m.in. wśród poległych na kolumnie pomnika 15. Pułku Ułanów Poznańskich, odsłoniętego w 1927 r. przy ul. Ludgardy w Poznaniu. W okresie międzywojennym w czasie świąt nad grobem poległego ułana stała warta honorowa. Podczas okupacji hitlerowskiej, w obawie przed represjami, z jakimi mogła spotkać się rodzina powstańca, ówczesny proboszcz parafii mosińskiej ks. Haendschke wydarł stronę z wpisem o pochówku Piotra Mocka z księgi cmentarnej. Rodzina usunęła także tablicę z jego grobu, zakopując ją w okolicy.

Z okazji 40. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego drodze do Rogalinka nadano imię Piotra Mocka. W latach późniejszych z niewiadomych przyczyn postać uległa prawie całkowitemu zapomnieniu. Proces przywracania pamięci należnej powstańcowi rozpoczął się dopiero po 2008 r. Z inicjatywy mieszkańców osiedla, na którym stoi „domek dróżnika” – rodzinny dom poległego powstańca, postawiono mu pomnik.

Stefan Napieralski (1896-1960), uczestnik konspiracyjnych organizacji wyzwoleniczych. Urodził się w Baranowie jako syn mistrza kowalskiego Władysława i Weroniki z Marcinkowskich. W pierwszej połowie 1939 r. organizował podwaliny ruchu wyzwolenczego i konspiracji zbrojnej na wypadek przegranej wojny. W 1940 r. był szefem sztabu (ps. Jacyna) Wojskowej Organizacji Ziem Zachodnich, działającej w Wielkopolsce i na Pomorzu. Rozbitek tej organizacji przez Niemców nastąpiło już w 1940 r. w wyniku aresztowań, które objęły prawie wszystkich ich członków. Aresztowani zostali także jego ojciec i żona. W 1941 r. kilkadziesiąt osób zostało skazanych na karę śmierci, pozostali na długoletnie więzienia i obozy pracy. Niedobitki przeszły do Związku Walki Zbrojnej. Po fali aresztowań schronił się w Generalnej Guberni. W 1945 r. powrócił do Poznania, gdzie rozpoczął pracę. Zmarł w Poznaniu.

Regina Przemysława Pawuła-Piwowarczyk (1925-2008), architekt, urbanista, profesor Politechniki Poznańskiej. Współautorka (ze Zdzisławem Piwowarczykiem) materiałów planistycznych do utworzenia Rogalińskiego Parku Krajobrazowego. Autorka planów powiększenia Wielkopolskiego Parku Narodowego oraz współautorka wielu rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych w Poznaniu.

Urodziła się w Poznaniu. Studia ukończyła na Wydziale Architektury Szkoły Inżynierskiej w Poznaniu (obecna Politechnika Poznańska). W 1983 r. uzyskała stopień doktora habilitowanego na podstawie rozprawy *Planowanie zagospodarowania przestrzennego Wielkopolskiego Parku Narodowego – zarys problemu i wybór metody*, za którą otrzymała nagrodę Ministra Edukacji Narodowej indywidualną III stopnia (1989 r.). W latach 1951-1981 pracowała w różnych resortowych biurach projektowania urbanistycznego, m.in. w przedsiębiorstwie Miastoprojekt-Poznań. Od 1959 r. brała udział w opracowaniu koncepcji i planów dzielnicy mieszkaniowej Nowe Miasto – Rataje dla 120 tys. mieszkańców (razem ze Zdzisławem Piwowarczykiem i Jerzym Schmidtem), które stały się podstawą rozpoczęcia prac budowlanych. Dzielnica ta została zaprojektowana jako integralna część miasta Poznania o pełnym wyposażeniu w zakresie podstawowych funkcji: praca, mieszkanie, usługi, wypoczynek i komunikacja. Była to w tym okresie największa w Polsce inwestycja uprzemysłowionego budownictwa, a zespół autor-

ski przedstawił pionierskie, prototypowe rozwiązania w celu ustanowienia normatywów budowlanych. Oparte na czytelnych przesłankach programowych, Rataje stały się paradoksalnie, mimo całej brzydoty architektonicznej formy, bardzo wyrazistym w planie miasta i konsekwentnie przeprowadzonym układem urbanistycznym we współczesnym Poznaniu.

W 1962 r. otrzymała nagrodę zespołową II stopnia Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury za opracowanie planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania, ze szczególnym uwzględnieniem dzielnicy Rataje; mimo to na przełomie lat 1963 i 1964 z przyczyn politycznych rozbito zespół projektowy, którym kierowała. Kontynuację prac powierzono innym osobom i podmieniono wiele autorskich projektów. Brak jej zgody na wprowadzenie zmian spowodował zwolnienie z pracy. Otrzymała „wilczy bilet” z zakazem zatrudniania w poznańskich biurach projektów, który obowiązywał w latach 60. i 70. XX w.

W latach 1981-1995 pracowała na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej, prowadząc prace badawczo-naukowe i dydaktyczne w zakresie planowania przestrzennego. Od 1975 r. w Zakładzie Studyjno-Projektowym Instytutu Architektury Politechniki Poznańskiej kierowała pracami interdyscyplinarnego zespołu badawczo-projektowego, zajmującego się studiami problemowymi i projektowaniem rozwoju Wielkopolskiego Parku Narodowego, w granicach którego miała znaleźć się także część terenów obecnego Rogalińskiego Parku Krajobrazowego.

Była współautorką (ze Zdzisławem Piwowarczykiem) projektu planu zagospodarowania przestrzennego Wielkopolskiego Parku Narodowego (1976-1982) i regionalnego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru funkcjonalnego tego parku, który zatwierdzono w 1987 r. Ideą planistyczną było modelowanie układów przyrodniczych w strefie bezpośrednich wpływów poznańskiej aglomeracji miejsko-przemysłowej. Celem studiów było wykazanie, że najsukuteczniejszym warunkiem właściwej gospodarki środowiskiem jest powiększenie obszaru chronionego poprzez przyłączenie do Parku terenów o pełnej zmienności elementów przyrodniczych reprezentatywnych dla Wielkopolski, w tym doliny Warty, Rynny Tomicko-Dymaczewskiej, Lasów Brodnickich w Basenie Mosińsko-Śremskim oraz otoczenie Parku otuliną. Prace były podjęte z inicjatywy Rady Naukowej Parku i prowadzone w ramach Zespołu Rzecznawców

Towarzystwa Urbanistów Polskich. Brak ustaleń zasad wdrażania tego planu, sprzecznego z popieranym w tym okresie przez władze polityczne Poznania planem rozwoju aglomeracji poznańskiej na osi północ-południe, doprowadził do zaniechania jego realizacji, dezaktualizacji i tym samym całkowitego zaprzepaszczenia idei planowej, koncepcyjnej ochrony przyrody okolic Poznania. Już w 1981 r. przyjęta w pracach dotyczących Parku metoda planowania ekologicznego, której była współautorką (ze Zdzisławem Piwowarczykiem), prezentowana była na Światowym Kongresie Unii Architektów w Warszawie.

W 1990 r. Pawuła-Piwowarczyk zorganizowała na Politechnice Poznańskiej Studium Podyplomowe Planowania Przestrzennego (w latach późniejszych także turystyki i rekreacji), które zostało następnie przeniesione, ze względu na brak zainteresowania ze strony macierzystej uczelni, na Wydział Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, gdzie działało do 1995 r.

Pawuła-Piwowarczyk była autorką licznych prac naukowych i artykułów dotyczących różnych zagadnień planowania przestrzennego miast (m.in. zbiorowe opracowanie *Gniezno u progu XXI wieku*, 1994 r.) i obszarów chronionych; pracowała nad książką *O urbanistyce miasta Poznania*, której jednak nie zdążyła ukończyć.

Była członkinią Stowarzyszenia Architektów Polskich (1954-2003) oraz Stowarzyszenia Urbanistów Polskich (1958-2000); w młodości – aktywnie działająca harcerka. Była kobietą niezłomnego charakteru, pryncypialną i nie ulegającą żadnym wpływom i presji. Zmarła w Poznaniu, pochowana jest w rodzinnym grobowcu na Cmentarzu Parafialnym św. Jana Vianneya przy ul. Lutyckiej.

Zdzisław Piwowarczyk (1926-2001), architekt, urbanista, malarz. Współautor (obok Reginy Pawuły-Piwowarczyk) materiałów planistycznych do utworzenia Rogalińskiego Parku Krajobrazowego. Autor lub współautor wielu rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych w Poznaniu oraz planów powiększenia Wielkopolskiego Parku Narodowego.

Urodził się w Kobryniu (dawne woj. poleskie, obecnie na Białorusi) jako syn Mirosława i Marii Bieniasz. Jego rodzice byli nauczycielami, w latach 30. XX w. aktywnie działali w Związku Nauczycielstwa Polskiego. Ojciec, któremu zawdzięczał roz-

wój zainteresowań technicznych i artystycznych, był jednym z pierwszych w kraju krótkofalowców-amatorów i autorem kilku podręczników szkolnych, stryj Stefan był architektem, prezesem Stowarzyszenia Architektów Polskich do 1939 r.

W latach międzywojennych razem z rodziną mieszkał w Brześciu (1930-1935) i w Poznaniu (1935-1939), gdzie ukończył szkołę powszechną. Okupację wraz z rodzicami spędził w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum przemysłowe o specjalności elektrycznej. W 1944 r. wstąpił do Armii Krajowej i został zaprzysiężony (pseud. Konrad). Po ukończeniu szkoły został skierowany do pracy w firmie Elin. Uzyskał zwolnienie z pracy na podstawie fikcyjnego zaświadczenia lekarskiego i rozpoczął naukę w liceum budowlanym, które ukończył w 1946 r., zdając maturę i broniąc dyplom technika.

W 1950 r. ukończył studia inżynierskie na Wydziale Architektury Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie, a następnie w 1951 r. studia magisterskie na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. W 1978 r. uzyskał na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej stopień doktora nauk technicznych na podstawie rozprawy *Struktury architektoniczne z drewna warstwowo klejonego*. Była to bardzo nowatorska praca wskazująca nowe rozwiązania wykorzystania struktur z drewna klejonego dla dużych przykryć dachowych, np. hal sportowych i widowiskowych. W latach 1945-1975 pracował w różnych biurach architektonicznych w Szczecinie, Wrocławiu, Warszawie i Poznaniu, m.in. w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej.

W latach 50. XX w. był aktywnym członkiem Stowarzyszenia Architektów Polskich i przedstawicielem Stowarzyszenia w Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej w Poznaniu. Pracując w poznańskiej Miejskiej Pracowni Urbanistycznej, wziął udział w ogólnopolskim konkursie na opracowanie planu szczegółowego dzielnicy Rataje. Brak jego zgody na przełomie lat 1963 i 1964 na wprowadzenie zmian w planie spowodował zwolnienie z pracy. W latach 60. i 70. XX w. miał zakaz zatrudnienia w poznańskich biurach projektów.

Po długich staraniach otrzymał pracę architekta powiatowego w Obornikach. Po 4 latach natomiast pracę w Instytucie Turystyki, Oddział w Poznaniu, skąd po czterech miesiącach (zostawiając nieukończone opracowanie studialne „Łazienka w hotelu”), odszedł do Pracowni Projektowej Biura Studiów i Łączności, aby przygotować projekt architektoniczny dużego

obiektu dla ówczesnego Okręgowego Urzędu Telekomunikacji w Poznaniu. Wrócił także do konkursów Stowarzyszenia Architektów Polskich, m.in. rozbudowy Muzeum Narodowego oraz przebudowy śródmieścia Poznania. Ideą tego ostatniego projektu było poszukiwanie sylwety przestrzennej śródmieścia poprzez zespolenie układu architektonicznego złożonego z istniejących wysokich budynków i skupienie pełnego zakresu usług ogólnomiejskich na zwartej przestrzeni centrum. Projekt został wysoko oceniony przez Główną Komisję Architektoniczno-Urbanistyczną, nagrodzony i miał być realizowany. Pracę skierowano jednak do archiwum Głównego Architekta, gdzie utknęła, a jej twórcy w wyniku zakulisowej polityki zostali zwolnieni z pracy, także w resortowym Biurze Studiów i Łączności.

Piwowarczyk zatrudnienie znalazł dopiero w Warszawie, jako zastępca głównego architekta dzielnicy Śródmieście. Po powrocie ze stolicy pracował w branżowych biurach projektów, Energoprojekcie-Poznań oraz Ośrodku Badawczo-Rozwojowym Przemysłu Drzewnego w Poznaniu. W latach 1975-1985 pracował w Zakładzie Studyjno-Projektowym Instytutu Architektury Politechniki Poznańskiej, biorąc m.in. udział w działaniach interdyscyplinarnego zespołu badawczego zajmującego się studiami problemowymi i projektowaniem rozwoju Wielkopolskiego Parku Narodowego, w granicach którego miała znajdować się także część terenów obecnego Rogalińskiego Parku Krajobrazowego.

Współpracował przy opracowaniu regionalnego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru funkcjonalnego Wielkopolskiego Parku Narodowego. Prowadził także zajęcia dydaktyczne na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej (1951-1952 i 1975-1980) oraz w Studium Podyplomowym Planowania Przestrzennego Politechniki Poznańskiej i Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu (1990-1995). Na przełomie lat 1989 i 1990 aktywnie zaangażował się (razem z Reginą Pawułą-Piwowarczyk) w prace społeczne w Komitetach Obywatelskich NSZZ Solidarność w Poznaniu w zespole Architektura, traktując to jako obowiązek patriotyczny; działalność ta nie doczekała się jednak żadnego uznania ze strony nowej władzy.

Jego dorobek zawodowy, planisty i architekta, obejmuje plany urbanistyczne Poznania, plany zagospodarowania przestrzennego obszarów chronionych i przewidzianych do ochrony

(m.in. zagospodarowanie przestrzenne zlewni Cybiny), a także kilkadziesiąt konkursów i projektów indywidualnych obiektów przemysłowych, użyteczności publicznej i wnętrz. Brał udział m.in. w konkursach na odbudowę Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie, schroniska górskiego w Morskim Oku, konkursach na karoserie samochodów Syrena i Warszawa (II nagroda), na pawilon polski wystawy EXPO w Brukseli (1957 r.), projekt ratusza w Toronto w Kanadzie, rozbudowę Tunisu (w tym także pałac dla prezydenta Tunezji Habiba Burghiby¹⁰⁷), halę sportową Lecha, koncepcję przebudowy układu komunikacyjnego śródmieścia Poznania.

Za swoje najważniejsze osiągnięcie zawodowe w dziedzinie urbanistyki uważał plan dzielnicy Rataje w Poznaniu, a w dziedzinie architektury – wzniesiony w 1975 r. modernistyczny gmach Telekomunikacji Polskiej, mieszczący obecnie Wojewódzkie Centrum Telekomunikacji, zlokalizowany przy wschodniej pierzei Alei Marcinkowskiego w Poznaniu, w bezpośrednim sąsiedztwie starego budynku pocztowego i Muzeum Narodowego. Oryginalnym rozwiązaniem było zastosowanie w tym budynku charakterystycznych, kamiennych, poziomych żaluzji na całej elewacji, które z czasem zdjęto, a na początku XXI w. po modernizacji obiektu, przywrócono na wyraźne żądanie Reginy Pawuły-Piwowarczyk, współautorki rozwiązania. Obecne żaluzje wykonano z wysokiej jakości granitu, w miejsce wcześniejszego, nietrwałego lastriko. Gmach stanowi istotny element panoramy centralnej części Alei Marcinkowskiego. Piwowarczyk planował także przebudowę głównego wejścia do starego gmachu pocztowego, do czego jednak nie doszło.

W 1962 r. został wyróżniony nagrodą Komitetu Budownictwa Urbanistyki i Architektury za plan ogólny miasta Poznania. Żonaty z Danutą Staniewską, z którą miał dwie córki (Katarzyna, Monika), powtórnie żonaty z Reginal Pawułą. Był autorem licznych artykułów naukowych na temat planowania przestrzennego w miastach i na terenach chronionych oraz autobiografii *Okiem architekta. Być sobą* (Poznań 2002).

Malował głównie akwarele, przedstawiające pejzaże Wielkopolski (w tym Rogalina i jego okolicy), Kołobrzegu i Bukowiny Tatrzańskiej oraz obiekty architektoniczne. Pisał: „[...] znalazłem radość życia w malowaniu pięknej natury: przyrody, kobiet i architektury”. Tworzył także obrazy olejne, niewielkie

grafiki oraz różnego rodzaju szkice architektoniczne. Prace wystawiał na wernisażach w salach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w Muzeum Śremskim (1992, 1993, 2001) oraz na nieformalnych wystawach w Domu Pracy Twórczej i Wypoczynku Politechniki Poznańskiej w Kołobrzegu. Wieloma obrazami obdarował przyjaciół, niektóre ukazały się drukiem jako ilustracje publikacji i książek, których był współautorem. Wybrane zostały przeznaczone dla hospicjum dla dzieci; inne znajdują się w zbiorach prywatnych.

Cechowały go wyraziste poglądy i konsekwentne postępowanie. Zmarł w Poznaniu, pochowany został na Cmentarzu Górczyńskim parafii pw. Matki Boskiej Bolesnej.

Edward Raczyński (1786-1845), działacz społeczny, pisarz, kolekcjoner, fundator biblioteki i wodociągów w Poznaniu. Urodzony w Poznaniu jako syn Filipa, generała majora wojsk polskich, i Michaliny, córki Kazimierza Raczyńskiego.

W latach 1804-1805 studiował we Frankfurcie nad Odrą oraz w Berlinie. W 1806 r. wstąpił do wojska polskiego i należał do gwardii honorowej Napoleona, walczył na Pomorzu i w Prusach Wschodnich. W kampanii 1809 r. brał udział w bitwach pod Raszynem i Sandomierzem. Odznaczony krzyżem Virtuti Militari w 1810 r., wystąpił w randze kapitana z wojska i osiadł w Rogalinie. W 1811 r. został posłem na sejm z powiatu poznańskiego. W 1813 r. odbył podróż do Szwecji, rok później podróż naukową przez Odesę, Konstantynopol do Azji Mniejszej (Turcja), gdzie m.in. prowadził wykopaliska w Troi, oraz do Grecji. Uwieńczeniem tej wyprawy był wydany w 1821 r. *Dziennik podróży do Turcji odbytej w 1814 r.*

W 1823 r. wydał drukiem listy Jana III Sobieskiego do żony Marysieńki. Były to początki działalności wydawniczej, która rozwinęła się szczególnie intensywnie od chwili, gdy w 1827 r. został członkiem warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydawał źródła i prace historyczne, traktaty polityczne, pamiętniki, przekłady z literatury antycznej (wiele z nich sam opracowywał lub tłumaczył), jak np.: *Pamiętniki do wewnętrznych dziejów Polski za panowania Stefana Batorego*, K. Koźmiana *Ziemiaństwo*, *Pamiętniki Paska*, *Pamiętniki Albrechta Stanisława Radziwiłła*, *Kodeks dyplomatyczny Wielkiej Polski*, *Kodeks dyplomatyczny Litwy*, ponadto serie wydawnicze: *Biblioteka Klasyków Łacińskich*, *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*

i Żywoty sławnych Polaków. Do szczególnie cenionych prac Raczyńskiego należą monumentalne dzieło *Gabinet medalów polskich* oraz *Wspomnienia Wielkopolski*. Ogółem Raczyński wydał nakładem własnym około 200 tomów.

Jedną z jego największych zasług jest ufundowanie gmachu i zbiorów biblioteki publicznej w Poznaniu, otwartej 5 maja 1829 r. Jej podstawą był rodzinny księgozbiór fundatora, systematycznie uzupełniany nowymi darami. Spośród wielu innych zasług mecenasa należy wymienić: rozbudowę ważnej dla miasta sieci wodociągowej i ufundowanie w miejscu wylotu wodociągu pomnika-fontanny (zwieńczonej później przez jego wnuka, Edwarda, posągiem Hygiei); założenie w 1841 r. szkoły rolniczej w Jeżewie (pow. śremski); meliorację łąk nadobrzezańskich; dokończenie budowy pałacu w Rogalinie i budowę kaplicy grobowej. Wspierał finansowo pisarzy i uczonych.

W 1833 r. został mianowany komisarzem rządowym w celu podniesienia górnictwa w Królestwie Polskim. Sukcesem politycznym i uwieńczeniem jego walki z łamaniem praw narodowościowych Polaków w Wielkim Księstwie Poznańskim było wystąpienie w obronie języka polskiego w czasie koronacji Fryderyka Wilhelma IV¹⁰⁸ w Królewcu w 1840 r. Wspólnie z bp. Teofilem Wolickim¹⁰⁹ był autorem koncepcji budowy tzw. Złotej Kaplicy w Katedrze Poznańskiej, do której sfinansował posągi Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Oskarżany, m.in. przez Kazimierza Szumana, o nieprawidłowości i malwersacje przy budowie kaplicy, popełnił samobójstwo, strzelając sobie w głowę z armaty na wyspie, nazwanej na jego cześć Wyspą Edwarda na Jeziorze Raczyńskim w Zaniemyślu.

Grobowce Raczyńskiego i jego żony Konstancji z Potockich primo voto Potockiej (wykonany w formie pomnika rzymskiej bogini zdrowia Hygiei) znajdują przy kościele pw. św. Wawrzyńca w Zaniemyślu.

Jedynym synem Edwarda Raczyńskiego i Konstancji był **Roger Maurycy**.

Edward Aleksander Raczyński (1847-1926), twórca Galerii Rogalińskiej. Urodzony w Dreźnie był nieślubnym synem Rogera Maurycego Raczyńskiego i księżnej Zenaidy z Hołyńskich Lubomirskiej. Aby zapewnić synowi prawe pochodzenie, jego ojciec zawarł małżeństwo z Marią Ernestyną Gotschall (1822-1851), która zgodziła się uznać Edwarda Aleksandra za własne dziecko.

W 1863 r. próbował przedostać się z Wrocławia do Królestwa Polskiego, aby wziąć udział w powstaniu styczniowym. W 1866 r. zdał maturę w Królewskim Katolickim Gimnazjum w Ostrowie i rozpoczął studia prawnicze w Paryżu. W 1867 r. walczył jako żuaw papieski w bitwie pod Mentaną, stoczoną pomiędzy wojskami francusko-papieskimi i włoskimi wolontariuszami dowodzonymi przez Giuseppe Garibaldiego¹¹⁰. Został tam ciężko ranny. W 1871 r. ochotniczo uczestniczył w wojnie z Prusami po stronie francuskiej. W poszukiwaniu majątku odbył bez powodzenia niemal awanturnicze wyprawy do Ameryki Południowej i Indochin.

Od 1874 r. przebywał częściej w kraju, głównie w Krakowie, Warszawie i Rogalinie. W latach 1889-1895 zasiadał w sejmie lwowskim. Zasłynął na skalę europejską jako wybitny znawca sztuki, zwłaszcza malarstwa, oraz mecenas. Był m.in. prezesem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Uratował z pomocą Branickich zadłużony Rogalin, gdzie zbudował galerię. Umieścił w niej gromadzone przez lata dzieła malarzy polskich i francuskich, wbrew pierwotnym zamysłom zlokalizowania ich w Poznaniu (obawiał się przejęcia zbiorów przez Prusaków). Galeria Rogalińska uważana była za jedną z najpiękniejszych i największych na ziemiach polskich. Zmarł w Krakowie, pochowany został w Rogalinie.

Jego życie osobiste było bardzo barwne. Zakochany w kuzynce, Róży z Potockich, na skutek nacisków rodziny zerwał związek i poślubił w 1877 r. Marię Beatrix hr. Kasińską (1850-1884), córkę Zygmunta Kasińskiego. Jednocześnie Różę Potocką wydano za mąż za brata Marii, Władysława Kasińskiego. Oba małżeństwa okazały się nieudane i krótkotrwałe, gdyż Maria Beatrix, podobnie jak jej brat, chorowała na dziedziczną gruźlicę i w dodatku była uzależniona od morfiny. W 1886 r. Racyński poślubił dawną miłość, Różę z Potockich primo voto Kasińską. Z pierwszego małżeństwa z Marią Beatrix hr. Kasińską był ojcem Karola Rogera Racyńskiego (1878-1946). Z drugiego małżeństwa z Różą z Potockich był ojcem Rogera Adama Racyńskiego i Edwarda Bernarda Racyńskiego.

Edward Bernard Racyński (1891-1993), dyplomata, polityk i pisarz, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1979-1986.

Urodził się w Zakopanem jako syn Edwarda Aleksandra Racyńskiego i Róży z Potockich (primo voto Kasińskiej). Był bra-

tem Rogera Adama Raczyńskiego, przyrodnim bratem Karola Rogera Raczyńskiego i Adama Krasieńskiego. Lata szkolne spędził w Krakowie. Początkowo uczył się wraz z bratem Roge-rem w domu, a od piątej klasy uczęszczał do II Liceum Ogólnokształcącego im. króla Jana III Sobieskiego w Krakowie. Studia prawnicze odbył w Lipsku; studiował również w londyńskiej Szkole Nauk Politycznych. Na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał doktorat z prawa.

W 1919 r. rozpoczął pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Przebywał na placówkach dyplomatycznych w Kopenhadze, Londynie i Genewie. Od 1932 r. reprezentował kraj jako stały delegat przy Lidze Narodów w Genewie. Od 1934 r. aż do cofnięcia w 1945 r. uznania rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie przez rząd brytyjski, pełnił funkcję ambasadora w Londynie. W imieniu rządu polskiego podpisywał polsko-brytyjski układ sojuszniczy¹¹¹.

W latach późniejszych był zaangażowany w działania rządu emigracyjnego, będąc współtwórcą polityki polskiej na Zachodzie. W latach 1941-1943 był ministrem spraw zagranicznych. W oparciu o dokumenty przywiezione w postaci mikrofilmów do Londynu przez kuriera Jana Karskiego¹¹² i potwierdzone jego świadectwem, w 1942 r. przygotował i przedstawił aliantom szczegółowy raport o holokauście. Redagował oświadczenie rządu polskiego po odkryciu w 1943 r. grobów w Katyniu oraz wysłał prośbę do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża o wyjaśnienie tej zbrodni.

Po wojnie był organizatorem oraz, wspólnie z Władysławem Andersem¹¹³ i Tomaszem Arciszewskim¹¹⁴, członkiem tzw. Rady Trzech¹¹⁵. Jej skład zmieniał się sześciokrotnie, jednak Raczyński zawsze pozostawał na stanowisku. Od 1951 r. był prezesem liberalnej Rady Związku Federalistów Polskich, działał w wielu organizacjach polskich na Zachodzie skupiających rodzimych wygnańców politycznych i kombatantów. W 1976 r. został prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźctwie. Zgodnie z wcześniejszą swoją zapowiedzią, po upływie siedmioletniej kadencji prezydenckiej ustąpił ze stanowiska. Był zarówno najstarszym (złożył urząd w wieku 95 lat), jak i najdłużej żyjącym prezydentem (niecałe 102 lata) Rzeczypospolitej Polskiej.

Wiele publikował i przygotowywał do edycji wydawnictwa dotyczące jego najbliższej rodziny i siedziby rodowej (m.in.

Pani Róża, Rogalin i jego mieszkańcy), był autorem wydanych w Londynie wspomnień z lat wojny (*W sojusznictwie Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*) oraz wydanej w Paryżu książki *Czas wielkich zmian. Rozmowy przeprowadzone przez Krzysztofa Muszkowskiego*; zajmował się tłumaczeniem poezji. Pod koniec 1990 r. założył Fundację im. Raczyńskich działającą przy Muzeum Narodowym w Poznaniu i przekazał jej Galerię Rogalińską oraz bardzo bogaty i cenny księgozbiór.

Był trzykrotnie żonaty. Pierwszą jego żoną była poślubiona w Londynie w 1925 r. Lady Joyuse Markham (1902-1931), córka potentata branży metalowej; drugą żoną była poślubiona w 1932 r. w Rogalinie Cecylia Jaroszyńska (1906-1962), z którą miał trzy córki: Wandę, Viridianę i Katarzynę. Pragnąc zabezpieczyć materialnie swoją wieloletnią współpracowniczkę, Anielę z Lilpopów primo voto Mieczysławską (1910-1998), córkę znanego warszawskiego architekta Franciszka Lilpopa (1870-1937), poślubił ją w 1992 r. Ponieważ ani jego bratankowie, ani on nie zostawili męskich potomków, był ostatnim męskim przedstawicielem polskiej linii Raczyńskich.

Zmarł w Londynie, pochowany został w kaplicy św. Marcelina w Rogalinie z honorami przysługującymi głowie państwa. Jako prezydent jest z urzędu kawalerem Orderu Orła Białego.

Kazimierz Jan Nepomucen Raczyński (1729-1824), generał, marszałek nadworny koronny, poseł na Sejm Wielki, uczestnik konfederacji targowickiej. Był synem Wiktora i Magdaleny Działyńskiej. Kształcił się w Akademii Lubrańskiego w Poznaniu.

Karierę polityczną rozpoczął w czasie elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego, na rzecz której działał na terenie Wielkopolski, będąc marszałkiem konfederacji wielkopolskiej i delegatem na sejm konwokacyjny. W 1768 r. został pisarzem wielkim koronnym. Po I rozbiorze wzmożył działalność na polu reform, m.in. rządu, organizacji sejmu, sprzedaży starostw, które miały zasilić skarb państwa. Jednocześnie rozwijała się jego kariera wojskowa; od stopnia rotmistrza awansował na generała wojsk koronnych. W tym samym roku nabył Czerwonogród, w którym został starostą, oraz Rogalin.

Był posłem na Sejm Rozbiorowy w latach 1773-1775 z województwa poznańskiego, wszedł w skład delegacji, wyłonionej pod naciskiem dyplomatów trzech państw rozbiorczych, mają-

cej przeprowadzić rozbiór. W latach 1774-1776 działał w komisji rozdawniczej dóbr pojezuickich. W latach 1775-1791 pełnił funkcję ostatniego starosty generalnego Wielkopolski w niepodległej Polsce. W 1778 r. z nominacji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego został przewodniczącym Komisji Dobrego Porządku w Poznaniu. Szczególnie duże zasługi położył dla polityki miejskiej, szczególnie w kwestii odbudowy i przebudowy wielu obiektów w Poznaniu i innych miastach wielkopolskich, zwłaszcza w Kaliszu i Wschowie. W Poznaniu odbudowano gmachy na Górze Przemysławia, zbudowano Odwach i Bramę Wroniecką, odnowiono ratusz.

Był członkiem, a następnie marszałkiem Rady Nieustającej oraz marszałkiem nadwornym koronnym; kierował także departamentem policji. Na Sejmie Czteroletnim wystąpił jako konserwatysta sprzeciwiający się reformom. Zajmował się sprawami miejskimi w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Przystąpił do konfederacji targowickiej i nawiązał ścisłą współpracę z Petersburgiem, był komisarzem Targowicy do ułożenia formy rządu i jednym z twórców sejmu grodzieńskiego. Po II rozbiórze kierował policją w Warszawie, prowadził także komisję bankową. Był stronnikiem Rosji od 1776 r. na pensji rosyjskiej otrzymanej od carycy Katarzyny II w ramach rekompensaty za utracony majątek podczas konfederacji barskiej. Na okres powstania kościuszkowskiego wyjechał z Warszawy, wrócił po III rozbiórze. W 1806 r. został wypędzony przez Francuzów; przebywał w Galicji, następnie we Wrocławiu i Warszawie, gdzie zmarł. Pochowany został w Rogalinie.

Doszedł do wielkiego majątku. Posiadał dobra głównie w województwie poznańskim, na Mazowszu, w powiecie radomskim, podlaskim, człuchowskim. W Rogalinie około 1770 r. wznosił piękny barokowo-klasycystyczny pałac, który stał się ośrodkiem życia politycznego i towarzyskiego Wielkopolski. Zgromadził w nim około 20 tys. tomów, które dały początek Bibliotece Raczyńskich założonej przez jego wnuka, Edwarda Raczyńskiego. Opracował też zbiór dokumentów Wielkopolski, który został wydany przez Edwarda w 1840 r. (*Kodeks dyplomatyczny Wielkiej Polski*). Wyznawał zasadę lojalności wobec każdorazowego rządu, stając się prekursorem i teoretykiem późniejszego trójlojalizmu. Odznaczony Orderem Świętego Stanisława i Orderem Orła Białego.

Roger Adam Raczyński (1889-1945), wojewoda poznański, dyplomata. Urodzony w Warszawie jako syn Edwarda Aleksandra i Róży z Potockich primo voto Krasińskiej. Brat Karola Rogera Raczyńskiego i Edwarda Bernarda Raczyńskiego.

Odbył studia rolnicze w Lipsku, zakończone w 1913 r., i malarskie w Monachium. Wybuch I wojny światowej zastał go w Rosji, gdzie brał udział w pracach Komitetu Narodowego Polskiego. Po powrocie do kraju pracował w latach 1918-1921 w Ministerstwie Spraw Zagranicznych: uczestniczył w pracach konferencji wersalskiej, był pierwszym sekretarzem poselstwa polskiego w Rzymie, kierownikiem referatu mniejszości narodowych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, delegatem tego ministerstwa w Komisji Likwidacyjnej w Poznaniu. Organizował ugrupowania konserwatywne w Warszawie i Wielkopolsce. Pełnił funkcję sekretarza generalnego Komitetu Zachowawczego w Poznaniu. W 1927 r. wspólnie m.in. z Józefem Lipskim¹¹⁶ reprezentował ziemiaństwo poznańskie na zjeździe konserwatystów w Dzikowie.

Wyznawał ideę porozumienia z rządem Piłsudskiego i usiłował pozyskać dla niej Wielkopolskę, organizując Unię Katolicką Ziem Zachodnich. Przeszedł potem na wyraźne pozycje prorządowe, był kolejno wiceprezesem i prezesem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Poznaniu. W okresie od 4 października 1929 r. do 1 sierpnia 1934 r. był wojewodą poznańskim. W latach 1934-1936 był wiceministrem rolnictwa, w latach 1938-1940 ambasadorem w Bukareszcie, gdzie we wrześniu 1939 r. odegrał ważną rolę w powstaniu rządu premiera Władysława Sikorskiego¹¹⁷ w Paryżu. Na stanowisku tym pozostał do drugiej połowy 1940 r., kiedy Rumunia, po klęsce Francji, była zmuszona przystąpić do Paktu Trzech i zlikwidować poselstwo polskie. Następnie w 1942 r. został ambasadorem przy rządzie greckim na wychodźstwie, przebywając z nim kolejno w Londynie, Kairze i Atenach, gdzie zmarł. W 1925 r. ożenił się z Heleną Rohozińską (1892-1966); dzieci nie mieli. Odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Roger Maurycy Raczyński (1820-1864), działacz polityczny i społeczny, publicysta. Urodzony we Wrocławiu jako syn Edwarda i Konstancji z Potockich.

Kształcił się w akademii rycerskiej (gimnazjum) w Legnicy oraz studiował na uniwersytecie berlińskim. Po złożeniu eg-

zaminów prawniczych pracował przez pewien czas w berlińskim sądzie najwyższym, następnie podróżował po Europie (Niemcy, Włochy, Francja). Wrócił do kraju po śmierci ojca na początku 1845 r. i objął odziedziczone dobra ziemskie (klucz rogaliński z Jeżewem, klucze mechliński, wzięchowski, Dakowy Mokre i Wojnowice). W czasie Wiosny Ludów został członkiem deputacji polskiej, która udała się do Berlina. Chcąc pozyskać chłopów do powstania, darował im w swych dobrach wszystkie czynsze, a wdowom po poległych zapewnił utrzymanie. W kwietniu został wysłany przez Komitet Narodowy w Poznaniu (wraz z Ryszardem Berwińskim¹¹⁸) na rozmowy z przedstawicielami Galicji do Wiednia i Krakowa. Po lewicowej secesji (27 maja) z Komitetu Narodowego miał z Karolem Libeltem¹¹⁹ i Jędrzejem Moraczewskim¹²⁰ utworzyć triumwirat dyktatorów powstania. Po klęsce powstania wydał list otwarty do Arnolda Rugego¹²¹ *Wer hat die Freiheit verrathen, die Slaven oder die Germanen?* (Berlin 1848). Hojnie wspierał ofiary powstania.

W latach 1849-1850 jako członek dyirekcji Ligi Polskiej kierował wydziałem przemysłu i handlu. Należał do najhojniejszych ofiarodawców Towarzystwa Naukowej Pomocy i polskiej szkoły Batignolles¹²². W latach 1845-1864 przewodniczył kuratorium Biblioteki Raczyńskich. W 1855 r. został wybrany do sejmiku pruskiego, jednak złożył wkrótce mandat. W 1857 r. był jednym z założycieli Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i jego wiceprezesem, ofiarował też pierwszy lokal dla tego towarzystwa.

Autor prac politycznych w języku francuskim oraz studiów filozoficznych, których sam jednak nie opublikował. W 1863 r. w czasie powstania styczniowego współpracując z Janem Kantym Działyńskim¹²³ (tzw. **Komitet Działyńskiego**) brał udział w akcji niesienia pomocy powstańcom; zajmował się kupnem broni oraz wspierał powstanie finansowo. **Zagrożony aresztowaniem**, wyjechał do Florencji, potem do Paryża, gdzie zmarł. Został pochowany w Rogalinie.

Był dwukrotnie żonaty, najpierw z Marią Ernestyną Gottschall (1822-1851), a następnie od 1862 r. z Konstancją z Lachmanów (1834-1874). Pierwsze małżeństwo było całkowicie fikcyjne i związane z jego romansem z księżną Zenaidą z Hołyńskich Lubomirską, z którą miał dziecko (Edwarda Aleksandra Raczyńskiego). Książę Lubomirski kategorycznie odmówił uznania dziecka, więc Raczyński zawarł fikcyjne małżeństwo

z Marią Gottschall, która zgodziła się uznać chłopca, pod warunkiem dożywotniej pensji i braku obowiązku zajmowania się nim. Wszystko przebiegło jak zaplanowano i chociaż powstała sytuacja była wszystkim znana, to jednak oficjalnie syn hrabiego Rogera i księżnej Lubomirskiej figurował jako syn Marii Gottschall.

Druga żona, Konstancja, po śmierci Rogera przez całe lata urządziła seanse spirytystyczne, rozmawiając z nim zza grobu, w wyniku czego zupełnie zdziwaczała; małżeństwo było bezdzielne.

Tadeusz Ruge (1887-1939), inżynier budownictwa, powstaniec wielkopolski, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, tymczasowy (komisaryczny) prezydent miasta Poznania, major Wojska Polskiego. Urodził się w Żabnie.

Jako uczeń szkół niemieckich działał w Tajnym Samokształceniowym Kole Towarzystwa Tomasza Zana. W 1908 r. rozpoczął studia inżynierskie na Politechnice Gdańskiej, które następnie kontynuował na Wydziale Inżynierii Lądowej i Wodnej Wyższej Szkoły Inżynierskiej (Politechniki) w Charlottenburgu (obecnie dzielnica Berlina). Podczas studiów działał w berlińskiej Grupie Narodowej, powiązanej ideowo i organizacyjnie ze Związkiem Młodzieży Polskiej Zet. W 1913 r. uzyskał dyplom inżyniera i w tym samym roku rozpoczął odbywanie jednorocznej służby wojskowej, otrzymując przydział do I Pułku Wojsk Kolejowych w Berlinie.

W czasie I wojny światowej walczył na wszystkich frontach. Po zakończeniu wojny wrócił z Estonii do Wielkopolski i w Poznaniu wstąpił jako ochotnik w szeregi Armii Wielkopolskiej. Przebywał w Opalenicy, następnie w Inowrocławiu, gdzie był organizatorem i pierwszym szefem komendantur dworcowych. Awansowany do stopnia porucznika, otrzymał rozkaz utworzenia oddziału kolejowego przy poznańskim II Batalionie Saperów Wielkopolskich. W czasie powstania podlegali mu wszyscy żołnierze związani wcześniej ze służbą kolejową oraz technicy i inżynierowie budowy dróg, mostów i maszyn. Jako dowódca I Batalionu Kolejowego Wielkopolskiego prowadził m.in. wśród swoich żołnierzy specjalistyczne szkolenia militarne i techniczne w zakresie służby wodnej, rekonstrukcji sieci kolejowej i trakcyjnej oraz zagadnień saperskich i budowy mostów. Z chwilą unifikacji jednostek wielkopolskich z Wojskiem

Polskim pozostał na swoich stanowiskach dowódczych, m.in. w przemianowanym VI Batalionie Kolejowym.

W czasie wojny polsko-bolszewickiej na początku 1920 r. przebywał na froncie litewsko-białoruskim, a następnie na terenie Pomorza. Kierował tam odbudową ważnych strategicznie linii kolejowych Kcynia–Nakło i Szubin–Bydgoszcz oraz odbudową mostu kolejowego na Noteci pod Rynarzewem. Awansowany do stopnia majora wraz z 3. Armią dotarł do Kijowa, gdzie doprowadził do uruchomienia linii kolejowej. Mimo odniesionych ran w katastrofie kolejowej pod Kłodnicą, już dwa dni po wypadku (!), przystąpił do odbudowy zniszczonych mostów kolejowych na Dnieprze.

Po przejściu do 5. Armii objął funkcję szefa kolejnictwa. Brał udział w obronie Mławy i ochronie tamtejszych linii kolejowych przed wojskami bolszewickimi. Kierował licznymi ciężkim robotami polowymi, naprawiał zniszczone podczas wojny linie kolejowe, budował i odbudowywał mosty. Na szczególną uwagę zasługuje bardzo szybka i trwała budowa mostu nad Horynią pod Aleksandrią (dł. 300 m) oraz brawurowa akcja przeprowadzenia parowozu wraz ze składem 42 wagonów przez częściowo załamany most na Słuczy pod Dąbrowicą.

W 1922 r. otrzymał przydział do 3. Pułku Wojsk Kolejowych na Cytadeli w Poznaniu. Po wojnie podczas pracy w pułku, jako zastępca dowódcy, koordynował budowę kolejki wąskotorowej łączącej Poznań z Biedruskiem, współorganizował kasyna oficerskie i podoficerskie, zakładał teatr żołnierski, walczył ze skutkami powodzi w Poznaniu w 1924 r.

Od 1924 r. pracował w wojskowej służbie saperskiej na stanowiskach dowódczych oraz w szefostwie budownictwa wojskowego. Był zaangażowany w przebudowę lotniska wojskowego w Poznaniu-Ławicy i powołany został jako ekspert do Nadzwyczajnej Komisji Ministerstwa Spraw Wojskowych do spraw budowy koszar na Kresach Wschodnich. W 1926 r. na własną prośbę został przeniesiony do rezerwy. Po odejściu z wojska pracował w strukturach miasta jako samorządowiec, radca miejski, kierownik wydziału budownictwa w zarządzie miasta, wiceprezydent i od 1937 r. prezydent tymczasowy (komisaryczny) miasta Poznania.

We wrześniu 1939 r. otrzymał wezwanie naczelnego dowództwa do Warszawy wraz z zadaniem nadzorowania odbudowy niszczonych przez bombardowania mostów. Zginął

w niewyjaśnionych okolicznościach w Drużkopolu (Żurawnyki, obecnie Ukraina). Spoczął na miejscowym cmentarzu, który nie przetrwał. Ziemię z tego cmentarza wmurowano w 2004 r. pod tablicą pamiątkową na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan na Wzgórzu św. Wojciecha w Poznaniu. Za zasługi oddane podczas wojny polsko-bolszewickiej został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari.

Tomasz ze Zbrudzewa (1500-1567), zwany Łysym, mnich benedyktyński, tłumacz *Biblii* na język polski i jej popularyzator wśród ludu. Jako ksiądz sprawował posługę w Poznaniu. Po złożeniu ślubów zakonnych w 1536 r. mieszkał w klasztorze w Lubiniu. W 1538 r. został przeorem klasztoru i pozostał nim do końca życia. Zachowało się po nim kilkanaście rękopisów, głównie o treści religijnej, napisanych w języku łacińskim i z bogatymi komentarzami w języku polskim. Zawierają wiele informacji obyczajowych z pierwszej połowy XVI w. i stanowią cenne źródło do badań nad historią języka polskiego. W latach 1548-1549 opracował m.in. dwutomowy słownik biblijny zawierający tłumaczenia trudniejszych wyrazów z *Pisma Świętego* z języka łacińskiego na język polski (tzw. mamotrept). Wyraził w nim swoje poglądy na temat konieczności przybliżenia prostym warstwom społecznym *Biblii* w języku polskim, jako przeciwwagi dla tłumaczeń protestanckich. Brak jednoznacznych informacji, czy przetłumaczył całą *Biblię*. Zachował się rękopis przekładu *Apokalipsy św. Jana*, którego tekst z wyraźnymi archaizmami świadczy o samodzielnej pracy na podstawie jakiegoś znacznie starszego źródła. W tłumaczeniu widoczne są indywidualne cechy językowe (wielkopolskie elementy dialektyczne). Z innych materiałów przetrwała korespondencja oraz dokumenty klasztorne, wchodzące obecnie w skład zasobów Biblioteki Seminaryjnej w Gnieźnie. Zmarł prawdopodobnie w Lubiniu.

Heliodor Święcicki (1854-1923), lekarz ginekolog, społecznik, filantrop, założyciel i pierwszy rektor Wszechnicy Piastowskiej, późniejszego Uniwersytetu Poznańskiego, którego był profesorem.

Urodził się w lekarskiej rodzinie w Śremie, gdzie spędził dzieciństwo i młodość. Po ukończeniu śremskiego gimnazjum w 1872 r. rozpoczął studia lekarskie we Wrocławiu, które ukoń-

czył w 1877 r. Podczas studiów działał w Towarzystwie Literacko-Słowiańskim. W latach 1879-1883 specjalizował się w ginekologii i położnictwie w Lipsku, Dreźnie, Jenie i Erlangen.

W 1883 r. zamieszkał w Poznaniu, gdzie obok prowadzenia prywatnej praktyki pracował jako asystent w Zakładzie Położniczym św. Elżbiety. Działał również w Poznańskim Towarzystwie Pomocy Naukowej (PTPN), pracując jako bibliotekarz (1883-1887), przewodniczący komitetu PTPN (1885-1904), redaktor „Roczników PTPN” (1888-1903) i „Nowin Lekarskich” będących pismem Wydziału Lekarskiego Towarzystwa. W 1911 r. został wiceprezesem, a 1915 r. prezesem PTPN.

Jego działalność społeczna obejmowała również długoletnią pracę w Towarzystwie Dobroczynności św. Wincentego à Paulo oraz w radzie nadzorczej „Dziennika Poznańskiego”. Przyczynił się nie tylko do powstania Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie pracował na Wydziale Lekarskim, ale – jako rektor uczelni w latach 1919-1923 – wytyczył kierunki jej rozwoju i stworzył materialne podstawy działalności.

W 1921 r. powołał fundację Nauka i Praca mającą na celu wspieranie polskich uczonych i młodzieży z terenu całego kraju. Przez wiele lat opiekował się ludźmi ubogimi, których wspierał materialnie i pomagał w dostępie do książek w języku polskim. Był pierwszym wśród polskich lekarzy, który dążył do powołania instytucji pielęgniarstwa środowiskowej.

Członek wielu krajowych i zagranicznych towarzystw lekarskich i naukowych oraz autor około 40 prac z zakresu etiologii i leczenia chorób ginekologicznych, anatomii i patologii ogólnej. Zmarł w Poznaniu i pochowany został na dawnym cmentarzu parafii św. Marcina przy ul. Towarowej. W 1946 r. jego prochy przeniesiono do Krypty Zasłużonych Wielkopolan w podziemiach kościoła pw. św. Wojciecha w Poznaniu.

Antoni Wiśniewski (1905-1989), kolekcjoner, rysownik i fotografik, malarz realista (akwarele, obrazy olejne), malarz dębów rogalińskich – stworzył największą malarską dokumentację tych drzew; obrazy kilkakrotnie wystawiał w Poznaniu i w Galerii Rogalińskiej.

Urodził się w Poznaniu, na Starołęce, ukończył Szkołę Handlową w Poznaniu oraz szkołę dla leśniczych w Margoninie. W 1928 r. towarzyszył Arkademu Fiedlerowi w rocznej wyprawie do Brazylii i Afryki jako preparator. W latach 50. XX w. był

leśniczym w Puszczykowie. Był także jednym z inicjatorów – obok Gustawa Sławy-Neymana, ówczesnego nadleśniczego Nadleśnictwa Ludwikowo, i Józefa Kostyro, kierownika Zakładu Bioekologii Leśnej Instytutu Badawczego Leśnictwa w Warszawie – założenia Muzeum Przyrodniczego w Puszczykowie, otwartego w 1952 r. Jako wieloletni kustosz tego muzeum, utworzonego pięć lat przed formalnym powstaniem Wielkopolskiego Parku Narodowego, rozpoczął m.in. nagrywanie głosów ptaków. Był jednym z założycieli Towarzystwa Miłośników Puszczykowa i Wielkopolskiego Parku Narodowego. Zmarł w Puszczykowie, gdzie został pochowany.

Franciszek Ksawery Zakrzewski (1817-1876), prawnik, właściciel ziemski. Urodził się w Niestabinie jako syn Stanisława Zakrzewskiego i Marianny Ulatowskiej. Jego ojciec jako kapitan wojsk napoleońskich brał udział w kampanii moskiewskiej 1812 r., odznaczony był Medalem św. Heleny, ustanowionym przez cesarza Napoleona III dla uhonorowania żołnierzy walczących pod sztandarami Napoleona I w latach 1792-1815, i krzyżem Legii Honorowej; po wydostaniu się z niewoli osiadł na stałe w Żabnie.

Franciszek po studiach w Berlinie objął gospodarstwo w Cichowie koło Dolska. Uczestniczył w powstaniu Wiosny Ludów w 1848 r. w Wielkopolsce, broniąc obozu w Książu Wlkp., za co był więziony w Poznaniu. W 1873 r. przeniósł się do Poznania. W latach 1870-1876 był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Około 1840 r. poślubił Paulinę Kierską z Kiekrza (ok. 1810-1873). Pochowany został na Cmentarzu Zasłużonych na Wzgórzu św. Wojciecha w Poznaniu. Był dziadkiem Ksawerego Faustyna Ignacego Zakrzewskiego (1876-1915), lekarza społecznika i działacza niepodległościowego.

Przypisy

¹ Rozporządzenie Nr 4/97 Wojewody Poznańskiego z dnia 26 czerwca 1997 r. w sprawie utworzenia Rogalińskiego Parku Krajobrazowego (Dz. Urz. Woj. Poznańskiego Nr 14, poz. 98; Rozporządzenie Nr 12/07 Wojewody Wielkopolskiego z dnia 26 marca 2007 r. w sprawie Rogalińskiego Parku Krajobrazowego. Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego Nr 49, poz. 1222.

² Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, plac Wolności 18, 61-739 Poznań, tel. 61 655 46 50, 61 655 46 51.

³ Nadleśnictwo Konstantynowo: 62-053 Pecna (przy drodze powiatowej nr 2465P Mosina–Czempiń), tel. 61 813 77 91, 61 813 79 07.

⁴ Nadleśnictwo Babki: Babki 2, 61-160 Poznań, tel. 61 878 80 43, 61 878 80 59, 61 878 80 75. W Babkach, w sąsiedztwie siedziby Nadleśnictwa, w budynku wielorodzinnym znajduje się czterosobowy apartament (2 pokoje z łazienką i kuchnią), przeznaczony dla turystyki indywidualnej i rodzinnej oraz na wizyty biznesowe i naukowe (wyżywienie we własnym zakresie).

⁵ Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jest spójnym systemem obszarów chronionych na całym terytorium Unii Europejskiej, zabezpieczającym zagrożone w skali kontynentu siedliska przyrodnicze typowe dla różnych regionów biogeograficznych oraz siedliska zagrożonych i rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Chronione obszary wyznaczane są na podstawie Dyrektywy Ptasiej i Dyrektywy Siedliskowej, będących elementami prawa Unii Europejskiej. Celem Dyrektywy Ptasiej o ochronie dziko żyjących ptaków jest ochrona przed wyginięciem wszystkich istniejących współcześnie populacji ptaków występujących w stanie dzikim na terytorium Unii Europejskiej, prawne uregulowanie handlu i odłowu ptaków oraz przeciwdziałanie pewnym metodom ich odłowu i zabijania. Podstawowym sposobem ochrony gatunków ptaków jest ochrona siedlisk. Dyrektywa Siedliskowa (Habitatowa) w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory

wskazuje ważne w skali kontynentu gatunki roślin i zwierząt oraz typy siedlisk przyrodniczych, dla których państwa członkowskie zobowiązane są powołać obszary ścisłej ochrony gatunkowej, gdyż są one przedmiotem zainteresowania Unii, podlegając gospodarczemu użytkowaniu wymagającemu kontroli. Dyrektywy są wiążące dla wszystkich państw Unii Europejskiej, które muszą wprowadzić ich postanowienia do prawa krajowego.

⁶ Krajowa sieć ekologiczna Econet-Polska jest częścią koncepcji sieci paneuropejskiej EECONET (European ECOlogical NETwork). Stanowi wielkoprzestrzenny system obszarów węzłowych najlepiej zachowanych pod względem przyrodniczym i reprezentatywnych dla różnych regionów przyrodniczych kraju, wzajemnie ze sobą powiązanych korytarzami ekologicznymi, które zapewniają ciągłość więzi przyrodniczych w obrębie tego systemu. Koncepcja sieci w Polsce została opracowana w latach 1995-1996 w ramach Programu Europejskiego Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN). Koncepcja EECONET odgrywa istotną rolę we współpracy międzynarodowej, wiążąc się ściśle z Konwencją o Różnorodności Biologicznej i Paneuropejską strategią ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Choć sieć Econet-Polska nie posiada umocowania prawnego, jest jednak pewną wytyczną polityki przestrzennej w naszym kraju. Sieć, pokrywająca 46% kraju, składa się z obszarów węzłowych i łączących je korytarzy ekologicznych, wyznaczonych na podstawie takich kryteriów, jak: naturalność, różnorodność, reprezentatywność, rzadkość i wielkość. Wyznaczono ogółem 78 obszarów węzłowych (46 międzynarodowych i 32 krajowe, które razem obejmują 31% powierzchni kraju) oraz 110 korytarzy ekologicznych (38 międzynarodowych i 72 krajowe, które razem obejmują 15% powierzchni kraju).

⁷ Józef Kostrzewski (1885-1969), archeolog, muzeolog, twórca poznańskiej szkoły archeologicznej, autor prac z zakresu prehistorii oraz wczesnego średniowiecza ziem polskich.

⁸ Jan Dzierżoń, Johann Dierzson (1811-1906), śląski ksiądz, pszczelarz i uczonek, zwany ojcem współczesnego pszczelarstwa. Jego największym osiągnięciem było odkrycie zasad konstrukcji ula z ruchomą zabudową oraz odkrycie partenogenezy (dzieworództwa).

⁹ Jakub Krotowski-Krauthofer (1806-1852), polski działacz polityczny, prawnik.

¹⁰ Léon Young de Blankenheim (1837-1863), podpułkownik powstania styczniowego, francuski ochotnik z armii francuskiej, brał udział w walkach na Kujawach, poległ w bitwie pod Brdowem.

¹¹ Edmund Władysław Maksymilian Taczanowski (1822-1879), generał, dowódca w powstaniu styczniowym.

¹² Franciszek Józef Witaszek, pseudonimy: Warta, Kur, Myszkowski, Funiu (1908-1943), lekarz, członek podziemnej organizacji bojowej Ojczyzna, szef w randze kapitana Związku Odwetu Okręgu Poznańskiego, części Związku Walki Zbrojnej, zamordowany przez Niemców w Forcie VII w Poznaniu, odznaczony pośmiertnie Krzyżem Walecznych.

¹³ Konstanty Kalinowski (1935-2002), historyk sztuki, profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹⁴ W dawnej Polsce pobierano od piwa, miodu, gorzałki i wina podatek akcyzowy, zwany czopowym. Nazwa pochodziła od czopa, którym zatykano beczki i kufy, a który należało wyjąć przed rozlewaniem do mniejszych naczyń. Wskazuje to, że pierwotnie czopowe płacone było przez szynkarzy. W 1466 r. po wojnie z zakonem krzyżackim uchwalono podatek, zwany „cyza”. W Wielkopolsce dla miast królewskich, duchownych i szlacheckich uchwalono go w 1479 r. Czopowe opłacały browary miejskie i szynkarze po wsiach królewskich i duchownych, natomiast w 1511 r. browary szlacheckie produkujące na domowy użytek zostały z tego podatku zwolnione. W 1613 r. uznano jednak, że „nawet szlachta i starostowie, którzy w miastach królewskich i duchownych domy mają i piwo w nich na wyszynk warzą, płacić czopowe powinni”. Z czasem pobierać zaczęto podatek od każdego waru i od siodu, od garnców lub kotłów gorzałczanych i od przywożonych z zagranicy piw, od każdej beczki, której nie wolno było z wozu zdejmować przed zapłaceniem czopowego.

¹⁵ Moneta dwustronnie bita, lecz tak cienka, że wyobrażenie bite na jednej stronie przebijało się na drugą, wskutek czego powstawał zamazany rysunek po obu stronach.

¹⁶ Otton II (955-983), król niemiecki od 973 r., cesarz rzymsko-niemiecki od 980 r. z dynastii Ludolfingów.

¹⁷ Mieczysław Lubelski (1887-1965), rzeźbiarz, uczeń sławnego Xawerego Dunikowskiego (1875-1964), tworzył głównie rzeźby monumentalne, autor m.in. wystroju rzeźbiarskiego Pałacu Apollo i fasady Domu Tramwajarza oraz pomnika 15. Pułku Ułanów Poznańskich w Poznaniu.

¹⁸ Stanisław Egbert Koźmian (1811-1885), poeta i publicysta, tłumacz z języka angielskiego dramatów Szekspira, poezji Byrona oraz z języka niemieckiego m.in. poezji Schillera i Goethego, w latach 1875-1885 prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

¹⁹ Kazimierz Chłapowski (1832-1916), najmłodszy syn gen. Dezyderego Chłapowskiego (1788-1879), ziemianin, działacz społeczny. Majatki jego obejmowały w pow. kościańskim Kopszewo z Rogaczewem oraz w pow. śremskim Brodnicę z Sulejewem, Manieczki i Lubiatówko. Zamilowany przyrodnik i humanista.

²⁰ August Zaleski (1833-1972), polski polityk i dyplomata, dwukrotny minister spraw zagranicznych, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie.

²¹ Margaret Susan Ryder, Baroness Ryder of Warsaw, znana jako Sue Ryder (1923-2000), działaczka charytatywna. W 1953 r. założyła Sue Ryder Foundation, która miała być żywym pomnikiem ofiar wojny i często bezimiennych jej bohaterów, w tym cichociemnych. Fundacja zajęła się wznoszeniem tzw. Domów Sue Ryder (szpitali, hospicjów, domów opieki), które powstały na całym świecie, w tym 30 w Polsce. Do dziś działa w Wielkiej Brytanii fundacja Sue Ryder Care z siedzibą w Londynie, powstała z przekształconej Sue Ryder Foundation oraz również szereg organizacji charytatywnych w Europie i Afryce, noszących jej imię. W 1992 r. założyła niezależną Fundację Sue Ryder w Polsce. Miała tytuł para Wielkiej Brytanii, zasiadała w Izbie Lordów jako Lady Ryder of Warsaw.

²² Adam Ballenstedt (1880-1942), architekt, propagował ideę stylu narodowego, zalecając budowę nowych kościołów na podstawie ogólnych założeń stylu renesansowego i barokowego, w dowolnych formach i koncepcjach, jednak nie jako kopie już istniejących kościołów.

²³ Władysław Rogulski (1890-1940), malarz i grafik, nawiązywał do tradycji młodopolskiej, Madonny z Dzieciątkiem malował zazwyczaj ujęte w popiersiu i otoczone stylizowanymi kwiatami.

²⁴ Bronisław Bartel (1887-1968), malarz, profesor Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego w Bydgoszczy (1922-1926) i Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych w Poznaniu (1926-1939), dyrektor Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Poznaniu (1945-1951), w latach 60. XX w. mieszkał w Puszczykowie.

²⁵ Marian Andrzejewski (1882-1962), architekt, urbanista, inżynier i budowniczy związany od 1912 r. głównie z Poznaniem. Od 1927 r. wykładał budownictwo kościelne w Seminarium Duchownym w Poznaniu i był doradcą kurii w sprawach architektury.

²⁶ Czesław Woźniak (1905-1982), rzeźbiarz, wykładowca w Państwowej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu.

²⁷ Marcello Bacciarelli (1731-1818), włoski malarz, reprezentant baroku i klasycyzmu, działał w Polsce od 1756 r., od 1766 r. był nadwornym malarzem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, profesor Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego.

²⁸ Antonio Canova (1757-1822), włoski rzeźbiarz, malarz i architekt, jeden z czołowych przedstawicieli klasycyzmu w rzeźbie.

²⁹ Bertel Thorvaldsen (1770-1844), duński rzeźbiarz pochodzący z Islandii, jeden z czołowych przedstawicieli klasycyzmu.

³⁰ Antoine Samuel Adam-Salomon (1818-1881), francuski rzeźbiarz i fotografik.

³¹ Jan Alojzy Matejko (1838-1893), polski malarz, twórca obrazów historycznych i batalistycznych. *Joanna d'Arc* (1886 r.) jest największym pod względem rozmiarów (484 × 973 cm, 47,09 m²) jego dziełem. *Bitwa pod Grunwaldem* (1878 r.), powszechnie uważany za największy obraz Matejki, ma tylko 42,05 m² (426 × 987 cm).

³² Olga Boznańska (1865-1940), polska malarka. Malowała głównie portrety, które przyniosły jej największą sławę, studia figuralne, kwiaty, pejzaże, widoki z okna i wnętrza. Jej indywidualny styl malarski był wynikiem swobodnej interpretacji zasad impresjonizmu, z którego przejęła rozjaśnioną gamę barwną, miękkie, roztopione w szaromglistej atmosferze rysunek i fakturę obrazu, zachowując koloryt lokalny.

³³ Jacek Malczewski (1854-1929), polski malarz, jeden z głównych przedstawicieli symbolizmu przełomu XIX i XX w.

³⁴ Leon Wyczółkowski (1852-1936) malarz i grafik. Jego twórczość zaliczona jest do najwybitniejszych zjawisk artystycznych w sztuce polskiej przełomu XIX i XX w.; malarz m.in. dębów rogalińskich Lecha, Czecha i Rusa, zwanych w okresie międzywojennym „dębami Wyczółkowskiego” (m.in. obrazy *W Rogalinie* i *Rogalin zimą* z 1925 r. i różne szkice i rysunki np. *Dęby rogalińskie* z 1915 r.).

³⁵ Michał Gorstkin Wywiórski (1861-1926) polski malarz, pejzażysta. Artystycznym wyrazem jego związków z terenami obecnego Parku jest obraz olejny na desce *Łąki nad Wartą*

w Rogalinie i *Stare dęby w parku w Rogalinie* (1907 r., olej na płótnie) i *Krajobraz zimowy z Rogalina* (przed 1908 r., olej na płótnie naklejonym na tekturę).

³⁶ Stanisław Mateusz Ignacy Wyspiański (1869-1907), polski poeta, malarz, grafik, architekt, projektant mebli; tworzył w epoce Młodej Polski, jako pisarz związany z dramatem symbolicznym.

³⁷ Witold Wojtkiewicz (1879-1909), polski malarz, rysownik i grafik okresu Młodej Polski, przedstawiciel symbolizmu i wczesnego ekspresjonizmu, uznawany nawet za prekursora surrealizmu.

³⁸ Julian Fałat (1853-1929), polski malarz wybitny akwarelista, przedstawiciel realizmu i impresjonizmu.

³⁹ Ferdynand Ruszczyc (1870-1936), polski malarz, grafik, rysownik i scenograf, reprezentant symbolizmu Młodej Polski. Autor ilustracji, winiet, okładek książkowych, plakatów, ekslibrisów i znaczków.

⁴⁰ Franz von Stuck (1863-1928), niemiecki malarz symbolista i ekspresjonista.

⁴¹ Max Slevogt (1868-1932), niemiecki malarz impresjonista, znany szczególnie ze swoich pejzaży.

⁴² Eugene Carriere (1849-1906), malarz francuski; jego malarstwo łączy cechy stylu postimpresjonistycznego i modernistycznej nastrojowości, malował głównie portrety i sceny figuralne.

⁴³ Maurice Chabas (1862-1947), francuski malarz symbolista.

⁴⁴ Frits Thaulow (1847-1906), norweski malarz i grafik.

⁴⁵ Wojciech Weiss (1875-1950), polski malarz, przedstawiciel ekspresjonizmu i modernizmu.

⁴⁶ Paul Albert Besnard (1849-1934), francuski malarz impresjonista i grafik.

⁴⁷ Oscar Claude Monet (1840-1926), francuski malarz, jeden z twórców i czołowych przedstawicieli impresjonizmu.

⁴⁸ Ignacio Zuloaga y Zabaleta (1870-1945), hiszpański malarz okresu impresjonizmu.

⁴⁹ Ignacy Aleksander Gierymski (1850-1901), polski malarz realista, prekursor polskiego impresjonizmu.

⁵⁰ Władysław Podkowiński ps. Andrzej Ansgary (1866-1895), polski malarz i rysownik, prekursor polskiego impresjonizmu.

⁵¹ Léon-Georges Buysse (1864-1916), belgijski malarz, impresjonista i neoimpresjonista (luminizm).

⁵² Laureano Barrau (1863-1957), hiszpański malarz, imresjonista.

⁵³ Emile Claus (1849-1924), belgijski malarz.

⁵⁴ Henri Le Sidaner (1862-1939), francuski malarz.

⁵⁵ Gaston La Touche (1854-1913), francuski malarz.

⁵⁶ Jankiel Adler (1895-1949), polski malarz, grafik, poeta i scenarzysta.

⁵⁷ Henri Bellery-Desfontaines (1867-1909), francuski malarz, dekorator i rysownik.

⁵⁸ Charles Cottet (1863-1924), francuski malarz.

⁵⁹ Józef Marian Chełmoński (1849-1914), polski malarz realista.

⁶⁰ Ignacy Pieńkowski (1877-1949), polski malarz, jego twórczość wykazuje silne związki z francuską sztuką postimpresjonistyczną.

⁶¹ Kazimierz Sichulski (1879-1942), polski rysownik i malarz, tworzył sceny rodzajowe, portrety huculskie, obrazy religijne i symboliczne, wybitny twórca karykatur, projektant mozaik i witraży, działał w kabarecie Zielony Bałonik w Krakowie.

⁶² Eugène Henri Paul Gauguin (1848-1903), francuski malarz.

⁶³ Pont-Aven to miejscowość w Bretanii (Francja), w której od 1886 r. spotykali się malarze w poszukiwaniu natchnienia i pięknych pejzaży. Rolę teoretyka powstającego nowego nurtu w malarstwie oraz przywódcy grupy odgrywał Paul Gauguin. Jego obrazy cechowało syntetyczne traktowanie plam barwnych (syntetyzm), czysta paleta i stosowanie kreski dla oddzielenia sąsiadujących kolorów (cloisonizm, który był inspirowany witrażami). Ten sposób malowania – szkoła Pont-Aven – przerodził się wśród wielu naśladowców w łatwo rozpoznawalną manierę.

⁶⁴ Louis Comfort Tiffany (1848-1933), amerykański dekorator, malarz, twórca witraży, mozaik i szkła artystycznego, projektant biżuterii i ceramiki, wybitny przedstawiciel secesji. Stworzył opalizujące szkło *favrill glass*, łączone z metalami i różnymi materiałami, z którego od 1892 r. produkował wyrafinowane w formie naczynia i bibeloty.

⁶⁵ Środki finansowe dla Polski w postaci dwóch instrumentów pod nazwą: Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy (potocznie znanych jako Fundusze Norweskie), pochodzą z trzech krajów Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, będą-

cych zarazem członkami Europejskiego Obszaru Gospodarczego, tj. Norwegii, Islandii i Liechtensteinu.

⁶⁶ Antoni Baraniak (1904-1977), salezjanin, kapelan i sekretarz prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda (1933-1948) oraz Stefana Wyszyńskiego (1949-1951), biskup pomocniczy gnieźnieński (1951-1957), arcybiskup metropolita poznański (1957-1977), prześladowany i torturowany przez władze komunistyczne.

⁶⁷ Władysław Marcinkowski (1858-1947), rzeźbiarz. Reprezentował rzeźbę realistyczną, w pewnym okresie twórczości skłaniając się także ku symbolizmowi i secesji. Tworzył głównie rzeźby portretowe, m.in. zaprzyjaźnionych wielkopolskich rodzin ziemiańskich, figury świętych, rzeźby nagrobne, medalliony i plakiety portretowe, pomniki.

⁶⁸ Jakub Większy (Starszy), św. Jakub (zm. 43 lub 44) jeden z 12 apostołów Jezusa Chrystusa, syn Zebedeusza i Salome, brat apostoła Jana Ewangelisty. Razem z nim i z Piotrem Apostołem należał do grona najbardziej zaufanych uczniów Jezusa. Różne źródła podają, że wraz z grupą uczniów przybył do Hiszpanii prowadzić na północy kraju prace misyjne (lata 33-43). Z powodu niepowodzeń wrócił jednak do Ziemi Świętej, gdzie zginął śmiercią męczeńską w Jerozolimie, ścięty mieczem za panowania Heroda I Agrypy (Marcus Julius Agrippa). W Europie czczony jest głównie jako patron podróżujących i rycerstwa (zyskał przydomek Matamaros, czyli „pogromca Maurów”). Świadkowie jego męczeńskiej śmierci zabrali jego ciało w kamiennym sarkofagu na łódź i odpłynęli, aby złożyć szczątki w innym miejscu. Dotarli do północno-zachodniego krańca Półwyspu Iberyjskiego, gdzie w głębi lądu – prowadzeni jak podaje legenda przez anioła – pochowali Jakuba. Miejsce pochówku zostało okryte tajemnicą z powodu wcześniejszych prześladowań w Ziemi Świętej. Dopiero między latami 788 a 838 (może w 813 r.) odkryto relikwie, które uznano za szczątki apostoła. Legenda podaje, że pustelnik Pelagiusz miał objawienie, w którym usłyszał, że „pole gwiazd” (Campus-Stellae) przywiedzie go na miejsce i wskaże grobowiec św. Jakuba. Stąd wywodzi się nazwa osady i miasta, gdzie zbudowano sanktuarium: Santiago de Compostela. W 1082 r. rozpoczęto w tym miejscu budowę okazałej bazyliki romańskiej, przebudowanej w okresie baroku; obecnie uchodzi ona za jedną z największych i najpiękniejszych świątyń chrześcijaństwa. W ołtarzu znajdu-

je się pochodząca z XII w. rzeźba przedstawiająca św. Jakuba w płaszczu wykonanym ze srebrnej blachy, zdobionym drogiemi kamieniami. Wzdłuż tras pielgrzymkowych prowadzących do Santiago de Compostela ustalił się zwyczaj przedstawiania Jakuba w stroju pielgrzyma z licznymi atrybutami: laską pielgrzymią, torbą podróżną, nakryciem głowy, muszlą, którą średniowieczni pielgrzymi wszywali w swoje szaty bądź umieszczali na kapeluszu, z butelką na wodę, z różańcem i z mieczem, narzędziem jego męczeńskiej śmierci. Legenda, jedna z wielu opowiadanych na szlaku, ukazuje św. Jakuba jako współtowarzysza wędrowki, który dał spragnionemu pątnikowi, wystawionemu na pokusy złego ducha, wodę z muszli małża, którą odtąd nazwano muszlą św. Jakuba. Św. Jakub w dawnych latach był patronem wielu zakonów rycerskich, do dzisiaj jest patronem Hiszpanii i Portugalii. Jego opiece polecają się podróżni, sieroty, hospicja, szpitale oraz czapnicy i kapelusznicy.

⁶⁹ Jörg Gail, nauczyciel i notariusz z Augsburga. Był autorem pierwszego wydrukowanego w 1563 r. podróznego przewodnika po ówczesnym Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego pt. *Nowa pożyteczna książka podróżna* (*Ein neuwes nützliches Reißbüchlin*).

⁷⁰ Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), najwybitniejszy niemiecki poeta okresu romantyzmu i jeden z najbardziej znaczących w skali światowej, dramaturg, prozaik, uczonek i polityk.

⁷¹ Fryderyk Wilhelm II von Hohenzollern (1744-1797), król pruski i elektor brandenburski. Wziął udział w I i II rozbiorze Polski.

⁷² Krzysztof Radziwiłł herbu Trąby (1585-1640), książę z birżańskiej linii Radziwiłłów, hetman polny litewski (od 1615 r.), kasztelan i wojewoda wileński (od 1633 r.), hetman wielki litewski (od 1635 r.). Zdolny dowódca wojskowy, wyróżnił się w bitwach w czasie wojny ze Szwecją w latach 1621-1626 oraz w wojnie smoleńskiej z Rosją (1632-1634). Wyznawca i protektor kalwinizmu na Litwie, przeciwnik duchowieństwa katolickiego.

⁷³ Wojna trzydziestoletnia to konflikt trwający w latach 1618-1648 pomiędzy protestanckimi państwami Rzeszy Niemieckiej wspieranymi przez inne państwa europejskie (Szwecja, Dania, Republika Zjednoczonych Prowincji, Francja) a katolicką dynastią Habsburgów. Jednym z powodów jej długotrwałości były nie tylko różnice religijne, ale rywalizacja państw o hegemonię

w Europie i ich dążenie do osłabienia potęgi Habsburgów. Wojna spowodowała wielkie spustoszenia wszystkich terytoriów niemieckich i straty ludzkie, sięgające w niektórych krajach aż do 50% zaludnienia.

⁷⁴ Maurycy Orański, książę Oranje-Nassau (Maurits van Nassau) (1567-1625), naczelny wódz armii holenderskiej, zwycięzca wielu bitew w powstaniu przeciwko Hiszpanii, które przestoczył w pełną sukcesów wojnę, wielki strateg i reformator wojskowy, który wywarł ogromny wpływ na całą zachodnio-europejską sztukę wojenną. Dynastia Orańska-Nassau (*Oranje-Nassau*, *Orange-Nassau*) to rodzina panująca w Holandii od czasów Wilhelma I Orańskiego (1533-1584), zwanego Niemym, Cichym lub Milczącym, który zorganizował powstanie i wojnę wyzwolenczą przeciwko panowaniu Hiszpanii (1566-1609) i uzyskał niepodległość północnej części Niderlandów. W 1581 r. prowincje północne powołały Republikę Zjednoczonych Prowincji. Z domu Oranje-Nassau wywodziła się Wilhelmina Fryderyka Luiza Charlotte Marianna (1810-1883), królowna niderlandzka, córka Wilhelma I Holenderskiego (1772-1843), króla Zjednoczonych Niderlandów (Holandii i Belgii) i jego pierwszej żony Fryderyki Luizy Pruskiej (Wilhelminy von Hohenzollern) (1774-1837), księżniczki pruskiej. Znana jako Marianna Orańska, była właścicielką rozległych dóbr na ziemi kłodzkiej (obecne województwo dolnośląskie), m.in. pałacu w Kamieńcu Żąbkowickim (*Kamenz*) oraz części Gór Bialskich i Masywu Śnieżnika.

⁷⁵ Miasto-twierdza od połowy XVI w. przez kilkadziesiąt lat było politycznym i militarnym ośrodkiem francuskich protestantów (hugenotów). W 1627 r. miasto w sojuszu z Anglią wystąpiło przeciwko królowi Francji Ludwikowi XIII (1601-1643) i jego pierwszemu ministrowi, którym był książę i kardynał Armand-Jean du Plessis de Richelieu (1585-1642). Poddano się dopiero po trwającym ponad 14 miesięcy oblężeniu, tracąc przywileje handlowe i uprawnienia edyktu nantejskiego z 1598 r., kończącego trwające 30 lat wojny religijne we Francji, zachowując jednak wolność kultu.

⁷⁶ Holenderska Kompania Zachodnioindyjska (*West-Indische Compagnie*) – kompania powstała w 1621 r. z nadania monopolu handlowego przez Republikę Zjednoczonych Prowincji, mająca duże znaczenie w holenderskiej kolonizacji Ameryki Północnej i Południowej. Kompania utworzyła wiele nowych faktorii i ko-

lonii, m.in. Nowe Niderlandy wraz z miastem Nowy Amsterdam (późniejszy Nowy Jork), Gujana Holenderska, Antyle Holenderskie. Kompania została zlikwidowana w 1794 r. z powodu utraty kolonii i faktorii oraz wypierania przez inne państwa.

⁷⁷ Mauritz Johan von Nassau-Siegen, książę Nassau (1604-1679), gubernator generalny (1636-1644) posiadłości holenderskich w Brazylii oraz dowódca wojsk lądowych i floty Zjednoczonych Prowincji oraz Kompanii Zachodnioindyjskiej, m.in. dowodził 12 okrętami w kampanii wojennej w Pernambuco, walcząc zwycięsko w armii dowodzonej przez płka Sigismunda von Schkoppego i płka Krzysztofa Arciszewskiego. Od 1641 r. zajął się zarządzaniem kolonią, na której terytorium ogłosił swobody religijne, nawiązał dobre stosunki z Indianami, otoczył opieką portugalskich plantatorów trzciny cukrowej, popierał żydowskich i holenderskich kupców, odbudował i wzmocnił wiele fortów, ożywił handel z Europą, założył, nowe miasto Muritstaad na wyspie Antonio Vaz, w którym wybudował pałac Vrijburg z ogrodami botanicznym i zoologicznym. Wspierał wielu uczonych m.in. przyrodnika Willema Piso (1611-1678), który razem z Georgiem Markgrafem, napisał dzieło *Historia naturalis Brasiliae*, kolejne dzieła *De Indiae utrisque re naturali et medica* i *De medicina brasiliense* były fundamentem do późniejszej medycyny tropikalnej. Dzieła te były do XIX w. uważane za najlepsze opracowanie środowiska przyrodniczego Brazylii (obecnie znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie). Wspierał także humanistę i historyka Caspara van Baarle (1584-1648), autora dzieła *Rerum per octennium in Brasilia et ali bi nuper gestarum*. W 1644 r. zrezygnował z funkcji gubernatora z powodu niedostatecznych funduszy Kompanii na jego pomysły i powrócił do Europy. Przed wyjazdem do Brazylii ukończył studia na uniwersytetach w Bazylei i Genewie.

⁷⁸ Jan Nepomucen Umiński herbu Cholewa (1778-1851), generał brygady Księstwa Warszawskiego, uczestnik powstania kościuszkowskiego, wojen napoleońskich i powstania listopadowego. Założyciel Związku Kosynierów. Na emigracji we Francji był współpracownikiem ks. Adama Jerzego Czartoryskiego, jeden z założycieli Towarzystwa Literackiego w Paryżu. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Virtuti Militari.

⁷⁹ August Cieszkowski herbu Dołęga (1814-1894), ziemianin, hrabia, działacz i myśliciel społeczny i polityczny, filozof mesjanistyczny, jeden z założycieli Ligi Narodowej Polskiej, współ-

twórca i prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W 1870 r. założył Wyższą Szkołę Rolniczą w Żabikowie im. Haliny, której tradycje kontynuuje Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu (dawniej Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego). Zgodnie z jego koncepcją mesjanistyczną naród polski został powołany do przebudowy społeczno-moralnej rzeczywistości współczesnej. Podkreślał rolę Kościoła Katolickiego, zapowiadał nadejście epoki Ducha Świętego i pisał o znaczącej roli Słowian.

⁸⁰ Jan Koźmian (1814-1877), publicysta, działacz społeczny, ksiądz, proboszcz w Krzywinu.

⁸¹ Hieronim Kajsiewicz (1812-1873), wybitny kaznodzieja i spowiednik, pisarz religijny, współzałożyciel Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego.

⁸² Piotr Adolf Aleksander Semenenko (1814-1886), polski filozof i teolog katolicki, współzałożyciel i przełożony generalny Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego. Uważany za jednego z najwybitniejszych teologów polskich w XIX w.

⁸³ Leon Michał Przyłuski (1789-1865), arcybiskup poznańsko-gnieźnieński oraz prymas Polski i Litwy, w latach 1857-1865 prezes honorowy Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

⁸⁴ Mieczysław Ledóchowski herbu Szaława, właściwie Mieczysław Halka-Ledóchowski (1822-1902), kardynał, metropolita poznańsko-gnieźnieński, prymas Polski.

⁸⁵ Zgromadzenie Służebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej dzieli się obecnie na cztery gałęzie Służebniczek: dębickich, starowiejskich, wielkopolskich i śląskich. Zgromadzenia te skupiają się na pracy opiekuńczo-wychowawczej i charytatywnej; obecnie prowadzą m.in. ponad 100 ochronek w całym kraju.

⁸⁶ Dezydery Adam Chłapowski herbu Dryja (1788-1879), uczestnik wojen napoleońskich i powstania listopadowego, generał brygady, działacz gospodarczy, prekursor pracy organizacyjnej.

⁸⁷ Hôtel Lambert to powstały w 1831 r. monarchistyczny obóz konserwatywno-liberalny działający na emigracji po powstaniu listopadowym, opierający się na postanowieniach Konstytucji 3 Maja. Kierował nim książę Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861), a po jego śmierci jego syn, książę Władysław Czartoryski (1828-1894). Nazwa obozu wzięła się od nazwy pałacu znajdującego się na Wyspie św. Ludwika (Île Saint-Louis) na Sekwanie w centrum Paryża.

⁸⁸ Ignacy Domeyko, pseudonim Żegota (1802-1889), polski geolog i inżynier górnictwa, badacz Ameryki Południowej.

⁸⁹ Stefan Witwicki (1801-1847), polski poeta okresu romantyzmu i publicysta.

⁹⁰ Józef Bohdan Zaleski (1802-1896), polski poeta okresu romantyzmu.

⁹¹ Sługa Boży Bogdan Teodor Jański (1807-1840), polski ekonomista, założyciel Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego. Proces beatyfikacyjny został rozpoczęty w 2006 r.

⁹² Zgromadzenie Zmartwychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa, zwane potocznie Zmartwychwstańcami (dawniej: Rezurekcyoniści), to międzynarodowa męska wspólnota zakonna, złożona z księży, braci zakonnych i stałych diakonów. Powstanie wspólnoty, skupiającej inicjatorów polskiego odrodzenia religijnego w okresie porozbiorowym i popowstaniowym, przypadło na okres kiedy idea zmartwychwstania narodu polskiego była szczególnie żywa wśród przebywających na emigracji patriotów. Zakładała ona ratowanie ojczyzny przez pracę nad moralnym odrodzeniem narodu, co znalazło szczególne uznanie wśród emigracji po powstaniu listopadowym, zwłaszcza Adama Mickiewicza. Założone przez niego w 1834 r. Bractwo Braci Zjednoczonych, przekształciło się później w Bractwo Służby Narodowej, które dało początek Zmartwychwstańcom. Założycielem powstałego w Paryżu Zgromadzenia był Bogdan Jański, współzałożycielami Piotr Semenenko i Hieronim Kajsiwicz. Także współczesnym celem Zmartwychwstańców jest rechrystianizacja Europy i stworzenie chrześcijańskiego systemu społecznego i odrodzenia społeczeństwa, a przede wszystkim uświadamianie sobie i innym potrzeby osobistego „zmartwychwstania” i wspomagania społeczeństwa w tym samym dążeniu.

⁹³ Karol Józef Sierakowski (1752-1820), uczestnik powstania kościuszkowskiego, generał artylerii.

⁹⁴ Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki (1778-1846), książę, polski polityk, minister skarbu Królestwa Polskiego w latach 1821-1830. Był wyjątkowo uzdolnionym finansistą i organizatorem gospodarki, m.in. założył Towarzystwo Kredytowe Ziemskie i Bank Polski.

⁹⁵ Mikołaj I Pawłowicz (1796-1855), car Rosji (od 1825 r.), król Polski od 1829 r., zdetronizowany przez polski Sejm w 1831 r.

⁹⁶ Karol Otto Kniaziewicz (1762-1842), generał dywizji, uczestnik powstania kościuszkowskiego, jeden z dowódców Legionów

Polskich we Włoszech, twórca i dowódca Legii Naddunajskiej, uczestnik kampanii napoleońskiej, działacz emigracyjny.

⁹⁷ Ludwik Filip (1773-1850), ostatni król Francji z dynastii Burbonów, panował w latach 1830-1848.

⁹⁸ Józef Zachariasz Bem (1794-1850), artylerzysta, polski generał, dowódca artylerii Wojska Polskiego w czasie powstania listopadowego, feldmarszałek armii tureckiej, naczelny wódz powstania węgierskiego w latach 1848-1849, zastępca wodza drugiej rewolucji wiedeńskiej.

⁹⁹ Teodor Morawski (1797-1879), uczestnik powstania listopadowego, polityk, wydawca.

¹⁰⁰ Andrzej Antoni Plichta (1797-1866), uczestnik powstania listopadowego, radca stanu i sekretarz Rządu Narodowego.

¹⁰¹ Towarzystwo Literackie (od 1854 r. Towarzystwo Historyczno-Literackie) działało w latach 1832-1893. Do 1861 r. jego prezesem był książę Adam Czartoryski, a następnie jego syn książę Władysław Czartoryski. W 1838 r. Towarzystwo powołało Bibliotekę Polską w Paryżu, której zadaniem było zbieranie ocalałych od grabieży i zniszczeń książek, archiwów i pamiątek narodowych.

¹⁰² Jędrzej Śniadecki (1768-1838), lekarz, biolog, chemik i filozof.

¹⁰³ Louis-Bernard Guyton de Morveau (1737-1816), Antoine Laurent de Lavoisier (1743-1794), Claude-Louis Berthollet (1748-1822), Antoine François de Fourcroy (1755-1809), chemicy francuscy.

¹⁰⁴ Franciszek Dzierżykraj Morawski (1783-1861), generał dywizji, minister wojny w Rządzie Narodowym w czasie powstania listopadowego, literat.

¹⁰⁵ Franciszek Ksawery Godebski, pseudonim Dobrogost (1801-1869), pisarz i publicysta.

¹⁰⁶ K. Godebski, *Żywot Ludwika Hr. Platerra senatora kasztelana K. P. Członka Towarzystwa K. Warsz. Przyjaciół Nauk, vice-prezesa Towarzystwa Literackiego Polskiego w Paryżu: odczytany na publiczném posiedzeniu Towarzystwa Literackiego Polskiego w Paryżu d. 29 listopada 1846 r.* Wydano w Paryżu w 1847 r. w Księgarni Katolickiej Polskiej.

¹⁰⁷ Habib Burghiba (1903-2000), pierwszy prezydent niepodległej Tunezji.

¹⁰⁸ Fryderyk Wilhelm IV (1795-1861), król Prus od 1840 r. z dynastii Hohenzollernów.

¹⁰⁹ Teofil Wolicki (1768-1829), arcybiskup poznańsko-gnieźnieński.

¹¹⁰ Giuseppe Garibaldi (1807-1882), przywódca walk o wyzwolenie i zjednoczenie Włoch, włoski bohater narodowy.

¹¹¹ Polsko-brytyjski układ sojuszniczy to traktat sojuszniczy zawarty 25 sierpnia 1939 r. pomiędzy Wielką Brytanią a Polską. W imieniu rządów polskiego oraz brytyjskiego podpisali go ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Wielkiej Brytanii Edward Raczyński oraz sekretarz spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii lord Edward Frederick Lindley Wood Halifax (1881-1959).

¹¹² Jan Karski, właściwie Jan Koziński (1914-2000), emisariusz rządowy, kurier Polskiego Państwa Podziemnego, świadek holocaustu.

¹¹³ Władysław Albert Anders (1892-1970), generał broni, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych w latach 1944-1945, zastępca prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1950-1954.

¹¹⁴ Tomasz Stefan Arciszewski, pseudonimy: Antoni, Ludwik, Marcin, Siłacz, Stanisław, Szymon (1877-1955), polityk Polskiej Partii Socjalistycznej i jeden z przywódców Organizacji Bojowej tej partii, premier Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1944-1947.

¹¹⁵ Rada Trzech to kolegialny organ władzy Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie z prerogatywami prezydenta, istniejący w latach 1954-1972, opozycyjny wobec prezydentury Augusta Zaleskiego (1883-1972), który nie chciał ustąpić z urzędu.

¹¹⁶ Józef Lipski (1894-1958), polityk i dyplomata.

¹¹⁷ Władysław Eugeniusz Sikorski (1881-1943), polityk, generał broni, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych i premier rządu na uchodźstwie w okresie II wojny światowej.

¹¹⁸ Ryszard Wincenty Berwiński (1819-1879), poeta, etnograf, publicysta, działacz społeczny.

¹¹⁹ Karol Fryderyk Libelt (1807-1875), filozof mesjanistyczny, działacz polityczny i społeczny, prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

¹²⁰ Jędrzej Moraczewski, pseud. Gospodarz Jędrzej (1802-1855) historyk, publicysta, działacz społeczny.

¹²¹ Arnold Ruge (1802-1880), niemiecki filozof i pisarz polityczny.

¹²² Szkoła Narodowa Polska, szkoła batiniolska, szkoła Batinolles lub szkoła Batinol to polskie liceum powstałe w 1842 r.

w Paryżu w dzielnicy Batignolles z inicjatywy działaczy tamtejszej polskiej emigracji (Stowarzyszenia Naukowej Pomocy, Rady Założycieli Towarzystwa Wychowania Narodowego Dzieci Wychodźców Polskich, Stowarzyszenia Ojców Rodzin Polskich na Wychodźstwie) oraz z osobistej inicjatywy generała Józefa Dwernickiego (1779-1857), dowódcy kawalerii w powstaniu listopadowym.

¹²³ Jan Kanty Działyński (1829-1880), hrabia, działacz społeczny i polityczny, bibliofil i wydawca, kolekcjoner dzieł sztuki, działacz Towarzystwa Nauk Ścisłych i Stowarzyszenia Pomocy Naukowej w Paryżu, jeden z założycieli Banku Włościańskiego w Poznaniu, powstaniec styczniowy, ostatni z rodu Działyńskich, właściciel dóbr Kórnik.

Polecana literatura krajoznawcza

- Anders P., *Miejsca pamięci Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 2010.
- Borkowski K., *Rogalińskie dęby*, Poznań 2011.
- Borkowski K., *Wielkopolskie drzewa*, Poznań 2009.
- Cieślík F., *Rogaliński Park Krajobrazowy*, Puszczykowo 2010.
- Cieślík P., Cieślík E., Tórz K., Mierzwiak J., Sienkiewicz E., *Rezerваты Wielkopolski w fotografii. Krajkowo, Puszczykowo* 2009.
- Kaleniewicz A., *Nadwarciański Szlak Rowerowy. Atlas rowerowy*, Poznań 2005.
- Kaleniewicz A., *Ziemiański Szlak Rowerowy. Atlas rowerowy*, Poznań 2006.
- Kolendowicz M., *Ścieżka przyrodnicza „Rogalinek-Rogalin”*, Poznań 2002.
- Kasprzak K., Kurczewski R., *Ochrona dębów rogalińskich*, „Kronika Wielkopolski” 1995, nr 4 (75).
- Kasprzak K., Raszka B., *Rogaliński Park Krajobrazowy*, „Kronika Wielkopolski” 1998, nr 1 (84).
- Libicki P., *Wielkopolska. 21 jednodniowych wycieczek*, Poznań 2001.
- Lityński M., *Przewodnik dla kajakarzy*, Warta, Bielsko-Biała 2004.
- Łęcki Wł. (red.), *202 x Wielkopolska*, Poznań 2008.
- Łęcki Wł. (red.), *Kanon Krajoznawczy Województwa Wielkopolskiego*, Poznań 2010.
- Łęcki Wł. (red.), *Przyroda Wielkopolski*, Poznań 2007.
- Łęcki Wł. (red.), *Wielkopolska. Słownik krajoznawczy*, Poznań 1981.
- Łojko J., Stępień J., *Zarys dziejów Mosiny i okolic (do 1945 r.)*, Mosina 1992.
- Łucka R., *Wędrówki przyrodnicze w Regionie Śremskim*, Śrem 2011.
- Maluśkiewicz P. (red.), *Drewniane kościoły w Wielkopolsce*, Poznań 2004.
- Maluśkiewicz P. (red.), *Gotyckie kościoły w Wielkopolsce*, Poznań 2008.
- Mapa turystyczna: Brodnica – Czempin – Dolsk – Kościan – Krzywiń – Książ Wlkp. – Śrem – Zaniemyśl. Szlaki rowerowe*, Kraków 1999.
- Mosina Miasto i Gmina. Plan miasta w skali 1:10 000. Plan gminy w skali 1:45 000*, Pila 2005.
- Powiat poznański. Mapa turystyczna. Skala 1:90 000*, Poznań 2006.
- Region Śremski, mapa turystyczna, skala 1:80 000*, Poznań 2011.

- Rezler M. (red.), *Dzieje Śremu*, Poznań 2003.
- Słowiński M., Nadolny G., *Wielka Pętla Wielkopolski Warta – Noteć – Gopło – Warta. Przewodnik nie tylko dla wodniaków*, Warszawa 2007.
- Strzałko M., *Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce*, Poznań 2006.
- Szmidt Z., *Przewodnik turystyczny. Śrem, Dolsk, Brodnica, Kórnik, Czempień, Książ Wlkp.*, Poznań 1998.
- Szmidt Z., *Powiat Śremski. Przewodnik turystyczny*, Śrem 2010.
- Szmidt Z., *Spacer po... Brodnicy*, Śrem 2011.
- Szmidt Z., *Spacer po... Śremie*, Śrem 2011.
- Szmidt Z., *Śrem*, Poznań 1994.
- Szmidt Z., *Ziemia Śremska. Atrakcje turystyczne*, Śrem 2008.
- Szmidt Z., Żelaźny B., Żelaźny Z., *Szlaki rowerowe. Brodnica, Czempień, Dolsk, Kościan, Krzywiń, Książ Wlkp., Śrem, Zaniemyśl, Śrem* 1999.
- Wielkopolska mapa ochrony przyrody. Skala 1:350. Parki krajobrazowe. Skala 1:100 000*, Poznań 2010.
- Zachowanie lokalnego dziedzictwa, zeszyt II, Świętki przydrożne i kościoły w gminie Brodnica*, Śrem 2009.
- Zachowanie lokalnego dziedzictwa, zeszyt IV, Świętki przydrożne i kościoły w gminie Śrem*, Śrem 2011.

Spis treści

Wstęp / 5

Część ogólna / 7

Zasięg terytorialny i układ przewodnika / 7

Co to jest park krajobrazowy? / 7

Położenie i granice / 12

Krajobraz, budowa geologiczna, gleby / 15

Klimat / 27

Wody powierzchniowe / 28

Lasy, zadrzewienia i parki / 36

Rośliny i grzyby / 49

Zwierzęta / 55

Formy ochrony przyrody / 62

Z dziejów – walory kulturowe / 77

Wybrane miejscowości w Parku i okolicy / 93

Szlaki turystyczne / 195

Szlaki piesze / 195

Szlaki rowerowe / 200

Szlaki konne / 222

Szlak wodny / 224

Trasa dla turystów zmotoryzowanych / 229

Ścieżki przyrodniczo-edukacyjne / 231

Ludzie związani z terenem Parku / 243

Przypisy / 281

Polecana literatura krajoznawcza / 297

Publikacje z serii Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza prezentują przeszłość i współczesność Wielkopolski oraz jej walory krajoznawcze. W ramach serii ukazują się przewodniki, monografie krajoznawcze miejscowości, regionów lub parków, opracowania na temat najcenniejszych obiektów, opisy śladów ważnych wydarzeń i wybitnych postaci związanych z Wielkopolską.

Polecamy:

- Nr 22 *Szlakiem Wiosny Ludów* (1998)
- Nr 30 *Puszcza Zielonka* wyd. II (2004)
- Nr 32 *Powiat wolsztyński* wyd. II (2005)
- Nr 33 *Rogaliński Park Krajobrazowy* (2005)
- Nr 34 *Jarocin* (2007)
- Nr 35 *Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderego Chłapowskiego* (2007)
- Nr 36 *Lednicki Park Krajobrazowy* (2007)
- Nr 37 *Park Krajobrazowy Promno* (2008)
- Nr 38 *Żerkowsko-Czeszewski Park Krajobrazowy* (2009)
- Nr 39 *Przemęcki Park Krajobrazowy* (2010)
- Nr 40 *Powidzki Park Krajobrazowy* (2010)
- Nr 41 *Pszczewski Park Krajobrazowy* (2011)

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU

ISBN 978-83-02715-14-5
145109

000-145109-00-0